

НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА

Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Людмила ЮЛДАШЕВА

2026

ЧАСТИНА 2

ЛІТЕРАТУРА

Таміла ЯЦЕНКО
Василь ПАХАРЕНКО
Людмила ЮЛДАШЕВА

ЛІТЕРАТУРА (УКРАЇНЬСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА)

ЧАСТИНА 2

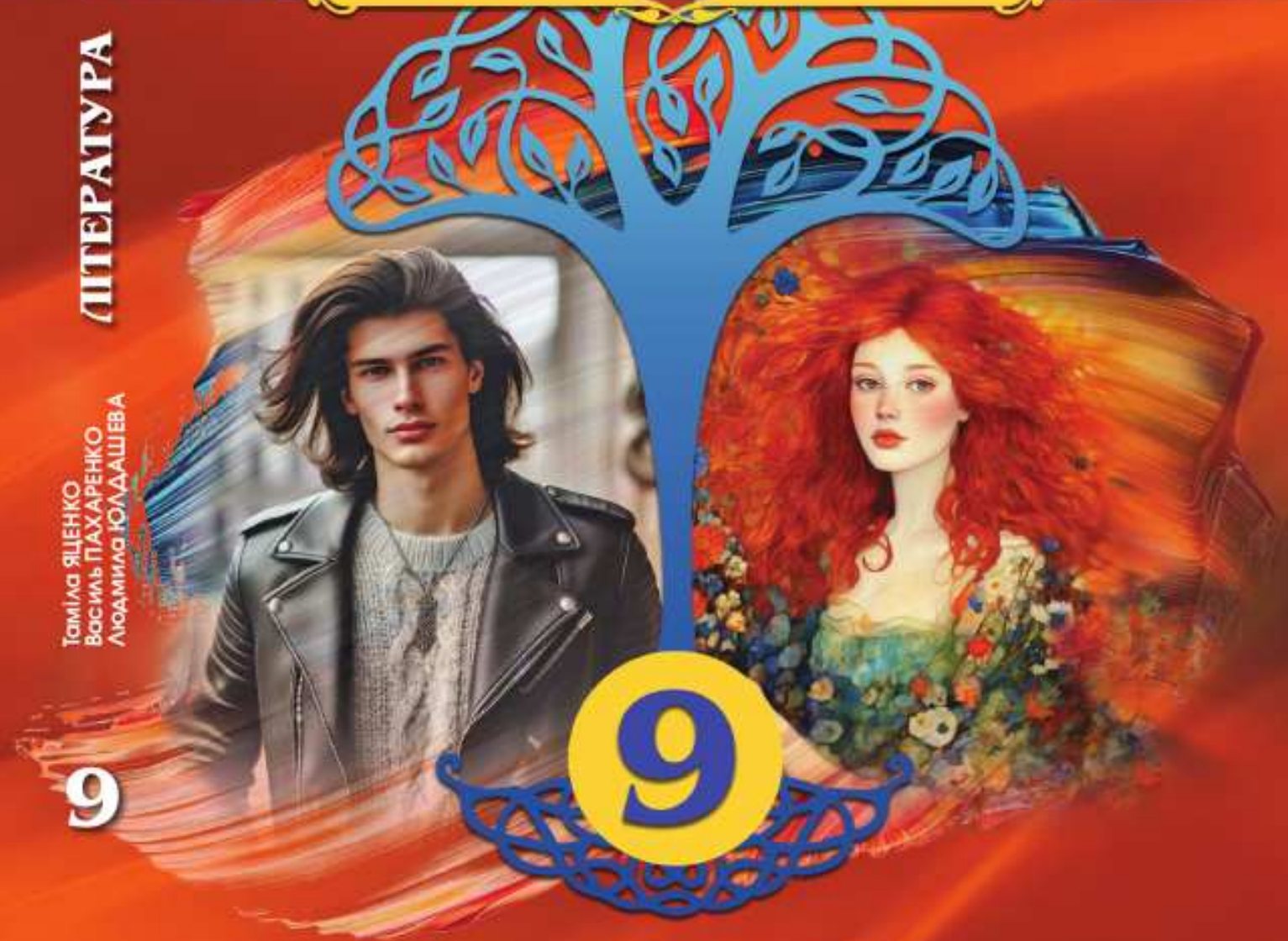
ISBN 978-617-559-014-0

9 786175 590140 >

9

9

ПОСТМОДЕРНІЗМ

(середина XX — початок XXI століття)

Представники

К. Воннегут
Дж. Фаулз
М. Кундера
Дж. Барт
У. Еко
П. Остін
П. Зюскінд
О. Забужко
Ю. Андрухович
О. Ірванець
С. Процюк
С. Жадан

Особливості

- Вияв постіндустріальної доби, інформаційного вибуху й шоку;
- руйнування цілісних картин світу, заперечення ідеологій;
- відмова від систематизації світу;
- культ хаосу;
- поєднання «високих» і «низьких» стилів, жанрів, повсякденного та піднесеного, комічного й серйозного, реалістичного та фантастичного;
- інтертекстуальність;
- настанова на гру, іронію, пародію.

Твори мистецтва

В. Цагалов.
У страху очі великі

Будівля банку. м. Київ.
(архітектор Ю. Бородкін)

Д. Гокні.
Сплеск

Будівля AT&T (Sony Tower).
м. Нью-Йорк (США)
(архітектор Ф. Джонсон)

Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Людмила ЮЛДАШЕВА

ЛІТЕРАТУРА

(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу
для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«ГРАМОТА»
2026

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 27.01.2026 № 110)*

Умовні позначення:

— читацький путівник;

— досліджуємо твір;

— митець і доба;

— мистецькі діалоги;

— культурно-історичні паралелі;

— мовна скарбничка;

— працюємо творчо;

— читацька самоперевірка.

Яценко Т., Пахаренко В., Юдашева Л.

Л62 Література (українська та зарубіжна) : підруч. інтегрованого курсу для 9 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2 / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Людмила Юдашева, Ірина Тригуб, Олеся Слижук. Київ : Грамота, 2026. 320 с.

ISBN 978-617-559-058-4

Підручник відповідає вимогам модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авторський колектив під керівництвом *Т. О. Яценко*).

У виданні запропоновано твори класичної і сучасної української та зарубіжної літератури різних родів і жанрів, стислі нариси про життя та творчість письменників / письменниць, систему компетентісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл9(075.3)

— інтерактивний електронний додаток до підручника.

З ЛІТЕРАТУРИ XX століття

МОДЕРНІСТСЬКІ ЗРУШЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX століття

Читацький пунівник

XX століття стало періодом глибоких соціальних, філософських і культурних перетворень. Художня література як чутливий барометр часу відгукнулася на ці зміни радикальним переглядом форм, тем і художніх засобів. Модернізм як мистецький напрям і культурний рух, що виник наприкінці XIX ст., продовжив свій розвиток і в новому часі.

У цьому розділі ви ознайомитеся з творами, які стали знаковими в період розквіту модернізму та його пізнього етапу в європейських літературах, зокрема й в українській.

Митці та доба

У європейських літературах XX ст. умовно розрізняють три етапи в розвитку модернізму. З творчістю представників його *раннього етапу* (кінець XIX — початок XX ст.) ви вже ознайомилися, вивчаючи поезію П. Верлена та драматургію Б. Шоу; *високий етап* — це 1920–1930-ті роки; *пізній* — від початку Другої світової війни.

Вершиною піднесення модернізму в західній культурі стали *1920–1930-ті роки*. Цей високий етап засвідчив про відмову від традиційної літератури, сміливі експерименти з мовою та формою творів. Творчі зусилля митців-модерністів були спрямовані на те, щоб розкрити неймовірну складність, багатоплановість людської душі, атмосферу й причини духовної кризи сучасного світу. Саме на ці роки припадають найбільш інтелектуальні, оригінальні й новаторські його здобутки.

Супільні передумови модерністського світосприймання тих років — радикальні зрушення, що відбулися після Першої світової війни. Це крах імперій, старих ідеологій, традиційної моралі, гуманізму, посилення урбанізація, а з нею — відчуження, самотність людини в новому світі.

Найвидатніші представники високого етапу модернізму в європейських літературах: *ірландець* Дж. Джойс (роман «Улісс»); *британці* Т. С. Еліот (поема «Безплідна земля»), В. Вулф (романи «До маяка», «Місіс Делловей»); *француз* М. Пруст (роман «У пошуках втраченого часу»); *австрійці* Ф. Кафка (романи «Процес», «Замок», новела «Перевтілення»), Р. М. Рільке (поетичні цикли «Дуїнські елегії», «Сонети до Орфея»); *іспанець* Ф. Г. Лорка та ін.

Пригадайте «Пісню про Правду» Р. М. Рільке, прочитану вами минулого року. Зверніть увагу на алегоричний зміст твору, поєднання в ньому фольклорних мотивів і гострої соціальної проблематики. Доведіть, що «Пісня про Правду» є модерністським твором.

Мистецькі діалоги

Знаковою постаттю європейського модернізму ХХ ст. є видатний іспанський художник **Сальвадор Далі**. На найвідомішій його картині «Постійність пам'яті» зображено годинники, що повільно плавляться, немов від спеки. Вони стали одним із найбільш упізнаваних образів сюрреалізму як однієї з течій модернізму.

Робота втілює ідею деформації, взаємопереплетення часу та простору, що характерне для модерністського пошуку нових форм вираження.

С. Далі.
Постійність пам'яті.
1931 р.

Поціркуйте!

- Що ви дізналися про розвиток європейського модернізму в 1920–1930-х роках?
- Розгляньте репродукцію картини С. Далі. Поділіться своїми враженнями. Які ознаки модернізму ви помітили в цій роботі?

ФЕДЕРІКО ГАРСІА ЛОРКА (1898–1936)

Читацький путівник

Сьогодні ви ознайомитеся з поезією іспанського митця-модерніста Ф. Г. Лорки, у творах якого є ознаки сюрреалізму. Вона завжди впізнавана з-поміж поезій інших митців, відкриває перед читачами / читачками світ андалузьких пісень, давніх легенд, місячного сяйва й чорної туги. У цих творах поєднано елементи іспанського фольклору, трагізму буття та модерністські пошуки нового художнього слова.

ГІТАРА

Починається
плач гітари,
розбиваються
дабани ранку.
Починається
плач гітари.
Гамувати її —
не варто.
Не вгамуєш її
намарне.
Монотонно,
ніби хвиля, плаче гітара,
ніби вітер над снігопадом,
плаче гітара,
не вгамуєш її
намарне.
Так плаче за даллю марев
півдня пісок гарячий —
камелій благає білих.
Так плаче стріла без цілі,
так вечір без ранку плаче.
На голім вітті вмирає
вранішня перша птаха.
О гітаро,
конає серце,
на п'яти розіп'яте шпагах!

(Переклад В. Стуса)

Е. Мане. Іспанський гітарист.
1860 р.

Читацькі діалоги

- Який настрій передає вірш? Яке враження він на вас справив?
- Які художні образи підсилюють атмосферу смутку в поезії?
- Що, на вашу думку, символізує гітара у творі?

Митець і доба

Федеріко Гарсія Лорка народився 5 червня 1898 р. в с. Фуенте-Вакерос (Іспанія). Його батько був заможним землевласником, а мати — шкільною вчителькою. Родина була великою та дружною: у ній виховували четверо дітей. З дитинства Федеріко жив у світі музики, живопису, театру та поезії. Мати грала на фортепіано, батько співав андалузькі пісні й акомпанував на гітарі.

У 1909 р. родина переїхала до Гранади, де хлопець пішов до школи. Тут доля звела його з Антоніо Сегурою — учнем видатного італійського композитора Дж. Верді. А. Сегура відкрив у хлопця музикальний талант.

Федеріко вступив до університету Гранади, де студіював літературу, філософію та право. У студентські роки був учасником гуртка молодих літераторів, які читали, сперечалися і писали вірші. Уже тоді проявилася його виняткова поетична обдарованість.

Першим друкованим твором Ф. Г. Лорки стала збірка нарисів «Враження і пейзажі», написана після подорожі Кастилією, а перша «Книга віршів» вийшла друком 1921 р.

Митець переїхав до Мадрида, оселився в студентській резиденції та опинився у вирі культурного життя Іспанії. Там він подружився з художником С. Далі, який невдовзі став відомим на весь світ. Творчість С. Далі мала вплив на графіку поета.

Ф. Г. Лорка захоплювався народною музикою. Разом із композитором М. де Фальсю організував фестиваль канте хондо в Гранаді, де читав свої вірші.

Ф. Г. Лорка в шестирічному віці.
Світлина

Ф. Г. Лорка. Портрет
Сальвadora Далі. 1927 р.

Канте хондо (ісп. *cante jondo* — *глибокий спів*) — давня і найчистіша форма музики та поезії фламенко, що походить із півдня Іспанії — Андалузії. Це один із найдавніших пластів фламенко, для якого характерні серйозний драматичний стиль, елементи арабської, ромської та індійської мелодій.

Знаковим для Ф. Г. Лорки став 1928 р., коли вийшла друком збірка *«Циганські романсеро»*, що принесла йому визнання. Його п'єси починають ставити в театрах, зокрема *«Маріану Пінеду»* — історію про жінку, яка загинула за свободу. Після цього митець отримує запрошення до США, де проводить рік у Нью-Йорку, а потім їде на Кубу. Там він створює цикл *«Мотиви сну»*.

Після повернення на Батьківщину поет продовжує писати. 1931 року його призначили директором студентського театру *«Ла Баррака»*, який подорожує Іспанією з класичними виставами.

Політична ситуація в Іспанії стрімко загострювалася. У липні 1936 р. Ф. Г. Лорка приїхав до Гранади, незважаючи на перестороги друзів. Його заарештували 18 серпня під час перевороту й стратили 19 серпня 1936 р. Місце поховання поета невідоме й донині.

Ф. Г. Лорка — один із найбільш трагічних і величних митців в історії світової культури. Його життя було яскравим спалахом, а творчість — невгасимим джерелом натхнення для наступних поколінь.

Пригадайте, що вам відомо про громадянську війну в Іспанії 1936–1939 рр. Саме ці криваві історичні події спровокували вбивство націоналістами Ф. Г. Лорки. Його книжки були публічно спалені на гранадській площі. Загибель поета стала однією з трагічних жертв конфлікту між республіканцями та націоналістами, які встановили диктатуру Франко.

Досліджуємо твір

Ф. Г. Лорка писав: «...я пропоную правдивий образ мого дитинства та юнацтва». Його називали «андалузьким солов'єм» — за музичність і природну мелодику поезії. Вірші митця пронизані щирістю, музичністю і смутком, глибиною розуміння людських почуттів.

Поет модернізував андалузькі пісні, романсеро, балади про жіночу долю, розкриваючи через них «вічні» теми: життя і смерть, трагізм людської долі, свободу, пристрасть. Це своєрідна міфологізація матеріалу.

Для творчості митця характерні екзистенційні мотиви — самотність, тривога, відчай, фатум, смерть, пошук себе в цьому відчуженому світі. Усі ці стильові ознаки характерні саме для високого етапу європейського модернізму.

1931 року була видана збірка митця *«Канте хондо»*, до якої увійшов вірш *«Гітара»*. Ця поезія є модерністським твором. Автор поєднав елементи модернізму (сюрреалізм) і фольклорні мотиви андалузьких народних пісень.

Сюрреалізм (фр. *surrealisme* — *надреалізм*) — напрям у мистецтві ХХ ст., що вирізняється зверненням до підсвідомих образів, звільненням від панування раціонального мислення, використанням оптичних ілюзій і парадоксальним поєднанням форм.

Вірш «Гітара» є поетичним утіленням глибокого внутрішнього болю, драматизму та трагічного надриву. Він став справжнім символом емоційного напруження, яке здатне передати мистецтво.

Центральний образ твору — гітара, що плаче. Цей музичний інструмент у творі — не лише річ, а живе серце, яке страждає, ридає, голосить. Уже перший рядок — «Починається плач гітари...» — задає емоційний тон: ритм вірша нагадує людські ридання, а кожний поетичний образ сповнений скорботи.

Ф. Г. Лорка вдається до поетичного паралелізму — одного з найяскравіших художніх прийомів: плач гітари перегукується з плачем води, вітру й першого птаха. Усе навколо плаче, відгукується болем.

Образ гітари поєднаний з образом «розіп'ятого серця» — це символ зраненої душі, яка не може мовчати. Її страждання — глибоке, невідворотне, подібне до болю людини, яка втратила кохання, надію або саму себе.

Особливої поетичної сили Ф. Г. Лорка досягає через візуальні та слухові асоціації: ніби хвиля, ніби вітер над снігопадом, дзбани ранку — усе це об'єднується в ритмічну, музикальну тканину вірша. Звукові картини формують ритмомелодику голосіння, близьку до традиційного андалузського *канте хондо* — глибокого, пристрасного співу.

Кульмінацією вірша є вигук «О гітаро...» — миттєвий вибух емоцій, у якому слова здаються зайвими. У цю мить поет зводить лексику до мінімуму, але передає максимум почуттів. За ним іде найтрагічніший образ — «п'ять шпак», що одночасно входять у серце. Це багатозначний символ: і пальці музиканта, що змушують інструмент «плакати», й образ справжнього кохання, яке здатне принести біль, й алюзія на християнські мотиви (серце Богородиці, пронизане мечами). Така недомовленість і відкритість до інтерпретацій — одна з особливостей поезії Ф. Г. Лорки.

Сюжет вірша позбавлений імен і чітких подій, але за рядками можна уявити історію: чоловік, можливо, кабальєро, приходять до коханої з гітарою, щоб висловити свою любов через музику. Однак замість щастя — трагедія. Образи шпак, страждань, смертельного фіналу натякають на ревності, заборонене кохання або соціальну заборону. Але поет не дає відповіді — лише натяки, що посилюють емоційне напруження.

Твір вирізняється використанням вільного ритму, асонансів і персоніфікації, що створюють ефект пісенної імпровізації та передають глибокі людські переживання, зокрема трагічне кохання і невідворотність долі.

Вірш «Гітара» — твір не про гітару й музику. Це вірш про людину, яка перебуває на межі — між життям і смертю, коханням і втратою, голосом і тишею.

Поет Лорка, вихований культурою Андалузії — краю, де поєднуються різні цивілізації, релігії і традиції, уміє створити не лише поезію, а й усесвіт емоцій.

Читацькі діалоги

- Чому поет повторює фразу «плаче гітара» кілька разів?
- Як природні явища автор порівнює з плачем гітари?
- Яке значення має образ стріли без цілі?
- Що символізує загибель «вранішньої першої птахи»?
- Яким є кульмінаційний момент вірша?
- Який сенс викладає у фінальні слова «...конає серце, на п'яти розіп'яте шпак!»?

Працюємо творчо

- Підготуйте виразне читання або ж мелодекламацію поезії «Гітара». Оберіть ритм та інтонацію. Подумайте, як буде змінюватися сила вашого голосу.
- Зобразіть вірш «Гітара» у формі мінікоміксу (на 4–6 кадрів), зберігаючи головний сюжет і настрій твору.

Культурно-історичні паралелі

Українські митці захоплювалися Ф. Г. Лоркою. Чи не найкраще характеризують його творчість слова В. Стуса: «Образи Лорки дуже конкретні, його поетична думка — глибока та не завжди осягнена... , часом цю думку легше відчутти, ніж збагнути». Він — поет, який промовляє не до розуму, а до серця, і сила його слова залишається невідчужливою часом.

Мистецькі діалоги

Ф. Г. Лорка часто використовував яскраві, майже живописні образи, що наближує його поезію до живопису. Його ірреальна графіка була продовженням віршів. У малюнках митця така ж недомовленість і таємничість, що й у віршах.

Емоційні, насичені кольором тексти поета перегукуються з роботами французького художника **Едуарда Мане**, зокрема з полотнами «Іспанський гітарист» (с. 5) та «Іспанський балет». У картинах оживає андалузський колорит, пристрасть і внутрішнє напруження, що є характерними й для поезії Ф. Г. Лорки. Подібно до Е. Мане, поет зображує національні сцени, де поєднуються фольклор, символізм і трагічна краса.

Е. Мане. Іспанський балет.
1860 р.

У творчості Ф. Г. Лорки особливе місце посідає музика. Його поезія — ритмічна, співуча, вона «чується» так само, як і читається. Цей зв'язок помітний зокрема в «Поемі про Канте Хондо», навіяній старовинними іспанськими піснями.

Французький композитор **Моріс Равель** у своєму знаменитому «Болеро» передає атмосферу іспанської пристрасті та гіпнотичного ритму, що перегукується з ритмом поезії Ф. Г. Лорки — повторюваним, наростаючим, неминучим, мов доля.

Творчість Ф. Г. Лорки — це синтез мистецтв. Вона надихає на візуальне бачення, на музичне відчуття та глибоке філософське осмислення.

Пошукуйте!

- Доведіть, що Ф. Г. Лорка був багатогранною особистістю. Розкажіть, які види мистецтва він опанував.
- За QR-кодом послухайте «Болеро» М. Равеля. Подумайте, що об'єднує цей музичний твір із поезією Ф. Г. Лорки.

Працюємо творчо

- Уявіть, що вам потрібно надіслати в майбутнє символи, які найточніше передають поезію Ф. Г. Лорки. Які три предмети ви помістили б у так звану капсулу часу? Поясніть свій вибір. Оформіть роботу як колаж (цифровий колаж). Додайте підписи або цитати з творів поета. Скористайтеся цифровими інструментами «Canva», «Picsart».
- Запишіть аудіочитання вірша «Гітара» з музичним супроводом (гітара, флейта, фонові мелодія). Спробуйте передати емоційний настрій твору через інтонацію, паузи, темп. Для роботи використовуйте цифрові інструменти «Speakator» або «Descript».

Пам'ятник Ф. Г. Лорці
на площі Санта-Ана,
м. Мадрид (Іспанія)
(скульптор Х. Л. Фернандес)

Читацька са.попереверка

- Які духовні джерела вплинули на формування поетичного стилю Ф. Г. Лорки?
- Яка роль андалузького фольклору в поезії іспанського митця?
- Чому Г. Лорку вважають *поетом-модерністом*? Поясніть свою думку.
- Знайдіть в інтернеті та послухайте композицію «Ностальгія» бельгійського композитора та гітариста Ф. Гойї. Зверніть увагу на партію гітари. Чи співзвучна вона з віршем Ф. Г. Лорки? Чому? Розкажіть про можливості цього інструмента передавати різні почуття.
- Яке місце посідає творчість Ф. Г. Лорки у світовій літературі та культурі?

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ 1920–1940-х років В УКРАЇНІ

Читальний путівник

Ви дізнаєтеся про здобутки та випробування українського народу й української літератури в бурхливій 20–30-ті роки ХХ ст. Вас зацікавить новаторський характер українського творчого покоління того періоду, митці-авангардисти якого прагнули створювати «мистецтво майбутнього» відповідно до реалій часу, проголошували ідею його зв'язку з процесами індустріалізації країни.

Водночас у 1930-х роках розпочалася похмура доба терору імперської радянської влади проти української культури. Сотні видатних митців було знищено чи репресовано. Згодом цей буремний період назвуть «розстріляним відродженням». Поет В. Сосюра, з творчістю якого ви ознайомитеся в цьому розділі, присвятив своїм закатованим побратимам і посестрам сповнені болю, але й віри в нашу перемогу рядки:

Страшний пройшли ми, друзі, час.
Та як живі вони між нас
І будуть жить на горі кату!..
Безсмертя ж бо не розстріляти!

Безсмертним і героїчним був подвиг українського народу й у роки Другої світової війни. Мистецтво того періоду сповнене героїчного пафосу, патріотичної тематики.

О. Богомазов. Пиларі, 1925 р.

Культурно-історичні паралелі

20–30-ті роки ХХ ст. були насичені бурхливими історичними та політичними подіями, що спричинили великий вплив на українське мистецтво, зокрема й літературу. Після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр., під час червоного терору деяких митців було знищено, інші емігрували за кордон. Більшість культурних діячів пішла у внутрішню еміграцію, демонструючи німий опір загарбникам. Були й ті, що змирилися з російсько-більшовицьким режимом. Когось страх за власне життя змусив стати пропагандистами радянської ідеології.

М. Бойчук. Шевченківське свято. 1920 р.

Плакат. 1930 р.

Уперто не приймало радянську владу багатомільйонне українське селянство. Суцільним пограбуванням і вивезенням продовольства більшовики спричинили в Україні перший голод у 1921–1923 рр., коли люди вимирали цілими сім'ями й селами. По всій країні вирували повстання.

У безвиході російські загарбники змушені були вдатися до тимчасового компромісу: оголосили *неп* (нову економічну політику) та *українізацію*. Активно завирувало чергове національне відродження, яке називали «*червоним ренесансом*». У той час бурхливо розвивалося господарство, відкривали українські школи, інститути, театри, бібліотеки, аматорські театральні гуртки й хори, друкували українською мовою книжки та пресу.

Мистецькі діалоги

Особливо швидко розвивалося в 1920-х роках українське мистецтво.

Молоді й запальні творці сприйняли революцію як остаточне звільнення, розкріпачення людей і націй, шанс побудувати цілком новий, ідеальний світ. А тому вони взялися за кардинальне оновлення мистецтва.

В. Седляр. У школі лікнепу. 1929 р.

За кілька років постало потужне мистецьке покоління *двадцятиників*. Це були справжні українські донкіхотимрійники — надзвичайно талановиті, життєрадісні, амбітні, зухвалі, безкомпромісні. Своє високе покликання вони вбачали в тому, щоб відродити, духовно оновити рідну націю, виховати вільну й творчу людину майбутнього, підняти українське мистецтво на найвищий художній рівень.

Яскравими представниками та представницями українського живопису цього періоду були *Д. Бурлюк, М. Бойчук, І. Падалка, К. Малевич, О. Богомазов, О. Екстер, Г. Нарбут* та ін. Вони унікали реалістичного зображення світу, поєднували традиції українського народного мистецтва із сучасними європейськими новаціями.

Досі вражають шанувальників у всьому світі своєю неповторністю роботи скульптора **Олександра Архипенка**. Вони вирізняються поєднанням кутів, кіл, конусів і ромбів. Його авторський прийом полягає в покритті кольорами граней і площин скульптур, надання їм рухливих форм.

Утверджувався експериментальний модерний театр, основоположником якого був видатний режисер мистецького об'єднання «Березиль» **Лесь Курбас**. Уже сама назва театру вказує на його новаторську настанову: березолем у давнину іменували перший місяць весни. Артисти бралися за сценічне розкриття складної філософської проблематики за допомогою різних символічних прийомів — фотографії, світло ефектів, елементів мюзиклів і кіно.

Упродовж 1920-х років активно розвивалося *кіномистецтво*. У Києві й Одесі працювали кінофабрики — найбільші та найсучасніші на той час у світі. Оригінальні ігрові фільми знімали самобутні режисери **Іван Кавалерідзе** й **Олександр Довженко**. І. Кавалерідзе розробив своєрідну зображальну систему — синтез скульптури та кінематографії, а О. Довженко фільмами «Звенигора», «Арсенал» і «Земля» започаткував унікальний напрям — *українське поетичне кіно*. Це стиль фільмування, що пройнятий ліризмом, національним колоритом, філософічністю і метафорикою.

Українська музика поповнилася модерністськими творами композиторів **Б. Лятошинського** (опера «Золотий обруч»), **М. Вериківського** (музика до балету «Пан Каньовський»).

О. Архипенко.
Благодать. 1925 р.

Сцена з вистави Ф. Кромелінка «Золоте черво»
(реж. Л. Курбас, 1926 р.)

Полюйте!

- Про які історичні факти періоду 1920–1930-х років вам було відомо, а що нового довідалися?
- Як суспільно-політичні події тих років позначилися на розвитку українського мистецтва?
- Розгляньте репродукції картин 1920–1930-х років і світлини про мистецтво того періоду (с. 11, 12, 15). Чи поглибили вони ваше уявлення про ті буремні роки? Поясніть свою думку.

Митці та доба

Найбільш потужно в 1920–1930-х роках заявило про себе *літературне відродження*. Цей етап *українського модернізму* вирізняло прагнення до постійного оновлення змісту та форми творів, до художніх пошуків. Кожний талановитий митець намагався виробити неповторний індивідуальний стиль. Цей період ознаменувався плідною діяльністю митців-авангардистів.

Як і на початку століття, у літературі 1920-х років співіснували два стилісові потоки — *традиційний і новаторський*. Переважно вони конкурували між собою, а часом і поєднувалися.

Найяскравіше новаторську хвилю представляли митці-авангардисти.

Авангардизм (від фр. *avant garde* — *передова охорона*) — умовний термін на означення новаторських художніх напрямів і течій ХХ ст. Авангардисти відхиляли традиційні уявлення про красу як симетрію, пропорцію і гармонію. Їх захоплювало сучасне індустріальне середовище міста, досягнення науки та техніки. Вони успішно реалізували *функцію оздоровлення мистецтва та суспільства*, бо пародіювали й витісняли застарілі ідеї та мистецькі підходи. Експериментуючи з художньою формою, митці оновлювали погляди на світ і мистецтво. Щоправда, ці

Д. Бурлюк. Карусель.
1921 р.

О. Екстер. Конструкція.
1922–1923 рр.

експерименти часто ставали самоціллю. Зрозуміло, нездійсненою залишилася і надмета авангардистів — створити якесь абсолютно нове, доти не знане мистецтво, бо ж це в принципі неможливо.

Основні ознаки авангардизму

- Руйнування традиційних форм і канонів;
- інтуїтивне сприйняття дійсності;
- динамізм;
- фрагментарність;
- незвичайні виражальні засоби;
- новий тип героя — людини вольової, духовно активної.

Багато українських митців жили, навчалися та працювали в Європі, що сприяло їхній інтеграції в європейський мистецький процес і поширенню українського мистецтва.

Українські модерністи *О. Екстер, К. Малевич, О. Грищенко, О. Архипенко, С. Левицька* активно взаємодіяли з європейським мистецьким процесом, відтворюючи західні тенденції кубізму, футуризму та конструктивізму в українському мистецтві. Водночас ці українські митці впливали на європейське мистецтво своїми творами з унікальним стилем, у якому, зокрема, поєднувалися яскравий колорит і декоративні елементи.

Проте незалежно від стилевих пошуків творче покоління 20–30-х років ХХ ст. зуміло глибоко, правдиво й художньо довершено розкрити реальну ситуацію в тогочасній Україні. Митці швидко осягнули людиноненавистницьку суть комуністичних гасел тоталітарної Російської імперії, тому й закликали відстоювати культурну й політичну незалежність нашої країни, йти власним шляхом розвитку. «Геть від Москви!» — від імені всього покоління висунув промовисте гасло письменник М. Хвильовий.

А тим часом російський комуністичний режим до кінця 1920-х років зміцнів, поступово захопив неподільну владу в суспільстві та пішов у новий, шалений наступ. Було ліквідовано політику непу й українізації.

Передовсім російські загарбники завдали жахливого удару по основі українства — селу. Через колективізацію та штучний Голодомор 1932–1933 рр. мученицьку смерть прийняли близько 10 мільйонів українських хліборобів. Це наймасовіший акт геноциду в історії людства.

Упродовж 1930-х років більшовицький режим знищив майже всіх творців «червоного ренесансу»: репресовано (розстрі-

*К. Малевич. Дівчата в полі.
1932 р.*

І. Липківський.
Сталепрокатний цех.
1930-ті роки

дам СРСР» тоталітарну мистецьку ідеологію — *соціалістичний реалізм*. За її приписами, митці повинні беззастережно виконувати волю комуністичної партії. Їхні твори мають бути прості, доступні за формою і повчально-моралізаторські за змістом. Належало також покірно прославляти владу, компартію, її вождів і «великий російський народ»; докладно змальовувати, як радісно, «ударно» працюють і щасливо живуть робітники. Цей стиль не мав нічого спільного з класичним реалізмом, бо передбачав показ не справжнього життя, а такого, яким його хотіли бачити партійні вожді.

Такі приписи призвели до виродження мистецтва, перетворення його на примітивну форму комуністичної пропаганди. Усе незвичне, талановите та патріотичне влада сприймала як загрозу. Так тривало аж до краху СРСР.

І. Цибульник. Плакат «Смерть фашистським гадам!». 1942 р.

ляно, кинуту в табори) понад 500 українських митців. Ті, хто залишився на свободі, були морально зламані. Особливо страшного удару зазнала українська література. Саме тому період 1920–1930-х років літературознавець із діаспори¹ Ю. Лавріненко згодом влучно назвав «розстріляним відродженням».

«Розстріляне відродження» — літературно-мистецьке покоління українських митців 1920–1930-х років, яке було знищене російським тоталітарним режимом.

У 30-х роках ХХ ст. імперська влада штучно сконструювала й нав'язала всім поневоленим «наро-

дам СРСР» тоталітарну мистецьку ідеологію — *соціалістичний реалізм*. За її приписами, митці повинні беззастережно виконувати волю комуністичної партії. Їхні твори мають бути прості, доступні за формою і повчально-моралізаторські за змістом. Належало також покірно прославляти владу, компартію, її вождів і «великий російський народ»; докладно змальовувати, як радісно, «ударно» працюють і щасливо живуть робітники. Цей стиль не мав нічого спільного з класичним реалізмом, бо передбачав показ не справжнього життя, а такого, яким його хотіли бачити партійні вожді.

Певною відрадою для мистецтва стали роки Другої світової війни. Тоді, боячись поразки, режим усіляко намагався мобілізувати народи СРСР на боротьбу з нацизмом. Водночас грізна воєнна реальність згуртувала національні сили, підняла патріотичний дух українського народу. У цей короткий період влада

¹ Діаспора (грецьк. *διασπορά* — розсіяння) — організована група певного народу, що з якихось причин опинилася поза його межами, але зберігає з ним духовно-культурну єдність.

послабила тиск — митцям було частково дозволено висловлювати патріотичні почуття, звертатися до історичного минулого своїх народів.

Після завершення війни знову відновилося переслідування діячів культури та письменників. Тих, хто насмілилися у своїх творах акцентувати на патріотизмі (О. Довженко, В. Сосюра, М. Рильський та ін.), звинуватили в «українському буржуазному націоналізмі» й піддали нещадним гонінням. Однак навіть в умовах найжорстокіших випробувань українська література продовжувала розвиватися і боротися, зберігаючи історичну пам'ять, підносячи національну гідність і свідомість українського народу.

Попробуйте!

- Якою була українська література 20–30-х років XX ст.?
- Назвіть ознаки авангардизму.
- Які асоціації викликали у вас картини художників-авангардистів О. Богомазова, Д. Бурлюка, К. Малевича? Як ви розумієте зміст цих полотен?
- Поясніть сутність «розстріляного відродження» як явища в мистецтві 1920–1930-х років.
- За QR-кодом послухайте музичний проєкт «Тріумф слова», в основі якого пісні на слова поетів «розстріляного відродження» у виконанні сучасного українського рок-гурту «Гайдамаки». Поділіться своїми враженнями про сучасну музичну інтерпретацію поезії 1920–1930-х років.
- Що ви дізналися про мистецтво періоду Другої світової війни?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Створіть онлайн-виставку «Українська література й інші види мистецтва в 1920–1940-х роках». Скористайтесь «Google Slides» чи «Canva», доберіть відповідний музичний супровід для презентації свого дослідження про українську літературу й інші види мистецтва цього періоду.
- Підготуйте віртуальну екскурсію «У мистецькій галереї художників-авангардистів перших десятиліть XX століття». Послухайте виступ однокласників та однокласниць про свою роботу.

Читацька са.поперебірка

- Стисло розкажіть про суспільно-історичні події, розвиток літератури й інших видів мистецтва в 1920–1930-х роках. Чим зацікавили вас твори того мистецького покоління? Поясніть свою думку.
- Підготуйте розповідь про одну з картин художників-новаторів, що справила на вас найбільше враження.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА
(1898–1965)

Читацький пунівник

Українська поезія 1920-х років — це багатство талантів, розмаїття стильових течій, форм ліричного самовираження та осягання реалій тогочасного буття. Знаковою постаттю творчого покоління тієї доби є *В. Сосюра*. Його поезія пройнята осмисленням долі українського народу, патріотизмом, розкриттям внутрішнього світу особистості, краси кохання.

Пригадайте, які вірші про кохання ви вже вивчали. Ознайомтеся ще з одним довершеним зразком інтимної лірики.

ТАК НІХТО НЕ КОХАВ...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання.

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
І тремтить од солодкої муки...

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою...

Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!..
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я — поет робітничої рані...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
і земля убирається зрання.

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

Читацькі діалоги

- Чи вразив вас вірш? Чим саме? Поділіться своїми думками.
- Герої яких прочитаних вами творів української та зарубіжної літератури, на вашу думку, могли б надихнути автора на створення цих поетичних рядків?
- З лірикою яких поетів перегукується вірш «Так ніхто не кохав...»? А в чому його унікальність?
- Підготуйтеся до виразного читання твору. З якою інтонацією потрібно читати цю поезію, щоб донести до слухачів авторський задум?

Митець і доба

Володимир Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцевому на Донеччині. Незабаром родина переїхала в с. Третя Рота (тепер передмістя Лисичанська на Луганщині), де й минуло дитинство хлопчика. Його предки по батьківській лінії походили з французького дворянського роду (ще дідусь підписувався *де Сосюра*).

За сімейним переказом, їхній далекий пращур познайомився із запорожцями, коли ті перебували на службі у французького короля. Він так захопився їхнім завзяттям, веселою вдачею та розповідями про вільне січове життя, що приїхав із ними в Україну. Якийсь час козакував, а потім одружився, завів господарство та й залишився в нашому краї назавжди. Мамин рід теж багатонаціональний — українці, євреї, серби, угорці.

Батьки були різнобічно обдарованими людьми, залюбленими в красу, але не вельми практичними. Батько писав вірші, грав на гітарі, любив українські пісні та чудово їх виконував. Проте з роботою не складалося. Перепробував різні професії, та родині, де росли аж восьмеро дітей, жилося сутожно. Мама була надзвичайно вродливою (у юності якось на міському балу отримала перший приз за красу), гарно співала, однак мусила тяжко працювати на патронному заводі.

У всьому схожим на батьків виростав і Володимир: був зовні показним, дуже жвавим, емоційним, мав розвинуту уяву, любив усе красиве й незвичайне. Часто закохувався. Захоплювався пригодницькою літературою. Серед його улюблених європейських авторів був Ж. Верн, також зачитувався віршами Ф. Шіллера.

Щоб підтримувати родину, уже в 11 років працював учнем бондаря, чорноробом, телефоністом. Із 14-ти років почав писати вірші.

Хорунжий
Гайдамацького
коша. Світлина.
1918 р.

Кілька разів поранений В. Сосюра потрапляв у полон. Двічі — спочатку денікінці, а потім більшовики — засуджували його до розстрілу. Перший раз куля пройшла повз серце, а вдруге допоміг талант: юнак перед смертю попросив конвоїрів послухати його поезію. Червоноармійців, таких же молодих хлопців, настільки

В. Сосюра.
Світлина.
1920-ті роки

попри нестатки, батьки намагалися дати здібному синові хоч якусь освіту. Він закінчив початкову школу, навчався в сільськогосподарському училищі.

У ті часи на Донбасі ще говорили переважно українською мовою, пам'ятали славу козацьку минувшину. Тому й Володимир, незважаючи на різнонаціональне походження, відчував себе українцем. 1918 року, коли російські війська напали на Українську Народну Республіку, став добровольцем Гайдамацького коша Слобідської України. Разом із побратимом Є. Маланюком (згодом видатним поетом діаспори) служив в особистій варті Головного отамана військ УНР С. Петлюри.

В. Сосюра хоробро воював і шаблею, і пером. Його сповнені бойового духу вірші друкували в армійській газеті «Український козак»:

То не вітер віє із тьми-домовини,
То не сови будять помертвілий край, —
Чую плач і стогін з милої України —
Знов москаль мордує мій коханий край...

Першу поетичну збірку «Пісні крові» молодого поета видав у 1919 р. своїм коштом його командир — отаман Омелян Волох.

зворушили вірші про любов, що вони змилювалися над смертником. Пізніше В. Сосюра згадуватиме із сумом:

І пішов я тоді до Петлюри,
Як громами в степах загуло.
Скільки нас, отаких, попід мури
од червоної кулі лягло.

Помічаючи ослаблення визвольного руху, поет поступово зближується із середовищем націонал-комуністів, що намагалися поєднати український патріотизм із комуністичними ідеями. Як наслідок, у 1920 р. В. Сосюра переходить на бік більшовиків.

Після закінчення війни він навчається в Харківському інституті народної освіти. 1921 року видає збірку *«Поезії»*, а потім — автобіографічну поему *«Червона зима»*, які приносять йому гучну славу.

У 1920-х роках В. Сосюра був справжньою зіркою, кумиром серед читачів і читачок, особливо молоді.

Тепер митець таврує вчорашніх соратників і возвеличує вчорашніх ворогів. Та найбільше у віршах юначого зачудування життям, молодістю, красою, коханням. Тому його поезію люблять: збірки розкупувають, вірші переписують, вивчають напам'ять, на творчих зустрічах поета засипають квітами. І то не дивно, адже в робітничих і студентських аудиторіях таких же 20–25-літніх він — свій серед своїх.

Літературознавець Ю. Лавріненко зазначав: «Ніхто з поетів-двадцятидесятиників не міг і мріяти про таку міру популярності серед населення України... , як Сосюра, — цей стрункий, чорнобривий красень із Донбасу, з теплими карими очима, що світили радістю і журбою. Він мандрував по всій Україні, читаючи на вечорах, у тісніших приватних колах і просто на вулиці перед першим зустрічним свої співучі вірші, повні незглибної ліричної стихії, роззброюючої щирості, любовних пристрасностей, революційного запалу, болючих суперечностей доби, незнищеного в ньому українського патріотизму».

Кохання приходить і до самого поета. Його дружиною стає Віра Берзіна — колишня політрук червоноармійського загону. Їй В. Сосюра присвятив найвідомішу перлину своєї інтимної лірики — вірш *«Так ніхто не кохав...»*.

Та згодом шлюб розпався: поет не зміг змиритися з імперськими, антиукраїнськими поглядами дружини. Але щастя всеміхнулося йому вдруге. Невдовзі Володимир зустрів випускницю балетної школи Марію Данилову й пов'язав із нею свою долю. Кохання до цієї синьоокої красуні все життя надихало його на творення ніжних і пристрасних віршів:

Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі мойй.

У ті роки В. Сосюра, як було прийнято в підрадянській Україні, оспівує «партію Леніна–Сталіна», комсомол, ударні будови. Але водночас щиро й тривожно пише про рідну Україну, її мову, трагічну істо-

В. Сосюра з дружиною
Марією Світлиною

рію (поеми «Мазепа», «Махно» та ін.), різко виступає проти денаціоналізації в СРСР: «Держава російській мові — мати, а нашій — мачуха».

Таке вільнодумство влада терпіла недовго. Від початку 1930-х років відбувається остаточне брутальне упокорення України. Жорстоко цькують і В. Сосюру: виключають із компартії, зі Спілки письменників України. Доведений до відчаю, поет переживає тяжкий нервовий зрив, потрапляє в лікарню. Очевидно, це й урятувало його від загибелі.

Під час Другої світової війни В. Сосюра перебував в евакуації, працював на радіо, виїздив із виступами на фронт. У 1944 р., окрилений звільненням Батьківщини від нацистів, написав свій найвідоміший патріотичний твір «Любіть Україну».

Цей вірш став реакцією поета на численні випадки зневаги чи байдужості різних людей, надто ж радянських владомощців, до української мови, історії, рідного краю. Автор художньо осмислює, докладно розкриває глибинну суть поняття «патріотизм».

Мотив твору втілено в багато разів повтореному заклику:

Любіть Україну, як сонце любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

В. Сосюра. Світлина.
Початок 1960-х років

Вірш одразу став надзвичайно популярним серед українців. І це налякало радянську владу. Після війни, коли розпочалася чергова хвиля репресій, вірш «Любіть Україну» заборонили, а поета звинуватили в націоналізмі, навіть на короткий час ув'язнили. До 10-ти років концтаборів засудили і його дружину. Після смерті Сталіна вирок було скасовано. Переказували, що з вокзалу додому В. Сосюра ніс Марію, і так худеньку, а на каторзі зовсім вимучену, на руках.

В останні роки свого життя, що припали на політичну відлигу, поет багато

працював, намагався сказати те, про що раніше мусив мовчати: завершив автобіографічний роман-сповідь «Третя Рота», створив поему «Розстріляне безсмертя» — про своїх побратимів, українських митців, знищених режимом у 1930-х роках. Ці твори були надруковані лише через три десятиліття — після краху комуністичної диктатури.

Життя В. Сосюри обірвалося 8 січня 1965 р.

Пошукуйте!

- Про які грані особистості В. Сосюри ви дізналися?
- Які вчинки поета ви схвалюєте, а які не сприймаєте? Чому?
- Як склалося особисте життя В. Сосюри?
- Як обставини життя митця вплинули на формування його таланту?

В. Сосюра — митець надзвичайно щедрого, невичерпного натхнення. Його перу належить понад 40 поетичних збірок, він також писав прозові твори, перекладав. Серед перекладів вирізняється, зокрема, лірика національного героя Болгарії Христо Ботева; творчість національного поета, героя Угорщини Шандора Петефі.

Стиль поета переважно неоромантичний, з елементами символізму й імпресіонізму.

Характерні ознаки творчої манери В. Сосюри

- Щирість, сповідальність, наївність, за якою вгадуються правічна мудрість життя і проникливий аналіз його доби, особливе емоційне напруження, тому й захоплення гіперболізмом;
- підкреслення єдності, взаємопідсилення переживань людини та станів природи;
- афористичність вислову;
- мелодійність, пісенні, романсові ритми й інтонації, рефрени.

Найулюбленіший колір митця — синій. Це колір мрії, краси, відкритості, вразливості, вільнолюбності, натхнення, гармонії. А ще це колір очей коханої Марії. Він згаданий у багатьох епітетах і метафорах його поезій.

Іноді у віршах В. Сосюри виявляються декларативність¹, зайва пишномовність, схильність до штучних красивостей. Це наслідок панування в ту добу соцреалізму. Поетові доводилося працювати в умовах жорсткої цензури, постійно маскувати справжні почуття і думки, часто правити свої твори під тиском радянської цензури.

¹ Декларативність — надто прямолінійний, абстрактний виклад певних почуттів чи ідей.

У творчому доробку В. Сосюри вирізняється громадянсько-патріотична, інтимна та пейзажна лірика. У його творах часто ці жанри поєднуються. Адже природа для поета — невичерпне джерело краси та натхнення, а почуття особисті й патріотичні — рівнозначні: *«Срібло озер України / в твоїх очах, єдина!»* або *«Дівчино! Як небо її голубе, / люби її кожну хвилину... / Коханий любить не захоче тебе, / коли ти не любиш Вкраїну»*.

Досліджуємо твір

Надзвичайно багата на емоції, зворушливо-ніжна інтимна лірика В. Сосюри. У ній і щастя побачень, і сум розлуки, радість взаємності та туга через нерозділене кохання.

У поезії *«Так ніхто не кохав...»* (1924) передано всю гаму почуттів щасливої, прекрасної, неповторної миті спалаху кохання. У такий момент душа стає особливо чутливою. Їй відкривається істина: саме любов є основним законом життя, що поєднує людину, природу, Усесвіт.

Мотив вірша — уславлення кохання, гармонії буття, нерозривної єдності людини з природою.

Ліричний герой — душевно витончена особистість. Почуття любові надляє його здатністю бачити глибокий підтекст у звичайних речах, розуміти сутність природи. Тому на його почуття відгукується і весняна, завітчана земля, і місяць, і зорі. Навіть *«Оріон золотий»* готовий, щоб його зірвали, як квітку, для коханої. Герой зливається з перейнятою любов'ю природою, черпає з неї свою наснагу, радість життя, тому навіть його кров *«ніби пахне лободою»*.

М. Дмитренко. Закохані.
1960-ті роки

Художні засоби твору допомагають передати багату гаму почуттів закоханого героя, його душевне піднесення. Вірш переповерхнений гіперболами. Ці молодечі перебільшення здаються дещо наївними, водночас у них прозирає глибока мудрість. Справді, історії кохання хоч і переходять із покоління в покоління, та водночас кожна з них залишається неповторною.

Поезія *«Так ніхто не кохав...»* звучить мелодійно, наспівно. Із цією метою автор використав численні анафори, алітерації, рефрени, висхідний віршовий розмір (дактиль).

Читацькі діалоги

- Які події особистого життя поета, на вашу думку, художньо втілені у творі?
- Який провідний мотив вірша?
- Яким постає ліричний герой твору?
- Які художні засоби використав поет, щоб передати стан закоханості? Назвіть приклади з тексту.
- Ознаки яких стилістичних течій модернізму наявні в поезії *«Так ніхто не кохав...»*? Назвіть їх.

Мистецькі діалоги

Яскравим явищем українського модернізму в живописі є творчість художника **Федора Кричевського**. Характерні ознаки його стилю — чіткість форм і виразність ліній, багатство теплої колірної гами, поєднання елементів ар-нуво (новаторського модерністського мистецтва) і традиційного українського іконопису. Серед його найвідоміших робіт — триптих «Життя» (1925–1927), що набув світової слави.

Перша його частина — картина «Любов». Митець-модерніст наповнив її національним колоритом та авторським розкриттям філософського змісту «вічної» теми людського життя — любові як символу людського щастя і повноти життя. Тут помітний вплив австрійського художника-символіста Г. Клімта («Поцілунок»), адже свого часу Ф. Кричевський навчався в його мистецькій студії у Відні.

Ф. Кричевський.
Життя (триптих).
Любов. 1925–1927 рр.

Поціркуйте!

- Розгляньте репродукцію картини «Любов». Поділіться своїми враженнями. Які ознаки модернізму ви помітили в роботі?
- У чому виявляється співзвучність поезії В. Сосюри та картини «Любов» Ф. Кричевського?
- За QR-кодом послухайте пісню «Так ніхто не кохав...» у виконанні сучасних співаків. Яке враження справила на вас пісенна версія вірша В. Сосюри? Якими новими, сучасними підтекстами доповнив твір відеокліп?

Читальний путівник

Громадянська лірика В. Сосюри суперечлива, як і його душа. Поет завжди був пристрасним патріотом України. Але ще в юності перейшов у ворожий табір, сподіваючись на «червоний ренесанс». Відтоді його постійно мучили сумніви. Тому й у творчості митця переплітаються мотиви соціалістичні та патріотичні, антиімперські. Проникливим осмисленням долі української нації як низки потужних відроджень є вірш «Сад» (1928).

САД (Скорочено)

В огні нестримної навали
рубали, різали наш сад...
А ми дивилися назад
і за минулим сумували...

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну...
О будьте прокляті, — кому
назад повернуте обличчя!

Брати нас брали на штики
за слово, правдою повите...
Ви ж розумієте?! Віки
не знали ми, чиї ми діти!..

Хтось застромив у серце шило
в чеканні марному весни...
В саду розкішному лишилися
одні пеньки та бур'яни.

Кати на струни наші жили
тягли із рук, як сон, блідих...
І з нас співців собі купили,
щоб грали їм на струнах тих. (...)

А струни плакали... Не в бій —
вони нас кликали в утому...
Та от прийшов співець новий
і в струни вдарив по-новому.

І ми здригнули!.. Душі громом
залив музичний буревій,
що мчав, мов рокоти ріки,
що рвався вдаль крізь піну шалу!

І розцвіли старі пеньки,
і бур'яни травною стали...
Це вдень було, коли той спів
так схвилював серця в сім хорі...

А уночі вже сад шумів
і крізь гілля сміялись зорі...
Так несподівано і скоро
наш сад постав і зашумів.

Його рубали, а він ріс!
На місці зрубаного дуба
росли нові!.. І навіть хмиз
угору дерся!.. Краю любий!..

Ми дочекалися весни,
ми вже підходимо до брами!..
Це ти той сад, о краю мій,
колись порубаний катами!..

Над золотими берегами
ти знов шумиш, такий рясний...

Читацькі діалоги

- Поділіться своїми враженнями про вірш «Сад».
- Якими настроями пройнята поезія?

Досліджуємо твір

Поет вдало обрав ключовий образ твору — сад. В українському фольклорі та письменстві він символізує рай, дружну родину, злагоду, достаток, мудрість, щастя (наприклад, «Садок вишневий коло хати...» Т. Шевченка).

В. Сосюра, продовжуючи цю логіку, утілив в образі саду саму Україну. Розгорнув цілу панораму української історії — імперське поневолення, руїна, страждання, але, попри все, затятий порив до відродження, свободи та незалежності.

Поет дорікає тим українцям, які забували свій рід, ставали посіпаками зайд чи втрачали віру в перемогу й із відчаєм «застромляли собі в груди шило». Він дошкульно звинувачує загарбників-катів, які лицемірно прикидалися братами, а тим часом «брали нас на штики».

К. Лісова. Колаж із серії «Сила пам'яті»

Особлива місія у справі національного відродження належить мистецькому слову — так наголошує автор. Тому й загарбники намагалися приручити наших співців. Та з'явився співець-відчайдух. Від рокоуту його струн сталося диво — понищений український сад ожив, знову зашумів.

Вірш «Сад» завершується оптимістичним, життєствердним акордом, адже тоді тривало буяння 1920-х років. Однак незабаром В. Сосюра із жахом побачить, як загарбники знову порубають наш сад. Та перемагає все-таки оптимізм поета. Через три десятиліття і він застане наступний ренесанс 1960-х років. А ще через три десятиліття буде остаточно відроджено Українську державу, бо така логіка самого життя — незнищеного саду.

Читацькі діалоги

- Які історичні події взято за основу вірша «Сад»?
- Поясніть символічну назву твору.
- Охарактеризуйте ліричного героя поезії. Які настрої та почуття він передає?
- Розкрийте мотив поезії «Сад».
- Як ви розумієте образ: «Віки / не знали ми, чиї ми діти!..»?
- Яка, на вашу думку, строфа є кульмінацією твору? Якими художніми засобами автор передає в ній особливу піднесеність, могутність, красу національного відродження?
- Які ознаки модернізму, зокрема неоромантизму, ви помітили в поезії?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Створіть літературно-мистецький проект «Поетичний саундтрек». Доберіть музику, що відповідає настрою та мотивам віршів В. Сосюри. Підготуйте мелодекламацію вивчених і нових для вас поезій митця.
- Виконайте творче завдання «Діалог з автором» — напишіть лист до поета В. Сосюри, розмірковуючи над ідеями, що втілено в його творах. Розкажіть, як вони вплинули на вас.

Читацька самоперевірка

- Які факти життєпису В. Сосюри вам запам'яталися? За QR-кодом дізнайтеся більше про життя та кохання поета. Які епізоди документального фільму вас найбільше зацікавили, вразили? Чому?
- Чи можна назвати 1920-ті роки злетом поета, а 1930-ті — його падінням? Із чим це пов'язано? У чому, на вашу думку, трагізм долі талановитого митця? Обґрунтуйте свою думку.
- Назвіть основні ознаки стилю поета В. Сосюри. Проілюструйте їх прикладами з віршів «Так ніхто не кохав...» і «Сад».
- Над якими запитаннями ви замислилися, читаючи вірші В. Сосюри? Поясніть свої міркування.

ІВАН БАГРЯНИЙ
(1906–1963)

Читацький пунівник

Автор твору, що захопить вашу читацьку уяву з перших сторінок, неодноразово кидав виклик радянській тоталітарній системі: тікав із-під арешту, сміливо викривав сталінський терор і російський великодержавний шовінізм. *Іван Багряний* уперше в українській літературі відкрив світу в романі «Тигролови» правду про людоежну систему радянських концтаборів.

Твір став бестселером, його перекладено багатьма європейськими мовами. Однак духовним надбанням України творча спадщина цього талановитого митця стала лише в 1990-х роках, коли нарешті перемогла та правда, яку письменник відстоював усе життя.

Пригадайте вивчені або ж самостійно прочитані твори, у яких простежуються елементи пригодницького жанру. Чим саме вони вас захопили? Яскраве втілення ознак такого жанру ви знайдете й у першому пригодницькому романі в українській літературі «Тигролови».

Культурно-історичні паралелі

Місце дії роману «Тигролови» — Далекий Схід, таємничий безмежний Зелений Клин. *Зелена Україна* — так назвали цей край українські переселенці. Його територія охоплює південну частину Далекого Сходу — біля річки Амуру й узбережжя Тихого океану. Перші українські поселення там з'явилися на початку 1860-х років. Спочатку переселенці їхали підводами через увесь Сибір, тому дорога з України до Зеленого Клину тривала протягом кількох років. Згодом почали добиратися пароплавами з Одеси через Індійський океан до гирла річки Амуру. Переселенцям давали великі наділи родючих земель і на тривалий час звільняли від податків і військової служби.

Переселенці біля пароплава «Херсон» у порту перед відправленням до Зеленого Клину. *м. Одеса. Світлина*

*Зелений Клин.
Хата в українському селі.
Світлина. 1910-ті роки*

*Жінка з українського
поселення в Сибіру.
Світлина. 1910-ті роки*

Однак тисячі людей гинули у виснажливій дорозі, а ще більше — у дикому, безлюдному краю із суворим кліматом. Нестерпно важко було ставити хати, розчищати ліс, орати цілинні землі. Українська працьовитість і прагнення до волі здолали всі труднощі. За кілька років з'явилися затишні села з біленькими хатами та квітучими садами, заврожайлися поля, завелося багато худоби.

Були й інші причини переселення: свободолюбні українці не хотіли миритися з поневоленням самодержавною російською владою. До початку XX ст. українці становили вже абсолютну більшість населення Приморського краю — майже півмільйонну громаду. Царська влада, даючи переселенцям певні економічні пільги, робила все, аби денационалізувати їх. Проте й тоді в Зеленій Україні діяли громадські організації «Просвіта» та «Студентське товариство українців».

Під час революції 1917 р. було створено Українську Далекосхідну Республіку, що проголосила своєю головною метою об'єднання з УНР у Велику Україну. Однак російські більшовики поступово й підступно знищили цей рух.

І все ж після революції в умовах відносної свободи відбулося бурхливе піднесення українського суспільно-політичного й культурного життя. З'явилися українськомовні журнали, школи, навіть педагогічний інститут, посилюлися зв'язки з Україною.

На початку 1930-х років комуністичний режим зупинив усі ці процеси. Знову відновилося посилене зросійщення Зеленого Клину, котре триває і нині. Одночасно із цим більшовики розгорнули жорстоке розкуркулення та примусову колективізацію. У ті роки цей край став концтабором для «ворогів народу» — учених, учителів, селян і робітників. Такі історичні події відображено в романі «Тигролови».

*Український календар.
1921 р.*

ТИГРОЛОВИ

(Скорочено)

Частина перша

Розділ 1. Дракон

...Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі й нетра та вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон.

Не з китайських казок і не з пагод Тибету — він знявся десь із громокого центру країни «чудес», вилетів із чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами... Над безмежжям Уралу... Через хащі Сибіру... Через грізний, понурий Байкал... Через дикі кряжі Забайкалля... Через Становий хребет, — звивався над ним між скель і шпилів... Високо в небі, сіючи іскри й сморід, летів і летів у безмежній ночі.

І розступалися скелі, маючи тінями. І розбігалися злякано сосни й смереки, кидаючись урозтіч. Заскочений нагло сохатий¹ прикипав на галявині, спаралізований жахом, а далі зривався і, ламаючи ноги й обдираючи шкіру, гнав скільки духу в безвість.

І гнали в безвість луни, мов духи гірські, — розліталися по горах, стрибали в провалля, ховалися в нетрях... За ними летів дракон.

Шістдесят коробок-вагонів — шістдесят суглобів у дракона. Спереду вогненноока голова — велетенський двоокий циклоп — надпотужний паротяг «Й. С.» (Йосип Сталін). Ззаду — такий же надпотужний паротяг «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський). На тендері прожектор — довгий вогнений хвіст. Біля кожного вагона — щетина багнетів. Наїжився ними дракон, мов їжак... Ні, мов дракон! І гнався зі скреготом.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

Шістдесят суглобів у дракона — то шістдесят рудих домовин, і в кожній із них повно проглинених жертв, повно живих мертвяків. Крізь заграбовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей, дивилися крізь темряву десь на втрачений світ, десь туди, де залишилася країна, осяяна сонцем, де залишилася Вітчизна, озвучена сміхом дитинства та юності, рано відтятої, де залишилася мати... родина... дружина... Мерехтіли грона очей та летіли десь у темряву чорну, у прірву. Ними натоптано черево вщерть у дракона. І тягне їх циклопічний «Й. С.», і підпихає їх демон «Ф. Д.».

У цілому ж — то є етап, то є «ешелон смерті», — етапний ешелон ОГПУ — НКВД. Дракон.

¹ Сохатий — лось.

І мчить він без зупинки, хрюкотить залізними лапами, несе в собі приречених, безнадійних, змордованих, хоче помчати їх у безвість, щоб не знав ніхто де й куди, за тридев'ять земель, на край світу, мчить їх у небуття. І немає того Кожум'яки... І ніхто-ніхто їх не визволить і вже не врятує, і ніхто навіть нічого не знатиме й не почує про них. Ніч. Чорна, безмежна ніч.

На окремих пунктах ешелон зупиняється. Тоді вартові перевіряють, чи не пошкоджено вагони й чи не міг хтось утекти. На кожній зупинці пробігає вздовж ешелону начальник етапу, зупиняється десь на середині й кричить: «Многогрішний!» Перевіривши, що Григорій Многогрішний на місці, заспокоюється. Але на кінцевій зупинці зчиняється переполох: немає Многогрішного, утік. Тим часом по всій Транссибірській магістралі й по всіх прикордонних заставах розіслано телеграми про втечу та розшук «страшного державного злочинця». Особливі прикмети: юнак 25 літ, русавий, атлет, авіатор.

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько, 1994 р.)

Читацькі діалоги

- Яке враження справили на вас перші сторінки роману «Тигролови»?
- Про що ви дізналися?

Розділ 2. Світ на колесах

Поблискуючи нікельованими ручками м'яких купе, сяючи яскраво освітленими вікнами, тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший експрес — так званий «Тихоокеанський експрес номер один». (...) Це найліпший і наймодерніший експрес у СРСР; найкомфортабельніший експрес у так званій робітничо-селянській державі. Мавши маршрут майже на пів земної кулі, маршрут «Негорелое-Владивосток», тобто від понурої Прибалтики й до берегів Японського моря, маршрут на 12 тисяч кілометрів і стільки ж назад, він був до того відповідно пристосований та устаткований — до комфорту й вигод у безперервній десятиденній мандрівці. Чудо цивілізації, вершок людської вибагливості та фантазії.

Радісний і святковий, сповнений ущерть життя та дзвону, цей першокласний люксовий експрес плив, ніби окремий світ між світами. Дріботів, вихиляючись, прицокував, мовби панна в танку закаблуками, і мерехтів, мерехтів.

У м'яких купе мрійно й затишно. Заставлені квітами, набиті валізами

Каторжани Бамлагу. Світлина

та патефонами, осяяні світлом різнокольорових абажурів, вони були заселені експансивними й горластими мешканцями різного віку та статі.

Коли потяг їхав Забайкаллям, пасажирів став розважати якийсь професор історії, розповідаючи про перших каторжників Сибіру, перших політичних засланців — протопола Аввакума й бунтаря та «ізмінника» — «малоросійського» гетьмана Дем'яна Многогрішного. У цей час потяг проїжджав повз каторжників Бамлагу¹.

І ось... Ніби зумисна ілюстрація до професорової історичної екскурсії, ніби марево, викликане ним із небуття, з'явився додаток до того ландшафту...

Либонь, вони встали з-під землі — цілі ті покоління каторжників, армії їх!.. Вони вишикувалися обабіч колії, уздовж насипу безконечною хмарою і стояли, спершись на кайла, на лопати, на тачки... По коліна у воді й у болоті... У ровах та ямах...

— Ребята!!! Сматрі!!! Бамлаг!!!

Усе кинулося до вікон. Боже ж мій!.. Так ось вони! Справжні, реальні, невигадані, незлічені. Як розгадка болючої і жаскої таємниці. Як сама таємниця, на яку страшно було дивитися...

А вони стояли безконечними шпалерами, безконечною тичбою — вимучені, виснажені... У химерних і страшних бамлагівських одностроях: у ганчір'яних шапочках-ушанках і в такому лахмітті, що, здавалося, ніби їх рвали всі собаки всього світу та тріпали всі сибірські й транссибірські вітри та буревії.

Стояли й дивилися... Проводжали експрес — мерехтливе чудо небаченого чи давно забутого світу...

Неголені... Забр'юхані... Із хворобливо запаленими очима... Безконечні лави людей, списаних геть із життєвого реєстру, обтикані патрулями з рушницями та псами...

Одні махали руками. Інші дивилися байдуже, тупо, чекаючи, поки він пройде...

І не було їм кінця, і не було їм краю...

Прокладали шлях, прокладали нову магістраль, вимощуючи її своєю розпукою, гатили собою прірви, і баюри, і провалля... А тепер ось стояли як на параді. Полтавці... Чернігівці... Херсонці... Кубанці... Нащадки Многогрішного й нащадки того Аввакума вільнодумного...

З вікон експреса почали летіти речі, бамлагівці кинулися до подарунків, почалася стрілянина. Дехто з пасажирів заплакав. Але потяг ішов далі, усе промайнуло, як марево, і лише на хвилинку затьмарило настрої пасажирів. Іде в цьому експресі й майор Медвин, що, отримавши високу посаду, вирушив на власне полювання.

Біля крайнього столика при вікні сидить бравий майор — чорнобривий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ, — майор ОГПУ—

¹ *Бамлаг* (Байкало-Амурський виправно-трудовий табір) (рос. *Байкало-Амурский исправительно-трудовой лагерь*) — один із найбільших радянських концтаборів, що діяв у структурі Головного управління виправно-трудових таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (ГУЛАГ НКВД).

НКВД. Зсунув синій кашкет на потилицю, розстебнув комір і попиває червоне бордо, тримає склянку біля уст, а очі втопив у газету, поставивши її сторч. Смокче бордо й читає-смокче «Правду», студіює промову вождя, виголошену на черговому з'їзді ВКП(б). Іноді виймає олівець і щось підкреслює, посміхається захоплено, потім глибокодумно морщить брови, сьорбає бордо та пасе далі вугляними очима по шпальтах газети. Майор виглядає, як саме втілення могутності, сили й гонору своєї «пролетарської» держави. У цілому експресі не тримається ніхто так гідно, так незалежно та гордовито, ба навіть трохи презирливо, з таємничою міною і незрівняним почуттям вищості.

Два роки тому він вів слідство над бортмеханіком та авіаконструктором Григорієм Многогрішним — «над тим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини».

Що він із ним не робив!.. Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повивертав суглоби... Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять усі... Авжеж! Дивиться виряченими очима — і тільки. Як каменюка. Спершу зухвало й сказано відбивався, вибухав прокльонами та сарказмом, плював в обличчя йому — слідчому, а потім лише хекав крізь зуби й мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо... Його вже носили на рядні, бо не годен був ходити... Він уже конав — але ні пари з уст. А ті очі, очі!..

Вони йому отруїли спокій і сон, вони йому отруїли, далебі, усе життя. З краплинами крові на віях, вони горять на смертельно-блідому обличчі хворобливим вогнем невимовленої, безмежної, тваринячої ненависті й дивляться просто в саму душу, пламеніють не кліпаючи... Розп'яли б! Роздерли б!

У-у, прокляття!.. Оката гримуча змія!!! Він бив межі ті очі, намагаючись їх геть повибивати. Він уже хотів був їх повиштрикувати, та не подужав сам, бо той диявол мав голіафську силу, навіть підпливлий кров'ю, навіть у рядні ношений. Ні таки! Треба було їх повиштрикувати! Бо ось так дивитимуться все життя... Дивитимуться...

Це ж він сказав був спочатку: «Я тебе переслідуватиму все твоє життя. І всі ми, що тут пройшли... Ми тебе переслідуватимемо все життя і проводжатимемо тебе до могили, — тисячі нас замучених, закатованих... Ти лягатимеш спати — і не зможеш заснути: ми кричатимемо й ревтимемо отак...»

...Наврочив диявол! Після того мовби наврочив. Він пригадує ті задушливі безсонні ночі, що тільки йому одному відомі. І маячіння в них... Це в нього, що мав нерви, як мотузки, — і маячіння... Він боявся, нарешті, сам спати — й одружився. А одружившись, утікав геть на люди, боявся почувати вдома...

А особливо, як той мапіяк утік із божевільні, куди його було запропорено внаслідок докнаного над ним слідства. Не дочекався і трибу-

налу — збожеволів; і то було приємно — то був би кінець. І він, майор (а тодішній слідчий), мав би собі спокій: з божевільні-бо є лише один вихід — у могилу.

Так ні — утік! Той маніяк утік!.. Він був зовсім не божевільний.

Потім його спіймано. І знову він — майор уже — вів слідство; сам напросився. Хоч і був уже великим начальником, але цю справу взяв сам до своїх рук, бо відчував, що поки той житиме на світі, він не матиме спокою. Тож мусив довести його до точки. І от — трибунал приварив!..

Нарешті приварив, припечатав! Здавалося, тепер уже крапка.

І на тобі — масш!.. Це ж він утік десь тут, де і його доля кидає...

У голові, і без того захмелілій, гуло, а із чарки — із чарки на нього позирало вже не червоне бордо й не коньяк...

Раз йому здалося, що то кров. Він вилив її геть за вікно та поставив чарку. Дивився в неї, мовби в очі. В очі, що, загораючись усе більше, наближалися до нього з краплинками крові на віях... Запалені страшною, негасимою, нелюдською ненавистю... Очі замордованої, розчавленої, але не переможеної жертви...

Читацькі діалоги

- Що ви дізналися про «Тихоокеанський експрес номер один» та його пасажирів?
- Про яких історичних постатей ідеться у творі?

Культурно-історичні паралелі

І. Багрянний у романі «Тигролови» згадує про перших каторжників Сибіру, які були «відкривачами першої сторінки в епопеї невимовних людських страждань на цій землі».

Дем'ян Многогрішний — гетьман Лівобережної України (1668–1672). Він відверто висловлювався проти імперіалістичної політики московської влади, наполягав на звільненні українських земель. Звинувачений у державній зраді та підданий тортурам, гетьман був засуджений до страти. Однак смертну кару було замінено на заслання на Далекий Схід.

Роман «Тигролови» розкриває історію життя Григорія Многогрішного — гідного нащадка славного українського гетьмана.

Г. Васько. Гетьман Дем'ян Многогрішний. 1850 р.

Розділ 3. Навзаводи¹ зі смертю

Височенна, чотирирясна тайга, буйна й непролазна, як африканський праліс, стояла навколо зачарована. Не шелесне лист, не ворухнеться гілка. Сорокаметрові кедрі, випередивши всіх у змаганні до сонця, вигналися рудими, голими стовбурами з долішнього хаосу геть, десь під небо й

¹ Навзаводи — синонім до слова *наввипередки*.

заступили його коронами. Там по них ходило сонце та пливли над ними білі хмари. Слідом за кедрами пнулися велетенські осики й інші листаті гіганти, що, будиши нижчі за кедри, творили другий ярус. Потім височенна ліщина колючого горіха, ялини, де-не-де берізки, берестина, черемха, перевиті ліанами дикого винограду та в'юнків, ішли вгору третім ярусом. А внизу — у четвертому ярусі — суцільний хаос. (...)

Унизу, по землі, слався мох, пообростав усе, що тільки можна. Унизу було півтемно й вогко. Лише де-не-де проривались яскраві сонячні пасма та стояли, як мечі, уткнуті лезами в землю.

Нетрі. Непрохідні, незміряні.

Григорій ішов п'ятий день, зголоднів, знесилів, іноді доводилося повзти. Не знаходив нічого поїсти, не траплялися ні звірі, ні їстівні рослини. Біля річки знайшов старого заіржавілого мисливського ножа, дуже зрадив, що тепер має хоч якийсь захист. Вичистив ножа й нагострив.

Надвечір шостого дня сили зовсім покинули його.

Раптом — що це?! Він розплющив очі. Стукіт?.. Постріл!

Він зводиться на руках. Млосно йому й паморочливо, але хтось непокірний у ньому підводить його. У вухах дзвенить. Знову постріл! Постріл як грім! І враз крик. Жахливий, нелюдський крик, дитячий чи дівочий:

— Грицьку!!!

Жахливий крик молодості, що її вхопила зубами смерть:

— Грицьку!!!

Він шпарко схоплюється на ноги. Боже мій! Мерщій!.. Кидається чимдуж, точачись, плутаючись у бур'яні, поспішає, поспішає. Знову крик. Близько...

Напружуючи рештки сил, він виламується на галявину. Ось!..

Величезний чорний ведмідь, ставши на задні ноги, намагається схопити пащею людину, що, забившись у розколину межі камінням, люто відбивалася прикладом рушниці.

Ось він! Це він, волохатий, безжалісний і грізний бог нетрів. Ага!

Пожираючи потвору гарячковатими очима та нічого не бачачи, як маніяк, пішов на неї всторч, гнаний п'яною жагою помсти. Ага!!! А рука намацувала ніж...

Ведмідь хапнув повітря, кинув жертву й, ревувши, повернувся до нового ворога всією тушею, посунувся на нього білою плямою «нашийника»...

Людина в розколині тихо, по-дитячому, скрикнула... Ніж із диявольською силою пірнув у білу пляму, у самісіньку горлянку й повернувся там упоперек.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багрянного «Тигролови»

Мандрівникові очі, тріумфуючи, бачили лише, як чвиркнула на всі боки кров, заливаючи біле, і ще бачили (коротка блискавична мить), як та людина вистригнула з розколини, струнка, у чудному одязі звіролова, простоволоса, і кинулася до нього... Це останнє, що його погляд устиг побачити. Мить — і сили враз залишили його, в очах потемніло, і він повалився на землю під волохатою, чорною масою, як ніч накрила його...

Читальні діалоги

- Що вам відомо з уроків географії або ж інших джерел інформації про тайгу? Чи вдалося авторові передати у творі особливості цієї природної зони?
- Розкажіть про блукання українця-утікача в тайзі. Чому так докладно автор описує його поневірвання серед дикого лісу?
- Якою людиною виявляє себе головний герой в екстремальних ситуаціях?

Розділ 4. Родина тигроловів

Григорій потрапляє в родину українців Сірків, саме доньку старого Сірка Наталку він і врятував від ведмеда.

Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропіло з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страстні хрести напалені на стелі... Він лежить на великому дерев'яному ліжку, роздягнутий, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... У вікно знадвору зазирає сонце. Мати в очіпку та в рясній стародавній спідниці, усміхаючись, несе тарілки у двері... За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сидло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок...

Його виходили й, нічого не запитуючи, прийняли як рідного. Сірків син, теж Гриць, став йому побратимом.

Виявилось, що Сірки — тигролови, тобто заробляють на життя не лише полюванням, а й ловлею живих «кішок» — тигрів.

Розділ 5. «П'ятнування»

Сірки лаштуються в дорогу, на промисел. Кожний чистить свою зброю, Григорієві теж подарували гвинтівку. Старий Сірко послав сина намалювати на кедрах, що стояли за 600 метрів від оселі, мішені для стрільби, «п'ятнування», бо стріляти треба буде в «п'ятно».

— Лягай! — скомандував ураз по-військовому Сірко. Усі брикнули посеред двору на траві рядочком. І дід теж. Зліва крайня — Наталка. Потім Гриць, а потім дід, а потім Григорій. Собаки теж полягали рядочком збоку, повисолоплювавши язика й нашорошивши вуха, — дивилися на людей, очікуючи.

— Заряджай! Стріляти по п'ять разів лише. Права оленьча голова — Наталчина. Потім — Грицева й так за порядком.

— Стріляємо всі разом чи по черзі? — поцікавився Гриць.

— По черзі. Перша Наталка. Та не хапайтеся, вражої мами... Не псуйте куль.

— Авжеж, — устала Наталка в тон. — Заб'ємо кедрину — кандьор¹ буде. Починаю!.. — і глянувши скося на Григорія, що пильно націлювався з бінокля по мішені, раз по раз вистрілила п'ять разів. Швидко.

— Тю-у!.. — зробив Гриць при кінці, імітуючи свист кулі. Собаки схопилися і кинулися вперед, але Наталка вклала їх назад криком. Вони лежали, дрижачи від нетерплячки. А Гриць:

— Пішли по молоко! Усі! От мазілка... Об'являю себе ударником та йду по сметану. Пішов!..

І так само раз по раз одстріляв своє. З тією ж швидкістю. Григорій дивився пильно в бінокль, але нічого не міг зауважити, лише після останнього пострілу щось бризнуло збоку на ялиці.

— Одбив, Грицю!

— Що?

— Гілку.

— Неправда, то ріг одлетів.

Старий хитав головою:

— Що ви робите, дітки?! Таж по тім боці сопки так ваші кулі свистять, що там порозбігалось все живе й мертве. (...)

Наталка, що пильно дивилася, як стріляв батько, укінці серйозно зауважила:

— Таке-е. Спортили ви дерево, тату! Воно б ще росло.

— Смійся, смійся. А воно, може, і не спортив, дочко.

Останній стріляв Григорій. До правди, він хвилювався. Бував він на різних стрільбищах і не був новачком у стрілецькій ділі, на всякій зброї мисливській і немисливській, як кажуть, зуби з'їв. На всяких змаганнях стрілецьких пописувався знаменито. Але тут, на цім іспиті, на цім виїмковім змаганні, хвилювався. І рушниця нова, не вивірена, й іспит складати треба незвичайний, змагатися зі стрільцями, яких, далєбі, ще не зустрічав у житті.

Коли б йому хтось колись запропонував змагатися з дівчиною в стрільцтві, він посміявся б і взяв би те за злий жарт. Але тут бачив, що може бути побитий, і то саме дівчиною. «А що як гвинтівка “мотає” або забирає вбік?» Аж піт йому на долонях виступив. (...)

Раз по раз він вистрілював п'ять разів. Так же швидко, як перед тим Наталка та Гриць.

За останнім пострілом усі враз схопилися — стрільці й собаки — і подалися стрімголов через падь.

Старий Сірко ледве поспівав верхи. Наталка летіла попереду, перестрибуючи пеньки й колоди, як та дика коза. (...)

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

¹ Кандьор — рідка пшоняна або гречана каша.

Наталка була вже біля кедрів. Перша. Обдивилася всіх «оленів», намальованих на товстих кедрах, і стояла, надувши губи та длубаючи пальцем в батьковій мішені.

— Я ж казала, тату, що ви спортили дерево. Гляньте... В оленячій голові було п'ять дірок, одна біля одної майже.

У Наталчиній мішені — чотири кулі лягли купкою посередині. П'ята ген угорі влучила в ріг.

— Усе-таки не пропала, — потішав батько. — І ріг на щось здасться... Добре... Добре... А Гриць?

— Та то я його неправильно прималював. Ця куля пішла геть!

У Грицевій мішені п'ятої кулі взагалі не було, лише чотири продірявили голову в різних місцях.

— Добре. Добре, — бубонів старий Сірко. — Казав, — не спішіть, бісової віри. Пропала куля.

Григорій здалеку поглядав на свою мішеню, і йому душа втекла в п'яти. Жодної дірочки в мішені. Підійшли.

— Ого-го! — ляпнув Гриць рукою по плечах Григорія. — От це да, так да!

В оленячій голові не було жодної дірочки. Зате над головою, пів ліктя вище, ніби хто жменею ткнув, — п'ять куль. (...)

— Добрий із тебе цілок, синку! Що трохи вище взяло — то нічого, то рушниця забирає трішки вгору. Робитимеш поправку. (...)

Читацькі діалоги

- Які якості виявляють учасники «змагань» зі стрільби? Про які риси характеру персонажів твору свідчить цей поєдинок?

Розділ 6. У пралісах Сіхоте-Аліня

Старий Сірко, Гриць, Григорій і Наталка вирушили на полювання. Хочуть здобути дуже цінні роги ізюбра¹. По дорозі зустріли кумів і друзів Морозів. Коли добралися до місця полювання, розташувалися у своїй мисливській хатині. Григорія здивувало, що Сірки залишали тут цінні інструменти, речі, і ніхто їх не забрав. Сірко пояснив: у тайзі існує неписаний закон — не брати чужого. Полювання було вдалим. Сірко говорив, що це Григорій такий щасливий.

Частина друга

Розділ 9. Зима

Григорій у мисливстві намагався забути про все — про свою долю, невідоме майбуття, кохання до Наталки, яка була до нього холодною і насмішуватою.

Хлопці були на полюванні. Незабаром туди прийшли й Наталка з батьком. Наталка веселилася там, де треба серйозності, інколи навіть псувала полювання, але нітрохи тим не журилася. Здається, вона не знала почуття страху. Боялася одного Григорія. Проте він до цього звик і радів із того, що дівчина поруч.

Якось Григорій пішов на полювання з дробовиком і натрапив на вепрів.

¹ Ізюбр — великий східносибірський олень.

(...) Григорій хвилинку подумав, побачив височенний виворотень¹ поблизу й умить видряпався на нього. За хвилину те місце, де він щойно стояв, і навколо нього захопили вепри. Вони нищили під снігом, хрумкали, чавкотіли, розмелюючи щелепами кедрові бирки та вибираючи горіхи. До лиха їх! Тут були й невеликі підсвинки, і великі вепри. А один був здоровенний, як бугай, — ходив у центрі, а все менше сновигало навколо нього, він, як гора, між усіх. Григорій збагнув, що це і є отой сікач — отаман вепрячий, що про них розповідають страшні речі. Тут лише він пошкодував, що опинився отак із дробовиком, а не з гвинтівкою. Стрельнути шротом — це тільки нашкодити. Вепр — не вивірка. А сікач, почувши людський дух, гуркав, злостився. Щетина на нім, як на їжакові, стоїть пилкою по хребті. Високий на ногах, грудастий, рилатий і сухозадий. Страшна потвора. Ікла підібгали верхню губу й стирчали, мов ножі. Вистрелити, щоб розігнати, — не можна, бо сікача не злякаєш. Навпаки, він розлютиться, то, певно, геть увесь виворотень розтрясе.

Проте вепр його не бачив, бо дуже для нього зависоко.

Григорій був зодягнений зле для довгого сидіння на такому високому, почесному місці, а вепри не квапилися. (...) Нарешті Григорієві урвався терпець, — прокляті чушки! Він спересердя вистрелив. І просто-таки сікачеві в морду. Така думка була: «Перелякаю, очі повибиваю». Постріл зробив належне враження: розлючений, ущипнутий шротинами вепр оскаженів, почув ворога, гуркнув і кинувся на виворотень... І він би той виворотень, мабуть, розкришив би, якби не сталася незрозуміла несподіванка...

Миттю весь табун і сікач укупі кинулися навтьоки, затріщали по всьому лісі й щезли, мов і не було їх.

«Тигр! Далєбі так». З Грицькових оповідань Григорій знав, що в цих краях за тутешніми законами слідом за вепрами неодмінно ходить тигр, — пасе й із того живе.

Така невиключена можливість — зустрітися з тигром, мавши дубельтівку в руках, була не зовсім приємною. І хоча знав і те, що ця кішка людини боїться і перша її ніколи не зачепить, але... ану ж, як вона голодна.

Проте ніякого тигра не було. Та й хіба тут углядиш що? Смеркало. Крутила веремія.

Мавши вибір між можливою смертю у звірячих пазурах і певною смертю на виворотні від холоду, Григорій почекав мить, послушав, а потім рішуче зііз і пішов.

Григорій заблукав. Сів перепочити й заснув. Розбудили його Наталка з псом Заливаєм, які вирушили на його пошуки, але вони разом знову заблукали. Заночували в лісі. Наталці снилося, що вона поклала голову Григорієві на груди, а він не витримав і поцілував. Дівчина прокинулася, розсердилася і відтоді стала уникати його.

¹ Виворотень — дерево, вирване вітром із корінням.

Читальні діалоги

- Які небезпеки чатують на людей у тайзі?
- Які почуття, на вашу думку, зароджуються між Григорієм і Наталкою? Які деталі в поведінці персонажів указують на це?

Розділ 10. Рейд на Хабаровськ

Грицько й Григорій вирушили в Хабаровськ¹ поздавати хутро, поновити контракти, набрати боеприпасів та оформити дозвіл на зброю. Григорій поїхав, бо хотів випробувати долю. Дочекалися потяга. Половина вагонів у ньому була товарних, половина — поштових, але всі вони слугували пасажирськими й були набиті людьми так, що довелося брати вагон штурмом.

(...) На якій станції до вагона вдерлося двоє з ліхтариками.

— НКВД!.. — прошелестіло вагоном.

Там, де кондуктори й контролери не мали сили й совісті вдертися, там ці вдерлися і господарили, як удома, шукаючи за чимсь, що їм потрібне. Світили ліхтариками в обличчя, ступаючи по людях, як по дровах.

Григорій чекав спокійно, приготувавшись до найгіршого. Лише тут збагнув, який він дурень — виліз у світ, не маючи документів. Але не подумав цієї думки до кінця, як йому присвітили ліхтариком в обличчя. Спершу Грицеві, а потім йому. Дивилися мовчки, водячи світлом згори вниз. Пильно дивилися на розцяцьковані унти й дохи... І полізли далі. Либонь, узяли їх за двох «відповідальних», екзотично вбраних представників влади з місць, а то й із центру.

У місті владнали майже всі справи. Але виявилось, що зброю тепер треба реєструвати через НКВД. Григорій ступав поруч із Грицем, зважившись на зухвалий учинок — сміливий візит.

У вестибюлі Гриць зупинився, узяв Григорія за петельки й притяг до себе. Цей тайожник, цей примітивний і простолінійний хлопчина був чуткий, як вовк, як дикий, гордий, свободолюбивий горал². Подивився мерехтливими очима в саму душу й відштовхнув: «Іди геть! Чекай на вулиці».

«Чортів Гриць!..» — Григорій не був ані слабовольний, ані забобонний: він не вірив ні в чорта, ні в диявола. Але, вирішив серед природи, він вірив в інтуїцію, у незбагненне відчуття, у вовчий інстинкт.

Дозвіл на зброю хлопці не отримали. Вирішили пообідати. Зайшли до японської ресторації, але їм подали макарони в ющі й палички, якими вони не вміли користуватися. Нарешті, подивившись на інших відвідувачів, з'їли, заплатили дуже дорого (ціна доброго теляти) і пішли, так само голодні.

Ще заглянули до якогось буфету. Нарешті вони потрапили до ресторану.

¹ *Хабаровськ* — головне місто Далекого Сходу. Засноване в середині XIX ст. Його перший будівничий — українець Яків Дяченко.

² *Горал* — парнокопитний ссавець, який нагадує антилопу.

Усе, що було в ресторані, танцювало, пило, курило, грало, — усе обернулося. Веремія фокстроту на хвилюку припинилася. На цьому тлі станцьованих, засмоктаних, блідих облич і постатей два гості виглядали, як люди з іншої планети, з якогось іншого, героїчного, а не такого задимленого, смердючого світу. Так, ніби зійшли з екрану персонажі якогось цікавого героїчного фільму. Два пірати чи два ковбої. А чи посланці досі не знаного царя тих, оспіваних, але так і невідомих усурийських нетрів. Найбільше привертала увагу (попри все екзотичне вбрання) обличчя, ніби викуті із червоної бронзи, а потім у них уставлено очі, що вражали своїм блиском і зосередженою силою.

Гриць ступав так, як по кедрачу¹, не звертаючи ні на кого уваги, — дивився примруженим оком понад головами — шукав, де побігло...

Диригент енергійно замахав паличкою, фагот загавкав, мовби пес, назустріч, усе пожвавівало, але ніхто не танцював, — ніби на честь новоприбулих. (...) А хлопці дійшли до середини, не звертаючи ні на кого уваги, так, ніби вони в лісі, зупинилися, вибираючи місце для табору. Навіть не бачили, як котрась із тих голосинних бабів стріляла до них очима, сміючись дзвінко. Ба, так, як у скелю. «У, ведмеді!» (...).

Григорій дивився — і дедалі більше супив брови, — на нього насувалася чорна хмара.

Підлетів гарсон². Хлопці (...) замовляли ще якісь страви... (...)

Навпроти сиділи якісь дві дівчини за столиком, уп'ялися в хлопців очима. Замовили собі чорну каву, сьорбали її потрошку й так сиділи. Дивилися, як заворожені. Одна робила очка вперто, але без наслідків, — хлопці не помічали зовсім. Друга — навіть очка не строїла, — дивилася вогкими, широко відвертими, не то здивованими, не то захопленими очима й зрідка підносила до уст каву.

Гриць сміявся, одкинувшись на кріслі, як не знати який пан... (...)

Григорій натомість сидів понурий (...). Дивився собі всередину, і було там ніби на пожарищі, і так, ніби йому хтось наступив чоботом на самісіньке серце... (...)

До нього хтось кинув паперову квітку, він не звернув уваги. Хтось залицявся через третій столик... Байдуже. (...) Натомість брала туга, брала серце в лещата. Дивився на всі ті обличчя мальовані, на все те претензійне, засмоктане зборище, на ту виставку жіночої краси й вроди та мужеської пихи й гонору — і зціплював зуби. Понурий, налитий болем і презирством заперечення. Його стоптано, випхано геть із життя, викреслено. І хто?! (...)

Мотлох!!!

(...) У джазовім вихорі вчувався Заливай... Гавкав радісно, схвилювано. А до нього срібними дзвіночками озивався дівочий голос... Натал-

¹ Кедряч — ліс, у якому переважають кедрові дерева.

² Гарсон — синонім до слова офіціант.

ка! Стояла на сонячній кладці й, підставивши обличчя під сліпуче сонце, сміялася загонисто, буйно...

Уже не ревіла оркестра й уже нікого не було — то ревів водоспад, а над ним у веселковім сяйві стояла Наталка. Горда, як королева; буйна, як вітер; радісна, як сонце; мерехтіла очима та сміялася, закинувши голову, махала рукою туди, до вершечка кедра... Королева! Ось вона справжня, свавільна, і горда, і прекрасна, як богиня... І чиста, як богиня. Його королева! І... не його королева. Його біль. Його туга... (...)

Тільки тепер Григорій звернув увагу на дівчат, що сиділи навпроти й пили свою вбогу каву. (...) Григорій зінич'я одним оком почав спостерігати їх. Дивився, як вони сьорбали каву. Обидві вродливі. Одна — бистроока й так зачіпала бровою, грайлива; друга — смутна. Обидві витомлені, змарнілі. Десь, видно, зле дівчатам живеться. Тож сьорбають каву, бо ні за що повечеряти. Стареньке вбрання на них було вже цероване-перечероване¹. На ногах стоптані грубі черевики — вони їх ховали під стільцями. (...)

Дівчата говорили українською мовою! І так, ніби хто врізав батогом по серці, ніби обухом по карку.

Та це ж вони!!! Дочки розкуркулених батьків, розкиданих по Сибірах! Це ж вони, утікаючи, рятуються! Рятуються від голоду й холоду, від безправ'я і смерті, рятують життя ціною краси та молодості, ціною честі й материнського щастя... (...)

Коли виходили з ресторану, Григорій зіткнувся у дверях із кимось у формі, у синьоверховому кашкеті, зі «шпалами» на ковнірі. Його взяла злість, і він відсунув того чоловіка, щоб не стояв на дорозі.

Хлопці вже пройшли пів вулиці, як Григорій відчув, що за ними хтось іде, згадав чоловіка, якого відштовхнув у ресторані. Хлопці надали ходу, закрутили по вулицях, намагаючись загубитися в натовпі, потім заскочили в якусь відчинену браму. Повз них пробігла постать у хутрянці та шапці з розпущеними вухами. Перечекали трохи, а потім завулками стали добиратися до вокзалу. Майже дійшли, як раптом перед Григорієм виросла в темряві постать.

— Руки вгору!.. — блиснула сталь пістолета, наставленого сторч.

Григорій звів руки... Але, зводячи руки, несподівано піддав ногою так, що пістоль фуркнув десь через голову в сніг, а в ту ж мить Гриць зацідив невідомого з усього маху у вухо. Григорій не дав упасти — з лівої! А тоді турнув ногою так, як те робить сохатий, рятуючись від смерті, — сторч у груди прямим ударом. (...)

— Не ходи босий! — прошипів люто Гриць, ступнувши слідом.

— Стоп! — спинив Григорій. — То — чорнороб. Гайда!

І, підхопивши доху², що Григорій упустив, підіймавши руки, хлопці припустили, як дрібний дощик...

¹ Цероване — заштопане.

² Доха — верхній хутрянний одяг.

Коли вже їхали, роздумували, що б це могло значити. Зупинилися на тому, що їх хотіли пограбувати, хоча Григорій підозрював інше.

Читацькі діалоги

- Яким зображено життя радянського Хабаровська? Як у ньому відчувається Григорій?
- З якими небезпеками зіткнулися герої твору в місті?
- Чому Григорія не полишають думки про Наталку?

Розділ 11. На «кішку»

Сірки з Григорієм вирушили полювати на тигра. По дорозі побачили напис на снігу: «Фйона Медвину привіт передавала». Саме таке прізвище — Медвин — мав Григорійв слідчий, що катував його.

Мисливці натрапили на сліди двох тигрів.

Раптом усе пішло несподівано швидко...

В одному місці, перед густими заростями, старий раптом упустив ломаку й підкинув вінчестер... Григорій бачив, як у гущавині посунулося щось смугасте... Постріл! Велетенська кішка зробила скажений стрибок угору, як підкинена пружиною. У ту ж мить туди ж вистрілив і Григорій по ній. І ззаду пролунали постріли. А старий, пронизливо й моторошно крикнувши, як це роблять татари або чеченці, і, раз у раз стріляючи вгору, пустився чимдуж стороною навздогін за другою, що десь мелькнула й щезла. Решта, так само лементуючи, — слідом.

Спущений Рушай ішов вихором уперед. За ним, пролетівши повз Григорія, покуріли ревучи Заливай і Нерпа.

Собачий лемент пішов по нетрях... Далі, далі... Вирував, клекотів, віддаляючись. Женуть уже взрячку.

Григорій налягав на лижі, закинув уже, як і старий, рушницю за плечі, не відстаючи, готовий до всього.

А Наталка, обернувшись на ходу й ще раз вистріливши у велетенську потвору, що, перекинувшись у снігу, біла лапами в повітрі, — випередила брата й благально:

— Грицю! Братіку! Я буду за ним!.. Я буду третя. Бережи хвіст.

То була божевільна, шалена гонитва. Годину... Дві... Три... Безконечно... Аж очі ввертало на лоба. Григорій боявся тільки, щоб не спасувати, щоб стало сили, щоб витримати, бо життя людей, життя старого тепер на його сумлінні. Ясно.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

Собак було весь час чути. Іноді розтиналися коротке скавуління чи виття. Тоді старий припускав ще дужче та по нетрях шугало його страхитне гукання. Підбадьорював і тій сатані нагадував, що він ось тут, доганяє, як сама смерть.

Собачі й тигрячі сліди кидалися то вправо, то вліво, чирим¹ часто не витримував кішку на скоку та в такому темпі, і вона провалювалася глибоко. Напевно, такої гонитви вона довго не витримає. У кількох місцях на снігу руділи плями крові — на собачому сліду.

— Наддай!!! — гукав Сірко й лементував ще пронизливіше, ще шаленіше. — Пропадуть собаки! Подере.

Де вони гнали, як вони крутилися та петляли, — не було видно. Суччя било в обличчя, обдираючи шкіру.

Ось лемент — рев собачий — близько. Зовсім близько. Старий Сірко нацуплював лосину рукавицю, що був скинув. Спереду вже видно, як ген крутилися, гасали пси під скелею. Миттю старий одстебнув геть лижі й, наставивши коляку, як спис, гайнув уперед. Григорій нагнувся на пів секунди до лиж... Мимо пролетіла Наталка, бачив лише, як її лижі зі шкварчанням відокремились і шугнули вбік, утікаючи від його лиж.

Пізніше він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було.

Він-таки перший опинився біля батька. Він лише пам'ятає, як закричала Наталка... блискавичний його стрибок... Вир... Несамовитий галас — людський, собачий, тигрячий... (...)

Це тривало десять секунд, але, здавалося, це тривало вічність... Потім у раптовій тишині — злякане Наталчине обличчя і дихання над самим його лицем... Потім дружній регіт...

— Пусти! — це старий Сірко, сміючись, розпатланий, спітнілий: — Пусти, а то ти його задавиш...

Уже! Страшний галасливий клубок розпався, і його витягали, затоптаного в кучугуру снігу.

Тільки тепер Григорій побачив, що він голими руками вп'явся в рудий загрибок та так і заляк...

Тигра посадили в змайстровану клітку. Повертаючись, побачили, що в їхньому наметі хтось ночував, забрав соболя і спирт. Тільки нетутешні могли порушити тайговий закон і взяти чуже. Усі пішли розглядати сліди — куди й коли рушили грабіжники. А Григорій знайшов на снігу недопалок дорогої сигарети «Золота марка». Такі завжди курих Медвин. Він мовчки, поки інші були на льоду, став на лижі та помчав.

З-за повороту мчала паровиця². Вітер дув Григорієві в спину. (...) Він пішов назустріч, стискаючи гвинтівку. На санях було дві постаті, завінуті в дохи по самі вуха. Умить відкинули дохи — замаячили будьонівка та ежовський кашкет, руки вхопилися за зброю.

¹ Чирім — затужавіла верхня кора снігу.

² Паровиця — тут: пара коней, які тягнуть сани.

Тут коні захропли, затанцювали й ураз мотнули, як навіжені, убік — ухопили тигрячий дух. Ага!.. Сани перекинулися — й обидві постаті випали в сніг.

Григорій уп'явся в них очима. Не бачив, як повз нього, божевільно, обминаючи його стороною, мчали коні, б'ючи голоблі та сани, що летіли за ними льотом, перекидалися, деренчали...

Одна постать схопилась і хотіла кинутись упоперек до лісу. Другий шалено, хапливо вибивав сніг із цівки гвинтівки, а далі шарпнув за кобуру пістоля.

— Стій!! — гукнув Григорій. — Зброю геть! Руки вгору! Три ступні вбік! Так стояти!..

Стоять... Григорій підійшов. І нагло... Серце закалатало йому безумно, шалено. А очі вп'ялися в того, що в кашкеті... І він зареготався страшним, жаским і... радісним реготом.

— Медвин?!

Боже мій! Мить. Мить подиву. Мить буйної радості. Є, є Бог на небі! Ось він. Ось той, з ким їх і Бог не розсудить.

А Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ людей і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів — стояв і тіпався... Так, тіпався. Губа йому тіпалася, а очі... очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали¹ на ковнірі — як мазки крові.

— Великий начальник?! Так... Поздоровляю...

Другий тихенько відступав назад, непомітно; з однією шпалою — якийсь начрайону. «Чорт його припарував, дурака», — подумав Григорій, а вголос промовив:

— Так... Ну, усе, таваріщ следователь! Усе. — І важко задихав: — Кінчаю слідство... — І підніс голос, повільно, грізно: — Тут... я тобі... і рев, тут я тобі й трибунал! — Підкинув гвинтівку та вистрелив. Аж тому з голови пихнуло.

Другий кинувся впоперек, до лісу. Григорій дивився йому услід, слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою... Тут утікач обернувся і вистрелив із пістоля. Уже майже видряпався на урвище до лісу. Куля тьохнула десь у сніг.

— Хіба так стріляють? — промовив Григорій задумливо. Пересмикнув закривку та стрельнув.

Постать підкинула руки, майнула ними в повітрі й покотилася з урвища.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багрянного «Тигролови»

¹ Шпали — тут: прямокутні знаки розрізнення на петлицях офіцерів Червоної армії та НКВС СРСР у 1935–1943 роках.

Мить Григорій стояв нерухомо. Думки летіли вихором... Так. Усе. А тепер — у Маньчжурію, у Китай, у Японію, до чорта в зуби. От. Усе відтяв за одним разом — і ворогів, і друзів, і спокій — усе...

Стривай! За мої вчинки відповідати ж ніхто не мусить. Подивився на чисту пелену снігу, а тоді написав пальцем великими літерами:

«Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. А за що — цей пес сам знає».

Ще й розписався.

— Так... Куди ж тії бідолашні коні побігли? Загинуть... Шкода... Ну, добре. — Хвилинку постояв. Зітхнув. Потім махнув рукою, почепив гвинтівку на шию і повернувся...

На нього дивилася пара очей. Наталка!

— Що ти зробив?

Григорій узяв її за руку й потяг геть за собою. Вона не опиралася — покірно йшла поруч, лише відчував, як її рука тремтіла. Тремтіла не з переляку, ні.

— Що ти зробив?

— Слухай, Наталко! Те, що я зробив, — те я мусив зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона... Ти цього не бачила! Не бачила! Розумієш? Не бачила! А вже, як я буду далеко звідси, — тоді ти про все розкажеш своїм... (...)

— У нас же цілком безпечно... у нас... Та можна ж іще далі зайти в нетрі...

Григорій узяв її за руку й стис. Міцно-міцно. Вона не віднімала своєї руки.

— Дурна ти, дівчинко. Ти не знаєш, що то за один. За тиждень тут усі нетрі поставлять догори ногами — шукатимуть... Це великий собака. Але Бог є на небі! Є! Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подрпати серце, якби дістав. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою Батьківщину.

І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відірву йому голову. Я втік із божевільні... Потім мене знову піймали й знову мучили такі, як він, — його помічники... А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги. Двадцять п'ять років! А я всіх маю двадцять п'ять. І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і народ...

Я поклявся, що буду їх убивати, як скажених собак.

І я втік з ешелону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть, і берегли, як пси. А я втік. Вистрибнув на ходу зі скаженого поїзда — стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати... Обійми її міцно за мене й поцілуй її за мене... сестро.

Наталка враз нагло припала до нього та вибухнула буйним плачем. Безпорадно, по-дитячому. Ясно — це розставання. Це навіки. Боже мій! І поцілувала... Ой, як шалено! Усе вклала в цей поцілунок, усю душу.

Читальні діалоги

- Яке ідейне навантаження в романі мають епізоди полювання на ізюбрів та уссурійських тигрів?
- Які небезпеки, окрім диких звірів, чекають на Григорія в тайзі?
- Що вам стало відомо про минуле Григорія?
- За що він жорстоко помстився Медвину?
- Чи погоджуєтеся ви з думкою Григорія: «Сміливі завжди мають щастя»? Поділіться своїми роздумами.

Розділ 12. Навзаводи зі щастям

Григорій мав перейти кордон, але не міг піти, не попрощавшись із Сірками, а тому повернувся до них. Попрощалися.

Мати, плачучи, тикала Григорієві до рук набитий рюкзак. Батько застібав корячкуватими пальцями гудзик йому на грудях.

— Бувай же здоров, синку! Патронів досить? Добре...

Тут увійшла Наталка. Пристібаючи на ходу діловито набійницю, вона ввійшла виряджена, як на полювання. Брови рішуче зсунені, уста стиснені. Бліда як смерть, але спокійна. Стала посеред хати біля Григорія.

— Куди ж це ти, дочко?! — сплеснула мати руками. А батько примружив очі вражено. Наталка ж стала проти Григорія з непокритою головою і мить дивилася йому у вічі з мукою, запитанням... Мить коротку й мить безконечну... І знайшла там відповідь — у тому погляді, у тій мішанині з любові, жалю і розгубленості від свідомості про нездійсненість щастя. Потім узяла його за руку, відчуючи, як на ній товчється жилка — товчється кров, пориваючись до неї, — опустила насколішки перед враженими батьками...

— Ой Боже мій! — тільки й змогла промовити мати.

А Наталка дивилася на них мерехтливими очима, запаленими іскринками сліз і безповоротною рішучістю:

— Як уб'ють мене, то я не повернуся. А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!.. Благословіть!..

Однієї ночі на Н-ській заставі на Маньчжурському кордоні, біля ста-

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько, 1994 р.)

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько, 1994 р.)

самісіньку будівлю прикордонного пункту.

Відбулося це так. Двоє на лижах, а з ними великий пес, обережно крадучись, вийшли на схил далекої сопки й постояли там, пильно вивчаючи місцевість.

Потім знайшли забуту копицю сіна, приладнали до неї трухляву колоду, начинену порохом і набоями, підпалили та помчали в селище. Незабаром спалахнула пожежа, почулися постріли й вибухи. Прикордонники побігли туди, а втікачі стали переходити кордон. Аж ось їм назустріч вискочив начальник застави. Наталка скомандувала Заливай: «Чужий!» — і пес стрибнув на того п'яного охоронця кордону. Водночас на голову начзастави опустився приклад вінчестера.

По всьому кордону лопотіла перестрілка, підключилась і японська сторона. Тільки навпроти селища було спокійно, і наші мандрівники швидко перескочили на той берег річки.

Плачучи від щастя, Наталка припадала до Григорія і цілувала його в нестямі, укладаючи все серце, яке так довго стримувала: «Мій! Мій!» Шаліла в нападі безумної радості, невисловленої любові й безоглядної вірності, говорячи, що вони підуть тепер на його Україну.

І так само дав серцю волю Григорій. Забрав її в обійми й зацілував ті неприступні уста, великі намішкуваті очі... Аж ось де він догнав своє щастя!

А Заливай зіп'явся на задні ноги й, тихенько скімлячи, намагався лизнути обох у ніс.

Нарешті лемент на кордоні вщух. Наталка нагодувала пса, прикріпила до його нашійника записку, погладила голову свого вірного друга та із жалем відправила додому. Заливай сумно заскімлив, відчуваючи розлуку, але послухався господиню і побіг.

Шлях їм прослався в невідоме. Вони приготувалися до всіх труднощів, до жорстокої боротьби, спаливши всі кораблі за собою. Їх вабила далека, сонячна, омріяна Україна.

Крайова преса була сповнена сенсаційними повідомленнями про велику озброєну до зубів банду ворогів народу на чолі з «крупним

державним злочинцем» Григорієм Многогрішним, яка діяла в тайзі й убила начальника Крайового особого відділу УГВ НКВД тов. Медвина — ветерана НКВД, «славного та доблесного чекіста, що в боротьбі з ворогами не знав жалості, у якого рука ніколи не дрижала...»

Унизу великими літерами сповіщалося про велику премію за зловлення того страхітливого «отамана банди» — Григорія Многогрішного.

Друга сенсація була ще цікавішою. Подавали карколомні повідомлення про «чергову провокацію» «некої» агресивної держави на советсько-маньчжурському кордоні... Про кількогодинний бій і відбиття великої диверсійної групи ворога. Про заслуги начальника застави, який у героїчному бою був тяжко поранений. Між іншим говорилося й про те, що двоє «негодяїв» із гігантським псом у тому бою нагло напали на начальника «з тилу».

Старий Сірко, що привіз разом із Грицем до Хабаровська на базу здавати живого тигра, слухав ті «новини» й у душі сміявся з них. Якого шелесту наробили Григорій та його донька!..

Другого дня після приїзду Сірка з Хабаровська прибіг Заливай. Він був схудлий, здичавілий, лапи в льодових «черевиках». Старі невимовно зраділи, гладили пса, говорили з ним, годували, як людину. І знайшли записку!

Це був радісний день у Сірків. Наталка писала: «Живі. Здорові. Обіймаємо всіх. Цілуємо. Уже перейшли до тітки!»

Мати плакала й просила прочитати записку ще раз і ще, а тоді поцілувала її нишком і, загорнувши в шовкову хустку, поклала на самий спід скрині, де зберігалися Наталчині речі. І стала молитися Божій Матері, вимолюючи щастя для дітей і хоч на останку літ зустрічі з ними.

Гриць прип'яв Заливая, щоб не втік. Мати ходила біля пса, як біля дитини, але той скучав. На п'ятий день уранці Заливая не дошукалися. Він утік. Одчайдушний і безмежно вірний пес розумів дружбу по-своєму й зробив так, як веліло його собаче серце.

Подався доганяти без надії догнати. Але сміливі завжди мають щастя.

Читацькі діалоги

- Розкажіть про свої враження від роману «Тигролови». Які його епізоди найбільше вам запам'яталися? Чим саме?
- Літературознавець із діаспори Ю. Лавріненко зазначав, що «...“Тигролови” зробили велике діло ... показали незламну горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя й боротьби». Таким був і їхній автор — І. Багрянний. Ознайомтеся зі сторінками біографії письменника, щоб зрозуміти життєву основу роману «Тигролови».

Митець і доба

Іван Багряний (справжнє прізвище *Лозов'яга*) народився 19 вересня 1906 р. в м. *Охтирці* (тепер *Сумщина*) у родині муляра.

З дитинства був здібним і вільнолюбним. Через українськомовність і вияв патріотизму вчителі й однолітки часто глузували з нього. Про початки своєї творчості згодом письменник згадував: «Першого вірша я написав у 10 років у першому класі начального училища. Написав українською мовою, як протест проти вчителя, ... за те, що я не вмів по-російськи».

У дитинстві став свідком убивства дядька та 92-річного дідуся більшовиками. Відтоді зненавидів комуністичний режим. Розкуркулення, голод, примусова колективізація, свавілля радянської влади тільки посилили в душі майбутнього письменника протест.

Ще з дитинства виявляв хист до малювання, тому згодом здобував освіту в Київському художньому інституті. Збереглася і донині його картина «Охтирський Покровський собор». Відомо, що іноді письменник робив олівцем малюнки на берегах рукописів своїх творів.

Навчався в Охтирській технічній школі слюсарного ремесла, потім у Краснопільській художньо-керамічній школі. У різні роки працював на цукроварні, окружним політінспектором в Охтирській міліції, театральним декоратором, учителем малювання в колонії для безпритульних і сиріт, складачем у друкарні, ілюстратором у газеті, на шахтах Донбасу, щоб порятувати родину від голоду 1921 р. Тоді ж він побував у Криму та на Кубані.

З 1924 р. розпочався період активної літературної діяльності І. Багряного.

У той час приєднався до опозиційної щодо влади літературної групи МАРС (Майстерня революційного слова). Під впливом творчості письменника М. Хвильового обрав псевдонім *Багряний*, адже цей колір символізує боротьбу за свободу, незламність.

1927 року вийшла друком збірка його поезій «До меж заказаних», а незабаром поема «Аве Марія». Автор видав її своїм коштом і сам розіслав по книгарнях. Доки цензура прийняла рішення про заборону книжки, майже весь її наклад розійшовся. У 1930 р. з'являється історичний роман у віршах «Скелька», у якому йшлося про споконвічне гноблення України Росією.

Після публікації цього твору письменник потрапив під нагляд чекістів. У 25 років його заарештували за контрреволюційну агітацію. У харківській в'язниці письменника морили безсонням, голодом, психічними тортурами, аби офіційно, у пресі, сам засудив «своє минуле, усіх соратників, свою літературну творчість як класово ворожу» й написав велику хвалебну поему про Сталіна. Однак І. Багряний не скорився. За це отримав вирок — заслання на три роки на Далекий Схід. Йому вдалося втекти з табору. Два роки він переховувався серед українських поселенців у Хабаровському краї — на річці Уссурі, що в Зеленому Клину. Цей період його життя відображено в романі «Тигролови». За спробу повернутися в Україну І. Багряному було присуджено ще три роки заслання в Бамлагу.

У 1938 р. повернувся до Охтирки, однак за доносом сусіда його було повторно заарештовано й кинуте до харківської в'язниці. За хибним звинуваченням у керівництві націоналістичною контрреволюційною організацією він пробув у тюрмі майже три роки.

На початку Другої світової війни письменник активно співпрацював з українським підпіллям. За поширення патріотичних ідей був засуджений нацистами до розстрілу, але випадково врятувався. Переїхав до Львова, де брав участь у боротьбі УПА проти фашистських загарбників. Ініціював створення підпільного уряду — Української головної визвольної ради. Водночас написав роман «Тигролови».

З наближенням фронту письменник емігрував на Захід, жив переважно в Німеччині. Створив сім'ю, виховував сина Нестора й доньку Роксолану.

У перші повоєнні місяці на вимогу Сталіна почалося примусове повернення (*репатріація*) колишніх радянських громадян до СРСР, але вони не хотіли повертатися додому. І. Багряний пояснив цю ситуацію у своєму памфлеті «Чому я не хочу вертатися до СССР?»: «Я не хочу вертатися до своєї Вітчизни саме тому, що я люблю свою Вітчизну. А любов до Вітчизни, до свого народу, цебто національний патріотизм, у СССР є найтяжчим злочином. Так було цілих 25 років, так є тепер. Злочин цей зветься більшовицькою мовою — мовою червоного московського фашизму — «місцевим націоналізмом». Це була перша гучна заява про російсько-більшовицький геноцид

Родина І. Багряного.
Світлина

проти України. Перекладений європейськими мовами памфлет І. Багряного мав міжнародне визнання та обговорювався в ООН.

Далі письменник розгорнув трагічні сторінки національної історії України, громадянської війни, колективізації, Голодомору 1932–1933 рр., сталінських концтаборів, репресій над українською творчою інтелігенцією, українською церквою, «ілюструючи» їх власною долею, своїм життям, проведеним у тюрмах і засланнях.

В еміграції І. Багрянний продовжував активно займатися громадсько-політичною діяльністю. Разом з однодумцями створив літературно-мистецьке об'єднання українських еміграційних письменників — Мистецький український рух (МУР), яке згодом у США стане об'єднанням українських письменників «Слово» із центром у Нью-Йорку. У Новому Ульмі (Німеччина) започаткував Українську революційно-демократичну партію та журнал «Наші позиції», газету «Українські вісті».

До громадських клопотів додалися проблеми зі здоров'ям: так позначилися роки, проведені в тюрмах і таборах. Попри все, І. Багрянний знаходив час для творчості, хоч і виснажувався щодня до повної знемоги.

1963 року філія Об'єднання демократичної української молоді в м. Чикаго (США) розпочала акцію за присудження І. Багряному Нобелівської премії. Він мав серйозні шанси отримати цю найвищу літературну нагороду, адже вперше відкрив світові художню правду про ГУЛАГ у своїх творах. Однак цим планам завадила раптова смерть митця.

І. Багрянний помер 25 серпня 1963 р. в м. Новому Ульмі (Німеччина). На могилі викарбувано такі його слова: «Ми є. Були. І будемо ми! Вітчизна наша з нами».

У 1992 р. за романи «Тигролови» й «Сад Гетсиманський» І. Багряного пошановано найвищою Національною премією України ім. Т. Шевченка (по смертю). Так здійснилося пророцтво письменника, який писав: «Я повернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, у Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна більшовицька система буде знесена так, як гітлерівська... Коли нам — українському народові — буде повернено право на свободу й незалежність в ім'я християнства та справедливості».

Обкладинка до роману І. Багряного «Тигролови»

Пошукуйте!

- Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси його вдачі вам імпонують?
- Охарактеризуйте громадянську позицію І. Багрянного.
- Які життєві факти й ідеологічні переконання митця відображено в його творах?

Досліджуємо твір

Історія створення роману «Тигролови». Ви вже знаєте, що І. Багряний перебував на Далекому Сході більше 5-ти років як каторжанин Бамлагу та як утікач. Займався мисливством у тайзі, обходив та об'їздив увесь край, добре вивчив його природу, клімат, історію, повсякденне життя людей.

Вражень було так багато, що вони весь час просилися на папір. Нагода трапилася восени 1943 р., коли письменник опинився в Західній Україні. Переховуючись від гестапо (політичної поліції нацистської Німеччини), він мусив кілька тижнів провести на конспіративній квартирі. І. Багряний попросив у своїх рятівників паперу й олівців і почав писати роман.

Пізніше письменник згадував: «Мені не треба було нічого вигадувати. Життя товпилось у моїй душі й виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив, як свою другу Батьківщину, хоч і потрапив у неї невільником. Я люблю її людей, я люблю її тварин, рослинний прекрасний світ. Я знав ту фауну, і флору, і географію, як, може, жодний професор, бо я ту географію пройшов власними ногами, а флору й фауну помацав не тільки власними очима, а й власними руками».

Працюючи майже цілодобово, уже на 14-й день І. Багряний завершив рукопис. Незабаром перебрався до Львова й подав написане на літературний конкурс. Потім, цілком зосередившись на підпільній роботі в УПА, уже й не цікавився своїм творінням, але роман сам нагадав про себе. На літературному конкурсі він отримав першу премію і незабаром був надрукований окремою книжкою під назвою «Звіролови». Проте у вирі війни рукопис загубився. Уже перебуваючи в Німеччині, письменник відновив текст.

Жанр. «Тигролови» — пригодницький роман.

Пригодницький роман — це роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями та несподіваними поворотами, що розгортаються швидко й захопливо.

Головний персонаж — **Григорій Многогрішний** — сильна особистість, герой, який спромігся кинути виклик тоталітарній владі. Читачі із цікавістю спостерігають за втечами та переслідуваннями головного героя.

Характерні й інші ознаки пригодницького роману: мотиви переслідування, утечі, викрадення, розгадування таємниць, атмосфера загадковості, романтичне кохання, чіткий поділ на позитивних і негативних героїв / героїнь, щасливий фінал.

І. Багряний доповнив оповідь докладними описами далекогосхідної природи, екзотики суворого, незвіданого краю, життя та побуту мешканців тайги.

Окрім того, «Тигролови» — **ідеологічний роман**: його персонажі є виразниками антагоністичних світоглядів — гуманістично-патріотичного й тоталітарного.

У романі також наявні ознаки **автобіографічного твору**, оскільки автор використав для його написання епізоди з власного життя.

Полюйте!

- Чи вразила вас історія створення роману «Тигролови»? Якщо так, то поясніть, чим саме. Яка життєва основа твору?
- Наведіть два-три епізоди з «Тигроловів», що засвідчують наявність у творі ознак пригодницького, ідеологічного й автобіографічного роману.
- Пригадайте прочитані вами пригодницькі й автобіографічні твори із зарубіжної літератури. У чому їхня відмінність від роману І. Багряного «Тигролови»?

Проблематика роману багатопланова: • показ задушливої атмосфери тоталітарного режиму в СРСР; • моторошна суть репресивної радянської системи — з тюрмами, катуваннями, рабською працею в таборах; • вплив сталінського терору на долю окремої людини; • патологічна жорстокість і нищість прислужників системи; • збереження нащадками переселенців на Зелений Клин українського духу, побуту, традицій; • краса вірного й чистого кохання.

Провідна ідея роману «Тигролови» — російський комуністичний режим, попри його показну міць і всеосяжність, примітивний і вразливий. Щоб його подолати, борці мають зберігати в душах людяність, патріотизм, бути мужніми й непохитними. Ідею перемоги Україною Російської імперії втілює вислів, що проходить через увесь твір: «Сміливі завжди мають щастя».

Конфлікт. Роман побудований на зіткненні різких антитез. Дика, могутня, свавільна природа тайги та сміливі, згуртовані, досвідчені люди, які її приборкують, водночас і поважають, бережуть її. Чоловіча й жіноча гордість, що не дозволяє Григорієві та Наталці відразу виявити свої почуття, і спалах кохання, що перемагає всі умовності в найвідповідальніший момент їхнього життя.

Ці **антитези** долаються, однак непримиренною залишається основна протилежність — світу українського, вільнолюбного, людяного та світу радянського, тоталітарного, варварського.

Зіставлення двох потягів (вступні розділи) та опис мандрівки Григоріїв у Хабаровськ засвідчують, що радянський світ ще й внутрішньо роз'єднаний. У ньому є принижені та привілейовані, каторжани й наглядачі. Але, наголошує автор, у тоталітарній системі ніхто не відчувається захищеним та вільним. Кожний привілейований — теж холоп свого начальства чи всесильних каральних органів, постійно боїться, має лицемірити, доносити й однаково в будь-яку мить може опинитися у в'язниці. Лише сміливі відчайдухи можуть вирватися із цього світу-тюрми та зруйнувати його.

Композиційні особливості. Роман майстерно побудований. Усе в ньому скеровано так, щоб зацікавити, захопити читачів і читачок. Одразу вражає експозиція. Це яскравий опис монстра-дракона — тюремного поїзда, що його волочить у Сибір надпотужний паротяг «Й. С.». Це разючий символ тоталітарного СРСР.

Здається, цей дракон усесильний. Ніхто не зможе його подолати чи висковзнути з його пазурів. Проте один в'язень зміг вирватися, незважаючи на найпильнішу охорону. Це — Григорій Многогіршний.

Живим утіленням, частиною цього дракона є майор Медвин. Він теж іде на Далекий Схід, лише потягом «люкс» для привілейованих, іде на лови «ворогів народу». Така зав'язка конфлікту у творі.

Розвиток дії — життя Григорія в тайзі; знайомство із сім'єю українців-переселенців Сірків. Автор і тут майстерно тримає в напруженні увагу читачів і читачок. Чим саме? Екзотичністю зображуваного світу, величавістю природи нової України. Приваблюють мужні характери тигроловів. Заворожують уміло та зі знанням справи виписані мисливські сюжети. Зворушує зародження і повільне розгортання взаємної симпатії Григорія та Наталки, їхнє долання недовіри.

І відразу — блискавична **кульмінація**: несподівана зустріч Григорія Многогрішного та майора Медвина в безлюдній тайзі; розправа головного героя зі своїм катом. «Тигр» перемагає тигролова, людина — людолова.

Захоплює і **розв'язка** твору — успішна втеча Григорія та Наталки за кордон.

Читацькі діалоги

- Які проблеми відображено у творі?
- Розкрийте провідну ідею «Тигроловів».
- Прокоментуйте авторський підхід до створення композиції «Тигроловів».

Художні образи. Головний герой твору — *Григорій Многогрішний* — молодий українець, талановитий інженер-авіатор, якому доля підготувала багато випробувань.

Письменник послідовно виписує його національний характер, людську гідність, мужність, рішучість, указуючи на його генетичну спадковість. Він, як і його видатний історичний предок — гетьман Дем'ян Многогрішний, зумів кинути виклик радянській системі з її загарбницькою політикою, ідеологія якої не змінилася з тих далеких часів.

Григорій Многогрішний спочатку постає як легенда серед в'язнів, символ нескореності. Засудженому на 25-річну каторгу юнакові вдалося втекти з поїзда, що віз політв'язнів до Сибіру, туди, де свого часу побував і український гетьман.

Спочатку автор акцентує увагу на очах головного героя, великих і блискучих, як у звіра чи божевільного, на блідому обличчі, лютому голосі. Усе це наслідки страждань, яких Григорій зазнав у тюрмі НКВД, і його шаленої жаги вижити, вирватися на волю.

Сповнене небезпек його блукання нетрями тайги символізує складну життєву дорогу до свободи: *«Краще вмерти біжучи, ніж жити гниючи»*.

Григорій — справжній, як сьогодні сказали б, «супермен»: високий, статурний, витривалий. Умінні стріляти, блискавичні реакції на ловах не поступається досвідченим і загартованим Сіркам.

Водночас він володіє гострим інтелектом, має чисту совість, чуйну душу. Юнак палко любить Україну й бореться за її волю. Характерно, що Григорій родом із села

Кадр із кінофільму
«Тигролови»
(реж. Р. Синько, 1994 р.)

Трипілля — колиськи прадавньої цивілізації. Мала батьківщина виховувала в ньому відчуття зв'язку з праісторією рідної землі.

Григорієву душу завжди зігріває образ Батьківщини. Саме цей образ привиджувався, повертав до життя, коли юнак неприємно від виснаження: *«Він сидить, заплющивши очі, і йому здається, що він на пасіці... Це він маленький... Прийшов до дідуса... Навколо вулики, вулики... Стоять дуплянки, мов козаки в брилях, накри-ті великими, череп'яними покришками. Спілі шпанки, як дівоче намисто, як дівочі губи, між зеленим листом. А там черешні... Дідусь білий увесь — у білих полотняних штанах і сорочці, з білою бородою зазирає у вулики, щось ворожить...»*

Важливо, що Григорієв патріотизм дієвий. З його спогадів-марень довідуємося, що в юності він відважно воював у лавах козаків Холодного Яру проти московських військ.

Згодом, опинившись у в'язниці НКВД, він не здається. Незламним роблять Многогрішного відданість своєму народові, людська й національна гідність, ненависть до поневолювачів.

Несподівано доля подарувала йому короткий перепочинок у родині Сірків. Це українці-переселенці з Полтавщини. Перші роки їхнього поселення на сибірських землях були тяжкими, але наполегливою працею вони забезпечили свій добробут, зберегли українські традиції. Сірки виявили людяність, доброту, милосердя, гостинність до Григорія, прихистивши його у своїй хаті. Особливу увагу письменник акцентує на образі дочки *Наталки*, яка нарівні з батьком і братом відважно займається ловлею тигрів. Дівчина приваблює Григорія вродою та якостями свого характеру. Спочатку ці дві горді особистості тримаються на віддалі, але вони споріднені й вдачами, і своєю українськістю. Тому поступово між молодими людьми зароджується взаємна симпатія, що переростає в щире кохання. Григорій жене від себе це почуття, бо пам'ятає про свою долю втікача-каторжанина, тому й не хоче наражати на небезпеку та поневіряння кохану. Наталку ж стримує її дівоча гідність і скромність, приховувана за показною незалежністю. І тільки перед загрозою вічної розлуки вони усвідомлюють, якими дорогими стали одне для одного, і відкривають свої почуття.

Рішучим, вольовим, здатним на помсту постає Григорій у кульмінаційному епізоді розправи над своїм кривдником — слідчим НКВД *Медвиним*, в образі якого автор уособлює тоталітарну систему. Він — жорстокий і безсердечний тиран, фанатично відданий комуністичному режиму, як справжній людолов, полює на людей, залякує, катує, принижує непокірних. Медвин гине як боягуз від справедливої помсти свого заклятого ворога Многогрішного. Це заслужена кара катом за понівечену молодість українця, за сплюндровану Батьківщину.

Як типовий неоромантичний герой пригодницького твору, Многогрішний виявляє надприродні здібності: утікає з божевільні, робить «стрибок у смерть» на ходу «скаженого поїзда», виживає серед дикої сибірської природи, знаходить порятунок у родині українців-переселенців, полює разом із ними на уссурійських тигрів, бере участь у таємній розвідці — рейді в м. Хабаровськ і здійснює разом із Наталкою майже неможливий перехід кордону з Маньчжурією. А вирвавшись за кордон, на свободу, Многогрішний відразу починає готувати себе до продовження боротьби за «далеку, сонячну, омріяну Україну».

Читацькі діалоги

- У яких епізодах розкривається характер Григорія Многогрішного? Створіть «діаманту», що дасть змогу висвітлити багатогранність його образу.

- Які вчинки Григорія вказують на його спорідненість із далеким предком — гетьманом Дем'яном Многогрішним? Подумайте, з якою метою автор показує зв'язок поколінь.
- Порівняйте образи Григорія Многогрішного та слідчого НКВД Медвіна. Як письменник розкриває внутрішню порожнечу й слабкість майора Медвіна? Яке значення цього образу для розкриття ідеї твору?
- Охарактеризуйте родину Сірків. Які риси українського національного характеру зберегли переселенці в далеких краях?

Символіка роману. Зміст твору сповнений символічних образів. Уже сама назва роману є символічною. Змінивши її з початкової «Звіролови» на «Тигролови», І. Багряний поглибив змістові акценти твору. Тигролови в прямому значенні — сміливці, які ловили небезпечних диких звірів (родина Сірків). Але головне в романі — полювання сталінських садистів на молодого непокороного українського «тигра» Григорія Многогрішного. Символічного значення набуває перемога Григорія у двобої з майором Медвином. Це вияв боротьби гордого й волелюбного українського народу проти жорстокого тоталітарного режиму.

Символами роману є *образи трьох поїздів*: експрес-дракон «Й. С.» — «Ф. Д.» — це символ зла, репресій, тоталітарної системи, нищення народів СРСР; тихоокеанський експрес № 1 — символ позірної щасливої життя за соціалізму; потяг № 97 «Владивосток — Москва» — символ цілковитого зневаження людських прав у суспільстві.

Символічність простежується в прізвищах героїв твору. Прізвище Многогрішний мав славний предок Григорія — гетьман Лівобережної України, який відстоював національну незалежність своєї Батьківщини.

Прізвища Сірко й Мороз, оспівані у фольклорі, стали символами козацької доби, уособленням патріотизму, нескореності та волелюбності.

І. Багряний надає роману «Тигролови» узагальненого символічного змісту, утверджуючи думку про те, що за будь-яких обставин людина має жити вірою в перемогу добра над злом.

Читацькі діалоги

- Як ви розумієте назву твору? Який її символічний підтекст?
- Розкрийте символіку образів «Тигроловів».

Світова популярність роману. Роман «Тигролови» набув широкої популярності в різних країнах світу. На відміну від пригодницьких творів (Р. Кіплінг, Джек Лондон, А. Чайковський та ін.), І. Багряний показав мужніх героїв, які протистоять не тільки суворій природі та складним життєвим обставинам, а й тоталітарному режиму. Читачі зарубіжних країн побачили образ українця як особистості незламного духу.

Закордонна літературна критика позитивно відгукувалася про роман «Тигролови», наголошуючи на його пригодницькому сюжеті, напруженості та героїзмі персонажів.

Твір було перекладено англійською, німецькою, голландською, італійською, іспанською, французькою мовами. У німецькому перекладі роман був виданий під заголовком «Закон тайги» («Das Gesetz der Taiga»). Ця назва найбільше відповідала змісту пригодницького твору. Англійською мовою назва роману звучала як «The hunters and the hunted» («Переслідувачі й переслідувані»), а голландською — «Утеча в тайгу» («Vlucht in de taiga»).

Мистецькі діалоги

У перші роки незалежності України режисер **Ростислав Синько** зняв художній кінофільм за мотивами роману І. Багряного «Тигролови».

У фільмі чимало відмінностей від авторського тексту, хоча сюжетна канва роману збережена.

Поіркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та подивіться кінофільм «Тигролови» (реж. Р. Синько, 1994 р.). Які його епізоди вас найбільше вразили, зацікавили? Чим саме?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Прокоментуйте життєве кредо головного героя роману «Тигролови» Григорія Многогірного: «Сміливі завжди мають щастя». Доведіть або спростуйте це твердження. Чи є підстави для проведення аналогій із сучасними реаліями? Презентуйте свої роздуми у формі есе.
- Проведіть порівняльну дослідницьку роботу. Пригадайте сюжет, ідейний зміст, систему образів драми «Бояриня». Подумайте, які зв'язки між нею і «Тигроловами» ви помітили. Чи змінилися якимось український і московсько-імперський світи за 250 років, що розділяють описані в цих творах події?
- Чим споріднені й відмінні характери Оксани та Наталки, Степана й Григорія?
- Що зумовило протилежні розв'язки конфліктів у драмі Лесі Українки та романі І. Багряного?
- Організуйте з однокласниками й однокласницями дискусійне обговорення цих запитань, пояснюючи логіку своїх міркувань.

Читацька самоперевірка

- Підготуйте й презентуйте в класі усний журнал «Цікаві факти із життя Івана Багряного». Якими автобіографічними деталями письменник наділив головного героя роману «Тигролови»?
- Доведіть, що в образі Григорія Многогірного втілено тип сильної душою, національно свідомої людини з високими моральними чеснотами.
- Якою у вашій уяві постала родина Сірків? Чи вдалося їм зберегти українські національні цінності?
- Якою постає природа в романі? Проаналізуйте один із пейзажів «Тигроловів».
- Пригадайте основні ознаки неоромантизму. Як вони виявилися в романі «Тигролови» — проблематиці, композиції, сюжеті та системі образів?
- У чому виявляється актуальність роману «Тигролови» в наш час?

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ПОЧАТКУ 1960-х років. ПОКОЛІННЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Читацький пугівник

Ви ознайомитеся з наступним після 1920-х років потужним національно-духовним відродженням в Україні. Знову підтвердилося глибоке спостереження В. Сосюри: як би жорстоко загарибники не рубали український сад, «а він ріс», уперто й буйно.

Сподіваємося, вам буде цікаво довідатися про погляди, ідеї, життєві цінності покоління молодих і завзятих шістдесятників. Ви відкриєте для себе творчість талановитих представників пізнього модернізму в українській літературі — Д. Павличка та В. Підпалого.

Культурно-історичні паралелі

Поштовхом до позитивних змін у суспільному житті України наприкінці 1950-х — у 1960-х роках стало розвінчання культу особи Сталіна на XX з'їзді комуністичної партії. Понад двадцять років Україна, як і вся радянська імперія, жила в моторошній атмосфері нечуваного за масовістю і жорстокістю терору, страху, доносів, недовіри всіх до всіх, повного контролю держави над людиною, нищення культури, особливо національної, і підміни її примітивним офіційним сурогатом — соцреалізмом.

Новий керівник держави М. Хрущов почав обережно реформувати радянську тоталітарну систему. Він робив це для того, щоб зруйнувати авторитет попереднього вождя, а натомість утвердити свій. Ним рухало наївне прагнення реанімувати комуністичну модель радянської держави, довести світові, що така модель існуватиме й у демократичних умовах, що можна побудувати «соціалізм із людським обличчям».

Тодішні реформи були половинчасті та часто абсурдні, але саме вони започаткували недовготривалу так звану хрущовську відлигу. Призупинився маховик терору, полегшилося життя селян у колгоспах, у містах з'являлися «хрущовки» — малометражні житлові будинки, багато

А. Горська. Ескіз для мозаїки.
1960 р.

людей уперше отримали власне житло. У той час похвалилися зв'язки із закордоном, з'явилася можливість переглядати деякі зарубіжні фільми, читати сучасну зарубіжну літературу. Відродження інтересу до перекладів західної класики та сучасної європейської літератури дало змогу українським письменникам і письменницям ознайомитися з новими формами, стилями й ідеями. Була послаблена цензура, побачили світ твори раніше заборонених українських митців.

У суспільстві, яке за роки сталінщини стималося від постійного страху, доносів та арештів, з'явилася можливість виявляти певне вільнодумство й культ духовного саморозвитку та спілкування, дружби особистостей, здатних критично мислити, бути внутрішньо вільними.

Поіркуйте!

- Чим зацікавила вас інформація про часи шістдесятництва? Поясніть свої міркування.

Митці та доба

Найяскравішим виявом українського відродження того часу став рух шістдесятників. Це були переважно молоді інтелігенти — письменники, художники, актори, науковці, студенти, які прагнули духовного, творчого розкріпачення, намагалися пробудити національну свідомість народу, обстоювали перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, виступали проти сірої соцреалістичної псевдокультури, всевладдя та аморальності бюрократії. Значний вплив на їхнє становлення справили творчість Т. Шевченка, здобутки української культури раннього модернізму, періоду «розстріляного відродження» та західні гуманістичні ідеали.

А. Горська. Козак Мамай.
1960 р.

З-поміж найактивніших шістдесятників були: • *літературознавці та критики*: Іван Світличний, Іван Дзюба, Євген Сверстюк; • *письменники та письменниці*: Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Василь Стус, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Ірина Жиленько, Григорій Тютюнник, Валерій Шевчук, Володимир Підпалний, Віктор Близнець; • *публіцист* В'ячеслав Чорновіл; • *художниця* Алла Горська та *художники* Опанас Заливаха, Віктор Зарецький; • *режисери*: Сергій Параджанов, Лесь Танюк, Юрій Іллєнко; *актор* Іван Миколайчук та ін.

Творчі стилі письменників-шістдесятників різні, але їх об'єднують спільні світоглядні й естетичні настанови:

- лібералізм (культ свободи в усіх її виявах: свободи особистості, нації, свободи духу, протест проти тоталітаризму);
- гуманізм (культ людської особистості — центру Всесвіту);
- духовний демократизм (культ простої, звичайної людини-трудівника);
- духовний аристократизм (культ видатної творчої особистості);
- етичний максималізм (культ моральності як абсолютного мірила людських учинків);
- космоїзм (усвідомлення планетарної причетності людини як частинки Всесвіту до космічних процесів);
- активний патріотизм (національна самосвідомість, сакральне сприйняття рідної мови й історії як оберегів нації, заперечення імперіалізму);
- естетична незалежність, відстоювання творчої свободи митця;
- заперечення соцреалізму власною творчістю.

Осердям шістдесятництва став клуб творчої молоді «Сучасник» у Києві. Це було перше після 1920-х років легальне громадське об'єднання, не створене й не кероване комуністичною партією. Його метою було культурне відродження України. Аналогічний творчий клуб «Пролісок» був створений у Львові.

Із шістдесятниками зблизилися старші українські патріоти, яким удалося вижити в сталінські часи: письменник Б. Антоненко-Давидович, перекладачі Г. Кочур і М. Лукаш. Підтримували молодих митців і такі письменники, як П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, Олесь Гончар.

Шістдесятники намагалися відновити зв'язок часів, розірваний сталінізмом, досягнути правду про минуле. Вони слухали ґрунтовні, об'єктивні лекції з історії України опозиційного історика М. Брайчевського; зустрічали з таборів колишніх вояків УПА; робили спроби з'ясувати обставини масових поховань жертв сталінського терору 1930-х років під Києвом.

О. Заливаха. Україночка

Члени творчих клубів розгорнули культурно-просвітницьку роботу, насамперед це були вечори, присвячені Т. Шевченкові, І. Франку, Лесі Українці, Лесеві Курбасу. Вони читали заборонені вірші, співали такі ж пісні. Сміливо очищали постаті класиків від намулу соцреалістичних стереотипів, переосмислювали їхній доробок із позицій свого сьогодення. Більшість їхніх виступів потім розповсюджували через «самвидав»¹.

В. Зарецький. Вишневий вітер. 1960 р.

Шістдесятники їздили в усі куточки України з творчими виступами перед читачами, аби пробудити в душах людей, особливо молоді, ровесників, людську гідність і національну самосвідомість.

Вони відродили також традицію колядування. Понад десять гуртів молоді в українському вбранні колядувало по Києву, ще більше у Львові. Утворився аматорський хор «Жайворонок», який виступав у багатьох селах і містах. Популярними серед шістдесятників стали автобусні та піші екскурсії по Україні. Столична молодь відкривала рідний край, його красу й злиденність, спілкувалася з людьми, несла їм слово правди та довідувалася про їхні турботи й жалі. Відвідували пам'ятні історичні місця, а бабачи їхню занедбаність, підготували про це обурені звернення до влади.

Шістдесятники інтегрували в українську культуру елементи світового модернізму та постмодернізму, що проявилось в багатій стильовій і жанровій різноманітності.

Різдвяний вертеп шістдесятників

¹ «Самвидав» — розповсюджувані в СРСР поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки й періодичні видання — один із виявів руху опору.

Однак комуністичні керманічі недовго терпіли таке напів-легальне вільнодумство. Навесні 1964 р. був заборонений клуб творчої молоді «Сучасник». Того ж року через зумисний підпал у Державній публічній бібліотеці в Києві була знищена значна частина безцінних українських стародруків. Почалося переслідування та звільнення з роботи тих киян, що вирішили відзначити ювілей Т. Шевченка 22 травня — у день його остаточного повернення в рідну землю (радянська влада вважала цю дату націоналістичною). Учасників акції розганяли й заарештовували.

У серпні–вересні 1965 р. — уперше після доби сталінських репресій — влада провела масові арешти шістдесятників. За ґрати потрапило більше двадцяти осіб — І. Світличний, брати Михайло та Богдан Горині, О. Заливаха та ін. Незабаром було засуджено В. Чорновола за укладання правозахисної книжки «Лихо з розуму». Це був найпохмуріший час у постсталінській радянській імперії.

Наштовхнувшись на жорсткий опір радянської репресивної машини, частина шістдесятників згодилася на компроміс із владою, інші стали політичними дисидентами та відкрито протистояли московському режимові.

У «внутрішню еміграцію» на багато років вимушено пішли Л. Костенко, М. Коцюбинська, І. Жиленко, В. Шевчук, І. Дзюба. У 1970 р. радянська влада організувала вбивство художниці А. Горської.

1972 року хвиля арештів знову охопила всю Україну. Повторно опинився в таборі І. Світличний. Там він очолив рух опору політв'язнів, його називали «табірною совістю». Неодноразово бранець оголошував голодування на знак протесту проти знущань тюремників.

Усі кола табірної пекла пройдуть Є. Сверстюк, Б. Горинь, Ігор та Ірина Калинци, О. Заливаха, В. Чорновіл, багато інших незламних борців проти тоталітаризму. А поет В. Стус і багато інших борців за незалежність України повернуться до рідного краю в домовинах.

О. Заливаха. Зона. 1972 р.

Б. Плаксієй. Іван Світличний

Отже, треба розрізняти два взаємопов'язані, але не тотожні явища — національно-культурне відродження 1960-х років і рух покоління шістдесятників. Відродження творили представники різних поколінь, але найактивнішу участь у ньому брала саме молодь — на той час двадцяти–тридцятилітні сміливі й талановиті українці. Найяскравіше відродження виявилось саме в першій половині 1960-х років, хоча зародилося ще в середині 1950-х років, а придушене було в 1972 р.

Імперський режим виявив тоді всю свою жорстокість. Проте шістдесятники все-таки його перемогли, хоч і дуже дорогою ціною. Найстійкіші з них продовжили боротьбу й у таборах, і в підпіллі. А вже через два десятиліття тюрму народів СРСР було зруйновано, й Україна відродилася остаточно.

Шістдесятники збагатили українську культуру неповторними художніми творами, мистецькими відкриттями. Безцінним для нащадків залишається їхній морально-етичний досвід. Є. Свєрстюк влучно порівняв своє покоління з образом Дон Кіхота. Безсумнівно, наші докіхоти шістдесятництва належать до тих лицарів, які тримають на своїх плечах духовне небо людства.

Полюйте!

- Прокоментуйте світоглядні й естетичні ідеали митців покоління шістдесятників. Назвіть найяскравіших представників цієї доби.
- Чому та як влада розправилася з творцями відродження 1960-х років? Чому вони, попри все, вийшли переможцями із цього протистояння? Обґрунтуйте свою думку.

Мистецькі діалоги

Яскравою представницею руху шістдесятників була художниця **Алла Горська**. Мисткиня брала участь у роботі клубу творчої молоді «Сучасник» — тодішнього центру українського національного життя в Києві, осередку, який створив шістдесятництво як явище.

До 150-річчя Т. Шевченка (1964) ректорат Київського університету замовив А. Горській вітраж «Шевченко. Мати». Він був модерним, потужним за художнім вираженням основної ідеї. Однак комуністична партія визнала вітраж як «ідейно ворожий принципам соціалістичного реалізму».

У роботах А. Горської відчувається сила, рух, динаміка, напруження в зображенні образів. Такими є мозаїки «Дерево життя» і «Боривітер» (1967). Вони були знищені російськими військами під час окупації Маріуполя у 2022 р.

А. Горська. Вітраж «Шевченко. Мати». 1964 р.

А. Горська. Мозаїчне панно «Боривітер». 1967 р.

В. Зарецький. Весняні клопоти. 1987 р.

Художника **Віктора Зарецького** називають «українським Клімтом». Він створив власний стиль «метафоричних бачень».

Ознаки модернізму в поєднанні з ознаками українського авангарду й авторського світобачення виражені й на полотнах інших художників покоління шістдесятників.

Поліркуйте!

- Розгляньте репродукції робіт митців-шістдесятників А. Горської, В. Зарецького, О. Заливахи, Б. Плаксія (с. 59–65). Чим вони вас вразили?
- Розкрийте символічний зміст вітражу А. Горської «Шевченко. Мати» (с. 64) і мозаїчного панно «Боривітер».

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Підготуйте творчий проєкт «Маніфест вільного слова». Створіть власний маніфест на одну з обраних тем: «Свобода», «Право на мову», «Голос митця», щоб передати атмосферу 1960-х років. Презентуйте свою роботу у формі постера, графіті, цифрової листівки, відео тощо.
- Підготуйте літературно-музичний проєкт «Саундтрек шістдесятництва: музичні асоціації». Доберіть сучасні або ретрокомпозиції, що можуть відображати настрій 1960-х років. Самостійно ознайомтеся з поезією шістдесятників (Д. Павличко, Л. Костенко, В. Стус, М. Вінграновський, В. Симоненко та ін.) і підготуйте її мелодекламацію (за власним вибором).

Читацька салонперевірка

- Які суспільно-політичні передумови сприяли національному відродженню 1960-х років? Як вони позначилися на розвитку літератури та мистецтва в Україні?
- У чому, на вашу думку, феномен шістдесятництва в українській культурі та літературі зокрема?

ДМИТРО ПАВЛИЧКО
(1929–2023)

Читацький пунівник

Лірика цього поета вирізняється гармонійним поєднанням інтимних, громадянських і філософських мотивів. У його поезії глибинні роздуми про найважливіше: любов і ненависть, добро і зло, вірність і зраду, вічність і мить, Батьківщину та світ.

«Поезію творить любов...» — не раз наголошував митець. Тому й вірші випромінюють любов і щедрість його душі. Сподіваємося, що лірика поета-шістдесятника *Д. Павличка* торкнеться і ваших душ!

Пам'ятайте, що слово — то найцінніший скарб, а от «материнської не чути мови» — це для людини найгірше. Саме такими правдивими життєвими застереженнями сповнені рядки вірша «*Ти зрікся мови рідної...*».

Пригадайте вивчену в попередніх класах поезію про рідну мову Г. Кирпи та Д. Кременя. Які почуття викликають у вас такі вірші?

«ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ...»

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба —
Її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма —
В твій слід він кине сміх — погорду!

Ти зрікся мови рідної...

Читацькі діалоги

- Чим вразив вас вірш?
- Які думки виникли у вас після його прочитання?

Матері і доба

Дмитро Павличко народився 28 вересня 1929 р. в с. Стопчатіві на Прикарпатті в багатодітній селянській родині. Його мати, неписьменна селянка, була поетично обдарованою людиною, знала напам'ять багато творів із «Кобзаря», поеми І. Франка. У неділю, після служби Божої, завжди просила дітей почитати вголос. Згодом поет згадував, що саме ця традиція сімейного читання надихнула його до творчості. Віршувати почав уже з 3–4-го класу. Батько також був чоловіком мудрим, роботязим, справедливим, а ще свідомим українцем: під час визвольних змагань воював в Армії УНР. Він прищепив синові любов до правди, чуття національної гідності та неабияку працездатність.

У ті часи Західна Україна була під владою Польщі, тому початкову освіту хлопець здобув у польській школі в Яблуневі, де українську мову забороняли й висміювали. *«В дитячому серці жила Україна / — Материнські веселі і журні пісні, / Та за мову мужицьку не раз на коліна / Довелося у школі ставати мені»*, — напише згодом поет. Навчався в Коломийській гімназії. Був старанним учнем — вивчав німецьку та латину, пізніше оволодів ще багатьма мовами.

Ще підлітком, у 1944 р., Д. Павличко став на захист своєї землі в лавах УПА (обрав собі позивний Дорошенко, на честь славного гетьмана). Був ув'язнений за звинуваченням у належності до УПА.

1953 року юнак закінчив філологічний факультет Львівського університету та видав першу збірку віршів *«Любов і*

Родина Павличків.
Світлина. 1936 р.

ненависть». На тлі офіційної, лицемірної та примітивної соцреалістичної літератури вона вражала щирістю громадянського й гуманістичного пафосу: *«Але, людське забувши щастя й горе, / Який до чорта буду я поет!»* Проступало тверде прагнення молодого поета служити Україні. Відтоді визначальними в його творчості стали *патріотичні, антиімперські мотиви*.

У той час працював завідувачем відділу поезії журналу «Жовтень».

1958 року — на хвилі «хрущовської відлиги» — Д. Павличко видає збірку *«Правда кличе!»*, яка стала духовним порогом шістдесятництва. На перший погляд, у ній усе — як тоді годилося: червона обкладинка, вірші проти націоналістів. Тому цензура й дала добро на друк. Насправді ж збірка була сповнена різкого осуду комуністичного режиму. Автор із різкістю і прямою викриває бюрократизм, політичне лицемірство, пристосуванців, що зраджують рідну мову й націю. Найвідоміший вірш — сонет *«Коли помер кривавий Торквемада»*. Тут за допомогою езопівської мови розкрито людиноненависницьку суть Сталіна та наголошено на тому, що тоталітарна система правління збереглася і після смерті тирана. Коли книжка *«Правда кличе!»* була надрукована, цензори зрозуміли свою помилку й дали наказ знищити весь її наклад, автора ж було піддано жорсткій критиці.

Одна з основних проблем у збірці — мовна (*«Ти зрікся мови рідної...»*, *«О рідне слово, хто без тебе я?...»*, *«Рідна мова»* та ін.). Поет називає рідне слово піснею, силою, відвагою, це спадок віків, збережений для нас предками в боротьбі. Митець вірить, що наша мова, попри всі перешкоди на шляху її існування, виживе й задзвенить в *«його правнуковім домі»*.

О. Заливаха. Шевченко.
1963 р.

У 1964 р. поет переїздить із родиною до Києва, влаштовується на Кіностудію ім. О. Довженка. За його сценаріями поставлено фільми *«Сон»* (про Т. Шевченка) і *«Захар Беркут»*.

Вагомий і перекладацький доробок Д. Павличка. Він перекладав з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, ідишу, угорської та з більшості слов'янських мов. Створив унікальну антологію світового сонету. Зокрема, митець блискуче переклав українською всі сонети В. Шекспіра.

Його переклади зробили доступними українською мовою твори світових

класиків, зокрема Данте Аліґ'єрі, Ф. Петрарки, Р. М. Рільке. Поет тривалий час працював головним редактором журналу «Всесвіт», що публікував переклади найкращих творів світової літератури українською мовою. Його діяльність сприяла культурному обміну, розширенню горизонтів української літератури й інтеграції її у світовий контекст.

Д. Павличко взяв активну участь у відновленні Української держави в 1989 р., став головою Товариства української мови ім. Т. Шевченка (згодом — «Просвіта»), був одним із чільних організаторів Народного руху України, народним депутатом України. Один з авторів Акта проголошення незалежності України. Працював послом України в Словаччині та Польщі.

З новою силою спалахнув талант Д. Павличка в роки незалежності, духовної свободи. 1994 року з'являється збірка *«Покаянні псалми»*. Її провідний мотив — абсолютно щире, нестерпно болісне осмислення поетом власної складної долі та долі свого покоління, покаяння перед рідним народом за колишні хвилини слабкості й відчаю, компромісу зі злом.

Пристрасний патріотизм, заклик до єдності української нації, осмислення суспільних проблем у світлі вічності — усі ці мотиви проймають поезію майстра.

Самі за себе говорять назви останніх його збірок: *«Вірші з Майдану»*, *«Пора перемагати»*. До останнього подиху поет твердо вірив: *«Впаде залізо люте многолезне, / Все подолає правда і любов. / І нація в вогнях війни воскресне...»*

За особливі мистецькі здобутки та громадську діяльність Д. Павличкові присвоєне звання Героя України. Він також лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка. Поет продовжував творчо працювати, брати участь у політичному житті, культурних проектах до останніх своїх днів.

Д. Павличко відійшов у засвіти 29 січня 2023 р.

Д. Павличко.
Світлина

Д. Павличко в день свого
80-річчя в рідному селі.
Світлина

Полюйте!

- Що вас зацікавило в особі поета Д. Павличка?
- Пригадайте сонет 131 Ф. Петрарки та сонет 61 В. Шекспіра, які вам відомі з 8-го класу в перекладі Д. Павличка. Чи свідчать ці твори про те, що український поет був талановитим перекладачем і тонким ліриком? Чому?
- Якщо хочете дізнатися більше про життєпис і творчість поета, за QR-кодом перегляньте відео про Д. Павличка. Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

Більшість творів Д. Павличка, як і інших шістдесятників, неромантичні за стилем.

Характерні ознаки творчої манери Д. Павличка

- Патетичність, потужна енергетика поетичного слова;
- пошук гармонії пристрасного почуття та ясного розуму, сильної волі ліричного героя;
- зосередження уваги на громадянсько-патріотичній, інтимній (любовній) і філософській проблематиці;
- ліричне розгортання гострих конфліктів;
- афористичність, притчева манера вислову думки, фінал вірша як своєрідна кульмінація, наближена до афоризму: *«Сильніше за любов злоба горить, / Сильніше за красу вражає бридь, / Але життя росте лишень з любові, / Лишень краса людей навчає жить!»*;
- одна з найулюбленіших поетичних форм — сонет.

Досліджуємо твір

Гнівним присудом тим, хто забуває і зраджує рідне слово, звучить поезія *«Ти зрікся мови рідної...»* (1955), що увійшла до збірки Д. Павличка «Правда кличе!». Поет вважав, що людина-перевертень не зігріє своєї душі чужою мовою, не вчинить нічого світлого, доброго, їй і *«земля родити перестане»*, немає тепер у неї *«ні роду, ні народу»*, та й шани чужинців вона теж ніколи не заслужить. Такий провідний мотив вірша.

Читацькі діалоги

- Перечитайте уважно вірш «Ти зрікся мови рідної...». Знайдіть у ньому метафори, порівняння, анафору. Як ці художні засоби розгортають та увиразнюють мотив твору?
- Знайдіть в інтернеті й послухайте поезію «О слово рідне, хто без тебе я?..» в авторському виконанні. Які акценти робить поет? Які емоції підкреслює своїми інтонаціями? Що спільного, на вашу думку, у віршах «Ти зрікся мови рідної...» та «О слово рідне, хто без тебе я?..»?
- Чи актуальні ці вірші в наш час? Поясніть свої міркування.

Пригадуйте, які пісні літературного походження ви вже знаєте. Які з них особливо торкнулися вашої душі? Чим саме? Переконані, що «Два кольори» Д. Павличка не залишать вас байдужими.

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш горточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Читацькі діалоги

- Які почуття викликала у вас поезія «Два кольори»? Поділіться своїми враженнями.
- Підготуйте виразне читання вірша.

Досліджуємо твір

Ще змалку Д. Павличко виростав у любові до народної пісні, мав неабиякий музикальний хист. Багато його віршів стали популярними піснями, зокрема «Лелеченьки», «Впали роси на покоси», «Над морем», «Дзвенить у зорях небо чисте», «Долиною туман тече», «Рідна мова», «Пора перемагати», «Мольба». Найтісніша творча співпраця склалася в Д. Павличка з композитором О. Білашем.

Найбільшу славу митцям принесло їхнє перше спільне пісенне дітище — «Два кольори» (1964).

Д. Павличко й О. Білаш.
Світлина

Ця пісня про неминущі людські цінності. Як на вишитій сорочці переплітаються червоний і чорний кольори, так і в людських долях поєднуються радість зі смутком, щастя з горем. Та як би не склалося, у душі людини завжди жевріють слюгади про дитинство, рідну неньку, батьківський поріг, від якого вирушив у неznані світи. Й ось, пройшовши довгими шляхами здобутків і втрат, розумієш нарешті: життя — це і є два основні кольори: червоний, що означає любов, і чорний — журбу. Це ті найцінніші надбання, які завжди залишаються з нами. Такий мотив твору промовисто ілюструє характерні для Павличкового світобачення діалектичність, увагу до зіткнення або переплетення життєвих суперечностей, контрастів.

За жанром «Два кольори» — зразок *інтимно-філософської лірики*. Адже у творі особисті переживання ліричного героя поєднано з філософськими роздумами про долю людини та сенс життя.

Пісня переповнена *образами-символами*: шляхи-дороги, сорочка, червоний і чорний кольори, пороги, горточок старого полотна.

Історія створення пісні. Вона народилася за кілька годин 29 лютого високосного 1964 року (одразу й слова, і мелодія). «Це божественне осяяння було», — скаже згодом поет. У той день Д. Павличко й О. Білаш сиділи поруч на якомусь черговому занудному з'їзді. Знічев'я почали розглядати залу. Раптом погляд зупинився на тендітній дівочій постаті з накинutoю на плечі хусткою: на чорному тлі червоні троянди, такі яскраві, що аж вбирають очі. О. Білаш захоплено прошепотів: «Дивися, яка хустка — червоне і чорне!» «Червоне — то любов, а чорне — то журба», — експромтом відповів поет. Так з'явився головний рядок-символ пісні.

Д. Павличко згадав батькову улюблену пісню про вишиту хустку й що такі хустки носять у його рідному Стопчатові, що в Косівському районі на Івано-Франківщині. А ще ту сорочку, яку йому вишивала мама, і пісню, котру співав із побратимами в УПА: «Прапор червоно-чорний — це наше знамено: / Червоне — то кохання, / а чорне — пекла дно!»

І відразу на папір лягла перша строфа пісні. Друзі поїхали до Будинку творчості композиторів у Ворзелі, що під Києвом. Доки Д. Павличко дописував слова, О. Білаш уже склав мелодію. Композиторів вдалося дібрати ті акорди, які додали пісні безсмертного звучання.

Завдяки глибокій життєвій мудрості, задушевності, теплу й мелодійності пісня відразу стала народною, її любитимуть завжди. Вона винятково українська за духом і суттю. Її непросто перекласти якоюсь іноземною мовою. Адже сорочка-вишиванка, червоно-чорні кольори — прадавні символи саме нашого національного коду. Цю закоріненість у традицію, автентичність підкреслюють, зокрема, і стародавні слова, використані в тексті, — «оба» (тобто обидва) і «горточок» (згорток).

Один із секретів успіху пісень Д. Павличка в тому, що більшість із них автор писав, урахуовуючи особливості пісенного жанру. Він зосереджувався на мелодиці та звукорядах, брав до уваги те, що в українській мові найкраще співаються звуки [о] та [а], тому максимально наповнював пісенні тексти саме ними.

Читацькі діалоги

- Який мотив твору «Два кольори»?
- Які образи-символи ви помітили в пісні? Поясніть їхнє значення.
- За допомогою яких художніх прийомів автор посилює мелодійність і наспівність вірша?

Мистецькі діалоги

Тодішня влада, відчуваючи «нерадянськість» пісні, усіляко намагалася заборонити її. Авторів звинувачували в «бандерівщині» (адже прапор УПА саме червоно-чорний), у наклепі на радянську дійсність (хіба наші люди, мовляв, залишаються на старість злидарями?!). Але на захист пісні стали два найпопулярніші тоді українські співаки — Д. Гнатюк та А. Мокренко. Вони перші й виконали цей шедевр. Відтоді десятки виконавців створюють свої, дуже різні пісенні версії.

Особливо захопило слухачів та авторів пісні виконання легендарної оскароносної американської співачки-українки **Квітки Цісик**. Д. Павличко так розповів про свої перші враження від її співу: «У мене котилися сльози. Сльози радості. Співала не лише голосом, а й духом своїм. Живучи стільки років далеко від Батьківщини, Квітка зуміла зрозуміти й передати нашу пісню якнайкраще».

Незабутнім є також виконання цієї пісні **Василем Сліпаком** — українським оперним виконавцем, солістом Паризької національної опери, воїном-добровольцем, Героєм України, який загинув у 2016 р. біля м. Бахмута.

Квітка Цісик

Василь Сліпак

Поліркуйте!

- За QR-кодами послухайте пісню «Два кольори» в різних аранжуваннях. Яка вокальна версія кожного із цих творів вам найбільше припала до душі? Чим? У чому неповторність кожної із цих версій?
- Простежте, як часто трапляються в пісні «Два кольори» звуки [о] та [а]. Як це впливає на їхнє звучання? Порівняйте, на яких звуках акцентують найбільше різні виконавці пісні.

Пригадайте вивчені у 8-му класі балади — «Причинну» Т. Шевченка, «Баладу про мальви» Б. Гури, «Кленову баладу» А. Матвійчука, у яких рослинні образи мають символічне значення. Поділіться своїми враженнями про таку лірику. Сподіваємося, що вірш Д. Павличка «Явір і яворина» доповнить їх.

ЯВІР І ЯВОРИНА

Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохіть
В явора, що, палений журбою,
Сам-один між буками стоїть.

Грає листя на веснянім сонці,
А в душі — печаль, як небеса.
Він росте й співає явороньці,
І згорає від сльози роса.

Сніг летить колючий, ніби трина¹,
Йде зима й бескидами² гуде.
Яворові сниться яворина
Та її кохання молоде.

Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на поруби³,
Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.

Читацькі діалоги

- Яким настроєм пройнята поезія «Явір і яворина»?
- Які цікаві прийоми поетизації любовних почуттів ліричного героя ви помітили?

В. Кушнір. Прощальна мелодія

Досліджуємо твір

Одна з найзворушливіших поезій Д. Павличка — «Явір і яворина» (1972). У ній тонко передано всю безмежну тугу нещасливого кохання. Але навіть трагічна любов робить людську душу витонченішою, прекрасною, спонукає до творчості. *Мотив твору* — туга нещасливого кохання, що спонукає до творення краси й мистецтва.

Мотив майстерно розгорнуто за допомогою фольклорного, баладного прийому метаморфози⁴: закоханий юнак через тугу обертається на явора. Так поет пов'язує свій твір із народною пісенною традицією і доводить, що любов є суттю, рушійною силою всього живого, а не лише людського світу. Д. Павличко, використовуючи

¹ *Трина* — синонім до слів *полова*, *тирса*.

² *Бескид* — круте урвище, провалля або скеля.

³ *Поруби* — вирубування лісу, дерев.

⁴ *Метаморфоза* (від давньогрецьк. *перетворення*) — це перетворення одного образу на інший, найчастіше людини на тварину чи рослину.

фольклорні образи, відтворює власні погляди на закони життя та творчості: любов і страждання можуть народити мистецький витвір, який своєю красою даруватиме естетичну насолоду.

Численні художні засоби вірша увиразнюють його мотив, розкривають глибину туги ліричного героя: персоніфікація (явір набуває прикмет людини, підкреслюючи здатність усього створеного відчувати: «яворові сниться яворина»); метафори («палений журбою» явір, «згорає від сльози роса», «печальні груди»); порівняння («печаль, як небеса», «сніг колючий, ніби тріна»); епітет («кохання молоде» — краса і безсмертя почуття); літота («яворонька» — ніжне ставлення до коханої); діалектизми («тріна» — тирса, колюча остюкувата полова; «бескиди» — гірські урвища, провалля).

Читацькі діалоги

- Визначте мотив поезії «Явір і яворина».
- З якою метою автор використовує прийом метаморфози у вірші?
- Як ви розумієте символічний зміст ключової метафори «Скрипку роблять із його журби» наприкінці твору?
- Перечитайте виразно вголос другу й четверту строфи вірша. На які звуки здійснено алітерації? Які емоції вони навіюють? Зверніть увагу, що алітерація на [с] передає шум вітру, сум, а на [р] — суворість і трагізм.
- За QR-кодами послухайте пісні на слова вірша «Явір і яворина» в різному виконанні. Чи допомагає музика увиразнити авторський задум? Поясніть свої міркування.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Підготуйте поетичний батл «Вогонь і слово». Ознайомтеся з віршами громадянського й філософського звучання поета-шістдесятника Д. Павличка. Для проведення батлу прочитайте поезію Д. Павличка та сучасних авторів аналогічного пафосу. Створіть дискусійну панель для обговорення такої поезії. Подумайте, чи живе ідея свободи сьогодні. Доповніть свій творчий проєкт графіті-студією «Свобода в кольорах» (колаж, малюнок, цифрова робота), використовуючи фрази: «Ми не мовчимо», «Слово — зброя».
- Підготуйте цікаві презентації про виконавців пісень на вірші Д. Павличка «Талант і доля Квітки Цісик» або «Співак-воїн Василь Сліпак».

Читацька са.поперебірка

- Доведіть, що життя і творчість Д. Павличка — це шлях митця та громадянина.
- Яка тематика відображена у віршах поета-шістдесятника?
- Які основні ознаки поетичного стилю Д. Павличка? Як вони виявилися у віршах «Ти зрікся мови рідної...», «Явір і яворина», «Два кольори»?
- Послухайте ще раз пісні на слова Д. Павличка. Подумайте, як виконавці розкривають красу ліричних рядків поета.
- Доведіть, що український поет Д. Павличко був талановитим перекладачем і зробив значний внесок у популяризацію зарубіжної літератури серед українських читачів і читачок.

Читацький пунівник

«Один із найчистіших і найсовісливіших, хто становить цвіт свого покоління» — так про поета-шістдесятника *В. Підпалого* говорили колеги по перу. А літературознавці порівнюють його художнє слово із «запашним українським зіллям, що, черпаючи енергію від сонця, дарує її пригорщами людям без решти, повністю».

Сподіваємося, що ознайомлення із творчістю цього митця переконає вас у слушності таких захоплених відгуків.

Пригадайте, що таке *патріотична лірика*. Які вже відомі вам вірші українських і зарубіжних поетів передають почуття любові до рідного краю, сповнені гордості за свій народ, почуття відповідальності за долю Батьківщини?

ТИХА ЕЛЕГІЯ

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?» —
відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу на віки...

Коли мене запитують: «Народу
чи зможеш прислужитись, як і де?» —
мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
степи, озера, яблуні в саду?» —
я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» —
моя дружина сину колискову
співає тихо... Краще не скажу...

Коли мене питають: «Батьківщину
чи зможеш ти забути на чужині?» —
кричу: «Кладіть отут у домовину
живим!.. Однаковісінько мені...»

Читацькі діалоги

- До яких роздумів спонукає «Тиха елегія»? Поясніть свою думку.
- Людиною якої вдачі ви уявляєте автора цієї поезії?

Матері і доба

Володимир Підпалій народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині. Його дитинство, як і більшості ровесників, «украла війна»: було воно голодним і босим, напівсирітським. Батько загинув 1943 року на фронті під час форсування Дніпра під Києвом. Мама залишилася вдовою з трьома малими дітьми.

Своїх батьків поет завжди згадуватиме з любов'ю і вдячністю: «Мати знала тьму казок і приповідок, шанувала загадки й уміла знаходити до них ключ. Але ніколи я не чув, щоб вона співала. Певно, гірке дитинство, як і подальше життя, наклало свою печатку на її характер. Мати вміла й любила працювати, кохалася у квітах і чистоті... Батько працював на залізниці, любив сади та бджільництво... Якби володів пензлем, можна було б відтворити його образ у величезному циклі: батько качає мед; батько садить дерева; батько йде до армії і т. д. У селі й до сьогодні розповідають про те, як він співав...»

Навчаючись у школі, Володимир найбільше цікавився літературою та історією, дуже багато читав. Після десятирічки працював у колгоспі, служив на флоті.

Після армії юнак вступив на філологічний факультет Київського університету, а незабаром з'явилися його перші поетичні публікації в столичній пресі. Він охоче долучився до творчого кола шістдесятників. Був людиною надзвичайно інтелігентною, делікатною, скромною, щирою, дбав не так по себе, як про близьких і друзів.

В. Підпалій мав чудову родину, де панували любов, злагода та взаєморозуміння. Дружина розповідала про поета: «Щаслива, що була поряд із такою людиною. Він ознайомив мене з історичними фактами й багатством українського красного письменства, особливо того, що заборонялось і не вивчалось навіть в університетському курсі літератури; навчив правильно говорити, відчувати класичну музику та пишатися розмаїттям рідних пісень, яких він знав силу-силенну й любив співати. Він учив мене бути українкою. І гордитися цим!»

В. Підпалий
у студентські роки.
Світлина

В. Підпалий працював редактором у видавництвах. До роботи ставився творчо й сумлінно. Як це не було б складно в умовах жорсткого радянського контролю, намагався видавати твори талановитих письменників, зокрема збірки П. Тичини, Д. Павличка. Готував до друку книжку Л. Костенко «Княжа гора», яку заборонила цензура. З ентузіазмом брався за книжки реабілітованих письменників, тому неодноразово отримував догани від керівництва.

Він також займався перекладом, зокрема творів польських, єврейських, ромських авторів, адаптуючи їх для українських читачів і читачок.

Найбільшою радістю, самим життям для В. Підпалого була поетична творчість. Зі спогадів дружини: «Народження поезії було для Володі святом після тяжкої виснажливої роботи душі (*«Душа не спить — душа і в сні болить»*)... Бувало так, що Володя писав мало не щодня (ніби мішок розв'язувався), а бувало, що надовго поетичність душі замовкала. Найплідніше писалося восени й у рідному селі. І як не дивно, у тяжкий для нього час».

Перша збірка В. Підпалого *«Зелена гілка»* з'явилася в 1963 р., за нею наступні книжки — *«Повесіння»*, *«Тридцять літо»*, *«В дорогу за ластівками»*, *«Вишневий світ»*. Та багато творів залишалися не надрукованими або ж їхній справжній зміст доводилося маскувати. Ось один із віршів поета, який поширювали нелегально:

По ґратах Україну пізнаю —
На вікнах ґрати, на ідеях ґрати.
І як мені ті ґрати поламати,
Коли я сам за ґратами стою!

Збірка В. Підпалого *«Сковородинські думи»*, видана вже після смерті автора, привернула пильну увагу вітчизняних і зарубіжних літературознавців.

Разом з іншими шістдесятниками В. Підпалий брав участь у заборонених владою літературних вечорах, відкрито висловлював свої патріотичні погляди, критикував режим. За це його переслідували, звільняли з роботи.

Особливо гнітючою стала атмосфера в суспільстві на початку 1970-х років — влада розпочала справжню війну проти шістдесятників. Їх безпідставно заарештовували й засуджували на тривалі терміни ув'язнення. У цей час В. Підпалий смертельно захворів,

але все одно виступив на захист побратимів-в'язнів. За ним також було встановлено таємний нагляд.

Поетова душа відлетіла «в дорогу за ластівками» (таку назву має одна з його збірок) 24 листопада 1973 р.

Влада дуже остерігалася, щоб похорон опального поета не переріс в антирадянську маніфестацію. Але так воно й сталося. Попрощатися з В. Підпалим з'їхалися письменники, шанувальники його слова з усієї України. Л. Костенко у своїй прощальній промові прямо звинуватила владу в цькуванні та знищенні поета.

Стараннями дружини й друзів було видано кілька збірок творів поета, зокрема найповніше видання «Золоті джмелі».

Кожне покоління читачів і читачок відкриває в слові митця щось своє, неповторне.

Пошукуйте!

- Що ви дізналися про В. Підпалого? Що вплинуло на формування його світогляду?
- Розкажіть, якою була творча доля поета-шістдесятника.

Творчість В. Підпалого представляє стильову течію, яку називають «тиха поезія». Її шанувальники • відхиляють надто гучні, патетичні заяви й ефектні мовні експерименти; • вдаються до медитативних роздумів про єдність людини та природи, усього живого, роду й народу; • до пошуків гармонії та краси в буденних, непомітних виявах життя; • їх приваблюють мотиви спокою, тиші, мовчання або довірливого, інтимного діалогу. Ці митці не сприймали настанов соцреалізму, хоч і не вдавалися до конфліктів відкрито.

Ознаки індивідуального стилю В. Підпалого

- Камерність¹; • щира задушевність і приземленість почуттів;
- схильність до медитації, лірична елегійність²; • певна недовомленість, незавершені речення; • афористичність вислову; • улюблений жанр — елегія.

Основні мотиви лірики В. Підпалого

- Любов до матері, України та її мови; • утвердження краси людських почуттів; • пошук гармонії буття; • захоплення прекрасною, одухотвореною природою.

¹ *Камерність* — орієнтація на невелике коло зацікавлених людей, ощадливість, стриманість у змалюванні когось або чогось.

² *Елегія* (грецьк. журлива пісня, скарга) — поетичний або музичний твір-роздум задумливого, журливого змісту, нерідко розкриває змішані почуття смутку й радості.

Пошукуйте!

- Стисло охарактеризуйте творчу манеру В. Підпалого.

Досліджуємо твір

Вірш «Тиха елегія» — щира сповідь українця про те, чому він є справжнім патріотом. Його почуття непатетичні, негаласливі (про що наголошує і сама назва твору). Адже за гучними й красивими словами часто криється фальш — байдужість чи лицемірство.

Дорога серцю рідна природа, мова, родина, Батьківщина — ось найвищі духовні цінності ліричного героя твору, заради яких він готовий віддати життя.

Головна думка поезії «Тиха елегія» — поетові байдужа власна доля, він переймається Україною. Змальовуючи її образ, митець використовує приховане цитування (тобто лише для обізнаних, однодумців) інших відомих патріотичних творів. Так, висловом «ясні зорі, тихі води» в народних невідьківських піснях і думах змальовували далеку, омріяну рідну землю. А вислів «однаковісінько мені» — це рядок із написаного в казематі пристрасно-пророчого вірша Т. Шевченка «Мені однаково...».

Такий художній прийом називають *інтертекстуальністю* (від фр. *intertextualite* — *міжтекстовість*), тобто міжтекстові зв'язки, різноманітні згадки у творах елементів творів попередніх років. За допомогою цього прийому автор вплітає свій вірш у багатовікову українську патріотичну лірику.

Інший прийом — *уявний діалог* — створює ефект розмови із читачами та читачками про найголовніше.

Вірш «Тиха елегія» побудований за принципом *градації* (від латин. *gradatio* — *поступове підвищення, посилення*), тобто наростання, посилення емоційного напруження. На перші запитання ліричний герой відмовчується, бо відповіді для нього самоочевидні, але останнє, найважливіше запитання вражає його, викликає вибух емоцій.

І. Марчук. Волошки.
1979 р.

Читацькі діалоги

- За допомогою яких образів-штрихів поет створює панорамний, багатогранний образ Батьківщини?
- Знайдіть у вірші анафори, тавтології, епітети та метафори. На яких почуттях і думках наголошує автор за допомогою цих художніх засобів?
- Розкрийте провідний мотив твору.
- Чому «Тиха елегія» є актуальною і нині — у суспільному та моральному вимірах?

Пригадайте вірш Д. Павличка «Ти зрікся мови рідної...». Що спільне, а що відмінне між ним і «Тихою елегією» В. Підпалого? Чому вірш Д. Павличка не належить до «тихої поезії»? Прочитайте твір «Бачиш: між трав зелених...» та переконайтеся, що лірика В. Підпалого — це зразок «тихої поезії».

«БАЧИШ: МІЖ ТРАВ ЗЕЛЕНИХ...»

Бачиш: між трав зелених,
як грудочки, пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може, не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм, маленьким, сірим,
просто сестрою ти...

Кажеш, що не зумієш,
не маєм любові й хисту...
Що ти?! А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!
Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх...

Треба в житті любити
гаряче і багато: сонце, дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
... Бачиш: в гнізді малому,
як грудочки, пташенята,
немічні ще, невміло ворухаться
і живуть!..

Н. Ульяніч. Пташенята. 2022 р.

Читацькі діалоги

- Поділіться враженнями від прочитаної поезії.
- Що таке гуманність? Чи є ліричний герой вірша гуманною людиною? Поясніть свою думку.

Досліджуємо твір

Вірш «**Бачиш: між трав зелених...**» — приклад того, як прості слова можуть умістити цілий усевіт емоцій, пробуджувати людяність, милосердя, турботу про все живе.

У звичайній пейзажній замальовці поет утілює глибокий філософський мотив: справжня любов виявляється не в красивих словах, а в учинках, у найменших виявах турботи. На жаль, у світі завжди є зло (образ яструба-розбійника), тому є ті, хто потребує підтримки, — рослини, тварини, люди. Саме здатність безкорисливо прийти на допомогу слабшим і робить людину людиною.

Вірш спонукає замислитися: чи справді люди цінують життя, своє і чуже? Гніздечко пташенят набуває символічного змісту всього живого, що потребує любові та захисту.

Читацькі діалоги

- Який мотив вірша?
- Які рядки є емоційною кульмінацією поезії?
- Як художні засоби увиразнюють мотив твору? Підтвердіть відповідь рядками з поезії.
- Вірш має своєрідну побудову: рядки поділені на частинки, ніби сходинки. Яку інтонацію створює цей прийом? Які почуття посилює?
- Наскільки гуманний сучасний світ? Поясніть свої міркування.

Мистецькі діалоги

«Тиха поезія» В. Підпалого надзвичайно співзвучна з малярськими роботами всесвітньо відомого українського художника **Івана Марчука**, ім'я якого включене до міжнародного рейтингу «100 геніїв сучасності». Творча манера майстра абсолютно неповторна, єдина у своєму роді.

Замість звичайного мазка він винайшов спосіб нанесення на полотно найтонших цвілок кольору, що створюють дивовижне мереживо. Завдяки цьому досягається неймовірне світіння і мерехтіння барв, а картини ніби оживають. Про свою манеру художник розповідає так: «Мене заворожували голі дерева, це мереживо ліній, ця краса. А як то все зобразити? Так я винайшов свою технологію «пльонтанізм», від слова *пльонтати*. Це слово придумала моя мама, яка розчісувала своє довге волосся і говорила, що воно так «запльонталося»».

Іван Марчук біля автопортрета.
Світлина

І. Марчук. Золота ніч. 1981 р.

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукції картин І. Марчука. Яке враження вони на вас справили?
- Що споріднює роботи художника з «тихою поезією»? Доберіть рядки з віршів В. Підпалого, якими можна підписати кожну із цих картин?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Підготуйте читацький проєкт «Книжковий саундтрек». Укладіть добірку лірики В. Підпалого, яка особливо припала вам до душі. Поясніть свій читацький вибір. Визначте в цих творах ознаки стилю поета. Доберіть музику, що відповідає настрою поезії, і підготуйте її мелодекламацію.
- Створіть буктрейлер: зробіть коротке відео (слайдшоу, колаж тощо), що передає основні мотиви й особливості стилю В. Підпалого через візуальні образи. Дізнайтеся в однокласників та однокласниць, чи зацікавила їх ваша робота.

Читацька са.поперебірка

- Які сторінки життєпису В. Підпалого вам запам'яталися? Які грані його особистості відкрилися?
- Як поет був пов'язаний із рухом шістдесятників і як це позначилося на його долі?
- Які ознаки стилю В. Підпалого виявляються у віршах «Тиха елегія» та «Бачиш: між трав зелених...»? Доведіть, що ці твори є зразками «тихої поезії».
- На які важливі для вас запитання ви знайшли відповіді в поезії В. Підпалого?

УТІЛЕННЯ ІДЕЙ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПОЗИТИВНОГО МИСЛЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Читацький пунівник

Піднятися понад хмари, відчутти подих вітру під крилами й побачити світ у безмежній далині — це мрія, яка живе в людині з найдавніших часів. Для цього письменника політ став не лише захопленням, а й сенсом усього життя. Для нього літак був ключем до свободи, а відчуття польоту — справжнім щастям. Усе життя він шукав досконалості у світі, учився бачити красу, що відкривається з висоти польоту.

Саме така філософія — жити вільно, мислити сміливо й прагнути більшого — і зробила твори американського письменника *Р. Баха* особливими. Цей митець — видатний представник *пізнього модернізму*. Його творчість зосереджена на пошуках сенсу буття, утіленні універсальних гуманістичних цінностей та істин.

РІЧАРД БАХ
(нар. 1936 р.)

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

*Справжньому Джонатану-чайці,
що живе в кожному з нас.*

(Скорочено)

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить — і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна й від берега, вправлявся в польоті самотній птах — чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила й, хоч як це було боляче, силювався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів дедалі повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. (...)

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче й не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту — це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон, який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти дедалі повільніше, а потім спинитися на місці, був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, — хіба що про найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та

повернутися назад. Для більшості чайок головне — їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скося на те, як Джонатан із ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою — як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

Він ніяк не міг збагнути: чому, літаючи на висоті, меншій за напіврозмах його крил, він може триматися в повітрі довше й без будь-яких зусиль. (...)

— Чому, Джоне, чому? — питала мати. — Чому ти не можеш поводитися, як усі? Оті низькі польоти — це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки залишилися.

— Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі й чого не можу. Я хочу знати, от і все.

— Бачиш, Джонатане, — мовив батько зовсім не сердито, — скоро зима. Рибальські човни будуть виходити в море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатися, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти — це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай: ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитися, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, — подумав він нарешті й рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. — Увесь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинивсь у морі сам-один — голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту — і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Злетівши на тисячу футів угору, він щосили замахав крилами, стрімко шугонув униз і зрозумів, чому чайки складають крила, коли йдуть на стрімку посадки. Через шість секунд він уже летів зі швидкістю сімдесят миль за годину, зі швидкістю, при якій крило втрачає рівновагу в русі.

Знову й знову те саме. Хоч як він пильнував, аби не розслабитися, на великій швидкості сили полишали його, і він утрачав рівновагу (...).

Кадр із фільму «Джонатан Лівінгстон, мартин»
(реж. Г. Бартлет, 1973 р.)

Тоді він злетів на дві тисячі футів угору й спробував іще раз, стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало. І десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома й нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли нарешті опритомнів — а це вже була ніч — він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його в глибину, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чути озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш». (...)

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми — усе зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, — це маленьке, крихітне крило; усе, що мені треба, — це скласти крила, так, щоб у польоті ворухити самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвили не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив назустріч вітру — і стрімко кинувся вниз. (...)

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'яти тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубо-му тарелі, а Зграя за сніданком — хмаркою легких порошинок.

Він залишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості — був гордий, що опанував свій страх. І тому, не вагаючись, притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря.

Спустившись на чотири тисячі футів, він досяг граничної швидкості, і вітер постав проти нього, мов щільна пульсуюча запона, що перешкоджала йому рухатися швидше. Він летів прямо чимдалі вниз, зі швидкістю двісті чотирнадцять миль за годину. Якщо випростати крила зараз, на такій швидкості, то його розірве на мільйон шматків, і він розумів це дуже добре. Але ж швидкість — це могуття, швидкість — це радість, швидкість — це просто краса!

Він почав виходити з піке на висоті тисячу футів, і кінчики його крил залопотіли й зігнулися під шаленим вітром, а рибальський човен і

зграя чайок кудись зникли — і раптом вирости просто в нього перед очима, затуливши собою шлях.

Він не міг зупинитися; навіть не знав, як повернути на такий швидкості.

Зіткнення — це смерть. І тому він заплющив очі. І сталося так, що того ранку, на світанні, чайка Джонатан Лівінгстон урізався просто в Зграю, що спокійно снідала, улетів як вихор, на швидкості двісті чотирнадцять миль, із заплющеними очима! Та, мабуть, Чайка Долі йому всміхнулася — ніхто не загинув. (...)

Перше, що він подумав: «Це триумф! Гранична швидкість! Двісті чотирнадцять миль за годину — для чайки! Це прорив, це велика, вирішальна мить в історії Зграї, а для чайки, на ім'я Джонатан, — це початок нового життя». І він продовжив своє тренування на самоті, він склав крила й пішов у піке з висоти вісім тисяч футів — і відразу збагнув, як робити поворот!

Тепер він знав, що досить тільки на одну частку дюйма змінити положення однієї пір'їни на кінчику крила — і можна плавно, красиво повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів, що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками й літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж. (...)

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було — чекали на нього.

— Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину! (...).

Він ступив уперед.

— Джонатане Лівінгстон, — мовив Старійшина, — стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

— ...За твоє неподобне легкодумство, — гудів урочистий голос, — за те, що спалюєш гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях. (...)

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілюся подати голос:

— Легкодумство? Браття мої! — вигукнув він. — Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу мету? Ми тисячу

років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити — щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

— Ти нам більше не брат, — нарешті промовили чайки одна по одній, а потім із поважним виглядом затулили собі вуха й повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінгстон провів решту свого життя на самоті, але від Далеких Скель він полетів далеко-далеко. І єдине, що його бентежило, — це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм потрібно було тільки розплющити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. (...)

Зоряні чайки сповістили Джонатану, що «одне навчання скінчено й настав час починати інше».

І Джонатан Лівінгстон, злетівши у височінь із двома зоряними птахами, розтанув у темному просторі небес.

Читацькі діалоги

- Яким було звичайне життя чайок у Зграї? А чому Джонатан не задовольняється життям, яке ведуть інші чайки? Чому його цікавив політ?
- Як ставиться Зграя до його спроб літати по-новому?
- Чому Джонатан продовжує тренування, попри численні падіння?
- Яке важливе відкриття він робить під час нічних польотів?

Працюємо творчо

Намалюйте або створіть цифрову ілюстрацію моменту, коли Джонатан уперше досягає досконалого польоту.

Частина друга

(...) Тепер, коли він покинув Землю і злетів вище від хмар поруч із двома осейними птахами, він побачив, що його власне тіло теж промениється світлом. Той юний Джонатан Лівінгстон, що завжди жив у глибині його золотистих зіниць, нікуди не зник, просто оселився тепер у новій подобі.

(...) Уже за кілька днів він зрозумів, що тут йому належить дізнатися про політ іще більше, ніж у попередньому житті. Проте існувала певна різниця. Чайки, що мешкали тут, були близькі йому по духу. Усі вони жили заради того, щоб досягати нових висот у головній справі свого життя — у польоті. Це були просто дивовижні птахи, і кожний із них тренувався щодня, багато годин поспіль, вивчаючи все нові та нові таємниці повітроплавання.

Джонатан надовго забув той світ, звідки він був родом, — місце, де жили птахи, яким є незнаною радість польоту, птахи, яким крила слугують лише для пошуків їжі та для боротьби за неї. Проте час від часу, на одну коротку мить, цей світ виринав у його пам'яті. (...)

Якось увечері чайки, вільні від нічного польоту, стояли всі разом на піску й думали. Джонатан, набравшись духу, підійшов до Старійшини, який, подейкували, скоро мав покинути цей світ. (...)

— Чіанге, цей світ — зовсім не небеса, так?

При світлі місяця було видно, що Старійшина всміхнувся.

— Ти знову вчишся, Джонатане.

— Ну, то що ж буде далі? Куди ми йдемо? Невже взагалі немає такого місця — небеса?

— Ні, Джонатане, такого місця немає. Небеса — не місце й не час. Небеса — це досконалість. — Він хвилю помовчав: — Ти дуже швидко літаєш, правда?

— Я... я люблю швидкість, — відповів Джонатан, приголомшений, але гордий, що Старійшина його помітив.

— Ти зможеш торкнутися небес, Джонатане, у ту мить, коли пізнаєш досконалу швидкість. (...)

І Чіанг без жодного попередження зник, але за мить з'явився край води, за п'ятдесят футів від місця, де вони стояли. Потім він зник знову й за тисячну частку секунди торкнувся плеча Джонатана.

— Це така забавка, — мовив він.

Джонатан був у захваті. Він навіть забув, що хотів дізнатися про небеса.

— Як ви це робите? Що ви відчуваєте? А далеко ви можете так перелетіти?

— Перелетіти можна куди завгодно та за будь-який час, коли захочеш, — сказав Старійшина. — Я побував скрізь і всюди, куди міг полинути думкою.

Він дивився в далечінь, за обрій.

— Дивна річ. Ті чайки, що нехтують досконалістю заради мандрів, не летять нікуди, бо їм непідвладна швидкість. А ті, хто відмовляється від мандрів заради досконалості, в одну мить дістаються, куди захочуть. Запам'ятай, Джонатане: небеса — це не час і не місце, бо місце й час не мають значення. Небеса — це...

— А ви можете навчити мене так літати? — Джонатан тремтів, уявляючи собі ще одну перемогу над невідомим.

— Звичайно, якщо ти хочеш навчитися.

— Я хочу. Коли ми зможемо почати?

— Можна й зараз, якщо бажаєш. (...)

І Чіанг заговорив поволі, пильно дивлячись на свого учня:

— Аби літати зі швидкістю думки, тобто літати куди завгодно, — говорив він, — ти насамперед мусиш збагнути, що вже прилетів...

В. Єрко. Ілюстрація до повісті Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон»

За словами Чіанга, уся хитрість була в тому, щоб Джонатан перестав бачити себе ув'язненим у тілесній оболонці, яка має розмах крил сорок два дюйми й знає певні льотні прийоми. Увесь сенс у тому, щоб усвідомити: його справжня сутність, як ненаписане число, перебуває водночас у будь-якій точці простору та часу.

Джонатан тренувався із шаленим завзяттям, тренувався день у день, з ранку до пізньої ночі. Та, попри всі свої старання, він не зрушив із місця ані на пів'їнку. (...)

І настав день, коли Джонатан, стоячи на березі із заплющеними очима й намагаючись зосередитися, раптом осягнув усе, про що говорив Чіанг. «Це правда! Я можу досягти досконалості, для мене немає межі!» Його охопила радість. (...)

— Якщо хочеш, ми почнемо працювати над часом, — сказав Чіанг, — і ти зможеш літати і в минуле, і в майбутнє. Тоді ти справді будеш готовий до найскладнішого й найцікавішого. Ти будеш готовий до того, щоб полетіти вище, пізнати доброту та любов. (...)

Та ось настав день, коли Чіанг зник. Він лагідно звернувся до чайок і закликав їх не кидати навчання, і тренуватись, і пізнавати досконалу невидиму сутність, що становить основу життя (...).

— Джонатане, — мовив він, і це були його останні слова, — ти маєш дізнатися, що є любов. (...)

І що більше Джонатан учився доброти, то глибше він пізнавав сутність любові й чимдалі дужче хотів повернутися на Землю. Джонатан Лівінгстон, незважаючи на своє самотнє минуле, був природженим учителем, і найкращим виявом любові стала для нього можливість передати свої знання тій чайці, яка чекає слушної нагоди, аби пізнати щось нове. (...)

Флетчер Лінд був ще дуже молодою чайкою, та вже знав, що жодний птах, крім нього, не натерпівся таких знущань од Зграї, не зазнав такої несправедливості! (...).

Голос зазвучав у нього в голові, і хоча голос був дуже тихий, Флетчер так перелякався, що заляк у повітрі.

— Не суди їх надто суворо, Флетчере! Вигнавши тебе, чайки зашкодили тільки собі, і настане день, коли вони це зрозуміють, коли побачать те, що ти бачиш зараз. Пробач їм і допоможи зрозуміти.

Світлина фотографа-анімаліста Р. Мансона

На відстані дюйма від кінчика його правого крила летіла осяйна біла чайка, найпрекрасніша у світі, і пливла в повітрі напрочуд легко, не ворущаючи жодним пером, хоча Флетчер тримався майже на своїй граничній швидкості.

Молодий птах на мить отетерів: «Що зі мною? Чи я вмер, чи збожеволів? Що це таке?»

Тихий спокійний голос ніби читав його думки й вимагав відповіді.

— Чайко Флетчере Лінд, ти хочеш літати?

— ТАК! Я ХОЧУ ЛІТАТИ!

— Чайко Флетчере Лінд, чи так сильно ти хочеш літати, що зможеш простити Зграю, і навчатися, і колись повернутися до них і передати їм свої знання?

Такий прекрасний, такий розумний істоті Флетчер Лінд не міг збрехати, попри всю свою скривджену гордість.

— Так, — мовив він стиха.

— Тоді, Флетче, — заговорив осяйний птах, і його голос звучав дуже лагідно, — почнемо з горизонтального польоту...

Читацькі діалоги

- Чим небесні чайки відрізняються від тих, які залишилися в Зграї на Землі?
- Яким є головне заняття небесних чайок?
- Чому Чіанг вважає Джонатана унікальним учнем?
- Що таке *абсолютна швидкість* та як її пояснює Чіанг?
- Чому Чіанг перед відходом просить Джонатана зрозуміти, що таке любов?
- Чому Джонатан починає дедалі частіше думати про Землю та чайок, які залишилися там?

Частина третя

(...) Вони прилетіли із заходу вранці — вісім чайок, вишикувані подвійним ромбом, крило до крила. Промайнули над Берегом Ради Зграї зі швидкістю сто тридцять п'ять миль за годину, і Джонатан мчав попереду. Флетчер плавно ковзав біля його правого крила, Генрі Келвін мужньо боров вітер біля лівого. Потім увесь стрій, мов один птах, поволі нахилився праворуч... вирівнявся... перевернувся в повітрі... і знову полетів рівно, хоча вітер дедалі дужчав.

Звичайна галаслива чвара на березі вмить уцухла, і запанувала страшна тиша — так, немовби стрій чайок у повітрі був велетенським ножом, що прикував до себе вісім тисяч нажаханих очей. Вісім чайок одна за одною стрімко злетіли вгору, зробили мертву петлю і дуже повільно та рівно приземлилися на пісок. І Джонатан буденним тоном почав розбір польоту:

— По-перше, — мовив він із лукавою усмішкою, — ви трохи запізно вирівняли стрій...

Одна думка саянула всій Зграї, мов грізна блискавка. Ці птахи — Вигнанці! І вони повернулися! Та це... це ж просто неможливо! Флетчер очікував бійки, проте Зграя наче скам'яніла.

— Звісно, це Вигнанці. Ну то й що? — сказав хтось із молодих птахів. — Слухайте, друзі, де це вони навчилися так літати?

Минула майже година, поки Слово Старійшини облетіло всю Зграю: «Не зважати на них!» Чайка, яка заговорить із Вигнанцем, стане Вигнанцем також. Чайка, що погляне на Вигнанця, порушить Закон Зграї.

Відтоді до Джонатана були звернені лише сірі спини чайок, та він мовби не помічав цього. Він проводив заняття просто над Берегом Ради й уперше вимагав од учнів, аби вони показали все, на що здатні. (...) (Попри заборону, деякі чайки попросили дозволу тренуватися разом із Вигнанцями.)

Вони не зважали на те, чи бачать їх інші, і лише слухали слова Джонатана та намагалися бодай щось зрозуміти.

А він говорив дуже прості речі: що чайка має право літати, що свобода — це її істинна сутність, і все, що обмежує цю свободу, нічого не значить — усі забобонні звичаї, усі закони, хоч би які вони були.

— Нічого не значить? — вигукнув хтось у юрмі.

— А якщо це Закон Зграї?

— Єдиний справедливий закон — це шлях до свободи, — відповів Джонатан. — Іншого закону немає. (...)

Юрма навколо зростала що не день — допитливі, обожнювачі, насмішники.

— У Зграї кажуть, що коли ти й не син Великої Чайки, — сказав Флетчер Джонатану якось уранці, після тренувальних швидкісних польотів, — то принаймні випередив свій час на тисячу років.

Джонатан зітхнув. «Ціна нерозуміння, — подумав він. — Тебе називають чи дияволом, чи богом».

— А ти як думаєш, Флетче? Ми справді випередили свій час?

Тривале мовчання.

— Ну, як на мене, такі польоти завжди були можливі — для кожного, хто захоче навчитися; а час тут ні до чого. Може, ми випередили моду, випередили інших чайок, бо обрали для себе інший шлях.

— Оце вже краще, — мовив Джонатан, зробив переворот через крило та якусь мить ковзав у повітрі на спині. — Це вже краще, ніж випередити свій час.

Це сталося всього через тиждень. Флетчер показував фігури швидкісного польоту новим учням. Він вийшов із піке на висоті сім тисяч футів і сірою стрілою промчав за кілька дюймів від берега, аж раптом на дорозі в нього опинилося мале чаєня, що вирушило у свій перший політ і кликало маму. У Флетчера Лінда залишалася десята частка секунди, щоб ухилитися, він рвучко повернув ліворуч і на швидкості понад двісті миль урізався в гранітну скелю.

Скеля була ніби велетенською кам'яною брамою до іншого світу. Страх, удар, темрява, а потім він поплав у дивному чужому небі, забуваючи, згадуючи, забуваючи знову, і йому було страшно, смутно й тяжко, так тяжко...

Голос долинув до нього, як уперше, коли він зустрів Джонатана Лівінгстона.

— Річ у тім, Флетчере, що ми намагаємося подолати свої межі поступово, поамалу. Ми ще не навчилися літати крізь скелі, це ми пройдемо трохи згодом.

— Джонатане!

— Якого ще кличуть Сином Великої Чайки, — сухо відповів учитель.

— Що ти тут робиш? Скеля... Невже я не... помер?..

— Ох, Флетче, отямся. Подумай трохи! Якщо ти говориш зі мною, отже, ясно, що ти живий, чи не так? Нічого не вдієш, у тебе просто різко змінився рівень свідомості. Тепер вибір за тобою. Ти можеш залишитися тут і навчатися на цьому рівні, — до речі, не набагато вищому від попереднього, — а можеш повернутись і працювати зі Зграєю далі. Старійшини сподівалися, що трапиться якесь лихо, та не думали, що ти станеш їм у пригоді так скоро.

— Звісно, я хочу повернутися до Зграї. Я ж тільки почав заняття з новою групою!

— Ну то й чудово, Флетчере. Пам'ятаєш, ми говорили, що тіло — це не що інше, як думка?..

Флетчер потрусив головою, випростав крила й розплющив очі, лежачи біля підніжжя скелі, посеред натовпу чайок. У Зграї зчинився страшенний галас, коли всі побачили, що він ворухнувся.

— Живий! Умер, а потім ожив!

— Торкнувся його крилом! Оживив! Син Великої Чайки!

— Ні! Він сам каже, що ні! Він диявол! ДИЯВОЛ! З'явився на погибель Зграї!

Чотири тисячі чайок, налякані тим, що побачили, закричали: «ДИЯВОЛ!» — і цей крик прокотився над юрмою, мов шалений вітер у бурю. Очі в них горіли, дзьоби були міцно стиснуті, і вони посунули вперед, палаючи жагою вбивства. (...)

До ранку Зграя забула про своє божевілля, та Флетчер не забув.

— Джонатане, пам'ятаєш, ти колись казав, що треба любити Зграю настільки, аби повернутися до неї і ділитися знаннями?

— Так, звісно.

— Я не розумію, як можна любити збіговисько розлючених птахів, що ледь не вбили тебе.

— О Флетче, ти й не мусиш це любити! Звичайно, не треба любити ненависть і зло. Ти просто повинен бачити кожну чайку такою, якою вона є насправді, бачити в усіх добро та допомагати їм, аби вони й самі змогли побачити свою істинну сутність. Ось що я називаю любов'ю. І коли ти цього навчишся, ти збагнеш, яка то цікава річ!

От, наприклад, був собі такий молодий птах запальної вдачі — чайка Флетчер Лінд. Він став Вигнанцем, ладен був битися на смерть з усією Зграєю і готувався створити для себе власне пекло на Далеких Скелях. А зараз він створює свої власні небеса й веде туди всю Зграю.

Флетчер обернувся до Джонатана, і в його очах майнув переляк.

— Я веду? Що ти хочеш сказати? Ти наш учитель. Ти не можеш нас покинути!

— Не можу? А тобі не спадало на думку, що десь можуть бути інші зграї та інші Флетчери, що їм учитель потрібний іще більше, ніж цьому Флетчеру, бо він уже знайшов шлях до світла?

— Я? Джоне, я проста чайка, а ти...

— ...єдиний Син Великої Чайки, так? — Джонатан зітхнув і подивився на море. — Тобі я більше не потрібний. Усе, що тобі треба, це й далі пізнавати самого себе, з кожним днем дедалі ясніше бачити справжнього Флетчера, для якого не існує межі. Він — твій учитель. Ти мусиш його розуміти та коритись йому, от і все.

А наступної миті тіло Джонатана заясніло тріпотливим блиском і почало танути в осяйному мареві.

— Не дозволяй їм вигадувати про мене дурні байки та робити з мене бога. Обіцяєш, Флетче? Я — чайка. Я люблю літати, може...

— ДЖОНАТАНЕ!

— Бідолашний Флетче! Не вір своїм очам. Усе, що вони бачать, це межі. Довірай внутрішньому зору, досягни те, що вже знаєш, — і шлях до неба відкрито.

Маревو зникло. Джонатан розтанув у повітрі.

Трохи згодом Флетчер змусив себе злетіти в небо й зустрівся з групою учнів-новачків, які з нетерпінням чекали першого уроку.

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
Р. Баха «Чайка Джонатан
Лівінгстон»

— Насамперед ви мусите зрозуміти, — похмуро мовив він, — що чайка — це необмежена ідея свободи, образ Великої Чайки, і все ваше тіло — від кінчика одного крила до кінчика другого — це не що інше, як ваша думка. (...)

І хоча Флетчер намагався дивитися на своїх учнів із належною суворістю, він на мить побачив їх такими, якими вони є насправді, і вони не просто сподобалися йому — у цю мить він їх полюбив. «Межі немає, Джонатане?» — подумав він, усміхнувшись і рушив у свій політ до знання.

(Переклад Д. Радієнко)

Читацькі діалоги

- Яке враження залишилося у вас після прочитання останніх рядків твору?
- Скільки учнів з'являється в Джонатана на початку третьої частини?
- Які риси об'єднують їх?
- Чого насамперед він прагне їх навчити?
- Чому Джонатан вирішує повернутися на Землю?
- У чому полягає головний урок, який він передає Флетчеру?
- З якої причини Джонатан залишає Флетчера?

Митець і доба

Річард Бах народився 23 червня 1936 р. в м. Оук-Парк (штат Іллінойс, США).

По материнській лінії майбутній письменник був прямим нащадком відомого німецького композитора Й. Баха. Ще з дитинства він відчував потяг до краси, гармонії, свободи, однак, замість музики, обрав небо. Чотирнадцятирічним уперше піднявся в небо на аматорському біплані.

Освіту здобув у Каліфорнійському університеті в Лонг-Біч. Справжні емоції юнак отримав у кабіні пілота. Саме польоти стали головним сенсом його життя. Літаки були його пристрастю, а небо — домівкою.

Культурно-історичні паралелі

У 1940-х роках, коли Р. Бах уперше піднявся в небо на аеробатичному (фігурному) біплані, двоплощинні літаки вже вважали технікою минулої епохи, але все ще використовували в авіації. Біплани — це літаки з двома рядами крил, розташованими один над одним, були широко поширені в 1910–1930-х роках. Вони вирізнялися міцністю конструкції, хорошою маневровістю та відносно невеликою швидкістю, що робило їх зручними для навчання пілотів і виконання фігур вищого пілотажу.

Після Другої світової війни багато таких літаків залишилися в цивільній авіації як спортивні й аеробатичні машини. Їх використовували для авіашоу, прогулянкових польотів і навчання початківців. Атмосфера польоту на біплані того часу мала не лише технічний, а й романтичний відтінок: відкриті кабінки, зустрічний вітер і безпосереднє відчуття неба. Саме така авіаційна культура — поєднання традиції та духу свободи — залишила глибокий слід у світогляді й майбутній творчості молодого Р. Баха.

У 1950-х роках Р. Бах служив пілотом у резерві Військово-морського флоту США, потім — у Військово-повітряних силах. Пізніше працював каскадером, авіаінструктором, брав участь у повітряних шоу. Він літав на застарілих літаках, організовував прогулянкові польоти за кілька доларів, писав і редагував статті до журналів про авіацію, мандрував Америкою як небесний бродяга з душею філософа.

Коли Р. Бах уже був батьком шістьох дітей і втомився від рутини звичайного життя, він написав невеликий твір, що приніс йому всесвітню славу, це — «Чайка Джонатан Лівінгстон».

1973 року вийшов фільм «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» за мотивами повісті Р. Баха. На зйомках цього фільму Річард зустрів акторку Леслі Перріш, яка стала його музою, героїнею та співавторкою майбутніх творів. Разом вони створили книжки про любов, свободу й глибокий духовний зв'язок: «Міст через вічність», «Єдина», «Утеча від безпеки».

Біплан, виготовлений у 1930 р.
компанією «Parks»

У житті Р. Баха було багато віражів і падінь — і буквально, і в переносному сенсі. Коли його легкомоторний літак «Пафф» зачепив електродріт, письменник отримав важкі травми й провів у лікарні кілька місяців. Саме тоді пережив щось на межі життя і смерті, але вижив. Він завершив четверту частину повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» і видав нову книжку «Подорожі з Пафф», присвячену тому самому літаку, що ледве не став його останнім.

Р. Бах ніколи не був лише письменником. Його не цікавлять продажі чи літературні премії. Його тексти — це діалоги з тими, хто шукає себе. У кожній книжці не тільки сюжет, а політ думки, мрії, сумніви, спроби побачити світ глибше.

Його книжки читають усі, хто відчуває потребу «відірватися від Зграї» і стати собою. Адже, як стверджує письменник: «Те, чим ти є насправді, відкриється лише тоді, коли ти повіриш у те, що можеш літати».

Досліджуємо твір

Повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» вийшла друком 1970 р., але історія її появи почалася значно раніше й нагадує легенду. Сам автор зізнається, що одного туманного вечора, прогулюючись набережною каліфорнійського каналу, почув дивний голос, який промовляв від імені легендарного американського льотчика початку ХХ ст. Джонатана Лівінгстона. Р. Бах повернувся додому й записав почуте, але продовження «прийшло» лише через вісім років. Правда це чи красива вигадка, невідомо, проте саме так автор пояснює народження своєї найвідомішої книжки.

Перші спроби видати повість окремою книжкою зазнавали невдач. Видавців насторожувала її незвична форма — короткий обсяг, відсутність точних часових і просторових указівок, філософський підтекст, що вимагав від читачів і читачок самостійних роздумів. А коли до тексту додали чорно-білі світліни чайок, зроблені фотографом-аніمالістом Р. Мансоном, видавництво наважилося її надрукувати.

Ілюстрації надали твору особливого візуального шарму й допомогли передати його головну думку — політ як шлях до свободи та самопізнання. Саме після цього книжка стала бестселером, увійшовши до списків найпопулярніших видань у США та багатьох країнах світу.

Річард Бах — яскравий представник пізнього етапу модернізму. Його стильові особливості такі: синтез жанрів і мистецтв (поєднання поезії і прози, слова, музики, живопису, кіно); поглиблене осмислення сенсу життя, смерті, абсурду цього світу; притчева форма творів; використання міфічних, біблійних образів для глибинного пояснення проблем сьогодення.

Для Р. Баха характерна притчева манера письма. Повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» — філософська притча. Це твір, у якому за простим сюжетом приховано глибокі сенси. Мільйони людей побачили в Джонатані себе — тих, хто хоче більшого, хто не вписується в Зграю, хто мріє про політ не за правилами.

У стилі письменника помітні ознаки й найновішого мистецького напрямку — мета-модернізму, про який ви дізнаєтеся трохи згодом.

Р. Бах. Світлина

Пригадайте казку-притчу А. де Сент-Екзюпері «Маленький Принц», яку ви прочитали минулого року. Назвіть ознаки притчі в цьому творі.

Повість-притча — це літературний жанр, який поєднує ознаки епічної розповіді (повіді) і притчі — повчальної історії з глибоким філософським змістом.

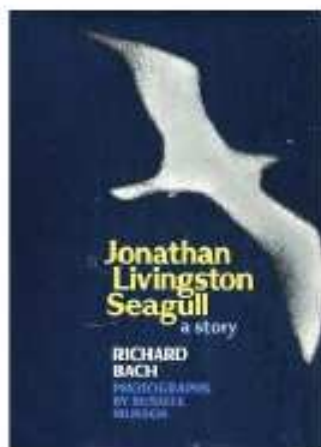
Р. Бах створив метафоричну історію про свободу, мрію, віру в себе й духовне зростання. І хоча героєм повісті є морська чайка, її прагнення та внутрішній шлях дуже подібні до шляху людини, яка шукає істину й не боїться бути не такою, як усі.

У центрі твору — образ *Джонатана Лівінгстона* — чайки, яка не хоче жити так, як усі в Зграї. Його не влаштовує життя, зведене лише до пошуку їжі. Джонатан прагне більшого — літати не заради виживання, а заради краси, майстерності, свободи, любові. Для нього політ — це не просто рух у повітрі, це стан душі. Прагнення до досконалості стає для Джонатана справжнім сенсом існування. Він тренується, вивчає складні фігури, знову й знову долає перешкоди — тільки щоб злетіти дедалі вище, ще швидше, ще точніше.

Автор назвав свого героя на честь американського пілота, неодноразового переможця авіаційних змагань 1920–1930-х років. У цьому закладено глибший сенс: Джонатан — символ людини, яка не зупиняється на досягнутому, не боїться бути вигнаною, не зраджує своїй меті.

Метафоричний зміст твору відкривається в кожному польоті Джонатана. Кожне його падіння — нагадування про помилки та невдачі, що супроводжують будь-який розвиток, а кожний злет — перемога над страхом і слабкістю. Його самотність — плата за інакшість. Однак саме вона робить його вільним.

Коли Зграя виганяє Джонатана, він не ламається. Навпаки, у самоті він знаходить нові можливості, нових учителів, відкриває інші рівні життя. І коли сам стає вчителем, не мстить, не замикається в собі, а повертається до Зграї, щоб допомогти іншим.

Перше видання повісті Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон». 1970 р.

У цьому полягає ідея повісті: справжня духовна зрілість — не втеча від світу, а готовність повернутися до нього з добром. Джонатан навчає інших літати — не тільки в небі, а й у душі. Його життя — це приклад самовдосконалення, у якому поєднуються дисципліна, натхнення, віра й жертвність.

Повість Р. Баха утверджує високі цінності: внутрішню свободу, пошук сенсу життя, подолання меж, які людина собі ставить. Це книжка про самопожертву заради мети, про те, як важливо не зраджувати своїй мрії, навіть коли тебе не розуміють. І водночас — про силу підтримки: адже Джонатан сам отримав допомогу від інших чайок, які пройшли той самий шлях. А згодом він став опорою для інших.

Читацькі діалоги

- У чому полягає конфлікт між Джонатаном і Зграєю?
- Які випробування проходить головний герой на шляху до своєї мрії?
- Яке значення мають падіння і злети Джонатана?
- У чому проявляється його самопожертва?

Культурно-історичні паралелі

Повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» з'явилася в США на тлі глибоких суспільних змін, пошуків нових цінностей і зростання інтересу до духовності. Як і Джонатан Лівінгстон Р. Баха, молоді американці 1970-х років намагалися вийти за межі звичних норм, поставити під сумнів авторитети й знайти глибший сенс життя. Протести проти війни у В'єтнамі, популярність руху хіпі, що поширився в інших країнах світу, розквіт інтересу до східної філософії — усе це створювало атмосферу пошуку істини, у яку повість Р. Баха органічно вписалася.

У художній літературі того періоду зростає роль філософської притчі.

Можна провести паралелі між Джонатаном Лівінгстоном Р. Баха і Маленьким Принцом А. де Сент-Екзюпері: обидва герої — не лише мандрівники, а й шукачі сенсу життя. Їхні подорожі — це шлях до розуміння себе та світу. Подібно до Джонатана Лівінгстона, Маленький Принц залишає свою планету, щоб зрозуміти, що основне в житті, і повертається з новими знаннями.

Колаж створено з використанням нейромережі DALL-E

Працюємо творчо

Уявіть, що Джонатан і Маленький Принц зустрілися на одній із планет. Напишіть їхній діалог про мрію, сміливість і сенс життя.

Мистецькі діалоги

1973 року в США вийшла художня екранізація твору (реж. **Голл Бартлетт**), що стала однією з найоригінальніших кіноверсій літературного твору. Головними «акторами» фільму були справжні чайки, зняті в природному середовищі, а внутрішній світ персонажів передано через закадровий текст. Кінострічка вразила поетичною образністю та медитативним ритмом, наголошуючи на філософському змісті історії.

Особливу роль у фільмі відіграла музика: саундтрек, створений американським композитором і виконавцем **Нілом Даймондом**, став не тільки тлом, а й повноцінним емоційним «голосом» картини. Композиції «Be», «Skybird», «Lonely Looking Sky» та інші наповнили фільм відчуттям свободи, точно передавши дух польоту й прагнення до досконалості. Саундтрек здобув популярність і як окремий музичний альбом.

Повість Р. Баха втілено й на театральній сцені. Однією з найяскравіших адаптацій став балет за мотивами повісті, музику до якого написав український джазмен **Володимир Соляник**. У балеті через пластику, танець і світлові ефекти передано символіку польоту та пошук істини.

Український художник **Владислав Єрко** створив ілюстрації до твору Р. Баха, наповнені прозорістю та відчуттям безмежного простору. У його роботах море й небо зливаються в єдину стихію, а сам Джонатан постає як символ свободи та духовного злету.

Поіміркуйте!

- Чим, на вашу думку, можна пояснити численні інтерпретації повісті Р. Баха в різних видах мистецтва?
- Поділіться своїми враженнями про фото Р. Мансона й ілюстрації В. Єрка до твору. Чиї роботи допомагають вам краще збагнути зміст твору? Чому?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Знайдіть десять найважливіших, на вашу думку, цитат із твору, що розкривають філософію Джонатана. Оформіть їх як плакат чи колаж (цифровий чи створений власноруч).
- Створіть літературний трейлер (короткий рекламний відеоролик) до повісті-притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон», як до фільму. Використайте відео з музикою, ключовими цитатами з твору, образами, власними асоціаціями.
- Запишіть аудіоподкаст «Чайка Джонатан Лівінгстон і я», у якому представте свої роздуми щодо того, як ідеї з повісті-притчі перегукуються з вашими життєвими переконаннями. Використайте фонову музику, звуки моря, вітру, клекоту чайок тощо.
- Розробіть інтерактивну емоційну навігацію — цифрову або паперову карту «Карта польоту душі», де кожна позначка — етап духовного зростання Джонатана Лівінгстона. Скористайтеся для оформлення роботи Google Maps, Genially або зробіть QR-коди до аудіо / відео.

Читацька самоперевірка

- Доведіть, що твір Р. Баха належить до жанру повісті-притчі.
- Чим Джонатан відрізнявся від інших чайок у Зграї?
- Які головні труднощі він долав на шляху до своєї мети?
- Що символізує політ Джонатана?
- Хто такий Чіанг і чому він вважає Джонатана особливим учнем?
- Яку головну настанову Джонатан передав Флетчеру Лінду?
- У чому полягає головний конфлікт твору?
- Які загальнолюдські цінності утверджує повість?

З КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Читацький пунівник

У цьому розділі ви продовжите ознайомлюватися з долею і культурою народу-побратима українців — кримських татар (киримли). Ви вже відкрили для себе яскравий і колоритний світ кримськотатарської культури, мальовничої природи Криму та сильних людських почуттів, що художньо відображені у фольклорі, поезіях Н. Челебіджіхана, сонетах польського поета А. Міцкевича.

Ви дізнаєтеся про духовного батька кирилми *І. Гаспринського* — письменника, просвітника, очільника національного відродження. Його неоромантичне за стилем оповідання-притча підтверджує, що героїчний учинок однієї людини може підняти інших на боротьбу за свободу й незалежність. Оповідання *Е. Умерова* розповідь вам про депортацію татар із Криму в 1944 р.

*А. Куїнджі. Узбережжя моря.
1898–1908 рр.*

Культурно-історичні паралелі

Українська та кримськотатарська культури завжди тяжіли одна до одної, взаємозбагачувалися. Кримські поети Е. Ефенді, Джан-Мухамед оспівували дружні зв'язки двох наших народів у боротьбі за свободу. Цю ж традицію продовжували й митці пізніших епох. Так, у 1940 р. кримськотатарські літератори видали збірку перекладів творів Т. Шевченка. Перекладали твори Лесі Українки, М. Коцюбинського й інших класиків української літератури.

На багатьох письменників і письменниць Крим справляв незабутнє враження. Українські митці й мисткині з любов'ю змальовували неймовірної краси природу цього півострова, морське узбережжя та життя народу.

Часто мандрував цим краєм письменник *М. Костомаров* — побратим Т. Шевченка, один із засновників антиімперського Кирило-Мефодіївського товариства. Особливо його захоплювала антична минувшина Криму, якій він присвятив кілька поем.

У Ялті жив, творив, працював лікарем і знайшов вічний спочинок український письменник **С. Руданський** — автор популярної пісні «Повій, вітре, на Вкраїну», а також дотепних і дошкульних співомовок (гуморесок). Він досконало вивчив татарську мову, дбав про зближення наших культур.

Неодноразово бував у Криму поет-модерніст **Олександр Олесь**. Цінним внеском у скарбницю української ліричної поезії є його цикл віршів «В Криму. З кримських образів».

Відомо вам і про **М. Коцюбинського**, який написав новели про життя кримських татар — «На камені», «У путях шайтана», «Під мінаретами».

Крим та його народ оспівано в ліричних циклах **Лесі Українки** «Кримські слогади» та «Кримські відгуки».

І. Франко перекладав твори кримськотатарських поетів, зокрема хана Менгія і Гірея.

А. Кримський, який був татариним за походженням, український поет, перекладач, науковець, створив перший підручник «Література кримських татар», у якому дослідив татарське письменство від XII до початку XX ст.

А. Кримський

Мистецькі діалоги

Рідному Криму присвятив більшість своїх картин митець **Іван Айвазовський**.

З Кримом пов'язана творчість українського художника **Архипа Куїнджі**, предки якого походили з Криму. Майстра надихала незвичайна краса півострова, зокрема Чорне море, Кримські гори, захід сонця і світанки.

Крим постає на полотнах митця-імпресіоніста **Івана Труша**, картини якого вам відомі з уроків про творчість М. Коцюбинського. Художник захоплювався «Кримськими сонетами» А. Міцкевича, кримськими враженнями **Лесі Українки**, що й стало поштовхом до розкриття кримської тематики в його малярських роботах.

І. Айвазовський. Ніч у Криму.
Вид на Аю-Даг. 1850 р.

І. Труш. Кримський пейзаж.
Початок XX ст.

Поліркуйте!

- Розкажіть про взаємозв'язки української та кримськотатарської культури, зокрема про літературні паралелі. Для яких українських митців Крим став джерелом натхнення у творчості? У чому це виявилось?
- Роздивіться картини, на яких відтворено колорит кримської природи. Поділіться своїми враженнями.

Культурно-історичні паралелі

У 1783 р. Крим підступно захопила Російська імперія. Так розпочалася епоха Руїни, яку кримці назвали «чорним століттям». Загарбники колонізували півострів переселенцями з російських земель. У татар відбирали землю, їх цілеспрямовано переслідували й винищували. Таке гноблення спричинило масову еміграцію кримських татар до Османської імперії (у Туреччину, Румунію, Болгарію). Наприкінці XIX ст. з мільйона кримців на Батьківщині залишилося менше 200 тисяч.

І навіть у цих нестерпних умовах кримські татари зберегли рідну мову, культуру, історичну пам'ять. Це й уможливило кримськотатарське національне відродження. Як і українське, воно розгорнулося наприкінці XIX ст. Його ініціатором і керманічем став громадський діяч і письменник **Ісмаїл Гаспринський**.

Серед його найвідоміших творів — оповідання-притча **«Арслан-киз» («Дівчина-левиця»)**, у якому йдеться про боротьбу уйгурів із китайськими загарбниками (початок — середина XIX ст.).

Уйгури — корінний народ Східного Туркестану. Вони належать до тюркської мовної сім'ї, за віросповіданням — мусульмани. Їхня давня столиця — місто Кашгар. Класик кримськотатарської літератури І. Гаспринський в оповіданні «Арслан-киз» показав, що для згуртування народу потрібний рішучий і мудрий лідер, який здатний переконати, уселити в серця людей віру у важливість боротьби за свою свободу та незалежність.

Г. Ф. Паулі. Кримські татари й мулла. 1862 р.

Мечеть у Кашгарі. Сучасна світлина

Вулиця в Кашгарі. Сучасна світлина

Уйгурська дівчина. Сучасна світлина

АРСЛАН-КИЗ

(Скорочено)

...рік, середина літа. Ось уже двадцять шість днів як оточене місто Учтурфан — одне з міст на теренах Кашгара. Близько тридцяти тисяч китайських вояків на чолі з лютим проводирем, на ймення Чі Лінг, учинивши в навколишніх селах безжальну (аж до дітовбивства!) різанину, оточили місто.

Воно було неприступним. На віддалі гарматного пострілу від нього в трьох різних місцях отаборилися нападники, а їхні піші й кінні дозорці шастали довкола вдень і вночі. Аби якось сповістити про себе в Кашгарі, дізнатися, що діється довкола, часом із міста вислизали гінці, та, неспроможні прокрастися крізь вороже оточення, потрапляли до рук дозорців. Їх негайно провадили до Чі Лінга на допит. Та хоч би як їх не мордували, аби дізнатися про становище в місті, вони ні пари з вуст, і тоді їх люто вбивали (...). Це страшенно гнітило обложених мусульман, які сподівалися на підмогу з Кашгара. Невже весь Кашгар, як оце Учтурфан, опинився в китайській облозі? Невідомість діставала всіх. Жодної вістки. Мусульмани б одважно кинулися в бій, та потерпали як від браку гармат, так і від того, що, не діждавшись підмоги, загинуть або з голоду (бо ж харчів зрештою не стане), або від китайського клинка.

На двадцять сьомий день облоги Чі Лінг передав посланцем лист. Він пропонував здатися і заплатити великий викуп, і тоді всі будуть помилувані. Інакше захопить місто та вчинить нещадну різанину.

Міський старшина Аладжі-бек і мулла Іззет-Ата зібрали найповажніших містян на раду. Більшість вирішила здатися на милість ворогу. Адже вістки про їхнє становище так нікуди й не дійшли, запаси харчів закінчувалися, і дати відсіч нападникам вони не змогли. Лише мулла, Аладжа-бек і ще кілька військовиків не радили коритися загарбникам. Цю розмову почула Гульджемал — донька Іззет-Ати, зовсім юна дівчина (їй ще й 17-ти років не було), яка в сусідній кімнаті готувала чай.

Гульджемал, прикривши голову, увійшла до світлиці, де відбувалася рада. Усі здивовано глянули на дівчину. Чемно й лагідно, а водночас твердо та рішуче Гульджемал звернулася до присутніх:

— Шановні добродії, не вважайте ганьбою мою появу серед вас, хоч, може, моє місце й на кухні, біля казана. Я з'явилася тут, на військовій раді, бо нині не буденний час, особливий. Може, це наш судний день.

Ми всі спільно маємо шукати виходу... Коли зводиться великий дім, годяться і тріски. Такі, як я... Як я розумію, висока рада ладна здатися, мовляв, китайці будуть милостиві... Чи в тому є певність? Згадайте, що сталося тридцятиліття тому в Яркенті. Згадайте, яку милість явив тоді ворог: узяв у полон мусульман, познущався над дівчатами. Невідомо, чи прийде підмога з Кашгара... Невідомо... І, упавши у відчай, ми сил-

куємося врятувати собі життя. Але який сенс у такому порятунку? Для того власними руками накладаємо на себе ярмо неволі, аби щодня ходити, понуривши голову? Ви хочете довіритися лютим катам? Певно, ліпше, добродії, рятувати не голову й тіло, а душу та домогтися спокою і слави... Я не з тих, що здаються! Сподіваюся, батько не заперечить! Я піду крізь оточення до Кашгара, як треба, то й далі, аби сповістити про наше становище та повернутися з відповіддю, а може, і з підмогою... Товариство, не здавайтеся! Адже ж харчів у нас вистачить ще на шістдесят-сімдесят днів і місто наше для ворога неприступне... Що ж іще може статися завтра?... У нас попереду сімдесят днів. З божою милістю я доберуся до Кашгара.

Закінчивши мову, Гульджемал висмикнула з кишені ножа, підтяла під корінь своє оксамитове, довге аж до п'ят волосся і покинула зібрання. Шейх, батько дівчини, і всі присутні були вражені її героїчною рішучістю, гідною бути прикладом для інших. Аладжа-бек перший отямився і мовив:

— Яка дівчина!... Її вустами промовляє сам Господь. Ця дівчина... ні, ця левиця зможе звільнити нас від ворога! Ворог волів до ранку почути нашу відповідь — я негайно сповіщу йому нашу відмову. В Учтурфані немає мусульман, які хотіли б здатися! Ліпше десять разів пожертвувати душею, аніж хоч раз голову схилити перед китайцем.

Усі погодилися.

Гульджемал знову з'явилася, як ще рада не розійшлася, і мовила:

— За кілька днів я рушу в путь. Якщо через три дні китайці не покажуть вам мою голову на списі, значить я прорвалася.

Іззет-Ата, почувши ці доньчині слова, не витримав і втратив тяму.

Читацькі діалоги

- У які історичні часи перенесли вас перші сторінки твору І. Гаспринського?
- З якими труднощами зіткнулися жителі міста Учтурфана?
- Які якості характеру виявила донька Іззет-Ати Гульджемал у складний для містян час? На який учинок відважилася головна героїня? Чим це може їй загрожувати? Аргументуйте відповідь цитатами з твору.

Гульджемал була єдиною донькою шейха Іззета-Ати, тож уся його ласка призначалася їй. Сина в нього не було, тож дівчина долучалася і до хлоп'ячого виховання, надто до освіти. Гульджемал добре навчилася читати й писати, виявляла схильності до наук. Знала не лише турецьку, а й арабську та перську мови.

Розважаючись у літці в саду, Гульджемал повсякчас їздила верхи, стріляла з лука й рушниці, настільки вправно, що могла підстрелити пташку на льоту. Отак, управляючись у просторому тінистому саду, дівчина зміцнила ноги й руки. Вона була зовсім не схожа на тих, що не залишають порога свого дому, кволіх кокеток, що ледве тримаються на ногах. Вона не вигукувала страшне «ой», угледівши перед собою горобця,

чи «ах», помітивши якусь комашку. А побачивши злодія, що прокрався в сад, вона могла взяти до рук лука чи рушницю, аби той начувався. А як вона вміла гаптувати! Її килимки для намазу годилися б у подарунок самому шаху.

Вона любила свою англійську рушницю, яку батько привіз їй із Бомбея, коли повертався з паломництва. Та давала змогу потрапити в ціль із віддалі тисячі двохсот кроків, була дуже легкою порівняно з рушницями старих зразків, що виготовляли в Кашгарі й Китаї. Батько, що мріяв про сина, заохочував це захоплення доньки, і поступово Гульджемал стала справжнім снайпером. (...)

Незважаючи на батькові сльози, Гульджемал готувалася до небезпечної мандрівки. Обмірковуючи всілякі вигадки й пристосування для успішного проникнення крізь оточення, Арслан-киз не раз протягом дня піднімалася на напівзруйнований мінарет текіє¹ і вивчала розташування ворога. Тут їй ставав у пригоді чудовий бінокль. За його допомогою вона вивчала кожний порух ворога й обирала свій майбутній шлях. Окрім англійської старовинної рушниці, Гульджемал озброїлася також мечем і револьвером, приготувала вирощеного батьком коня, що звався Туркмен.

На сьому ніч дівчина вбралась у чоловічий одяг та обладунки, попрощалася з родичами й друзями та вирушила в небезпечну дорогу. Вона вислизнула через браму, що вела не до Кашгара, а до китайців.

Праворуч битого шляху, що вів до китайців, за три кілометри від міста було величезне болото, що займало близько сотні гектарів. Серед цього болота була вузьенька стежина, якою, однак, можна було не лише пройти пішки, а й проїхати конем. Довкола розрослися молоді вербові хащі. Арслан-киз поїхала в бік болота.

Праворуч згаданої стежини вздовж арика² чатувало чимало дозорців, які також були скрізь довкола болота, надто в тих місцях, де можна було пройти конем. І все ж основна увага ворога, як добре знала Арслан-киз, була прикута не до цих місць, а до протилежного боку, де відкривалися простори на Кашгар. Як пощастить пробратися крізь вороже оточення, доведеться кілометрів із двадцять огинати його, аби дістатися кашгарського шляху. А з кашгарської брами можна було просто потрапити не лише на цей шлях, а й у лабеті ворога.

Усе це зваживши, кмітлива Гульджемал опинилася неподалік від болотяної стежки. Біля стежини неодмінно мали бути кілька китайських бійців. Треба було або прокрастися непоміченою, або ж убити їх. Уззяла до рук рушницю і, пригнувшись, прокралася до стежини. З певної віддалі вона вгледіла якусь тінь, темнішу пільми. Це були обриси куреня дозорців, складеного чи то з якогось лахміття, чи то з вербового гілля. З куреня хтось вийшов. Припавши до землі, Арслан-киз пильно стежила за ворогами. Вартовий, згідно з військовим статутом, просурмив, по-

¹ *Текіє* — монастир у мусульман.

² *Арик* — зрошувальний канал.

тім у курені спалах рушничного пострілу явив ще одну постать. Китайці, посурмивши й пострілявши, цілком викривши себе, сховались у своєму прихистку.

З куреня долинули голоси, отже, ворог не спить! Тож їй не вдається прокрастися непомітно, треба вбивати, до того ж одним пострілом обох.

Постріл не стривожить інших вартових, бо нічна стрілянина для китайців річ звична. Але вбити одного — наражатися на ризик: другий може зникнути в пільмі й сповістити іншим дозорцям, затаєним у хащах. Тоді погоня неминуча. Усе зваживши, Гульджемал вирішила чекати. (...) Арслан-киз чудово бачила ворога, тримала його на мушці, та не могла знайти слушної миті.

Один із дозорців, почувши шум, потягся за рушницею і мимоволі прихилився до свого товариша. Арслан-киз давно чекала саме такої нагоди, за якусь мить англійська куля пройшла крізь гілля куреня і прошила обох ворогів. Гульджемал, глянувши на них, перезарядила рушницю, погладила коня та повела далі. Озираючись довкола, прислухалась і, упевнившись, що все спокійно, вона скочила на Туркмена й помчала. Уранці вона вже була далеко від Учтурфана та ворожого оточення.

(...) Східний Туркестан розділився на дві частини, на так звані Старе місто й Нове місто. У Старому місті мешкає мусульманське населення, а в Новому — китайські солдати й чиновники. Китайці не зважувалися залишати Нове місто, аби знову утверджувати свою владу над мусульманським населенням. Проте й мусульмани не були спроможні взяти фортецю та остаточно прогнати ворога. Отак і жили, стежачи одне за одним й остерігаючись одне одного. Мусульман спиняли китайські гармати, але ще більшою мірою хитрі базікання китайських проводирів. Ті лякали населення, мовляв, з Китаю от-от надійде велике військо, та обіцяли всім, хто підтримує їх, усілякі благоденства й привілеї, до того ж за допомогою грошей і щедрих дарунків переманювали на свій бік учених і військових старшин Старого міста. Відтак мешканці Каш-

Малюнок до оповідання І. Гаєпринського «Арслан-киз», згенерований ШІ

гара розділилися на дві партії — одна вважала за краще дружити з китайським військом, інша — заохочувала до взяття фортеці й вигнання китайців. На чолі першої партії були міський старшина Таштимур-бек і головний суддя. У другій усім заправляли інші судді, керівники медресе та ще деякі поважні особи. Позаяк основна влада в місті, а також військо та зброя були в руках Таштимур-бека, перша партія мала більшу силу й бездіяльно марнувала час. (...)

Саме таким застала Кашгар Гульджемал. У неї був лист, підписаний її батьком та Аладжою-беком, для другого судді Нуреддіна-ходжі. Опинившись у місті, вона відразу поспішила передати листа. Поважний добродій навіть не здогадався, що юний гість — дівчина. Про це в листі не йшлося.

Потім було скликано раду, на яку з'явилося духовенство й інші впливові достойники. Рада була відкритою, Гульджемал побажала здоров'я всім присутнім, розповіла про скруту в Учтурфані. На зібранні з'ясувалося, що поки не буде взяте Нове місто, не вдасться послати бійців до Учтурфана, бо ж тут у самих непевне становище. Коли б Таштимур-бек зважився, то, може, вдалося б швидше подолати китайців.

Пробувши в Кашгарі два дні, Гульджемал побачила, що тутешній люд не згуртований і навіть не прагне цього, а вельможі підкуплені.

Гульджемал вирішила неодмінно змусити міського старшину Таштимур-бека виявити мужність або зганьбити його, щоб у будь-якому разі підвладна йому зброя послужила мусульманам (...).

Відтоді, як Гульджемал прибула до Кашгара, тут тільки й мови було, що про завзятого молодика з Учтурфана. Схильна до перебільшень, базарна юрма повнилася чутками: «Учтурфанці, розбивши ворога, ідуть на Нове місто!» або ж: «Молодик з Учтурфана, напавши на китайців, ураз відітнув сорок голів!» (...)

Була п'ятниця. На базарі й на вулицях людно. Майже всі жінки міста в п'ятницю йшли до лазні, аби не тільки помитися, а й обмінятися новинами за тиждень, поспілкуватися, похвалитися обновами.

Гульджемал, убравшись і, як і належить джигіту¹, озброївшись мечем і пістолетами, пішла на базар. Після тривалої прогулянки подалася в одну з найбільших і найрозкішніших жіночих лазень.

Помітивши таке нечуване блюзнірство — чоловік увірвався в жіночу лазню! — величезна обурена юрба оточила будівлю. Прибула й міська старшина зі своєю озброєною охороною, навіть Таштимур-бей прискакав на коні.

Арслан-киз, як тільки зайшла у двері, підперла їх грубим патином. У дворі лазні нікого не було. (...) Раптом без тіні зникання зайшов чоловік. Побачивши його, жінки заойкали та заайкали (...). Арслан-киз

¹ *Джигіт* — так у тюркських народів прийнято називати відважних воїнів. Український відповідник — козак.

роздяглася, і враз явилися її білосніжне тіло, ніжна шия і груди. Спостерігаючи це перетворення юнака, жінки ще більше здивувалися. Вони не вірили своїм очам. Спершу зайшов озброєний джигіт, а тепер він постав такою кравею.

Господиня лазні, як і всі, була вражена. Хоча вона вже бачила, що юнак — це дівчина, але наблизитися не зважувалася. Тоді Гульджемал звернулася до неї:

— Підійдіть, бабусю, не бійтеся... Я така ж мусульманка, як і ви... Я дівчина. Лише волосся коротке. Усьому є пояснення, своя причина. Майте терпіння, я все поясню. (...)

Тим часом іззовні долинули схвилювані вигуки. Ось до дверей підійшли Таштимур-бек із головним суддею:

— Гей, хто там?! Відчиніть двері... Ми направимо людину, яка схопить негідника.

У відповідь почули:

— Тут немає того, кого ви хочете схопити. Шановний добродію, заспокойтеся, наберіться терпіння. Ви все дізнаєтеся про цей дивний випадок.

У лазні всі жінки оточили Гульджемал. Усе прояснила розповідь Арслан-киз. Вона, донька шейха Іззета-Ати з Учтурфана, відвернувши мешканців міста від підкорення ворогу, прибула до Кашгара за допомогою. Жінкам лестило, що серед них була така відважна патріотка, вони її вихваляли, а дехто спльовував, щоб не зурочити.

Дівчина пояснювала жінкам, що не так і важко взяти Нове місто й вигнати ворога з Кашгара, тим часом міський старшина Таштимур-бек, зрадивши віру та свій народ, злигався з ворогом, ласий до його дарунків і хабарів. Тому приховує правду від народу. Мусульманки були вкрай зворушені почутим. Усі питали Арслан-киз, як діяти. Обіцяли зібрати своїх братів і піти спільно з ними на ворога. Урешті Арслан-киз, утворивши військовий жіночий загін, вийшла разом із ним із лазні. (...) Арслан-киз, почуваячись цілком упевнено, пройшлася муром і стала над дверима лазні. (...)

— Гей, мусульмани! Юнак з Учтурфана, що просив у вас допомоги, це я... Донька Іззета-Ати Гульджемал.

Якби оце почався землетрус чи на місто ринули гірські потоки, люди б не були так вражені, як зараз. Слова дівчини передавали з вуст в уста, з базару на базар. Тим часом на знак Гульджемал відчинилися двері лазні й жінки, що виходили, гучно промовляли:

— Годі вже... Ця невинна, відважна дівчина-левиця — Божа ласка для нас.

Коли трохи стихли голоси, дівчина продовжувала:

— Гей, мусульмани! Так, мені належить бути з прикритим обличчям... Але тепер особливі дні. Вирішальні. Треба прогнати ворога. Сьогодні немає жінок і чоловіків, є тільки бійці... Може, хтось із вас і бо-

їться тиранів, але сміливців значно більше. Ось ці жінки ладні піти на ворога й захищати вас.

У юрбі почулися вигуки: «Молодець, оце справжня відвага!» Тим часом із дверей лазні її літня господиня передала Арслан-киз червоний прапор. Дівчина встромила його в камінний мур. На прапорі красувалося величне слово «Аллах». Цей прапор дівчина задалегідь принесла до лазні. І прапор, і відвага дівчини справили неабияке враження на людей, запалили віру в їхніх серцях. Арслан-киз, як полководець, як ангел, що зринув із небес, продовжувала:

— Гей, мусульмани! Перед цим іменем і прапором лютий китаєць буде знищений. Уже наступного вечора ми з божою поміччю вчинимо намаз¹ у Новому місті. Та ще гірший за ворога не в Новому місті, а серед нас. Це продажний Таштимур-бек, що зрадив і віру, і народ, і наших дітей, прихилився до ворога, відвернув нас від боротьби й слави. Хай міським старшиною стане Сулейман-бек.

Усі були вражені словами дівчини, надто Таштимур-бек. Він аж сполотнів. Розлючений люд напав на Таштимура та вбив його. Новим старшиною став Сулейман-бек.

Маючи неабиякий вплив на людей, Арслан-киз наказала всім після п'ятничної молитви повернутися на майдан на конях і при зброї. Відійшовши до муру із Сулейман-беком, суддею та іншими поважними особами, дівчина запропонувала створити військову раду. Усі визнали пропозицію слухною та одностайно погодилися.

Люди розходилися в піднесеному стані. Ні в кого не було жодного сумніву в перемозі. Ще дві години тому безталанні сіроми, безвольні бідолахи, кашгарці стали відважними вояками. (...)

(...) Рано-вранці з кашгарських воріт почали виходити вояки, належно облаштовуючи широку територію. Окремий загін у кількасот бійців виніс півтори сотні драбин для облоги, сотні порожніх мішків, які треба було наповнювати землею і кидати в рів. Тільки-но китайці зауважили рух мусульман, одразу ж почали стріляти з гармат. Але цілі були недосяжні й ніхто не постраждав. Ця тактика була розрахована на залякування мусульман, у яких не було гармат, але цього разу ніхто не злякався ні гармат, ні ядер.

Разом із військом були Сулейман-бек та Арслан-киз на своєму Туркмені із червоним прапором у руці. Угледівши її, бійці радо вітали, сповнюючись дедалі більшою відвагою. Хоробрість дівчини провіщала перемогу... Арслан-киз, увійшовши в гущу війська, звернулася до всіх:

— Гей, молодці! Чуєте гуркіт гармат? Знаєте про що вони гуркочуть? «Сьогодні до вечора мусульмани звільнять нас від китайців!» Вони підстрибують від радості, що нарешті перейдуть до мусульман. Та наші гармати — це милість Усевишнього.

¹ *Намаз* — щоденна молитва в мусульман.

Хорообрі слова дівчини, відвага й патріотизм, що були в її очах та осявали всіх, перетворили бійців на військо левів.

Напад на ворога цілком заповнив їхні думки. Тим часом від Нового міста на коні примчав посланець, той, що відправлений був до ворога з пропозицією здатися. Він приніс відповідь китайського старшини: ворог не думав здаватися.

Бійці розділилися на дві колони: більшу, на чолі із Сулейман-беком, і трохи меншу і рушили до визначених теренів Нового міста. Арслан-киз почала свій газават¹, приєднавшись до меншої колонії, де сподівалася принести більшу користь. У той час, як загін Сулейман-бека прийняв на себе всю силу й лють ворога, малий загін мав намір увірватися з менш захищеного боку.

Хоча ворожі ядра часом і досягали своєї мети, усе ж бійці Сулеймана, незважаючи ні на що, вигукуючи: «О Аллаху!», з драбинами й повними землі мішками швидко дісталися рову, що оточував твердиню китайців. А ті, що залишилися позаду, стріляли по ворогах, що були на високому мурі. Нападники швидко закидали рів мішками й, опинившись біля підніжжя фортеці, прилаштували драбини, полізли вгору. Деякі поранені падали додолу, дехто щасливо піднімався та скидав додолу ворога. Китайці завзято оборонялися, точилася запекла боротьба (...).

Ураз ліворуч залунали вигуки: «О Господи!» Частина ворогів метнулася в той бік. Завдяки цьому мусульман на мурі побільшало. Ворог почав відступати, тоді мусульманські воєнки спустились у фортецю і відчинили одну з брам. Це дало змогу їхнім силам увірватися всередину. Ворог швидко відходив ліворуч... Значна частина ворожого війська під час атаки Сулейман-бека охороняла протилежний бік муру, зрештою там залишилося небагато вартових. Арслан-киз і ще кілька бійців прокралися через сад до стіни, і дівчина на очах у всіх зі своєї англійської рушниць вбила чотирьох китайців. Ураз бійці меншого загону, мов леви, піднялися на мур і за лічені хвилини вже були у фортеці. Це їхні несподівані вигуки змусили здригнутися вороже військо.

Стало зрозуміло, що мусульмани перемогли. В одній із казарм було зачинено китайського полководця та ворожих бійців, що не встигли втекти. Їх належало вбити чи взяти в полон. Проте Сулейман-бек вирішив змилюватися і, якщо вони згодяться здатися, обеззброїти й відпустити. Із цією звісткою до дверей казарми був направлений посланець. Але він не встиг туди дійти, як усе навкруг затремтіло, як при землетрусі, після шаленого вибуху казарму охопило полум'ям, і вона злетіла в повітря... Китайці підпалили порохові склади й висадили себе. Програвши бій, вони, аби не здаватися ворогу, вирішили скористатися давньою китайською традицією — наклали на себе руки. (...) Усе сталося так, як і передбачала Арслан-киз. Ще до вечора Нове місто було

¹ *Газават* — так мусульмани називають священну війну за віру.

взяте. Звичайно, не обійшлося без жертв, але в таких випадках без них не буває.

Захопивши Нове місто, Сулейман-бек та Арслан-киз вирішили якнайшвидше спорядити й направити військо на підмогу Учтурфану. Після ретельної дводенної підготовки Гульджемал разом із великим загonom вирушила з Кашгара. Як тільки надійшла звістка про те, що мусульмани захопили Нове місто, а тепер прямують на Учтурфан, китайці зняли облогу й відступили. Учтурфан вільно зітхнув. Почалося відновлення ханства.

(Переклад В. Гуменюка)

Читацькі діалоги

- Чому дівчина після рішення пробиратися крізь ворожу облогу відразу не зробила цього? Про що це свідчить? Знайдіть пояснення в оповіданні.
- Які якості Гульджемал викликали у вас захоплення?
- Які риси характеру виявилися під час її небезпечної мандрівки та в Кашгарі? Простежте крок за кроком і прокоментуйте логіку дій дівчини.
- Які мусульманські традиції довелося порушити Гульджемал? Заради чого?
- Розгляньте ілюстрацію до твору, згенеровану ШІ (с. 106). Чи збігається це зображення з вашим уявленням про героїню твору? Яких помилок припустився штучний інтелект у зображенні Гульджемал?
- Перечитайте й проаналізуйте промови Арслан-киз: на нараді старшин удома, на мурі лазні в Кашгарі та перед боєм. У цих промовою розкрито дві взаємопов'язані ідеї оповідання. Сформулюйте їх.

Митець і доба

Ісмаїл Гаспринський (справжні ім'я та прізвище *Ісмаїл-бей Гаспралі*) народився 8 березня 1851 р. в с. Авджіко́й Ялтинського повіту. Навчався в сільській мусульманській школі-мектебі, Сімферопольській чоловічій гімназії.

У 13-річному віці Ісмаїл розпочав навчання в Московській військовій гімназії. До цього закладу він зміг потрапити тому, що батько перебував на державній службі та належав до роду кримських князів. Але військова кар'єра не захопила юнака. У 17 років він, не закінчивши навчання, повертається до Криму. Працює народним учителем — викладає російську словесність у медресе́ (у мусульман так називають школи) у Бахчисараї, потім поблизу Ялти.

Згодом молодий учитель для розширення свого кругозору й самоосвіти їде до Франції. У Парижі йому вдається влаштуватися перекладачем у рекламне агентство, а у вільний час він відвідував

лекції в Сорбонні. Потім подорожував країнами Сходу. Майже рік І. Гаспринський прожив у Стамбулі (Туреччина). Вивчав там державну систему освіти, видавничу справу, історію, поглиблював своє пізнання ісламу, тюркської культури, духовності. Яскраві враження від мандрів стануть пізніше основою для сюжетів творів митця.

Закордонні подорожі благотворно вплинули на формування світогляду І. Гаспринського. Він пересвідчився в нагальній потребі реформувати духовне й суспільне життя мусульман. Упродовж XIX ст. консервативний ісламський світ терпів поразку за поразкою від європейських колонізаторів. Ісмаїл розумів: щоб вижити в нових умовах, потрібно, зберігаючи мусульманські традиції, збагачувати їх досягненнями науково-технічного прогресу європейців, культурним досвідом християн.

Після повернення з Туреччини І. Гаспринський бере участь у громадсько-політичному житті Криму. У 28 років його обирають міським головою Бахчисарая. Самовіддано працюючи для рідної громади, освічений і прогресивний, він зумів збільшити міський бюджет, домігся від імперської влади підвищення квоти для мусульман в органах місцевого самоврядування.

І. Гаспринський розробляє дієву систему перетворення мусульманського суспільства відповідно до передових європейських стандартів — так званий *джадидизм* (новий метод). Зокрема, обстоює права жінок на особисту незалежність, освіту й участь у суспільному житті.

У 1883 р. йому нарешті вдалося отримати дозвіл на видання першої газети кримськотатарською мовою «Терджиман» — «Перекладач», що була єдиним тюркомовним періодичним виданням у Російській імперії. Газета проіснувала майже 35 років, а потім її знищив комуністичний режим.

І. Гаспринський започаткував перший у світі мусульманський журнал для жінок «Алемі нісван» («Жіночий світ»), журнал для дітей «Алемі суб'ян» («Світ дітей») і гумористичний часопис «Ха-ха-ха!».

Письменник прагнув до об'єднання тюркських народів на засадах утвердження єдиної літературної мови. Для цього намагався здійснити мовну реформу, адже тюркські мови значно відрізнялися.

Також великих зусиль він докладав до реформування освіти. Зокрема, розробив і практикував у бахчисарайській школі новий метод навчання. Його суть — осмислене засвоєння предметів, а не механічне зазубрювання напам'ять, навчання рідними мовами, що не виключало вивчення арабської та європейських мов. Завдяки оновленій школі на початку XX ст. зароджується нова генерація кримськотатарських інтелектуалів, які були по-європейськи освічені, але не втратили мусульманської ідентичності.

І. Гаспринський сповідував ліберальні погляди, принципи прогресивного розвитку суспільства, дружби тюркських і слов'янських народів, конфесійної терпимості та співпраці мусульман і християн. Попри виразно мирний, ліберальний характер, його діяльність викликала підозри й ворожість в імперській владі.

І. Гаспринський писав романи, повісті, оповідання, політичні есе, став класиком кримськотатарської літератури, зачинателем багатьох літературних і публіцистичних жанрів у письменстві не тільки кримських татар, а й інших тюркомовних народів.

Він багато зробив для освіти свого народу, піднесення національної самосвідомості та розвитку культури. Йому встановлено пам'ятники в Сімферополі та Бахчисараї, де є музей І. Гаспринського. Просвітника було удостоєно високих нагород — «Золотого ордена Висхідної Зірки», «Меджід», «Лева і Сонця». Шанували митця і передові європейці. У 1910 р. за значні досягнення в галузі міжнародної освіти, просвітницької діяльності серед жителів Європи й Азії, пошуки шляхів толерантних відносин релігій і культур французький журнал «La Revue du Monde Musulman» висував І. Гаспринського на здобуття Нобелівської премії.

І. Гаспринський помер 24 вересня 1914 р. в м. Бахчисараї.

Поіркуйте!

- Які події із життєпису й подвижницької праці І. Гаспринського вас вразили?
- Розкажіть про значення його діяльності в суспільно-політичному житті кримських татар.

Досліджуємо твір

Історична основа. За основу оповідання «*Арслан-киз*» узято історико-героїчну легенду про дівчину-левицю — героїню стихійних повстань уйгурів і дунган проти китайської тиранії 1864–1877 рр. Це повстання стало початком створення Кашгарського ханства.

Письменник звернувся до давніх подій в одному з регіонів Кокандського ханства. Ця держава існувала з 1709 до 1876 р. на території сучасних Узбекистану, Таджикистану, Киргизстану, Південного Казахстану та Сінцзянь-Уйгурського автономного району Китаю.

Проблематика та художні особливості. У невеликому творі розгорнуто широке коло подій у різних місцях з участю багатьох персонажів. Тому поєднано докладний опис основних епізодів зі стислим переказом багатьох інших подій.

В оповіданні І. Гаспринський порушує подані злочинні проблеми.

• Єднання і розбіжності серед народу. Якщо громада втрачає віру й волю, піддається страху, то стає безпорадною.

• Зрада і вірність (продажність Таштимур-бека, вірність Гульджемал). Під час війни особливо небезпечний внутрішній ворог, зрадник.

- Значущість особистості лідера для здобуття волі та незалежності.
- Вірність своїй вірі й ідеалам (вірність Гульджемал Аллаху й Учгурфану).
- Проблема застарілого й нового. Автор показує, що жінки розсудливі, дієві, мужні, здатні на подвиг, можуть вести за собою. Тому й мають бути рівноправними із чоловіками, брати активну участь у суспільному житті.

Ця проблема гостра для будь-якого консервативного суспільства (драма Лесі Українки «Бояриня»), але передовсім для мусульманського світу. Її порушення свідчить про сміливість і прозорливість письменника.

Провідна ідея оповідання — висвітлення героїчних епізодів боротьби уйгурського та дунганського народів проти китайської династії; взаємодія традицій і вимог нового часу, емансипація жінок Сходу.

За стилем «Арслан-киз» — *неоромантичний* твір. Ознаки цієї стильової течії: напружений пригодницький сюжет, розкриття національно-визвольної проблематики, змалювання сильного характеру героїні, яка одна протистоїть роз'єднаному суспільству.

Твір насичений символічними епізодами та деталями, що характерне для неоромантизму. Гульджемал рішуче обтинає ножем своє довге волосся. Це символ безповоротного вибору героїні, прощання з мирним життям, перетворення дівчини на воївицю, «левицю». Сучасна англійська рушниця є символом модерної цивілізації, наукового прогресу та водночас військової вправності дівчини. Прапор із написом «Аллах» — це знак національної належності, віри, згуртованості уйгурів. Тому його поява в руках Арслан-киз підбадьорює кашгарців, надихає на боротьбу.

В оповіданні помітна ще одна характерна ознака неоромантичного стилю — наскрізні контрасти, що роблять його сюжет динамічним, захоплюють читачів і читачок. Як-от: зневіреним, утомленим, безпорадним містянам протистоїть відважна, рішуча Гульджемал; щільна облога — й успішна втеча дівчини; байдужість та огидна корисливість Таштимура — і самовідданість Арслан-киз; заляканість, роз'єднаність натовпу — і його згуртованість, відвага після запальної промови дівчини.

Мавзолей Апак Ходжа. м. Кашгар. Сучасна світлина

По-іркуйте!

- Визначте тему й ідею оповідання «Арслан-киз».
- Який конфлікт узято за основу оповідання? Визначте етапи його розгортання — експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку.

- Які ознаки неоромантичного стилю ви помітили в прочитаному творі?
- Доведіть, що Гульджемал є різнобічною, гармонійною особистістю. Які ідеї джадидизму втілює цей образ?
- Як автор розкриває питання рівноправності жінок у суспільстві? Поясніть свої міркування.

Культурно-історичні паралелі

Історія знає немало прикладів, коли жінки відігравали ключову роль у вирішенні долі країни. З уроків історії вам відомо про Жанну д'Арк (1412–1431) — рятівницю Франції, яка стала символом патріотизму.

Майстерна в поводженні зі зброєю, справна у верховій їзді, наполеглива, сильна фізично, ця відважна патріотка в 17-річному віці очолила французьке військо. Під її командуванням упродовж лише тижня було звільнено місто Орлеан, яке до цього п'ять місяців тримали в облозі англійські війська. Саме ця перемога ознаменувала перелом Столітньої війни.

Жанна д'Арк.
Мініатюра.
Друга половина
XIX–XX ст.

Працюємо творчо

Нині в нашій країні, яка обороняється від підступних російських загартників, часто звучать крилаті вислови кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка: «Рабів до раю не пускають» і письменника-борця за свободу України І. Багряного: «Сміливі завжди мають щастя». Візьміть за основу ці афоризми та напишіть есе про секрет перемоги головної героїні твору І. Гаспринського «Арслан-киз».

Читацька са.поперебірка

- Яке враження залишилося у вас після ознайомлення з творчістю І. Гаспринського?
- Чи обмежувалася його діяльність лише цариною літератури? Розкажіть про багатогранність цієї видатної постаті.
- Які проблеми розкрито в оповіданні І. Гаспринського «Арслан-киз»? Проілюструйте їх відповідними уривками з тексту.
- Пригадайте, що таке *притча*. Чому, на ваш погляд, «Арслан-киз» є притчею? Наскільки актуальна її проблематика для сучасних кримських татар та українців? Обґрунтуйте відповідь.

ЕРВІН УМЕРОВ
(1938–2007)

Читацький пунівник

Письменник *Е. Умеров* відомий своїми творами, у яких він виразно розкрив трагічну долю кримськотатарського народу та його боротьбу за повернення на Батьківщину. Кримськотатарською мовою слово *повернення* звучить як «хайтарма». Народний танець кримли «Хайтарма» символізує вічний рух і перемогу життя. Саме такий глибокий підтекст закладено в його оповіданні «Чорні ешелони», що показує всю гіркоту депортації кримськотатарського народу в 1944 р.

Кримськотатарський народний танець «Хайтарма».
Світлина

Культурно-історичні паралелі

Після падіння царату 1917 р. свідомі кримли, натхненні ідеями свого національного провідника І. Гаспринського, проголосили Кримську Народну Республіку. Це була перша у світі демократична мусульманська держава. Однак російські більшовики, окупувавши в 1918 р. Крим, потопили її в крові. Потім був моторошний голод 1921–1923 рр. Тоді ж, як і на материковій Україні, розгорнулося повноське національне відродження, яке було відразу ліквідоване російським режимом. Упродовж 1930-х років було знищено майже всю кримськотатарську інтелігенцію.

Тяжкі страждання кримцям принесла й нацистська окупація 1941 р. Та ще страшніше було попереду: навесні 1944 р. кримськотатарський народ цілком безпідставно звинуватили в зраді та співпраці з нацистами. Упродовж 18–21 травня за наказом Сталіна всіх кримли (близько пів мільйона людей!) було депортовано з рідної землі в Середню Азію та на Урал. Жінок, дітей, інвалідів війни, старших людей загнали в ущент переповнені товарні вагони й відправили за тисячі кілометрів від рідної домівки. Упродовж кількох років від голоду та хвороб у каторжних умовах заслання загинула майже половина депортованих кримських татар.

Російські загарбники намагалися знищити будь-які сліди присутності корінного народу в Криму: руйнували пам'ятки й татарські цвинтарі, перейменову-

Депортація кримли.
Світлина. 1944 р.

вали села, гори, річки. На спорожнілі землі масово привозили переселенців з інших країн. Забороняли навіть згадувати етнонім кримські татари.

Таким чином російський комуністичний режим здійснив акти геноциду проти обох корінних народів України — у 1933 р. проти українського, а в 1944 р. — проти кримськотатарського.

Лише з розпадом Радянського Союзу кримські татари мали змогу повертатися на рідну землю. Україна сприяла їхній репатріації. Було складно домогтися повернення загарбаних земель, відновлювати зруйновані житла. І все ж татари обжилися. Поступово вони відновили свої національні школи, історичні пам'ятки, традиції, ушанування видатних діячів рідної культури, зокрема письменників і громадських діячів А. Омєра, І. Гаспринського, Н. Челебіджіханова.

У 2014 р. цей багатостраждальний народ знову зазнав горя — нова російська окупація. Рятуючись від загарбників, тисячі татар виїхали на материкову Україну, але більшість народу залишається на рідній землі. Нині кримці терплять жорстокі переслідування і борються за свободу Батьківщини, за її повернення в українську родину.

За рішенням Меджлісу (представницький орган кримли) і Верховної Ради України щороку 18 травня відзначаємо День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу 1944 р. Ця трагедія художньо відображена в оповіданні Е. Умерова «Чорні ешелони».

Поліркуюйте!

- Як російська загарбницька політика позначилася на історичній долі кримськотатарського народу? Аргументуйте свою відповідь.
- Щоб довідатися більше про трагедію депортації кримськотатарського народу 1944 р., знайдіть в інтернеті й перегляньте документальний фільм «1944. Депортація» (реж. Ф. Осман та Ю. Паша), а також прочитайте оповідання «Чорні ешелони» повністю.

ЧОРНІ ЕШЕЛОНІ

(Скорочено)

Дитина голосно плакала. Захлинаючись. Вимогливо. З останніх сил. Здавалося, у густій темряві, розірваній вузькими блискавками світла, що іноді вривалися в щілини наглухо засунутих дверей вагона, їй викручували тендітні ручки. Плач вібрував, був наповнений нелюдським боєм і, здавалося, розривав на частини чорний густий морок.

— Та заткни ти йому пельку! — заволали з темряви. Дитина заверещала ще голосніше, наче людина, яка мучила малюка, почала поспішливо ламати йому кісточки. А колеса: «так-так-так!», «так-так-так!» — котилися невідь-куди, розгойдували простір, замкнутий у стіни з дощок і заліза, натоптаний задушливим, смердючим мороком, спітнілими, знесиленими людьми, криком хворої дитини, наляканим, знесиленим бурмотанням його матері:

— Не треба, мій маленький... Заспокойся, джанім¹... Де в тебе болять? Їсти хочеш, так? Я зараз... зараз...

¹ Джанім — серце моє (кримськотатар.)

І над усім цим — істеричне, злобне:

— Та заткни ти йому пельку, тобі кажуть!

Дитина починає кричати без перерви, її крик піднімається вище й вище. Її голос, наче звук репродуктора, яким розмахують у різні боки, то віддаляється, то наближається, певно, мати пішла на останній крок — або люляє, або затискує їй рота.

— Якщо ти його не втихомириш, я відірву твоєму щеняті голову! — голос просякнутий несамовитим гнівом, відчаєм і погрозою: — Та заткни...

— А ти сам заткнися, — радить хтось невпевнено. — Хіба ж не видно, дитина... хвора.

— Ні! — несамовито верещить чоловік. — Я більше не можу! Не можу! З глузду з'їду! Відчиніть! Відчиніть! — Дубасить кулаками в подвійні, оббиті залізними смугами дошки. — Повітря! Відчиніть!

— Здурів хлопець!

— Аякже, бийся головою в стіну — відчинять!

Чорний простір, замкнений у дерев'яні стіни, оббитий залізом, поставлений на колеса, несподівано ожив, забалакав, загомонів багатьма голосами.

— Відчиніть, помираємо! Відчиніть, відчиніть... — голос біля дверей завищав і зірвався. Почулося судомне ридання: — Відчиніть... — тужливо, жалібно застогнав чоловік крізь сльози.

За тим, як голос поплив униз, було зрозуміло, що чоловік спустився на ворухку, хитливу підлогу.

У темряві хтось знову заворушився:

— Пустити мене, дочко... Дай-но я пройду...

— Ну його до біса... Бачив би його брат! Лежіть, батьку, на місці... Не звертайте уваги.

— Мені сімдесят років, але такої ганьби я ще не знав. І це — мій син?!

Після короткочасного шарудіння хтось важко спустився вниз, зачепив до дверей, наштотхуючись на краї нар:

— Устань!

— Батьку! Я більше не можу!.. — І ридав, захлинаючись, дико та немічно.

*Р. Емінов.
Поїзд смерті. 1997 р.*

У голосі сина — погроза, благання, ридання, яке застрягає в горлі, і ганьба від ударів, що обпалюють щоки.

— Устань та йди на місце. Спи.

— Не можу, батьку!

— Можеш. Усі можуть, і ти можеш.

Немовля, наче прислухаючись до того, що відбувається, притихло. Чути лише злякано-благальне бурмотіння матері, яка намагалася нагодувати дитя:

— Ти, мабуть, зголоднів, мій маленький... Їж, джаним, їж...

Навіть колеса стали тихіше, обережніше пробігати через стики: «та-ак, та-ак, так-так-так»...

— Уставай, сину... — голос старого став м'якшим, тихішим. — Іди спати.

Син мовчить. Замовкає надовго батько. Тільки гуркочуть колеса.

(...) Чорний простір, замкнений оббитими залізом дерев'яними стінами, після довгого дикого бігу котиться дедалі тихіше, тихіше й зупиняється. І, наче проснувшись від поштовху ешелону, бухкають об двері чоботи.

— Відчиніть! Відчиніть!

Чути боротьбу. Молодий, певно, пересилив — продовжує стукати. Голос став жорстоким від страху, пережитого сорому й болю. Він грюкає кулаками, ногами в грубі дошки дверей:

— Відчиніть!

Гупання кованих чобіт. Гавкання сторожових собак. Охриплі, застуджені голоси солдатів, що перегукуються між собою. Зі скреготом відсовуються двері.

— Що тут таке? — Сліпучий промінь світла висвічує сутулу фігуру чоловіка, що вимагав відчинити двері, устремлюється йому в обличчя, спотворене заячою губою і більмом на оці.

Знесилено притулився до нар старий у невисокій каракулевій папасі.

— Ну, що тут робиться? — голосніше запитують унизу.

Біля вагона трое. Один світить ліхтарем, обабіч — з автоматами наготові двоє солдатів.

— Так, я питаю!.. — у голосі з'являється метал.

— Рэбйонк умирайт... — каліченою російською мовою пояснює чоловік із заячою губою. — Воздух нэт — дышат нэт.

Він озирається назад. За його повернутою головою ковзнув промінь кишенькового ліхтарика, вихопив із темряви сидячих і лежачих на

Кадр із кінофільму «Хайтарма»
(реж. А. Сейтаблаєв, 2013 р.)

нарах людей, зупинився на жінці з дитиною на руках. Вона не помічає променя сліпучого світла, її чорне розпущене волосся спадає на круті оголені плечі й тугі, молочно-білі груди, які вона, наче заведена, по черзі тисне в обличчя дитині, що безпомічно закинула голівку. Обличчя жінки, незважаючи на печать відчаю, прекрасне. Деякий час усі мовчать.

— Товаришу капітане... — несміло озивається один із солдатів.

— Що капітан, що капітан?!

Промінь ліхтарика гасне, та за хвилину знову спалахує, обережно облизуючи опуклі плечі жінки з перламутровим відливом. Жінка мерзлякувато здригається, її довгі пальці гарячково бігають, укутуючи дитину.

У вагоні майже видно, смуга зоряного неба зазирає до нього. Навіть сморід параш зникає. То тут, то там лунають радісні вигуки...

Старий мовчки зашкутитьгав до переходу, поліз до себе. Його погляд, уважний, жадібний, надовго завмер на силуеті жінки з дитиною...

Малюк зовсім затих. Джеваїре міцно притисла до грудей його в'яле тільце, що повільно дерев'яніло, і чим міцніше обнімала, тим чіткіше, здавалося, чула стукіт синового серця. Але це билось її власне серце, переганяючи втомлену кров; у хлопчика воно вже давно зупинилося.

Дивний, погідливий спокій заволодів Джеваїре — після трьох діб безсоння нарешті вона могла відпочити. Уже можна, уже сам Аллах велів: син солодко заснув, певно, почав поправлятися... Як добре розгойдується вагон, наспівуючи свою безконечну колискову: «Можна спати, можна спати, можна спати...» І вона не опирається. Під цю заколисливу мелодію жінка дедалі глибше занурюється в сон і виходить із задущливого вагона, опиняється на яскравій, освітленій сліпучим сонцем дорозі. Вона дуже широка, ця дорога, за возом біжить маленька хмарка куряви, удаліні, у мареві, здійснюються гори, а ліворуч, наскільки вистачає очей, — степ... І високо в небі повис дзвінкий жайворонок. Пахне весняними польовими квітами, кінським щавлем... Незабаром вони прийдуть, залишилося ще трохи... Треба сподіватися, що все буде добре, усе налагодиться, коли виженуть цих тильсизлер¹.

Джеваїре відіслала листа сестрі в Сімферополь. Вона писала, що від чоловіка немає ніяких звісток, що залишатись у селі самій у порожній хаті з дитиною їй не під силу, і вона хотіла б, якщо це можливо, переїхати до неї. На деякий час, звісно, якщо це не буде обтяжливо. Вона сама влаштується куди-небудь працювати, а за хлопчиком нагляне небога.

Відповіді вона не стала чекати. Підвернула ся окаязія — одягнула сина тепліше, узяла вузлик харчів, своє бурштинове намисто (весільний подарунок від чоловікової рідні) і те знамените сідло, подивитися на яке приїжджали з найвіддаленіших сіл...

¹ *Тильсизлер* — без'язикі (кримськотатар.), тобто нацисти.

Більше ста років минуло, відколи прапрадід Екрéма, майстерний коваль, збираючи на службу свого сина, виготовив це сідло; з любов'ю оздобив його узорами з тонких сріблястих лусочок; на одному стремені викарбував: «Не губи стрімен, що замінили рідну землю». Сідло стало притчею во язицех не тільки через свою красу. Воно побувало у великих подіях.

Пригадайте, які лицарські обладунки змальовано в романі англійського письменника В. Скотта «Айвенго». Які девізи можна було прочитати на лицарських гербах? Чи мало сідло, яке зберігала Джеваїре, для неї таке ж значення, як обладунки для лицарів? Поясніть свої міркування.

1812 року, коли Наполеон ішов на Москву, пра́дід Екрема брав участь у Бородинській битві. Його кримськотатарський кавалерійський полк здійснив зухвалий маневр і вдарив ворога з тилу.

У цьому бою пра́дід Екрема був поранений, та стрімен не загубив... Кілька коней упало під ним на тій війні. Але з найзапекліших боїв, залишившись пішим, виносив він сідло, тижнями сотні верст ніс його на собі, доки не добував нового коня. Сідло слугувало славному улану оберегом у боях і дзеркалом, у якому він бачив обличчя рідних, що чекають на його повернення.

З того часу сідло стало сімейною реліквією, знаком гордості, його пильно оберігали й передавали з покоління в покоління. Їздив на ньому й Екрем. Виганяв овець і кіз на Бабуган-яйлу, виїжджав на польові роботи, був учасником кінських перегонів, летів, засунувши за пазуху зошити, у сусіднє село — до школи, учитися.

Навчання завело його до міста, відірвало від сідла. Дедалі рідше випадало сідлати коня — Екрем став учителем. Та дорожчої за це сідло в нього не було речі. Воно було частиною історії їхнього роду: срібло потьмяніло, почорніло від часу, але узори, як і раніше, жили, тишили зір, і досі берегли тепло рук управного предка; жили й слова, викарбувані на стріменах. Й Екрем виконував давній заповіт — стрімен не губив. І землю свою не забував. А коли настав час, пішов захищати її в танку. Без сідла пішов із дому, але ж у кожного часу своє сідло.

Прикро, лишень, — чи не забув Екрем свою Джеваїре? Писав постійно, у найважчі часи писав, а зараз наче й немає його, наче й не жив на світі...

Як тільки вигнали німців, дехто по десять листів отримав зразу. А Джеваїре — нічого. Навіть «чорного листа», похоронного, і того немає... І рушила Джеваїре з рідного села.

З великими труднощами дісталася до Сімферополя. Але на тому місці, де стояв будинок сестри, зяяла тільки величезна вирва від бомби. Щоб добути грошей на їжу немовляті й на дорогу додому, Джеваїре пішла на базар продавати своє намисто. Та ніхто на нього не звертав уваги — людям було не до прикрас.

Несподівано підійшла циганка — «чорна, з величезними сухими очима молодича» — і запросила до себе. Джеваїре спочатку злякалася, що її обернуть. Але потім таки згодилася. Циганка жила в маленькій кімнатці на другому поверсі великого задрипаного бараку. Знесилена Джеваїре спіткнулася на сходах. Тому розбитна

циганка попросила молодого лейтенанта, який теж квартирував у цьому бараці, піднести сідло на другий поверх.

Той допоміг. Співчутливо подивився на безпорадну жінку з дитям. Хотів щось сказати, але не наважився і, махнувши рукою, пішов геть.

Джеваїре сіла на табуреті, притисла до грудей сина й від переживань останніх днів, принизливої безцеремонності циганки гірко заридала.

Циганка здивовано відступила, подивилася на неї довгим поглядом. Джеваїре зірвалася, як ошпарена:

— Не чіпай мене! — закричала налякано.

Циганка все зрозуміла. Вона раптом закрутилася, як дзиґа, і тонко завилала, зриваючи із себе драну, усю в латках, червону кофту.

— Подивися, на що перетворили мене ці нелюди! — Вона тремтіла перед Джеваїре, показуючи на глибокі сині басамани на обвислих грудях і червоно-фіолетові рубці на худих кістлявих плечах. — Бачиш, як вони з мене знущалися?! Нас, кримських циган, вони теж вирішили знищити, як євреїв. І чоловіка мого, і дитину мою, ось таку, як у тебе, і батьків, усіх — усю сім'ю видушили! А я — як кицька, я вижила, утекла від смерті й буду жити! Так, я буду жити, жити на зло всім! Живу як можу... та себе не продаю...

Вона подивилася на перелякану й зацьковану Джеваїре.

— Я рада, що зустріла тебе... Я відразу помітила, що тобі довелося не легше, ніж мені... Удвох нам буде не так страшно й погано, думаю...

Циганка бурмотіла ці слова, із сором'язливою поспішністю натягувала кофту й не могла потрапити в рукава.

— Досить дуринці верзти! — посміхнулася раптом. — Досить язиком ляпати, поклади дитину в ліжко й давай щось приготуємо — вечерю треба придумати...

Вечеря вийшла добра: шматок домашнього сиру, житній хліб, цибулина, два яблука й «чорна» кава. Дитина тихо спала в ліжку. Лець потріскував каганець із надщербленим склом, кидаючи на маленький стіл хистке кружальце червонуватого світла.

У двері несміло постукали. Циганка здригнулася, тремтливими пальцями підкрутила гніт.

— Вибачте... — У кімнату боком, наче роблячи щось непристойне, ніяково протиснувся лейтенант, що допоміг їм сьогодні занести сідло. — Не лякайтеся, я на хвилину. — Він озирнувся і, упевнившись, що в кімнаті більше нікого немає, зачинив двері й притулився до них спиною: — Вислухайте мене, заради бога, тільки не кричіть і не ревіть. Я хочу вам сказати... сказати... попередити... Ви — жінки, та ще й із дитиною, пропадете, якщо... Словом, так. Сьогодні вранці вас будуть виселяти.

Сказавши це, лейтенант замовк і подивився на жінок так, наче боявся, що вони зараз знепритомніють. Але цього не сталося. Циганка стояла, безпорадно опустивши руки, і дивилася на нього тупим відстороненим поглядом. Очі Джеваїре округлилися та застигли.

— Зберіть усе, що є у вас цінного, і провізію. Ну, і речі. Складіть усе. Уранці буде ніколи. Часу на збір буде дуже мало.

— Куди виселяти? — хрипло запитала циганка. — Лише циган?

— Ні. Кримських татар. І циган, звичайно...

— Для чого? Куди?

Лейтенант знизав плечима:

— Я нічого не знаю. Знаю тільки — виселяють. Збирайтеся. Без паніки. І нікому жодного слова, дуже прошу вас...

Він повернувся до дверей, узявся за ручку.

— Я мушу йти... — пробурмотів і після паузи додав: — На чергування.

Він мав вийти зі своїми солдатами за межі міста й оточити його. Те, що вони робили, йому, ще молодому чоловіку, воїну, що пережив немало горя на фронтах і випадково потрапив у війська НКВС, здавалося жахливим сном. Воювати проти цивільного населення він ще не звик...

— Прощайте! — Лейтенант вийшов та обережно причинив за собою двері.

Перелякані жінки мовчали. Циганка механічно погладжувала лоба, наче прибирала з очей невидиме пасмо волосся. Потім стрепенулася, забігала по кімнаті.

— Що в нас є цінне?... Давай-но добре пошукаємо, подруго, може, щось і знайдемо, га? Хто його знає?! Цін-не!

Вона підскочила до вікна, узяла з підвіконня маленьке люстерко та із силою кинула ним об підлогу.

— Це була найцінніша моя річ! Та їжу ще не забути, треба побільше захопити! — Циганка обережно згребла зі стола крихти й висипала на долоню. — Тепер ми не пропадемо, подруго. Можемо навіть до білих ведмедів їхати!..

Вона істерично зареготала та зробила кілька стрімких рухів танцю «Хайтарма».

Джеваїре набрала кварту води, підійшла до неї.

— Заспокойся, — сказала твердо. — Усе у волі Аллаха. Сядь, будь ласка.

— Побіжу, скажу знайомим. Хай збираються. У них — діти. У них — старі. У них — хворі.

— Зачекай, не біжи, — Джеваїре вхопила її за руку. — Не поспішай. На ось, візьми сірники, на вулиці, мабуть, темно, хоч підсвітиш собі. І дивися, у разі чого про лейтенанта — ні слова!

— Хай відріжуть мої руки — ось їм про лейтенанта, ось! — Циганка вилетіла з кімнати з криком: — Я скоро буду! Лягай спати...

Джеваїре чекала її всю ніч, не склепивши очей. Вона не йняла віри, що можуть ось так узяти — і виселити весь народ. Півострів же спорожніє... Ким його заселять? А куди дінуть татар? Вона подумала, що, можливо, треба звільнити місто для якоїсь військової операції, бо ж війна ще не закінчилася, і деякі райони, мабуть, треба звільнити від населен-

ня. Вона майже повірила в це, та все ж дослухалася до нічних звуків, щохвилини чекаючи стуку у двері...

Світало... Циганка не повернулася.

До будинку під'їхала машина, кинула у вікно снопи яскравого світла. «Усе!» — вирішила Джеваїре. Підійшла до дитини. Доторкнулася губами до лоба: гарячий. Заскімлило в грудях: «Мій хлопчик заслаб!»

Вона почала одягати сина. У коридорі загупали. Постукали.

— Відчинено, заходьте, — сказала приречено. І, не озираючись, узяла дитину на руки, підняла сідло. — Я готова. — Вона подивилася на солдата, що зайшов у кімнату. Це був здоровий, з великим, роз'їденим віспою, обличчям чоловік. Його голубі очі дивилися з-під вицвілих рудих брів, а вій не було видно зовсім. — Я готова, — повторила Джеваїре. Її обличчя було спокійне, очі дивилися рішуче, без страху, без того принизливого страху перед невідомістю, який би, напевно, спотворив її риси.

Солдат ніяково потоптався на місці, подивився на автомата, зовсім не потрібного зараз, обережно поставив його в куток.

— Дозвольте закурити? — незручно кашлянув у кулак.

— Куріть.

Солдат дістав кисета, пошукав очима, куди б це сісти. Опустився на табурет, кивнув Джеваїре:

— Сідайте. Можна не поспішати. Час іще є. На збори дали дві години.

Джеваїре опустила сідло на підлогу й, не випускаючи дитину, сіла на ліжку. Солдат скрутив цигарку, черкнув сірником, жадібно затягнувся і низько опустив стрижену голову. Коридором бігали люди, перегукувалися, чулися командні голоси. А вони сиділи мовчки, кожний зайнятий своїми думками.

Дитина прокинулася і тихо жалібно заплакала. Джеваїре погойдала її на руках. Але малюк продовжував плакати.

— Це він не від диму? — глухо запитав солдат.

— Ні, у нього жар. Ви не турбуйтеся.

Солдат зітхнув, пошукав очима, куди покласти недопалка, не знайшов, кинув на підлогу, несамовито придушив чоботом. Поклав руки на коліна — вони здригались і були такими великими й непотрібними! Він забрав їх із колін і не знав, куди діти. І знову поліз за кисетом.

— Усе зібрала? — мовив солдат дивно опущеним голосом.

Джеваїре кивнула.

— А харчі? — Він бачив, що пожитків у неї, крім вузла, немає. І той, певно, що не з харчами — бо не кинула б жінка його на підлогу.

Джеваїре знизала плечима. Солдат встав і мовчки вийшов із кімнати. Через пів години він увалився з невеликим запакованим доверху мішком. Витер рукавом із лоба піт, усміхнувся:

— Ось, роздобув трохи провіанту, — і продовжив помітно повеселилим голосом: — Людина й млин — вони свояки. Млин не живе без води, а людина — без хліба.

Він став на коліна, вивалив усе з мішка — чотири буханці хліба та три великі паперові лійки.

— Це що? — узяв вузла солдат. — Штуку твою покладемо на дно мішка, а зверху — їжу, — і здивовано заляк: — Це що за дерев'яка?

— Сідло.

— Сідло? Яке сідло?

— Звичайне.

— Та кинь його під холеру. Краще побільше їжі запхати, а не якесь сідло.

— Ні-ні-ні! — закричала Джеваїре й вирвала сідло з рук солдата. — Я його не кину.

— Та ж місця мало, і ти ще й із дитиною — тягнути ж важко буде! І який із нього толк, із цього сідла? Їжі побільше візьми!

— Ні, я сідла не кину.

— Ну, так тоді хліб не влізе в мішок!

— Хай. А сідло... сідло я не кину.

Солдат більше не сперечався, хоча був дуже здивований. «Хазяйська жіночка, — подумав він. — Тільки для чого тягнути за собою цей мотлох? Він і гроша ламаного не вартий! Словом, бабський розум!..» Однак запхав сідло в мішок, а зверху ще хліб.

— Борошно й крупи доведеться лишити... — пробурмотів, засмучений цим більше, ніж сама Джеваїре.

Кадр із кінофільму
«Хайтарма»
(реж. А. Сеїтабласєв,
2013 р.)

А їй здавалося, що все це відбувається десь далеко-далеко та її зовсім не стосується. Наче вві сні, ішла вона до машин, залізла в кузов. Їй під ноги кинули мішок. Дитина плакала.

Вона шепотіла:

— Що в тебе болить, джанім? Спи, сонечко моє... спи...

Машини під'їхали до вагонів, відчиняли задні борти.

Люди з кузовів пересідали у вагони для перевезення худоби, а зараз пристосовані для людей. А вона все шепотіла дитині:

— Не плач, спи...

1944

Символ роковин депортації
кримських татар

Тривожні свистки. Ляскання буферів. Вагон мовчить. Лише десь угорі, на нарах, тіпається в сльозах Джеваїре. І далеко в темряві бігають люди.

Лунає свисток, оголошують відправлення. Паровоз гуде, шарпається ешелон... У відчинені двері вагона вривається вітер, зазирає шматок чорного низького неба. Ешелон летить з усіх сил. Один із тисячі чорних ешелонів, що розтягнулись у ті весняні дні на залізницях країни.

(Переклад В. Даниленка)

Читацькі діалоги

- Яке враження справило на вас оповідання? Які епізоди твору були найбільш щемливими?
- Хто з персонажів твору викликав співчуття? Чому?
- Чи вдалося авторові передати трагізм депортації кримських татар? Обґрунтуйте свої міркування.
- Порівняйте образ ешелону в романі І. Багряного «Тигролови» та в оповіданні Е. Умерова «Чорні ешелони». Що спільного й відмінного ви помітили в їхньому художньому відтворенні у творах українського та кримськотатарського письменників? Поясніть свою думку.

Митець і доба

Ервін Умеров народився 1 травня 1938 р. в с. Яни-Сала (Кримська АР) у сім'ї учителів. Шестирічним хлопчиком його з батьками, як і весь народ кримли, депортували в Середню Азію, у далеке узбецьке селище Паласан. Ходив у школу в найближчий райцентр — за шість кілометрів від села. Після її закінчення працював слюсарем на заводі, але найбільше його вабила література.

Ще зі шкільних років писав замітки та статті в газети Узбекистану. Потім з'явилося друком його перше оповідання. Вищу професійну освіту здобував у Літературно-

му інституті. Після завершення навчання працював журналістом, редактором на радіо. Багато перекладав із різних тюркських мов. Видав понад п'ятдесят книжок прози та перекладів.

Своє ставлення до трагедії депортації рідного народу Е. Умеров висловив в оповіданнях *«Самотність»*, *«Чорні ешелони»*, *«Дозвіл»*. Написані ще на початку 1960-х років, ці твори не могли бути виданими через політичну цензуру. Їх таємно набирали на друкарських машинках або переписували й передавали з рук у руки тільки довіреним людям.

Ці оповідання Е. Умерова оригінальні за формою. Так, у *«Самотності»* показано депортацію очима вірного пастушого собаки Сабирли (Терплячий). Пес помирає від самотності, але залишається вірним господарю і рідному степові. Образ Сабирли споріднений з образом японського собаки Хатіко.

Популярною є і п'єса Е. Умерова *«Афат»* (*«Стихія»*), у якій ідеться про боротьбу татар за повернення на Батьківщину.

В останні роки життя письменник переїхав із родиною до Криму, намагався отримати житло, але так і не дочекався його.

Е. Умеров помер 24 лютого 2007 р. на чужині. Рідні митця виконали його останню волю — поховали на Батьківщині, у Криму.

Поміркуйте!

- Розкажіть про життєвий і творчий шлях письменника Е. Умерова. Що вплинуло на його долю?
- Доведіть, що автор *«Чорних ешелонів»* — людина із чіткою громадянською позицією.

Досліджуємо твір

За жанром *«Чорні ешелони»* — історично-психологічне оповідання. Автор зосереджується не на широких картинах історичних подій, а на долях і переживаннях окремих людей.

Письменник веде оповідь без надмірної патетики, стримано змальовує навіть трагічні моменти. Але в кожній його фразі пульсує приховане емоційне напруження. Митець також відмовився від схематичного поділу персонажів на виразно позитивних і негативних. Він показує, що і свої бувають слабкодушкими, і деякі вороги виявляють людяність. У такий спосіб досягається ефект достовірності, разючої правди життя.

Для того щоб панорамно відтворити трагедію кримськотатарського народу, митець ускладнює сюжет. Твір розпочинається з розвитку дії: депортовані кримці йдуть до місця заслання. А експозицію (історія роду й родини учителя Екрема) і зав'язку (звістка про депортацію татар) дещо затримано — про них довідуємося зі спогадів і снів-марень Джеваїре.

Такий прийом називають *ретроспективою* (від латин. *retrospectare* — *погляд назад*) — переривання показу сьогоденних подій спогадами про те, що було в минулому.

У творі використано *вставну новелу* — це історія сідла прапрадіда Екрема. Її різниця від вставного епізоду в тому, що вона має свій, окремий, завершений сюжет.

У «Чорних ешелонах» велика кількість персонажів. Хоча це й не характерно для жанру оповідання, але завдяки цьому Е. Умеров створює колективний образ кримськотатарського народу.

У цій панорамі старші люди уособлюють мудрість, збереження національної пам'яті та гідності, матері з дітьми — беззахисність, вразливість життя і водночас надію на його відродження.

Долі різних поколінь героїв і героїнь укотре підкреслюють усю жахливу несправедливість, з якою поставилася до них Російська імперія. Понад століття кримли доблесно воювали за неї, зазнали жорстоких знущань під час нацистської окупації (історії сестри Джеваїре, циганки та їхніх родин). А комуністичний режим карає їх, безвинних, вигнанням із рідної землі та лютою каторгою.

У творі наявні два контрастні *образи-символи* — тюремні ешелони й прадідівське сідло.

Чорні ешелони символізують тоталітарний російсько-імперський режим, який приносить поневоленням народам знущання, приниження, смерть. Тюремні вагони відбирають у людей усе: свободу, щастя, мрії — натомість уселяють страх і безнадію. Але наймудріші та найстійкіші навіть у цих умовах зберігають внутрішню силу, милосердя, національну гідність. Саме завдяки таким людям обов'язково настане час перемоги добра.

Сідло, шанована річ у татар, — це символ дороги. Його виготовляли з дерев'яної рами зі срібно-золотими оздобами, гравіювали рослинними орнаментами, обрамлювали оксамитом і шкірою. Такі сідла демонстрували майстерність ремісників і багатство власників. Їх дарували на знак особливої поваги до людини. В оповіданні сідло — це символ зв'язку поколінь, родової та національної пам'яті, військової звитяги татар, неповторності й багатства їхньої культури, вірності Батьківщині. Прапрадід викарбував на сідлі мудрий заповіт: «*Не губи стремена, що замінили рідну землю*». Автор наголошує: кожне покоління шанувало й берегло сідло навіть у найтяжчих випробуваннях. Змінилися часи. Екрем уже став учителем, тому рідко сідав на коня і свою землю пішов захищати в танку. Але все одно «*дорожчої за те сідло не було в нього речі*».

Береже його й Джеваїре. Забирає із собою, їдучи до сестри. Особливо разюче вірність своєму народові, пам'яті предків жінка виявляє, збираючись у невідомість — на заслання. Добросердий солдат приносить найцінніше в цих обставинах — їжу:

від неї залежить виживання в дорозі. І все ж Джеваїре залишає частину провіанту, щоб забрати сідло.

На жаль, її син не сяде в це сідло — він не витримає каторжної дороги. Але обов'язково знайдуться ті, хто успадкує сідло, не згубить стремена, що замінили рідну землю.

Оповідання «Чорні ешелони» вирізняється глибоким психологізмом. Автор докладно описує емоційні стани, порухи душ, психотипи персонажів.

Завдяки художній майстерності оповідання переконливо розкриває *двопланову головну ідею* — оскарження російського тоталітарного режиму, що чинить варварські злочини проти народів, і возвеличення не-

Кримськотатарське сідло.
XVIII ст.

зламності, людяності, національної гідності кримських татар у найтяжчих випробуваннях. Автор наголошує: такий народ не здолати, не знищити!

Твір спонукає не лише співчувати, а й замислюватися про небезпеку тоталітаризму, про найвищу цінність свободи, Батьківщину, людську гідність.

Поіркуйте!

- Доведіть, що «Чорні ешелони» — історично-психологічне оповідання.
- Перечитайте епізоди, що змальовують Джеваїре в момент отримання звістки про депортацію та її спілкування із солдатом-конвоїром. Чому ці фрагменти є психологічними? Умотивуйте поведінку кожного з персонажів у цих сценах.
- За допомогою яких художніх засобів Е. Умеров розкриває душевний стан героїв і героїнь твору?
- Визначте провідну ідею оповідання «Чорні ешелони». Поясніть значення прийому ретроспективи в розкритті ідеї твору.
- Поясніть символічність назви оповідання та розкрийте образи-символи твору.

Мистецькі діалоги

2024 року в Києві було урочисто відкрито Меморіал пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Ідея меморіалу належала видатному кримськотатарському архітектору **Ірфану Шемседінову**. Він мріяв установити такий пам'ятник у Криму, але так і не дочекався цього. Його ідею адаптував і реалізував у Києві архітектор **Микола Семирог-Орлик**.

У пам'ятнику відтворено знакові для кримли образи-символи. Меморіал складається із трьох стилізованих долонь, що здіймаються до неба в молитовному русі до Всевишнього з проханням про захист, допомогу й установлення справедливості.

Між ними по центру розташована скульптура — чаша з кипарисом, що символізує стан смутку та скорботи. Основа чаші — дім, наповнений рослинним орнаментом, який є символом культури й традицій, надбанням народу, що має глибокі корені в Криму. У центрі архітектурної композиції також означений силует півострова Крим, у серці якого й розташована скульптура.

На стінах-долонях розміщені вертикальні прямокутні елементи у формі вантажних вагонів, у яких примусово перевозили кримських татар на чужину. На них викарбувані оригінальні (до перейменування радянською владою) кримські назви міст і селищ, звідки були депортовані мешканці.

Три стели — це три хвилі трагічних подій в історії кримли: загарбання Криму Російською імперією в 1783 р., примусове виселення кримськотатарського народу радянською владою в 1944 р. й окупація півост-

Меморіал пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.
м. Київ. 2024 р.

рова у 2014 р. Росією. У сукупності ці елементи символізують скорботу, прагнення історичної справедливості, а також дають надію кримськотатарському народу на процвітання на своїй рідній українській землі у вільному від загарбників Криму.

Про трагедію депортації кримців ідеться в художньому фільмі «Хайтарма» («Повернення»), який зняв у 2013 р. режисер **Ахтем Сеїтаблаєв**.

Цій же темі присвячена пісня «1944» **Джамали**, з якою співачка здобула перемогу на конкурсі «Євробачення» у 2016 р.

Пошукуйте!

- За QR-кодом перегляньте відеокomпозицію про народний кримськотатарський танець «Агир Ава ве Хайтарма». Поділіться своїми враженнями. Простежте, як поєднуються в музиці, що супроводжує танець, ліричні та динамічні мотиви.
- Знайдіть в інтернеті та перегляньте кінофільм «Хайтарма». Поділіться своїми враженнями та думками з однокласниками й однокласницями. Які епізоди кінострічки вас найбільше схвилювали? Поясніть свої міркування.
- За QR-кодом послухайте англійською мовою пісню Джамали «1944», з якою вона здобула перемогу на «Євробаченні-2016». Яку сцену з оповідання Е. Умерова «Чорні ешелони» ви згадували, слухаючи її? Які почуття викликають у вас ці твори?

Співачка Джамала на «Євробаченні-2016».

Кадр із кліпу

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання.

Напишіть «Лист до світу» від імені головного героя повісті «Чорні ешелони», у якому він розповідає про трагедію депортації кримських татар у 1944 році. Для візуалізації створіть малюнок або цифровий колаж, використовуючи символи (темрява, колія, птахи тощо), щоб відтворити атмосферу ешелону. Скористайтеся для презентації своєї роботи цифровими інструментами «Canva», «CapCut», «Unsplash / Pexels», «Wikimedia Commons».

Читацька самоперевірка

- Як вплинув Е. Умеров на розвиток кримськотатарської літератури та суспільства загалом?
- Чи актуальним залишається оповідання «Чорні ешелони» в наші дні? Чому?
- Які висновки має зробити людство з трагедії депортації кримських татар? Сформулюйте їх.

ПАНОРАМА СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ

Читацький пунівник

Продовжується ваша читацька подорож загадовими лабіринтами різних мистецько-літературних епох і стилів. Ви розпочали її з химерних пралісів стародавньої міфології і фольклору, ознайомилися з літературою середньовіччя, ренесансу, бароко, класицизму, романтизму, реалізму та модернізму. А нині дізнаєтеся, які мистецькі стилі, уподобання та здобутки визначають наше сьогодення.

Сподіваємося, цей розділ буде для вас особливо цікавим. Адже в ньому йтиметься про твори авторів та авторок, які живуть і працюють зараз, поруч із нами, реагують на наше сьогодення, художньо осмислюють його. Ви дізнаєтеся, як впливають на літературу бурхливі суспільні зрушення останніх десятиліть, ознайомитеся з творами сучасних мистецьких напрямів — *постмодернізму* й *метамодернізму*.

І. Марчук.
Скажи мені правду. 1997 р.

Пригадайте, які сучасні письменники й письменниці вам відомі. Які їхні твори ви прочитали самостійно? Поділіться своїми враженнями про твір сучасної української чи зарубіжної літератури, який вас найбільше привабив.

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК МИСТЕЦЬКИЙ НАПРЯМ

Культурно-історичні паралелі

А чи замислювалися ви, коли в суспільно-культурному житті певного народу завершується попередня доба й розпочинається сучасність? Зазвичай такою точкою відліку стають якісь найновіші переломні, епохальні духовні та суспільні зрушення. Таким зрушенням, початком сучасності став поступовий прихід на зміну модернізмові **постмодернізму** (від латин. *post* — після і фр. *moderne* — сучасний), починаючи з 1960–1970-х років.

Утвердженню цього світогляду й мистецького стилю сприяли передовсім певні чинники.

Післяіндустріальна доба. На межі XX–XXI ст. завершується стара індустріальна епоха з її гігантськими підприємствами, безконтрольним висиском природи, наддержавами-імперіями, класовим поділом тощо й утверджується нова післяіндустріальна цивілізація — цифрова, ядерна, космічна. Цей перехід розпочався з руйнування традиційного розуміння світу, усталених застарілих систем — філософських, економічних, політичних, естетичних.

- **Інформаційний вибух і шок.** Протягом останніх століть обсяг інформації та знань, які повинна засвоювати людина, невпинно зростає, тому людська свідомість постійно напружена, перевтомлена. Від певного критичного моменту вона перестає систематизувати, осмислювати інформацію, а лише хаотично сприймає її.

М. Бабак. Межа.
1992 р.

Митці та доба

Основні ознаки постмодернізму

- **Заперечення ідеологій.** Попередні епохи вибудовували свої ідеології (цілісні світогляди, системи цінностей, рецепти суспільних змін) і за їхньою допомогою намагалися перебудувати світ. Особливо жахливими виявилися наслідки панування комуністичної та нацистської ідеологій у XX ст. Тому постмодерністи взяли заперечувати ідеології як такі. Натомість почали розглядати всі цінності як відносні, сповідували найширший плюралізм¹.

- **Відмова від систематизації.**

На думку постмодерністів, дійсність неможливо не тільки докорінно змінити, а й систематизувати, цілком осягнути. Адже життя — це суцільний хаос, воно невпинно змінюється. Тому й мислення має вирватися за рамки традиційних опозицій і стійких систем (ціле — частина, жіноче — чоловіче, наука — мистецтво, високе — приземлене, реальне — фантастичне, серйозне — жартівливе тощо). Треба змішати ці антите-

Площа Кастилії, м. Мадрид
(Іспанія)
(архітектор Ф. Джонсон)

¹ **Плюралізм** (від латин. pluralis — *множинний*) — визнання права на існування різноманітних поглядів, підходів, позицій, повага до них.

зи. Звідси й відмова від узвичаєної логіки, традиційних мистецьких форм, заглиблення в позасвідоме, ускладнені асоціативні образи, новаторські пошуки.

• *Інтертекстуальність*. Митці-постмодерністи як різнобічно освічені інтелектуали переконані, що чогось небувалого вже створити неможливо. Звідси й специфічна ознака їхнього стилю — *інтертекстуальність* (від фр. *intertextualite* — *міжтекстовість*). Це використання, обігрування у творі сюжетів, образів, явних чи прихованих цитат, алюзій з інших творів, наслідування чи пародіювання їх. І як наслідок, характерний композиційний прийом — *колаж*¹.

• *Настанови на гру, іронію, пародіювання* — найхарактерніші ознаки постмодернізму. З них виростає грайливе поєднання «високого» і «низького», навіть вульгарного стилів. Це бунт протистереотипів, безликість, що панують у світі. Постмодерністи вдавалися до так званої «романтичної іронії», тобто сміху крізь сльози, з відчаю. Часто за грою та жартами постмодерністів угадується сум і жаль. Вони сміються, щоб не впадати у відчай від того, що світ людський такий абсурдний.

Серед перших виразно постмодерних творів — романи *італійця* У. Еко «Ім'я троянди» (1980); *німця* П. Зюскінда «Запахи» (1985); *американців* Дж. Апдайка «Версія Роджерса» (1986); Т. Пінчона «Винокрай» (1990).

Утвердження постмодернізму в українській літературі на межі 1980–1990-х років виявилось на тлі віджилого соцреалізму особливо помітним, яскравим і навіть скандальним. Тому що багато читачів і читачок, старших митців і мисткинь, перебуваючи в полоні соцреалістичних стереотипів, заборон та обмежень, не готові були сприймати новаторські

Енді Воргол. Банки із супом
Кемпбелл. 1962 р.

Дім, що танцює, м. Прага (Чехія)
(архітектори
В. Милуніч і Ф. Гері)

¹ *Колаж* (від фр. *collage* — *наклеювання*) у прямому значенні — твори образотворчого мистецтва, виконані наклеюванням на певну основу різних матеріалів, що відрізняються кольором і фактурою; у переносному значенні — це твір будь-якого виду мистецтва, скомпонований із різнорідних елементів.

пошуки, іронічність, плюралізм. Молоді постмодерністи нерідко навмисне вдавалися до епатажу¹, щоб привертати до себе увагу та популяризувати свої погляди.

Яскраві зразки постмодернізму в українському письменстві на межі ХХ–ХХІ ст. — романи «Московіада» Ю. Андруховича, «Воццек» Ю. Іздрика, «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко, «Культ» Л. Дереша, повість «Очима мря» О. Ірванця, збірка новел «Біг Мак» С. Жадана, поетичні збірки «На вістрі двох правд» С. Процюка, «Депресивний синдром» І. Андрусика та багато інших творів.

Пошукуйте!

- Які культурно-історичні події мали вплив на розвиток літератури наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.?
- Назвіть основні ознаки постмодернізму як художнього напрямку.

Мистецькі діалоги

Постмодернізм виявився в багатьох видах мистецтва. Його ознаки в архітектурі — це образність, оригінальність, пошук унікальних форм будівель, поєднання елементів попередніх стилів.

У кіно — наскрізна умовність, пародійність, змішування жанрів, «високого» й «низького» стилів, цитатність, гротеск, експерименти з реальністю, свідомістю. Яскраві зразки — культові фільми американців К. Тарантіно («Скажені пси», «Кримінальне чтиво»), Д. Лінча («Дюна», «Загублене шосе»), сестер Вачовські («Матриця»).

У живописі — техніка колажу, гра з масштабами та кольорами, переплетення несумісних образів, багатозначність сенсів.

Одним із найвідоміших представників постмодернізму в мистецтві США та й у всьому світі є **Енді Воргол** (1928–1987) (справжнє ім'я художника *Андрій Варгола*). Він — син вихідців з України (Лемківщина).

Енді Воргол як один із засновників *попарту* (від англ. popular art — *популярне мистецтво*) зумів поєднати мистецтво та рекламу. Талант і нестандартне мислення зробили цього хлопчину з бідної емігрантської родини мільйонером і справжньою легендою ще за життя.

Здобувши фах графічного дизайнера, Енді Воргол одразу подався підкорювати Нью-Йорк, де оформляв вітрини магазинів, робив листівки та рекламні плакати. Перший успіх художнику принесли малюнки для взуттєвої компанії. Найбільше він прославився розробленням дизайну для банок кока-коли та банок супу «Campbell's». Ці роботи стали епатажним протестом проти того, що торговельні марки, реклами та бренди щодалі більше заповнюють світ. Банка супу на полотні у виставковій залі — це задержуваний образ того, як людство змінило свої ціннісні пріоритети.

Фірмовим стилем художника також були портрети знаменитостей у техніці повторення одного й того ж зображення в численних варіаціях. Першою такою роботою став малюнок обличчя культової американської кіноакторки Мерилін Монро. Це своєрідна пародія на примітивну масову культуру, на знеособлення людини, комерціалізацію і тиражування всього в сучасному світі. Поштовхом до створення картини

¹ *Епатаж* (від фр. epatage — *скандальна витівка*) — продуманий скандальний вибрик або зухвала поведінка, що різко суперечить прийнятим у суспільстві нормам і правилам.

стало несподіване самогубство цієї знаменитої, обожнюваної мільйонами й одночасно самотньої людини.

Комерціалізація не оминула й спадщину Енді Воргола. Зараз його картини коштують дуже дорого. Так, полотно «Вісім Елвісів» було продано більш як за 100 мільйонів доларів.

В Україні поширенню постмодерністської атмосфери, моди на цей стиль у молодіжному середовищі на межі 1980–1990-х років помітно сприяла музика, зокрема рок-музика, для якої характерними були умовність, пародійність, цитатність.

Енді Воргол. Діптих Мерілін.
1962 р.

Пригадайте. З уроків «Музичного мистецтва» ви вже знаєте про Всеукраїнський молодіжний фестиваль сучасної пісні та популярної музики «Червона рута» (м. Чернівці). Зокрема, у перший рік його проведення (1989) про себе заявили відомі й нині українські рок-гурти «Брати Гадюкіни», «Кому вниз», «Воплі Відоплясова». У ранніх рок-альбомах «Братів Гадюкіних» звучить громадянська лірика, у «ВВ» — філософські роздуми (пісні «Країна мрій», «Алілуя», «Гармонії»), а гурт «Кому вниз» пропагував творчість Т. Шевченка. Мистецьким явищем стала українська рок-опера «Біла ворона» (1989), створена композитором Г. Татарченком.

Рок-гурт «Брати Гадюкіни».
1989 р.

Пошукуйте!

- Які ознаки постмодернізму ви помітили у творах художника Енді Воргола?
- За QR-кодами послухайте пісні рок-гурту «Брати Гадюкіни». Поділіться своїми враженнями. Чому ці твори є постмодерними?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Створіть медіапроект «Що таке постмодернізм?», у якому поєднайте іронію, цитатність, фрагментарність, різні жанри. Підготуйте колаж із цитат, мемів, фрагментів текстів української та зарубіжної літератури різних жанрів, образів класичної культури та попкультури.
- Підготуйте повідомлення чи презентацію про українське або зарубіжне постмодерне мистецтво, зокрема про творчість одного з художників, співаків чи музичних гуртів.

Читацька самоперевірка

- Які ознаки стилю постмодерної доби ви запам'ятали?
- Як постмодернізм виявився в різних видах мистецтва?

БОБ ДІЛАН
(нар. в 1941 р.)

Читальний путівник

Ім'я *Боба Ділана* давно стало легендарним у світі музики. Він також відомий як поет, у віршах якого яскраво виражені ознаки постмодернізму. Його твори свідчать про те, що мистецтво може жити в слові, звуці, образі, створюючи поліфонічну художню реальність.

BLOWIN' IN THE WIND

How many roads must a man walk down
Before you call him a man?
Yes, 'n' how many seas must a white dove sail
Before she sleeps in the sand?
Yes, 'n' how many times must the cannonballs fly
Before they're forever banned?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

How many years can a mountain exist
Before it's washed to the sea?
Yes, 'n' how many years can some people exist
Before they're allowed to be free?
Yes, 'n' how many times can a man turn his head
Pretending he just doesn't see?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

How many times must a man look up
Before he can see the sky?
Yes, 'n' how many ears must one man have
Before he can hear people cry?
Yes, 'n' how many deaths will it take till he knows
That too many people have died?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

ЛИШ ВІТЕР ТОБІ ВІДПОВІСТЬ

Скільки доріг людині пройти,
щоб справді людиною стати?
І скільки голубка морів пролетить,
щоб берег свій відшукать?
І скільки снарядів іще рвонуть
і коли заборонять війну?
Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Скільки років потрібно горі —
зрости і розпасти на пил?
І скільки деяким людям рости,
щоб волі сягнуть, мов крил?
І скільки можна обріхувать світ,
вдаючи, що усе як слід?
Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Скільки треба вдивлятись увись,
щоб небо сяйнуло в очу?
І скільки людині потрібно вух,
щоб в світі весь плач почути?
І скільки смертей пережити вщерть,
щоб змірять людську смерть?
Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

(Переклад М. Байдюка)

Боб Ділан. Обличчя.
1970 р.

Читацькі діалоги

- Чи доводилося вам чути пісенне виконання цього твору? Яке враження справила на вас ця пісня?
- Якою мовою ви прочитали твір? Чи володієте ви англійською на тому рівні, щоб зрозуміти зміст поезії? Якщо так, то порівняйте оригінал із перекладом.
- Які запитання ставить ліричний герой твору?
- Що символізує образ вітру?
- Чому, на вашу думку, автор не дає прямих відповідей на запитання?
- Яке значення має рядок-рефрен «Лиш вітер тобі відповідь»?
- Чи можна вважати цю поезію протестною? Чому?

Пригадайте вивчені у 8-му класі чи прочитані самостійно українські та зарубіжні балади. Які ознаки цього ліро-епічного жанру вам відомі? Чи можна вважати твори Боба Ділана баладами? Чому?

Митець і доба

Боб Ділан (справжні ім'я та прізвище *Роберт Аллен Циммерман*) народився 24 травня 1941 р. в м. Дулут (штат *Міннесота, США*). Його батько був власником невеличкої крамниці, мати — домогосподаркою. Вагомий вплив на формування майбутнього митця мало його походження. Він — онук єврейських емігрантів з Одеси, які втекли від переслідувань. Тому пам'ять про несправедливість, страх і втрату не зникла, а відлунує в багатьох піснях Боба Ділана. Він ніколи не забував, що означає

бути «іншим» у суспільстві, тому його пісні мають гуманістичний зміст.

З раннього віку Боб Ділан захоплювався музикою — блюзом, кантрі, рок-н-ролом. У школі створював музичні гурти, переписував тексти з радіо та вчився грати на слух. Уже під час навчання в університеті Міннеаполіса він активно виступав у фолк-клубах і швидко здобув популярність.

Потім юнак переїхав до Нью-Йорка — в епіцентр громадянських протестів і культурних зрушень. Поринув у мистецьке середовище Гринвіч-Віллідж — осередку творчої молоді, поезії та політичного активізму. Саме тоді він узяв сценічне ім'я *Боб Ділан*, імовірно, на честь валлійського поета Ділана Томаса.

Пісні Боба Ділана 1960-х років — це емоційні та глибокі роздуми про расизм, соціальну нерівність і свободу. Митець став символом антивоєнного руху та захисником прав людини в США.

1966 року Боб Ділан потрапив в автотроцю, що змусило його тимчасово зникнути з публічного життя. Він багато часу приділяв родині, писав нові тексти та переосмислював власну творчість. *«Кров на треках»* (*«Blood on the Tracks»*) — один із найпотужніших альбомів музиканта.

Митець поєднував фолк і рок, експериментував із жанрами, шукав нові сенси. Наприкінці 1970-х років пережив творчу кризу, але саме в цей період написав чи не найзнаменитішу свою пісню *«Достукатися до небесних брам»*. Згодом цю композицію визнали класикою рок-музики.

Боб Ділан — один із найтитолованіших митців сучасності. Він удостоєний Пулітцерівської премії за потужний вплив на попмузику й культуру. Одинадцять його музичних альбомів увійшли до списку «500 найкращих альбомів в історії». Нагороджений Президентською медаллю Свободи — однією з найвищих відзнак

США. Лауреат Нобелівської премії з літератури (2016). Митець належить до рейтингу «100 найвпливовіших людей XX століття», посівши почесне місце серед тих, хто змінив хід культури й мислення.

Поліркуйте!

- Які зв'язки із життям і світоглядом поета простежуються в поезії «Лиш вітер тобі відповідь»?

Досліджуємо твір

Твори Боба Ділана — це художні тексти, що змінюють свідомість людей, формують нове покоління, розкривають суперечності доби.

Вірш «**Лиш вітер тобі відповідь**» (1963) — глибоко символічний. У ньому порушено важливі для кожної людини теми: пошук сенсу життя, відчуження, самотність, невизначеність.

Вірш вражає не тільки змістом, а й формою. Текст складається з трьох строф, у яких поет ставить запитання про життя, мир, свободу, людську гідність. Рефрени й паралелізми надають творові пісенної ритмічності та мелодійності.

Образи, які використовує автор — *вітер, дорога, небо, трава*, — мають символічний підтекст. Вони передають відчуття втрати орієнтирів, незрозумілості світу, у якому людина шукає відповіді, але чує лише вітер, тобто мовчання або невизначеність.

Мотив поезії пов'язаний із духовним пошуком. Боб Ділан не дає готових відповідей, натомість підказує, що істина не зовні, а в душі людини. Пошук сенсу — це внутрішня подорож, яка не завжди має чітку мету чи результат.

Фінальна строфа вірша «**Лиш вітер тобі відповідь**» звучить як поетичне прийняття реальності, у якій не на все є відповідь. Поет натякає: прийми невідомість як частину життя, навчися жити в ній.

Читацькі діалоги

- Назвіть основні образи у вірші.
- Які функції виконують у творі риторичні запитання?
- Чому поет вважає, що на основні питання буття відповідь знає лише вітер?

Мистецькі діалоги

Боб Ділан упродовж багатьох років займається живописом і графікою. Його роботи — пейзажі, портрети, натюрморти — це несловесна поезія, що ставить ті ж запитання, що й пісні: «Хто я? Що є справжнім у світі? Як ми його бачимо?»

Про митця створили фільм «Rolling Thunder Revue» («Історія думок Боба Ділана» (2019 р.). Кінострічка поєднує архівні кадри, вигадані інтерв'ю, художні вставки. Така специфіка фільму американського режисера **М. Скорсезе** відображає постмодерну естетику колажу, що властива творчій манері Боба Ділана.

Поліркуйте!

- Чому Боба Ділана можна вважати багатограним митцем? Поясніть свою думку.

CAUSE THE TIMES, THEY ARE A-CHANGIN'

Come gather 'round people wherever you roam
And admit that the waters around you have grown
And accept it that soon you'll be drenched to the bone
If your time to you is worth savin'
Then you better start swimmin' or you'll sink like a stone
For the times, they are a-changin'
Come writers and critics who prophesize with your pen
And keep your eyes wide, the chance won't come again
And don't speak too soon for the wheel's still in spin
And there's no tellin' who that it's namin'
For the loser now will be later to win
'Cause the times, they are a-changin'
Come senators, congressmen, please heed the call
Don't stand in the doorway, don't block up the hall
For he that gets hurt will be he who has stalled
Cause the battle outside ragin'
Will soon shake your windows and rattle your walls
For the times, they are a-changin'
Come mothers and fathers throughout the land
And don't criticize what you can't understand
Your sons and your daughters are beyond your command
Your old road is rapidly aging
Please get out of the new one if you can't lend your hand
'Cause the times, they are a-changin'
The line it is drawn, the curse it is cast
The slowest now will later be fast
As the present now will later be past
The order is rapidly fadin'
And the first one now will later be last
'Cause the times, they are a-changin'

ЧАСИ, ВОНИ Ж МІНЯЮТЬСЯ...

Гей, збирайтеся, люди,
Де б ви не були,
І погляньте, як води
Кругом прибули.
І погодьтесь, що скоро
Ви змокнете всі.
Доки сонце вам
Усміхається —
Далі треба пливти,
Щоб на дно не піти,
Бо часи, вони ж міняються...

Йдіть, сенатори, йдіть,
Відгукніться в одвіт.
Лиш не стійте у дверях,
Не блокуйте нам вхід.
Хто утратить розгін,
Той загрузне і квіт;
А на вулиці бій
Розгоряється.
Він струсне ваші стіни,
Розтопить, як лід,
Бо часи, вони ж міняються.

Йдіть, письменники, йдіть,
Ясновидці пера.
І розплющуйте очі —
Це ваша пора!
І не кваптесь на висновки —

Все ж бо кипить;
Тут не важно, хто перший,
Хто ще біжить. Переможений вчора
Переможе за мить,
Бо часи, вони ж міняються.

Йдіть, батьки й матері,
З усього світу йдіть.
І не лайте, чого
Не змогли зрозуміть.
Ваші доньки й сини
Без команд вміють жити,
Ваша давня дорога
Кінчається.
Поможіть їм або
Із нової зійдіть,
Бо часи, вони міняються.

І межа пролягла,
І прокльони летять.
Хто повільний, той зможе
Моторнішим стати.
Так сучасне прийдеться
Минулим назвати;
Так порядок старий
Розпадається.
І хто перший,
Той буде останнім стояти,
Бо часи, вони ж міняються.

(Переклад М. Байдюка)

Читацькі діалоги

- Поділіться своїми враженнями про твір.
- У якому варіанті ви його прочитали — в оригіналі чи перекладі? Який текст справив на вас більше враження? Чому?
- До кого автор звертається у вірші?
- Які настрої відтворено у пісні «Часи, вони ж міняються...» — тривогу, надію, заклик? Чи є вони актуальними нині? Аргументуйте відповідь.

Пригадайте прочитані вами твори, зокрема Т. Шевченка, П. Чубинського, Н. Челібіджіхана, що є зразками громадянської лірики. У центрі такої поезії — людина як громадянин, її права, гідність, свобода, боротьба за справедливість. Чи можна поезію Боба Ділана, на вашу думку, вважати громадянською? Чому?

Культурно-історичні паралелі

Боб Ділан жив і творив у часи, коли Америка та світ переживали глибокі соціальні зрушення. У 1950–1960-х роках у США розгортався масовий рух проти расової дискримінації темношкірого населення. Це був час змін у мисленні, цінностях, музиці, моді. Молодь перестала довіряти політикам і шукала нові ідеали.

У цей період Боб Ділан написав пісні, що стали голосом протестного руху. Його тексти спонукають до роздумів. Чому світ такий жорстокий і несправедливий і чи можемо ми його змінити?

Глибокий слід у його творчості залишила війна у В'єтнамі (1955–1975). Тоді тисячі американських солдатів були відправлені на чужу війну. Поет став одним із неофіційних лідерів антивоєнного руху, еталоном «мислячого покоління», яке ставило запитання, сумнівалося і протестувало.

Досліджуємо твір

Яскравою ознакою творів Боба Ділана є їхній *громадянський пафос*. Так, у вірші *«Часи, вони ж міняються...»* (1963) поет закликає людей бути частиною змін, не стояти осторонь, не ховатися за традиціями чи страхами.

Особливе значення у творі має ритмічний наголос на словах: *«бо часи, вони ж міняються»*. Цей рефрен підкреслює: час невинно плине, історичні зміни неминучі, багато з того, що сьогодні здається безсумнівним, важливим, авторитетним, завтра відійде в минуле та забудеться.

Пісня актуальна й нині, у часи нових викликів, коли світ знову потребує позитивних змін. Вона вселяє надію, що люди здатні змінюватися, ставати кращими.

Боб Ділан — один із творців *рок-поезії*. Це ліричний жанр, що поєднує глибину думки, емоційність, ритм і музичне звучання. Рок-вірші виникли на межі поезії і музики. Вони мають також самостійну літературну значущість, а не лише виконують функцію «тексту до пісні». Саме Боб Ділан заклав традицію творення пісень як поетичного висловлювання, де музика підсилює емоції, але не замінює сенсу. Поет перетворив рок на засіб філософського й етичного осмислення світу.

Більшість віршів Боба Ділана переважно постмодерністські за стилем.

Основні ознаки стилю поета

- Мозаїчність і багатозначність (тексти побудовані з фрагментів, образів, алюзій, не мають чіткої логіки, але викликають сильне емоційне й інтелектуальне враження);
- інтертекстуальність (у піснях відчувається вплив Біблії, класичної літератури, американського фольклору, політичних промов);
- іронічне ставлення до політики, консервативних стереотипів суспільства, національних і расових упереджень;
- поєднання високого й буденного (у текстах використано біблійні образи, цитати з газет, побутові жарти й філософські роздуми);

• відмова від єдиного сенсу, запрошення до багатоваріантного прочитання.

Отже, твори Боба Ділана — це синтез класичної традиції та новітньої експериментальності, музики й слова.

Поліркуйте!

- Як соціальні та політичні події 1960-х років вплинули на творчість Боба Ділана?
- Чому, на вашу думку, пісня «Часи, вони ж міняються...» стала гімном протесту?
- Які ознаки постмодернізму характерні для творів Боба Ділана?

Мистецькі діалоги

В Україні рок-поезія і рок-музика зародилися в 1960-х роках на хвилі суспільних змін — у період «хрущовської відлиги», посилення молодіжного руху й інтересу до західної рок-музики. Значну роль у становленні української рок-музики та рок-поезії наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років відіграли рок-гурти «Брати Гадюкіни», «Кому вниз», «Воплі Відоплясова», гурт «Скрябін» на чолі з А. Кузьменком. Музиканти поєднували тексти з глибоким підтекстом із сучасним звучанням, що й відгукувалося в серцях слухачів і слухачок. Рок-гурти «Мертвий Півень», «Тартак», «Океан Ельзи» й інші звертаються до образу України, творів Т. Шевченка.

Поліркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та послухайте музичні рок-композиції різних українських рок-гуртів, про які йдеться в цій темі. Поділіться своїми враженнями. Розкажіть про свої вподобання щодо української рок-музики.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Дослідіть поетичний і музичний світ Боба Ділана. Напишіть маніфест свободи «Поет в епоху змін» у стилі митця: метафоричний, поетичний, з алюзіями на сучасність.
- Підготуйте творчий проєкт. Знайдіть в інтернеті та послухайте пісні Боба Ділана. Створіть постер / презентацію / подкаст / сторітелінг «Голос протесту».
- Якщо ви добре володієте англійською мовою, зробіть власний переклад поезії Боба Ділана «Blowin' in the Wind» (с. 136) або ж «Cause the times, they are a-changin'» (с. 140). Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Читацька перевірка

- Пригадайте факти з творчої біографії Боба Ділана. Як він змінювався впродовж десятиліть — від фолкспівака до лауреата Нобелівської премії з літератури?
- У чому виявляється його громадянська позиція і протестний характер творів?
- Доведіть, що твори Боба Ділана мають ознаки постмодернізму.
- Чому творчість митця залишається актуальною і сьогодні? Поясніть свої міркування.

ОЛЕКСАНДР ІРВАНЕЦЬ
(нар. в 1961 р.)

Читацький путівник

Цей письменник налаштований проти того, щоб його творчість вивчали в школі. В одному з інтерв'ю він сказав: «Мені страшно подумати, що якась дитина, не вивчивши напам'ять вірша Ірванця, отримає двійку. І, зрештою, ця маленька людина зненавидить і мене, і всю українську літературу».

Проте творчість одного з найяскравіших українських поетів-постмодерністів *О. Ірванця*, безсумнівно, вартує вашої читацької уваги. Тому ознайомтеся з нею так, щоб не розчарувати автора.

УРОКИ КЛАСИКИ

(Скорочено)

Урок I

По краплі видавлювати з себе раба.

По краплі.

Видавлювати.

З себе.

Повільно з себе його видушувати —

Та все на папір,

На папір...

Вичавлювати, витискати,

Як пасту з тюбика,

Аж поки не усвідомиш,

Що вичавив — все,

До кінця!

Отож сміливіше!

Починаємо видавлювати

З себе

Раба

Божого

Ім'ярек...

Урок II

Людина родиться для щастя,

Як птах для польоту.

Як птах...

Як індик,

Як півень,

Як деркач на болоті?
 Як страус,
 Як ківі,
 Як ему,
 Чи як марабу?
 А може, як той, що ховає
 Товсте своє тіло у скелі?
 Всі ж бо вони народились літати,
 Тож плазувати вони принципово не можуть.

А може, без порівнянь?
 Може, людина просто
 Родиться для щастя?

М. Бабак. День
 ненароджених птахів. 1988 р.

Попробуйте!

- Розкажіть про свої враження від прочитаної поезії О. Ірванця.
- Як ви сприйняли сміливе й навіть епатажне поєднання автором у творах ліризму з буфонадою (перебільшенням)? Поясніть свої міркування.

Митець і доба

Олександр Ірванець народився 24 січня 1961 р. в м. Львові. Дитинство та юність провів у м. Рівному. Змалечку захоплювався читанням. Особливо любив фантастику Ж. Верна та А. Конан Дойла. Завжди був і залишається веселим, гострим на язик пересмішником. Свою літературну творчість розпочав з епіграм на однокурсників та однокурсниць Дубенського педагогічного училища, де навчався. Потім учителював, пишається своїм восьмилітнім педагогічним стажем. Заочно закінчив Літературний інститут.

Перші поетичні публікації О. Ірванця з'явилися в періодиці на початку 1980-х років. Переважно то були традиційні ліричні вірші. Однак новий час вимагав нового стилю, і молодий літератор охоче відгукнувся на цей поклик.

Навесні 1985 р. в м. Львові три молоді зухвалі поети-однодумці створили літературний гурт «Бу-Ба-Бу». Кожному присвоїли прізвисько-титул: Юрію Андруховичу — Патріарх (бо був найстарший серед них), Віктору Небораку — Прокуратор (через його схильність до аналізу й літературознавства), а Олександрю Ірванцю — Підскарбій (бо колекціонував старовинні монети).

Перший вечір «Бу-Ба-Бу» в Молодому театрі. м. Київ, 1987 р.

Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець. 2010 р.

Назва цього гурту — це скорочення від слів «бурлеск», «балаган», «буфонада». *Бурлеск* — це засіб іронії, пародії: навмисна невідповідність між змістом і формою твору (коли пишуть про серйозне жартома, про дріб'язкове — величаво й навпаки). *Балаганом* колись називали простенькі театральні чи циркові вистави на ярмарках або під час народних гулянь. *Буфонада* — комічні перебільшення.

Цією аббревіатурою бубабісти сформулювали сутність того часу — руйнування радянської імперії та модерного світоустрою. Вони їдко насміхалися з вад тогочасного перебудовного суспільства — лицемірства, ретроградства, закомплексованості, невігластва, користолюбства.

Манера «Бу-Ба-Бу» передбачала активне переосмислення європейських літературних канонів крізь призму українського контексту, гру, епатаж, пародіювання авторитетів.

Тогочасна комуністична влада, а також читачі й читачки із соцреалістичними поглядами або ж без почуття гумору сприймали творчість бубабістів роздратовано. Але спрагла до змін молодь шалено ними захоплювалася.

«Бу-Ба-Бу», що активно діяв до середини 1990-х років, — це перше виразно постмодерністське явище в українській літературі. Воно справило неабиякий вплив на весь стиль тогочасної доби. О. Ірванець згодом зауважив: «Після “Бу-Ба-Бу” в українській поезії стало можливим писати все. Ми зруйнували дуже багато шаблонів. Ми писали, не думаючи про те, що це “не можна”, і воно ставало “можна”».

Письменник зізнається, що не є зятим роботоголіком. Проте його творчий доробок досить вагомий — поетичні збірки («Вогнище на дощі», «Любіть!..», «Мій хрест», «Пісні війни» та ін.), проза, п'єси, есе. Твори О. Ірванця перекладали англійською, німецькою, французькою, шведською, польською, чеською, італійською, хорватською мовами. Він автор понад двох десятків книжок і числен-

них публікацій у періодичних виданнях та альманахах Європи й Америки. Також О. Ірванець займається перекладами польських, чеських і французьких літераторів.

Дуже популярні його роман-антиутопія *«Рівне / Ровно. Стіна»*, повість *«Очакимря»*, роман *«Харків-1938»*.

О. Ірванець є членом Українського ПЕН-клубу, що підкреслює його активну участь у міжнародному літературному діалозі.

В одному з недавніх інтерв'ю О. Ірванець висловив свою найзаповітнішу мрію: *«Я люблю Україну, бачу, яка вона героїчна, бачу, що українці — найкрутіша нація у світі, яка не боїться продовжувати жити, працювати, вчитися і взагалі функціонувати під вибухи й завивання сирен. Я дуже хочу, щоби Україна усталилася в собі, щоби вона стала українською за всіма визначеннями, без оглядок на Росію, Польщу, Німеччину чи Америку. Знаю, що до цього ще далеко, але я дивлюся в майбутнє з оптимізмом»*.

Окрім літературної праці, О. Ірванець захоплюється нумізматикою, «зависає» в соціальних мережах (він — популярний блогер), любить мандрувати, просто поспілкуватися з друзями, пожартувати чи й розіграти їх.

Поціркуйте!

- Про які грані особистості О. Ірванця ви дізналися?
- Які риси характеру митця вам імпонують? Чому?
- Які його захоплення ви поділяєте?

У поезії О. Ірванця поєднано два стильові потоки — серйозний лірико-філософський і жартівливий іронічно-сатиричний.

Передовсім він майстерний лірик, який захоплюється красою світу та людини, коханням. А водночас дивується з недосконалості суспільства та недалекоглядності людей, які не розуміють, що життя — найвищий дар, і не цінують його.

Письменник часто звертається до образу стражденного Ісуса Христа перед розп'яттям. І так передає сум, відчай, втому — власні й кожної нормальної людини тієї ненормальної, розбурханої доби:

Переночуй мене, вишневий саде,
Бо це моя остання в світі ніч.
Бо завтра хрест мені на плечі саде,
Як символ роздоріж і протиріч.

Така філософічна вдумливість несподівано зумовила карнавальність — іронічний та самоіронічний тон, гру словами, образами, цитатами, бурлеск.

Це особливо помітна ознака індивідуального стилю Ірванця-постмодерніста.

Поет доброзичливо, а за потреби — гостро, піджартовує і над сьогоденням, недолугостями нашої держави, і над своїми друзями-бубабістами, і над собою. Деякі надто «правильні» читачі й читачки обурюються: важко збагнути, коли він говорить серйозно, а коли жартома, «чудіть»! Але це і є одна з ознак постмодерністського стилю.

У такий спосіб поет закликає читачів і читачок бути уважними, не втрачати почуття гумору, пам'ятати, що світ суперечливий і мінливий, і навіть на серйозне треба вміти дивитися з усмішкою.

В О. Ірванця є вірші, що сприймаються як пародія на сентиментальну любовну лірику. Дещо незвичне ось таке освідчення в коханні:

Комедіантко, акторко, фіглярко!
Маріонетко, напудрена лялько!..
В горлі образа каменем стала —
Як ти мене допекла і дістала...

Однак завершується вона все одно довірливо, щиро:

Вірш цей мережу. Душу морожу.
Я вже без тебе жити не зможу.

Коли ж ідеться про справді огидні чи небезпечні вади, Ірванцеве слово стає жорстким, саркастичним. Поет каже: «Я не хочу, щоб мною правила дурні, і намагаюся із цим у міру своїх скромних сил боротися. А боротись я можу тільки сміхом — висміюванням, обсміванням».

Більшість іронічно-саркастичних його віршів є зразками *громадянсько-патріотичної лірики*. Але дехто сприймає їх як глумливі чи навіть блюзнірські. Це дошкульне висміювання тих, хто пишномовними клятвами прикриває свою байдужість, а то й корисливість:

Раптово усі поставали борцями.
Усі з піджаків майорять прапорцями.
А я — не борець, не трибун, не оратор.
Дурна в мене вдача, паскудний характер.

Особливо гострі дискусії викликала пародія О. Ірванця на відомий вірш В. Сосюри «Любіть Україну»:

Любіть Оклахому! Вночі і в обід,
Як неньку і дедді достоту.
Любіть Індіану. Й так само любіть
Північну й Південну Дакоту...

Але це насмішка не над почуттями до Вітчизни, а над нещирим надмірним псевдопатетичним пишнослів'ям, якого є нині багато.

Ще одна визначальна ознака стилю О. Ірванця — *інтертекстуальність*. Поет широко обізнаний зі світовим мистецтвом. Він

приховано чи пародійно цитує інші знакові твори. Часто веде уявні бесіди з класиками — письменниками, художниками, музикантами, акторами. І читачів / читачок запрошує до такого діалогу.

Постмодерністські прийоми О. Ірванця, зокрема іронія, цитування, пародія, часто включають аллюзії на класиків світової літератури. Так, у його збірці «Сатирикон-XXI» є твори, що стилістично перегукуються з європейською сатиричною традицією, зокрема з давньоримським «Сатириконом» Петронія.

В оповіданні «*Play the game*» помітний вплив англомовної культури — і назва, і стиль, що нагадує американську коротку прозу.

Точно охарактеризував творчу манеру цього митця письменник В. Ґабор: «Нестримна дотепність, уїдлива іронія і дошкульний сарказм, а за ними — несподівано ніжна, пронизана глибоким смутком лірика — ось такий справжній Ірванець».

Поіміркуйте!

- Що ви дізналися про особливості індивідуального стилю поета-постмодерніста?
- Які запитання про творчість ви поставили б письменникові?

Досліджуємо твір

Цикл «**Уроки класики**» О. Ірванець написав на початку 1990-х років, коли радянську імперію вже було повалено. Але в душах багатьох людей ще продовжували панувати комуністичні, колоніальні ілюзії та стереотипи. Зокрема, популярними залишалися розтиражовані радянською освітою «правильні думки», «красиві вислови» письменників-класиків. Але насправді потворна колоніальна реальність різко суперечила цим афоризмам. Тому О. Ірванець слонукає дослухатися до справжнього, глибинного сенсу тих висловів. Для цього вдається до мовної гри із цитатами (інтертекстуальність), пародіювання, гіпербол, контрасту.

У вірші «**Урок I**» поет обіграє афоризм «Видавлювати із себе по краплі раба». І наголошує, що свобода — найвищий ідеал постмодерністів. Але водночас ідко іронізує над лицемірами: видушувати із себе раба на папір. Як відомо, більшість радянських письменників гучними фразами про свободу, справедливість часто прикривали своє раболіпне служіння владі.

Промовисте й останнє слово вірша — архаїзм «ім'ярек» (такий-то). Колись у церковних текстах так позначав себе той, хто молиться чи пише цей документ. У вірші вже звучить й авторська самоіронія, тобто і мені, і кожному з нас дуже важко щодень витискати із себе раба, відстоювати гідність.

У вірші «**Урок II**» О. Ірванець уже іронізує над тими, хто обдурює себе найвищими ілюзіями, намагається жити у світі «рожевих поні». Насправді життя значно прозаїчніше й суворіше, і не кожна людина може бути в ньому щасливою.

Щоб наголосити на цьому, автор подає довгий перелік птахів, які переважно або зовсім не літають. У такий спосіб у підтексті вірша стверджено: не будуй повітряних замків, але в будь-яких умовах постарайся бути просто щасливим.

В обох віршах багато повторів і переліків. Це характерна ознака постмодерністських текстів. Так автор підкреслює хаос, карнавальність, парадоксальну суперечливість, невпинну текучість, незбагненність світу.

Отже, карнавальна-сатирична поезія О. Ірванця скерована на переборювання часу «Бу-Ба-Бу» в Україні, у світі, на звільнення людини від стереотипів, самообману, на пошук себе справжнього, свого щастя.

Читацькі діалоги

- Який настрій переважає у віршах «Урок I», «Урок II»: серйозний, іронічний, сатиричний чи інший?
- Як О. Ірванець поєднує сучасність із класичною літературною традицією? Наведіть приклади.
- Визначте основний мотив прочитаних поезій.
- Яку роль відіграє іронія в «Уроках класики»?
- Які стилістичні засоби використовує автор для створення пародії?
- Знайдіть приклади гри слів або несподіваного порівняння в прочитаних поезіях.
- Доведіть, що «Уроки класики» є постмодерними творами.

Мистецькі діалоги

О. Ірванець — багатогранна творча особистість. Ще в студентські роки він захопився драматургією. Пише п'єси для читання, тобто не стільки для постановки на театральній сцені, як для читачів і читачок, які їх зможуть уявити, зрозуміти й осмислити. Такий жанр дуже популярний у Європі.

Драматичні твори О. Ірванця ставлять на театральних сценах України, Німеччини, Польщі й інших країн, що свідчить про інтерес до його творчості в європейському культурному просторі. Це п'єси «Брехун з литовської площі», «Електричка на Великдень», «Рекордінг», «Прямий етер» та ін.

О. Ірванець також робить переклади драматичних творів зарубіжних письменників. У його перекладі на сцені Молодого театру (м. Київ) упродовж багатьох років ставлять п'єси культового польського драматурга Я. Гловацького.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Уявіть себе журналістом / журналісткою. Розробіть сценарій інтерв'ю з О. Ірванцем. Підготуйте запитання про його ставлення до іронії, свободи, про мрію щодо України тощо.
- Прочитайте самостійно за власним вибором поезії О. Ірванця. Знайдіть в інтернеті інтерв'ю з митцем та іншими учасниками гурту «Бу-Ба-Бу». Підготуйтеся та проведіть з однокласниками / однокласницями дискусію «Бу-Ба-Бу — літературна провокація чи прорив?» Обговоріть, чи справді гурт зруйнував шаблони. Чи це було необхідно? Що вам близьке, а що викликає заперечення у світоглядних позиціях постмодерністів?
- Підготуйте комікс «Бу-Ба-Бу на ярмарку» у стилі постмодернізму — іронія, епатаж, бурлеск.

Читацька самоперевірка

- Чому поетичний цикл О. Ірванця називається «Уроки класики»? Що це дає для розуміння його змісту?
- Як ви думаєте, чи зберігають ці вірші свою актуальність нині? Чому?
- Чим індивідуальний стиль О. Ірванця відрізняється від традиційної поезії? Доведіть, що він митець-постмодерніст.

Читацький пугівник

Людство, щоб жити далі, мусить дорослішати — робити висновки з минулого, поступово аналізувати теперішній досвід, виробляти нове світосприймання. Тому у ХХІ ст. на зміну постмодернізму прийшов новий стиль доби й мистецький напрям — *метамодернізм*¹. Осягнути його сутність ви матимете змогу на прикладі творів різних видів сучасного мистецтва та в процесі ознайомлення з поезією і прозою нинішнього часу.

Око знання — комплекс «Місто мистецтв і наук». м. Валенсія (Іспанія) (архітектори С. ді Калатрава, Ф. Канделла)

Культурно-історичні паралелі

Появу метамодерного світогляду зумовили радикальні зрушення в суспільно-культурному житті сучасного людства. Передовсім високі технології, цифрова перебудова суспільства й економіки. Водночас не виправдали себе очікування та ідеали постмодернізму. Неолібералізм, глобалізація, мультикультуралізм не об'єднали людство. Не відбулося і «кінця історії», а країни продовжують конкурувати, боротися за панування над іншими. Не зникає корупція, суспільна несправедливість. Постмодерністську добу з її відносною стабільністю, миром, розквітом демократії, плюралізму різко обірвала російська навала в Україну. Світ на очах змінюється до невпізнання. Усі приховувані досі суперечності й проблеми стають явними.

Мистці та доба

Метамодернізм — мистецький напрям сьогодення, що поєднує основні ознаки модернізму й постмодернізму. У метамодерністських творах співіснують щирість з іронією, надія із сумнівом, пошук сенсу з розумінням його відносності.

Метамодернізм не заперечує постмодернізм як художнє явище, а використовує деякі його прийоми. Однак відмовляється від основних настанов постмодернізму: від зосередження на грі, фантазуванні й ускладнених естетичних експериментах, від надмірної іронічності, руйнації ієрархії цінностей тощо. Натомість виробляє свої виразні ознаки.

¹ Використовують й інші назви: гіпермодернізм, трансмодернізм, цифромодернізм, космомодернізм, мегамодернізм. Давньогрецький префікс *мета-* у складних словах указує на перехід до чогось іншого, означає проміжний стан, перебування чогось посередні між протилежностями.

Основні ознаки метамодернізму

- *Відновлення реальної цілісної картини світу.* Якщо постмодернізм довкола бачив хаос і підміняв узвичаєну картину світу на ігрову, то метамодернізм відновлює гармонію, повертається до універсальних істин, до серйозного, до віри в можливість пізнавати й змінювати життя на краще.

- *Неоміфологізм.* Метамодерністи відроджують у своїх творах атмосферу казковості, багатозначної притчі, використовують мотиви, образи, прийоми прадавніх міфів, фольклору, класичних мистецьких стилів. Так вони показують багатовимірність світу, глибину людської і національної душі, використовують творчий досвід великих попередників. Яскраві зразки — картини О. Шупляка й А. Міллера, проза Г. Пагутяк, Дари Корній або Дж. Роулінг.

О. Шупляк. Дерево життя. 2022 р.

- *Екофутуризм* (від слів *екологія* і *майбутнє*) — створення середовища для гармонійного співіснування людини, природи та техніки. Метамодерністи гостро ставлять питання *техноетики*. Тобто наскільки можна техніці впливати на фізичне, суспільне, духовне життя людини, як ставитися до штучного інтелекту, співіснувати з ним, як розпізнавати реальність / ірреальність. Цю проблему глибоко розкриває сучасна наукова фантастика в кіно й літературі. Серед її найпомітніших зразків — романи-технотрилери М. Кідрука «Бот», «Твердиня», «Заирни у мої сні», «Не озирайся і мовчи», роман-психотрилер О. Михеда «Астра», цикл культових американських фантастичних фільмів режисера Дж. Кемерона «Аватар».

- *Діалогічний персоналізм* (від латин. *persona* — *особа*). У центрі метамодерністських творів — характер і життєвий досвід конкретної людини. Наголошується на тому, що щасливою може бути лише вільна та творча особистість. Для щастя людина має хотіти й могти вести діалог з іншими людьми, зі світом, щоб пізнавати себе, інших, життя, самореалізуватися.

Така персоналістична проблематика є основною в сучасній українській і зарубіжних літературах. Зокрема, у творчості К. Москальця, В. Трубая, Г. Тарасюк, Л. Пономаренко, С. Процюка, В. Слапчука, Ю. Іздрика, С. Жадана. Так само й у романах популярних нині зарубіжних авторів: американських письменників Д. Ф. Волеса («Влідий король»), Дж. С. Фосера

(«Страшенно голосно й неймовірно близько»), американського митця в'єтнамського походження О. Вуонга («На землі ми недовго прекрасні»), комедії-фентезі «Барбі» американської режисерки Г. Гервігін.

- *Туга за справжнім.* Постмодерністи підмінювали реальність ігровою, фантазмагорійною. А от метамоделістів цікавить справжня дійсність, щирі почуття, традиційні цінності, класичні теми та форми. Митці-метамоделісти повертаються до «високих» тем: любов, смерть, віра, пошуки сенсу життя. Однак не наївно, а з усвідомленням складності світу.

- *Жанрово-стильовий синкретизм*¹ — поєднання різних жанрів, видів мистецтва, медіа, стилів (мемів і міфів, соцмереж і літературної класики, попкультури й філософії, ознак бароко, символізму, імпресіонізму, неоромантизму тощо).

- *Техноестетика.* Це використання у творчості новітніх технологій. У рекламі й мистецтві постають *технообрази*, тобто образи, змодельовані за допомогою цифрових технологій (наприклад, «живі» картини — з рухомими елементами). Перед опублікуванням нового літературного твору часто готують *буктрейлер* — короткий рекламний відеоролик за мотивами книжки.

Нині з'являються спроби створення «живої» книжки, тобто з використанням електронних додатків. Також митці-метамоделісти іноді задіюють *віртуальну реальність*. Це — створене комп'ютерними засобами штучне середовище, у яке можна проникати, змінюючи його зсередини й переживаючи при цьому ілюзію реальних відчуттів.

Більшість найпопулярніших сучасних українських і зарубіжних письменників і письменниць тяжіє до метамоделістського стилю. Це О. Забужко, С. Жадан, М. Матіос, П. Вишебаба, І. Павлюк, М. Кідрук (*Україна*); Дж. Роулінг, Н. Гейман (*Велика Британія*); П. Коельйо (*Бразилія*); М. Кундера (*Чехія / Франція*); О. Вуонг, Д. Ф. Волес (*США*); Г. Кабесон Камара (*Аргентина*); Х. Ган (*Південна Корея*) та ін.

І у творчості молодших авторів — А. Кокотюхи, М. Кідрука, О. Михеда, П. Вишебаби (*Україна*); З. Сміт (*Велика Британія*); Дж. Сондерс (*США*) та ін. — стиль метамоделізму переважає.

Повітряйте!

- Художні твори яких письменників і письменниць, згаданих у цій темі, ви прочитали самостійно? Чим вони вас вразили?
- У чому виявляється своєрідність стилю метамоделізму? Які його особливості вас найбільше зацікавили?

¹ *Синкретизм* (від грецьк. *з'єднання*) — поєднання чи злиття різних самодостатніх або навіть несумісних явищ, ідей, стилів.

Миєте цю діалог

Метамодернізм у живописі — це поєднання ідей минулих епох із сучасністю. Також художники створюють картини майбутнього, змушуючи людей замислитися над нинішніми проблемами. На відміну від постмодерністів, вони не іронізують, не граються смислами, а розглядають сучасність лише як ланку в довгому ланцюзі минулого—майбутнього. Такі сюжети відтворено на картинах американського художника **Адама Міллера**. На полотнах у стилі метамодернізму митець порушив проблеми екології, гуманізму, самого виживання людства.

У сучасному вітчизняному живописі дуже оригінальною є творчість **Анатолія Криволапа**, який виробив власний упізнаваний стиль. На його полотнах домінує «гаряча» кольорова гама (майстер опанував понад 50 відтінків червоного), реалістичні елементи набувають узагальнених символічних ознак. Живопис митця ніби створений для медитації. Треба зазначити, що найвідоміша його картина «Кінь. Вечір» була продана на аукціоні «Phillips» за \$186 тисяч.

А. Криволап. Кінь. Вечір. 2012 р.

Українська художниця **Наталія Багацька** працює в стилі, що нагадує світлини. Тому її метамодерністські картини мають ефект гіперреалістичного відтворення дійсності. Так, мисткині вдалося майстерно передати ілюзію фото.

Картини сучасного шотландського художника **Пітера Дойґа** — своєрідні колажі. На основі всього побаченого раніше, фрагментів пам'яті йому вдається створювати цілісні полотна. Часто митець зображує місця, де немає

ознак присутності людей. Його картина «Біле каное» була продана на аукціоні «Sotheby's» за 11,3 млн доларів. Живопис П. Дойґа порівнюють із роботами норвезького художника Е. Мунка.

Зразком метамодернізму в архітектурі є комплекс «Вертикальний ліс», споруджений у м. Мілані (Італія). Автори проєкту — італійські архітектори **С. Боєрі, Дж. Баррека** та **Дж. Ла Варра** — поєднали урбанізм і природу. Засаджені рослинами тераси — це окрема екосистема, що дає життя птахам і комахам.

Новим символом м. Гамбурґа (Німеччина) стала Філармонія на Ельбі, спроектована швейцарським архітектурним бюро «Herzog & de Meuron». Цей шедевр світового метамодерного архітектурного мистецтва органічно вписався в історичну забудову міста,

Н. Багацька. Ні ніч, ні день.
2018 р.

створюючи ілюзію айсберга, що додрейфував до порту й зупинився. Складна споруда у формі хвиль постає як символ єдності урбанізму та природи.

Метамодернізм у зарубіжному кінематографі представлений роботами американського режисера **Веса Андерсона**. У фільмах «Королівство повного місяця», «Готель "Гранд Будапешт"», «Дивовижна історія Генрі Шугара» помітні виразні ознаки цього стилю: простота розповіді, наївність, неіронічне представлення абсурду, поєднання подій реальних і нереальних, про які розповідається серйозно й просто.

Прикладами метамодернізму в українському кіно є фільми «Поводир», «Нескорений», «Незламна», «Чорний Ворон», у яких стверджено національні цінності як основу пошуку сенсу сучасного життя.

Пошукуйте!

- Перегляньте репродукції творів живопису, що вміщені в цій темі. Знайдіть в інтернеті й ознайомтеся з іншими зразками сучасного мистецтва, «оживленими» за допомогою ШІ картинами давніх українських художників.
- Знайдіть в інтернеті буктрейлер до роману М. Кідрука «Колонія. Нові темні віки», презентацію проекту відеоарту «Artarea Часу. Перезавантаження». Поділіться враженнями.
- За QR-кодом подивіться музичний кліп. Поділіться враженнями. На основі яких ознак можна назвати ці твори метамодерними? Аргументуйте свої міркування.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором). За QR-кодом ознайомтеся з інсталяцією англійського митця італійського походження Д. Квайоли «Pleasant Places», у якій зміна екранних зображень створює ілюзію вітру, живого пейзажу, що реагує на присутність людини. Уявіть себе митцем / мисткинею та створіть роботу (одноосібно або колективно) у стилі метамодернізму (наприклад, колаж, інсталяцію тощо). Відтворіть красу природи (ліс, море, гори, річка, поле, вода, небо...), використайте цифрові або фантастичні елементи (екрани, світло, голограми...), передайте емоційний настрій (спокій, тривога, надія, іронія...). Поцікавтеся думкою однокласників та однокласниць щодо вашого творчого проєкту.
- Створіть постер або сторінку в соцмережі вигаданих героїв / героїнь метамодерного твору. Представте інформацію про них з іронією і щирістю, зробіть продуманий (але з мемом) допис від імені героя / героїні. Подайте коментарі, у яких показано різні погляди та судження.

Читацька самоперевірка

- Як ви розумієте сутність метамодернізму як мистецького напрямку?
- У чому відмінність метамодернізму від постмодернізму?
- «Модернізм вірив у прогрес, науку, логіку. Постмодернізм усе ставив під сумнів, висміював ідеї, не вірив в одну істину. Метамодернізм каже: "А чому не і те, і те? Ми можемо бути щирими, але й розуміти, що світ складний і неоднозначний"». Чи погоджуєтеся ви з таким метафоричним трактуванням мистецьких напрямів? Аргументуйте свої міркування.
- Чи доводилося вам читати метамодерні твори? Доведіть на основі вивченої теми, що прочитане вами має ознаки метамодернізму.
- Чим саме запам'яталися вам твори різних видів мистецтва в стилі метамодернізму? Чи імпонують вони вам? Поясніть свою думку.

Читацький нотівник

Нова дійсність зумовила остаточне утвердження метамодернізму як провідного стилю доби та мистецького напрямку. Зокрема, його ознаки притаманні творам сучасної української літератури, де особливо актуальною постала тема російсько-української війни.

Пригадайте вже вивченні оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», вірші П. Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну», В. Матвій «Весь світ завмер...», І. Чернілевського «Я повернуся...». Поділіться з однокласниками й однокласницями враженнями, роздумами над прочитаним.

Митці та доба

Російська агресія 2014 р., а надто велика навала 2022 р. змінили життя в Україні. Нашим повсякденням стали тривоги, ракетні обстріли, шахедні атаки, пожежі, руїни, кровопролитні бої, біженці й, на жаль, болісні втрати.

Війна наочно показує нищівність одних і велич інших. Московська імперія вкотре засвідчила патологічну ненависть до України та жаждою знищити нас як націю. Український народ виявляє дивовижну мужність, стійкість, вільнолюбність, згуртованість, національну гідність.

Українські письменники та письменниці також стали на захист Вітчизни. Вони займаються волонтерством, працюють у госпіталях, усіляко допомагають фронту. Багато літераторів і літераторок воюють із загарбниками на передовій. Серед них *І. Астапенко, О. Бик, О. Герасим'юк, Б. Гуменюк, І. Павлюк, А. Полежака, А. Чех, Я. Черногуз*.

О. Шекітєв. Березня,
2022 р.

Немало майстрів художнього слова полягло на війні. У скорботі сьогодні згадуємо *В. Амеліну, Г. Бабіча, В. Вакуленка, М. Кривцова, О. Осадка, І. Чернілевського*.

Попри все, митці-воїни виконують головне своє покликання. Як давні літописці, вони ретельно фіксують для нащадків героїзм і трагедію нашої доби. Чутливо й майстерно виповідають найглибші переживання, біль, відчай, але й возвеличують віру та надію зраних душ. І так допомагають триматися і перемогати мільйонам українців та українок.

За тематикою така література є воєнною, а за ідейним змістом — *антивоєнною*. Вона розкриває моторошну, людино-ненависницьку природу загарбницької російської війни, жах людинобивства. А також наголошує, що наш народ миролюбний, однак змушений зараз воювати, щоб захистити рідну землю, свої родини.

За роки боротьби вийшло друком багато книжок на воєнну тематику. Це твори найрізноманітніших жанрів: від поетичних збірок і романів до коміксів, від мемуарів і репортажів до фотоальбомів.

У цю буремну добу, коли емоції зашкалюють, події блискавично змінюються, особливо складно писати великі епічні твори, бо тут потрібні глибоке осмислення, узагальнення і часова дистанція. Проте з'являються і такі книжки, як-от: романи С. Жадана «Інтернат», Т. Горіха Зерня «Доця», Є. Положія «Ловайськ».

Нині найбільше про російсько-українську війну написано поезії. Адже лірика — це миттєвий відгук чутливої душі на подію, враження, переживання. Тим вона й цікава, тому і є живим, надійним щоденником епохи. Поети та поетеси різних поколінь проникливо створюють образ зраненої, але нездоланої України.

Пропонуємо ознайомитися з поезією цього періоду Л. Костенко, О. Ірванця, О. Бика, Я. Черногуз, П. Вишебаби.

Р. Литвин. Мамай.
2022 р.

По-міркуйте!

- Яку роль відіграють українські письменники та письменниці у війні?
- Доведіть, що література сучасної доби водночас є воєнною за тематикою та антивоєнною за ідейним змістом.
- Чому поезія виконує функцію «живого щоденника епохи»?
- Чи може література, на вашу думку, змінити хід війни або вплинути на суспільну свідомість? Обґрунтуйте свої міркування.
- Чи зміниться роль літератури після перемоги — і якщо так, то як?

Ліна Костенко з перших днів війни передає на фронт гуманітарну допомогу (мільйони гривень за літературні вечори та продані книжки), а також свої збірки віршів зі словами підтримки воїнам. Попри постійні обстріли столиці, поетеса залишається в Києві та продовжує працювати над новими творами. Вражають її пророчі рядки, що були створені в перші дні російсько-

го вторгнення в Україну. Л. Костенко художньо зримо змальовує фатальну мить початку великої війни, російського нашествия. Але завершує вірш різючими рядками про нашу перемогу, яка обов'язково настане. Бо «*очі святої Софії*» — наша багатовікова культура, незламний національний дух є її запорукою.

Підкрадається лихо нечутними кроками,
Але раптом зненацька зупиниться мить.
Почорніє село обгорілими кроквами,
І на білому світі війна заgrimить.
Захлинаються кров'ю і димом світанки,
Вигинає імперія хижий хребет.
По дорогах повзуть розчепірені танки,
Причаїлася свастика в літері Zet.
А ще світяться хатки в зимовій завії,
Ще не знає ніхто, що йому на роду,
Лиш над Києвом очі святої Софії
Спопеляють навіки новітню орду.

Читальські діалоги

- Як творчість Л. Костенко впливає на моральний дух українців?
- Доведіть, що поетеса утверджує надію на перемогу України.
- Які художні засоби використовує Л. Костенко для створення атмосфери тривоги та трагізму?
- Простежте та прокоментуйте, як змінюється тон вірша від початку до фіналу.
- Чому «*очі святої Софії*» стають символом незламності?
- У чому полягає пророчість рядків Л. Костенко, написаних у перші дні вторгнення?

Олександр Ірванець, який мешкає в м. Ірпені під Києвом, пережив там запеклі бої та окупацію навесні 2022 р. Почуття, які тоді вирували в його душі, незабаром висловив у вірші.

МИ УСЕ ЗДОЛАЄМО!

З міста, що ракетами розстрошене,
До усього світу прокричу:
Цього року у неділю прощону
Я, здається, не усіх прощу!

Світе-світе, гарно ж ти нас кинув!
Та у пеклі цих страждань-терпінь
Все ж стоїть золотоверхий Київ,
Буча, і Гостомель, і Ірпінь.

Ми усе здолаємо і вистоїм!
Потім ще і рештки приберем
Тих усіх, котрі були тут прислані
Вузькооким лисим упирем.

З вами й я і вистою, й вцілію,
Як у землю рідну міцно впрусь.
Я ніколи не прощу Росію.
... Чом відводиш очі, Білорусь?

Читацькі діалоги

- Які події стали поштовхом до написання вірша «Ми усе здолаємо!»?
- Які емоції домінують у вірші — гнів, біль, надія? Поясніть свої міркування.
- Які рядки з вірша вас найбільше вразили? Чому?
- Чи має право поет не пробачати під час неділі прощення? Чому?
- Чому автор звертається до світу з докором? Який меседж він хоче донести?

Особливо щемливі й проникливі рядки поетів і поеток, які перебувають на фронті, щодня ризикують життям, захищаючи нас.

Мужній воїн і водночас талановитий поет-лірик, бард, музикант — **Олекса Бик**. Народився в селищі *Сосниці* на *Чернігівщині*. Зі шкільних літ захоплювався поетичною творчістю. Учасник Революції гідності. До війни працював журналістом. Навесні 2014 р. проводив репортажі з окупованого Криму. Потім воював у Добровольчому українському корпусі, захищав Донецький аеропорт та м. Бахмут. Зараз — командир інженерно-саперної роти. І водночас воїн не полишає творчість.

Дебютна книжка поета «*Вірші на руці*» була відзначена премією імені Василя Симоненка в номінації «За кращу першу поетичну збірку».

Автор так пояснює назву книжки:

Нашепотіла строфи ці
Моя печаль, моя химера —
Не довіряючи паперу,
Пишу я вірші на руці.

Вірші О. Бика — як найвідвертіші, задушевні зв'язання друзям і подругам, без жодної нотки награності. Тому автор і пише їх найчастіше не «в стовпчик», а розмовною прозою. Але зберігає ритміку — віршовий розмір, рими. Ці тексти підкреслено непафетичні, а переповнені ніби буденними подробицями. Але, удумавшись, помічаєш: насправді то промовисті символічні деталі, а за зовнішнім спокоєм пульсує вир почуттів. Ознайомтеся і ви з ними.

Вона носить його сорочку і кулю на ланцюжку, вона пише йому уранці і опівночі по рядку. Незважаючи на ознаки прогресуючої шизи, розмовляє про щось самотнє із тіннями у кутку.

Коли ніч заповзає в кімнату, ховаючись від грози, вона мовчки вдягає куртку і взуває свої шузи. Розлітаються блискавиці, розверзаються небеса — її очі такі ж глибокі, лиш кольору бірюзи.

Вона знає, що все намарно, та вірить у чудеса. Вона молиться, мов причинна, підбираючи слова...

... Він на фото у однострої, палець правої — на курку. Він сміється і мружить очі. Та ніколи не воскрес.

Коли закінчиться війна і всі повернуться додому, коли зі стін аеродрому зітруться їхні імена, коли відродиться земля, перетравивши кулі й міни — ти мовчки плюнеш на руїни колись могутнього Кремля.

Читацькі діалоги

- Якими деталями у вірші «Вона носить його сорочку...» розкрито глибокі переживання дівчини, що втратила коханого? Прочитуйте з тексту.
- Яким автор уявляє повоєнний час у поезії «Коли закінчиться війна...»? А ви?

Мистецькі діалоги

Поет-воїн О. Бик написав і виконав пісню — саундтрек до документального фільму «Добровольці Божої чоти», який зняли режисери Л. Кантер та І. Ясін про героїв-захисників Донецького аеропорту. Відтоді ця пісня стала неофіційним славнем українського добровольчого руху.

Поліркуйте!

- За QR-кодом послухайте пісню О. Бика «Добровольці Божої чоти». Знайдіть в інтернеті та подивіться творчу зустріч із поетом-піснярем. Які основні мотиви й образи його пісень? Як виявляється характер митця в його пісенній творчості?

Ярина Чорногуз народилася в м. Києві. Її дідусь і батько — письменники. Навчалася в Києво-Могилянській академії. Учасниця Революції гідності, координаторка руху «Переходь на українську». На фронт дівчина пішла волонтеркою-парамедикинею. Зараз — розвідниця в батальйоні піхоти.

Пише глибоко інтелектуальну поезію, розкриваючи реалії і сенс російсько-української війни. Тому не випадково форма її творів — верлібр (або вільний вірш). Це поетичний текст

без віршового розміру, рим, без поділу на строфи, а іноді й без розділових знаків. Ритм у таких віршах досягається лише наспівною інтонацією. Ця форма особливо популярна в сучасній поезії.

Збірка Я. Чорногуз «[*dasein*: оборона присутності]» удостоєна найвищої нагороди — Національної премії України імені Тараса Шевченка.

На думку літературознавців, «поезії Ярини Чорногуз — це своєрідні листи з фронту, де ти не знайдеш опису бойових дій чи переліку звільнених територій. Це листи про біль від втрати загиблих побратимів і посестер, про буття на війні тут і зараз, про усвідомлення та прийняття власного вибору піти воювати, листи про те, як виглядатиме світ після всього цього болю, що розриває зсередини. Листи про те, як виглядає оборона твоєї присутності в цьому світі».

ці вірші ніхто не читатиме
щойно минуть роки війни
жодне покоління історії не бачило того
що пережили ми
(нас зрозуміли б лише покоління, яких посиляли в газові камери,
нас зрозуміли б заморені голодом прабаби й прадіди
нас зрозуміли б ті, що жили по десять років у криївках за цінність
свободи)
крім них навряд хтось збагне як довго
ця смертоносність їла наші землі,
тіла та серця
а проте
коли зацементуються втрати
як прийде прийняття, відпускання
і нарешті по них
венозне
самовпевнене забуття —
прийдуть нащадки
(молитимусь, щоб хоч вони були вільними від
російського терору) —
наші вірші визнають надто темними
і нудними через їхній біль
через їхню неосяжну травму
через надто гучну відвертість
через фрактальну¹ темряву
нудну для сторонніх очей тих
хто не був свідком
не мав втрат
не жив післяжиттям
коли настане ця мить забуття

В. Горобець.
Україна після війни.
2024 р.

¹ Фрактал — структура, що складається із частин, які подібні до цілого.

(мене вже точно не буде)
 яка ж я була б щаслива
 що десь у спалахах всесвіту ще
 будуть такі часи
 будьте щасливіші за мене
 і за нас усіх
 не забудьте коротку притчу,
 розказану сотнею наших книг
 писаних у окопах і позаду них

Читальські діалоги

- Знайдіть в інтернеті та подивіться інтерв'ю поетеси Я. Черногуз. Які теми, порушені нею, вам видаються актуальними? Які її міркування суголосні з вашими, а які, можливо, ні?
- Верліброву лірику нелегко сприймати без підготовки. Для належного її розуміння потрібне вдумливе неквапливе прочитання, бачення підтекстів. За QR-кодом послухайте, як читають таку поезію професійні актори.
- З якими епохами в історії України авторка ставить в один ряд трагічні події цієї війни? Що поєднує ці епохи? Як ви думаєте, яку притчу лірична героїня вірша заповідає нащадкам?
- Підготуйте власний варіант виразного читання твору Я. Черногуз.

Відомого вже вам поета й музиканта-воїна **Павла Вишебабу** називають *голосом свого покоління*. Побратими й посестри митця кажуть, що він має винятковий талент висловлювати те, що вони відчують, але для чого їм іноді не вистачає слів. Саме так і звучить спільний голос покоління, яке мужньо бореться за свою Вітчизну.

Поет народився в м. *Краматорську* на *Донеччині*. Віршував із дитинства. За фахом — журналіст. Активний учасник Революції гідності.

Живучи в зденаціоналізованому Донецькому краї, теж послуговувався спочатку російською мовою, а іноді українською. Але після окупації рідного міста рашистами принципово перейшов на українську.

Відкрив перше в Україні веганське кафе, бо сам сповідує ідеологію веганства. Він є співзасновником громадського об'єднання «Єдина планета». Ця екологічна організація бореться проти знищення тварин, знущання над ними, протидіє змінам клімату й вимиранню видів.

Після повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. він воює в лавах єгерської бригади. Його перша поетична збірка *«Тільки не пиши мені про війну»* увійшла до двадцятки найпопулярніших сучасних українських книжок. На свої тексти митець записує кліпи з відомими виконавцями. Його авторський канал на YouTube отримав «срібну кнопку», маючи понад 100 тисяч підписників.

Серед найвідоміших творів П. Вишебаби — вірш-пісня «*Моє покоління*». Про його сенси автор так розповідає в одному з інтерв'ю: «Цей вірш я написав на початку повномасштабного вторгнення в Новоукраїнці на Донеччині, буквально між обстрілами. У ньому вдячність і захоплення людьми, які були зі мною на фронті та тими, хто допомагав воювати з тилу. Зараз для мене це ще й текст пам'яті: багато захисників, кому я читав цей вірш, уже на щиті. Говорю про них і всіх тих, хто продовжує гідно проходити випробування нашого покоління».

Читацькі діалоги

Знайдіть в інтернеті та перегляньте інтерв'ю П. Вишебаби. Чи поділяєте ви міркування воїна-митця про важливість української мови в сьогоденні? Які його аргументи вам видалися найбільш переконливими? Поясніть свої міркування.

МОЄ ПОКОЛІННЯ

Історія в книгах довга, наживо — минає стрімко,
моє покоління пише сльозами й вогнем сторінку.
До біса маневрів список, дивіться, які ми вперті,
дивіться, як сміємося прямо в обличчя смерті.

Дивіться на наші танці з руйновищ, постів, окопів,
над головами уламки, з-під ніг вилітає попіл,
контемпорарі¹ в підвалах для тих, хто лихої вдачі.
Моє покоління плаче так, щоб ніхто не бачив.

Якщо би всю сіль з копалин жбурнути в страждання світу,
то більшість у наших ранах розквітла би горицвітом.
Із кожним життям навколо недоля і доля спільні.
Прислухайтесь: у полоні ворожому чути співи.

За мить як піти в атаку, ми молимося про спасіння,
якщо Бог і є, він носить форму мого покоління.
Чи прийме він нас, хто знає. Святих серед нас немає.
Дивіться, як ми лютуєм, як пристрасно ми кохаєм.

Коли чорна тінь повстала від Маріка² до Говерли,
ми билися, як востання. І вижили. І померли.
Якщо, як і ми, уголос, ти весело й непохитно
читаєш це українською, значить ми бились гідно.

¹ *Контемпорарі* — різновид сучасного танцю, у якому поєднано імпровізацію, рухи з йоги та східних єдиноборств; його часто виконують на підлозі босоніж.

² *Марік* — так лагідно називають Маріуполь.

Читацькі діалоги

- За QR-кодом послухайте музичну реп-версію вірша «Моє покоління». Знайдіть в інтернеті вірш «Моє покоління» у виконанні автора. Поділіться своїми враженнями.
- Як митець відтворює воєнну атмосферу сьогодення? Яким у сприйманні П. Вишебаби постає сучасне покоління захисників України?
- Яку найзаповітнішу мрію свого покоління висловлює поет? Прочитуйте відповідні рядки. Чому, на ваш погляд, це так важливо?
- За QR-кодом послухайте поезію «Пташка» у виконанні П. Вишебаби. Чим він вас вразив? Які образи найбільше запам'яталися?

Досліджуємо твори

Сучасна українська поезія з війни переважно метамодерністська за стилем. Чому? Передовсім це література із серйозною, злободенною проблематикою, у ній осмислено справжню дійсність. Митці / мисткині відверто обстоюють традиційні морально-національні цінності.

Водночас у цій поезії відсутні надмірна патетика, офіціоз, банальні поетичні красивості, немає нав'язування якихось ідеологій. У центрі уваги поетів / поетес — конкретна, неповторна особистість, її світ. Автори / авторки поєднують поезію з іншими видами мистецтва, використовують сучасні технології, соціальні мережі для живого спілкування із читачами / читачками.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Підготуйте фотоесе «Стійкість поруч». Напишіть роздум про стійкість українського народу, збереження пам'яті, родинного тепла, як у повісті «Котик, Півник, Шапка». Знайдіть або зробіть серію світлин, що передають цю ідею. Додайте до них підписи або цитати з твору О. Михеда. Презентуйте свою роботу в цифровому форматі.
- Зробіть колаж (зокрема цифровий) «Слово проти війни». Доберіть цитати з творів про війну, свободу, патріотизм. Поєднайте їх із мистецькими роботами сучасних митців / мисткинь, символами України.
- Проведіть дискусію «Антивоєнна література», під час якої аргументовано поясніть, чому воєнна (мілітарна) література є антивоєнною. Використайте цитати з творів мілітарної тематики.
- Напишіть за бажанням власний вірш (4–12 рядків), у якому зосередьтеся на одній із таких тем: внутрішній стан людини під час війни; образ рідного міста чи села, що постраждало; надія на перемогу; удячність захисникам і захисницям.

Мистецькі діалоги

Роботи художниці **Каті Лісової** із серії «Сила пам'яті» виконані в мета-модерному стилі. Це мистецька оповідь про зруйновані в час російської навали міста й села України. Картини створені як колажі з фрагментів документальних чи давніх світлин, що об'єднані зображеннями орнаменту з рушника. Саме рушник в українській культурі уособлює зв'язок як з особистою історією, так і з історичною пам'яттю народу.

К. Лісова. Бородянський рушник (серія «Сила пам'яті»)

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукції картин, розміщених у цій темі. Розкрийте символіку цих творів сучасного живопису.

Читацька са.п.перевірка

- Як би ви описали роль митців і мисткинь у час російсько-української війни — лише свідки чи активні учасники?
- Які ознаки метамодернізму є в прочитаних вами поезіях про війну? Підтвердіть конкретними прикладами.
- Підготуйте виразне читання вірша, який справив на вас найбільше враження.

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПРОЗА

Читацький путівник

У цьому розділі ви ознайомитеся із сучасною прозою, яка адресована саме вашому поколінню. У світ зворушливих життєвих історій, дивовижних пригод, перевтілень, мандрівок вас запрошують повісті українських письменників *О. Михеда*, *О. Думанської*, польської авторки *Й. Ягелло*, англійського майстра фантастики *Н. Геймана*, а також романи *Дари Корній* і *Макса Кідрука* — представників нової хвилі сучасної української літератури.

Митці та доба

Сучасна українська проза для молоді дуже захоплива й різноманітна. У чому ж її своєрідність?

Основні теми таких творів: дорослішання молодої людини, пошук себе, стосунки з рідними, зародження дружби, першого кохання, набування досвіду тримати удари життя, налагоджувати взаєморозуміння з іншими. А також веселі чи таємничі пригоди, мандрівки, містичні історії тощо.

Сюжети молодіжних книжок динамічні, несподівані, загадкові.

Персонажі — найчастіше однолітки читачів і читачок або ж люди «із сусіднього двору».

Стиль письма живий, молодіжно-розмовний, без надмірного пафосу, з іскорками гумору, іноді іронічний.

Молодіжна проза порушує й тему сучасної війни. Проникливо, художньо досконало її розкрито, наприклад, у романах *С. Жадана* «Інтернат», *Т. Горіха Зерня* «Доця», у книжці живих історій *Є. Подобної* «Дівчата зрізають коси» й багатьох інших творах.

Цій темі присвячена й запропонована повість «*Котик, Півник, Шапка*» сучасного українського письменника *О. Михеда*.

КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА*(Скорочено)*

У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку, на сьомому поверсі, жили-були бабуся Ліза, дядько Андрій та онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка.

Шафка

Коричневу дерев'яну Шафку дбайливими руками зібрав сам дідусь Петро. Тоді на його голові не було жодної сивої волосинки, а руки були міцні й жилаві. Та й дідусем, власне, він тоді ще не був, і всі звали його Петрусем. Він припасовував Шафку до стіни нової квартири та всімався вагітній дружині Лізі: «На віки будемо, на віки». У тому житті все здавалося «назавжди» — одна квартира, машина (якщо пощастить) і величезна імперія, зшита з клаптиків.

Петрусь складав Шафку, припасовував деталі, налагоджував дверцята, і вона відразу ж постала великою, статечною, гордовитою. (...)

Усередині Шафка більша, ніж здається ззовні. Вона береже сімейний крам. Витончений порцеляновий посуд, який лише зрідка діставали з особливих нагод. Шафка оберігає маленькі кошлаті ковдри, у яких Петро й Ліза забирали новонароджених близнюків із пологового будинку, сина й доньку — Андрія і Катю.

На іншій полиці Шафка зберігає сімейні фотоальбоми із чорно-білими світлинами. Бабуся думає, може, колись онука Соня зацікавиться їхнім життям і минулим своєї родини. Бабуся, звісно, усього не розповість — бо чи ж треба дітям знати стільки болю — та, може, онука хоча б упізнає в рисах загиблих родичів себе. (...)

Ще в іншій шухлядці Шафка береже Лізину вишиванку. Поруч ще бабусині серцеві краплі. У тій же шухлядці лежать бабусині гроші. Їх небагато. Час до часу бабуся сягає по них рукою і дає вже не малій онуці Соні трохи грошенят. Так, най побалує себе чимось солодким.

І якщо сягнути верхньої полицки Шафки, то можна дістатися до найбільшого бабусиного скарбу. Сіль. Сірники. Борошно. Сухарі. Мотузка. Олія. Пачки з гречкою, уже окуповані кількома поколіннями молі.

Близнюки, коли були малими, розуміли, чому мама робить ці запаси. Вона називала себе білочкою і пояснювала, що має робити припаси на довгу-довгу зиму, яка може раптом вторгнутися.

Соня ж уже в ці історії не вірить і не може зрозуміти, чому бабуся найбільшим скарбом Шафки вважає саме ці припаси.

А Шафка береже Лізині тасмниці, намагається зайвий раз не жалітися на життя і не порипувати поіржавілими завісами дверцят. Часом бабуся ніжно проводить по ній рукою, зупиняється і наче прислухається — чи хоча б на мить не відчує на поверхні Шафки тепло Петрусевих рук.

Читацькі діалоги

- Чи нагадав вам початок оповіді казку? Чим саме?
- Яка історія Шафки?
- Що бабуся Ліза зберігає в Шафці? Чому?

Півник

Васильківський
майоліковий півник

Півник родом із Василькова Київської області¹, хоча невпинно переконував Шафку й Кота, що сам він точно з Мальорки².

Петро подарував його Лізі на семиріччя близнючків. Колись у Петрусовому й Лізиному дитинстві, одразу по великій війні, у селі не залишилося жодної тварини. Ні песика, ні півника, щоб провіщали ранкову годину. У школу збиралися навпомацки та вгадували час навмання. Петрусь будив Лізу чеберяти до школи в сусіднє село. Бувало, що вони помилялися і приходили за годину-дві до початку уроків.

Коли Ліза побачила Півника в Петрусових руках, то відразу зрозуміла, чому тепер із ними житиме саме він. Той, кого так бракувало в їхньому дитинстві. Гордовитий, керамічний, укритий розписами з глазурі. (Тут Півник не витримує і додає: «Це зветься майолікою».) Так-так, Півнику, назва ця походить із далекого іспанського острова Мальорка. (Півник знову гукає в бік Шафки й Кота: «Я ж кажу, а ви все: Васильків, Васильків».) І справді — Півника та сотні тисяч його побратимів змайстрували на Васильківському майоліковому заводі. (...)

Близнюки росли, і Ліза з Петром часом не могли збагнути, де ж вони схибили, що доля їхніх дітей складалася саме так. Близнюки в усьому були протилежностями. Катря все робила, немов вихром налітала, а її брат Андрій проживав життя, ніби в енергозберігальному режимі під гаслами: «Не вилазь», «Не висовуйся», «Не поспішай» і найважливіше: «Якось воно буде».

Катря вийшла заміж. Швидко, необачно, як і все, що вона робила. Мати випитувала Катрю, чому вона вийшла саме за того чоловіка, а донька розводила руками: «Так вийшло».

Андрій одружився на старшій жінці, трохи молодшій за Лізу. На весільних фотографіях, які берегла Шафка, помітно, як Андрій намагається заховатися за дружиною. Заховатися від усього. Андрієва дружи-

¹ У м. Василькові на Київщині багато десятиліть працював майоліковий завод. Майоліка (від іт. *maiolica* — *Мальорка*) — це різновид кераміки, що виготовляють із випаленої глини з використанням розписної глазури.

² *Мальорка* (або *Майорка*) — мальовничий острів у Середземному морі.

на давала поради Лізі про все на світі, з особливою увагою вказуючи на помилки у вихованні сина, які тепер доводиться їй самій виправляти.

Катря народила Соню. І життя, укотре на пам'яті Шафки й Півника, рушило іншою колією. Дні стали веселішими, ночі — безсоннішими.

Країна, зшита з клаптиків, розповзалася по болісно прихвачених швах. Бракувало дитячого харчування, а підгузків тут ще й не бувало. Балкон завішаний випраними пелюшками, руки Лізи червоні й натружені від безкінечного прання. (...)

Катрин чоловік, Сонин тато, загинув на заробітках у столиці країни, що летіла в прірву. Його особливо не запам'ятали ні Шафка, ні Півник, ні сама Соня. А Андрія вигнала дружина з дому. Сказала, що в ньому немає стержня, він заважає їй вижити та стати на ноги. І з таким слимаком жити вона не буде, тож хай повертається до своєї матері.

Так вони і жили — від черги за хлібом до черги за цвяхами, від Катринового випадкового заробітку до затримки Лізиної пенсії. (...)

Читацькі діалоги

- Що ви дізналися про Півника?
- Чи нагадує вам казку продовження твору? Чому?
- Які життєві негаразди переживає родина Лізи та Петруся?

Котик

Соні сім, і вона притягнула додому Котика. Руде кошеня, у погляді — довіра, що йому ніхто не нашкодить. Від народження Котик мав тонкий слух і смішні закручені вушка, що нагадували маленькі ріжки. Урешті вушка так і не розправилися, а слух, здається, тільки покращувався, бо дуже скоро виявилось, що в житті повно тих, хто хоче скористатися твоєю довірою. (...)

Як то буває, Котик виявився кішкою, але Соню неможливо було переконати, щоб вона вигадала якусь іншу кличку. А Котик змалечку вчилася стояти за себе. Коли Півник і Шафка намагалися жартувати над Котиковою кличкою, вона вчилася супитися і справляти загрозливе враження. І спершу це викликало усмішки в її друзів, але із часом Півник почав боятися м'якої лапки, яка могла зіштовхнути його з Шафки й розбити на друзки. А Шафка побоювалася Котикових кігтів-дріпалок.

Поступово проявлявся справжній характер Котика. Вона дозволяла Соні себе любити, тримала нейтралітет з Андрієм і розуміла, що краще ластитися до Лізи: усе одно більшість тепла й комфорту забезпечувала бабуся. Коли до Соні приходили друзі, Котик ховалася в Шафці. Сповивалася в кублі з ковдр Каті й

Є. Полосіна. Ілюстрація до повісті О. Михеда «Котик, Півник, Шафка»

Андрія — доводилося, звісно, перетерпіти їхній запах, але для тимчасового прихистку — саме те.

У цій квартирі боялися змін. Хотіли призупинити час. Бо ж щоразу невідомо, чи майбутнє віщує щось добре.

Катя поїхала за кордон на заробітки. Зрідка присилала грошей. Частіше — листівки. (...)

Андрій часто виходив на довгі прогулянки, а решту часу зливався з речами кімнати. Здавалося, ставав одного й того самого кольору з припорошеними покривалами й килимом на стіні. Часто Соня не зауважувала свого дядька в кімнаті: так розтікалося його тіло по поверхні дивана.

Ліза сиділа на кухні, часто доливала м'ятні краплі до кухлика з водою.

Нова незалежна Україна, від'єднана від решти гамівних клаптиків, пережила революції, втратила півострів Крим, а на сході країни Росія відкрила рани війни. Сотні тисяч родин втратили домівки, поїхали шукати прихистку деінде та знайшли нове життя в зеленому-зеленому селищі, а дехто поселився в їхньому високому-високому будинку. (...)

Соня закінчила університет. Серце їй розбивалося кілька разів, кілька разів вона починала все спочатку й усе не могла знайти себе. А як почалася та пандемія, якої Лізі треба було особливо берегтися, онучка повернулася додому й зажила з бабусею, колекцією листівок від Катерини, непомітним дядьком Андрієм і своїми улюбленими друзями — Шафкою, Півником і Котиком.

А потім була та війна.

Читацькі діалоги

- Як у житті Лізи з'явився Котик?
- Про які історичні події ідеться у творі? Як вони вплинули на родину Лізи?

Найтемнішої ночі

Усе починається в найтемнішу пору ночі. То час, коли злодії вдираються в чужий дім. Далеке гуркотіння вибухів, ніби десь стугоняють ешелони травневих гроз. Та за вікном — лютий.

Півник не може бити на сполох, крику не прорватися крізь пил і порох, що забив йому горлянку. Шафка здригається. Кліпає сервізами й про всяк випадок дбайливо обгортає дверцятами сімейні скарби. Кішка схоплюється з Лізиного ліжка й застрибує в кубельце всередині Шафки — нічого доброго це гуркотіння не віщує.

Лізин слух і зір погіршуються, та вона відчуває тривогу свого дому й прокидається першою. Ліза підходить до шибки, вдивляється в безпросвітну ніч. Намагається роздивитися далеку блискавицю вибухів. Ліза знає, що на них насувається. Вона боїться поворухнутися та розбудити любу онуку. Дитина великої війни береже останні секунди мирного життя дитини, що війни не знала.

Ліза знає: щойно Соня прокинеться, усе життя її розірветься навпіл — на «до» й «після». І Ліза боїться, що нова війна вкраде їхнє життя «до»: усе буде знищено — кожна щасливу мить, кожна лиху годину.

Півник притискається до Шафки, Шафка огортає Котика. Вони чують: Соню будить бадьора пісенька рингтону, що здається зараз такою недоречною. Сонна дівчина піднімає слухавку, здивовано щось перепитує.

І вони з бабусею, кожна у своїй кімнатці, водночас шепочуть найстрашніші слова їхнього життя: «Почалося». Соня забігає до бабусі в сусідню кімнату, обіймає її.

Довкола Лізи зникає все. Вир пам'яті схоплює її. Їй знову сім. Вона у своїй хаті. Їй страшно, у вухах дзвін, і червоне скрапує її скронемою. Дівчинка боїться дізнатися, чия ця кров. Рідний дім горить. Червоні півники вогню розповідаються будинком, і все, що вона любить, зникає в полум'ї.

У хату вбігає її найкращий друг, якого вона знає зі своїх перших кроків по землі. Її Петрусь кричить:

— Лізо! Лізо!

Він прикриває їй голову, затуляє собою від вогню і благає лише про одне:

— Не дивися!

Їй не треба того бачити. Вона бачила, як мати рубала голову півню та патрала курку. Бачила, як батько різав свиню. Бачила мертвих старих. Маленька Ліза знає, що трапилося з її батьками. Та бачити їй того не треба. Жодній дитині того не треба. Бо й сама смерть скривилася б від такого жорстокого сінокошу.

Коли закінчилася велика війна, Ліза й Петро вирости та побралися, переконані, що їм удалося втекти й видурити в життя десятки років. І цієї миті — у зеленому-зеленому селищі, на сьомому поверсі високого-високого будинку — без доньки, з непримітним сином, в обіймах онуки, під пильним поглядом Котика, Шафки й Півника Ліза раптом розуміє, що насправді нікуди їй не вдалося втекти від війни. Та сама навіжена червона орда, що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор, суне на маленьку Лізу.

Соня збирає валізку, метушиться. Одна за одною з'являються новини про наступ російських окупантів. Щоразу, прочитавши звістку, Соня скрикує, але не наважується розповідати бабусі. Та Лізі не потрібні деталі — вона знає: ця війна дістане до найвіддаленішого куточка її землі. (...)

До них виходить Андрій. Його обличчя, що завжди мало вираз подивування й образи, змінилося. На ньому проступають раніше незвідані риси й борозни. Та це зауважують лише Котик, Півник і Шафка.

Соня підбігає до Лізи й просить збиратися. (...) Соня іде до Шафки, дістає бабусині краплі. Хоче швидко накрапати заспокійливого. Та Ліза впевнено каже:

— Не треба. Мені не треба.

Ще мить тиші. Покручені вуха Котика вловлюють: вибухи вже ближче. Ліза сумно всміхається онуці. У тьмяному світлі настільної лампи Соня бачить глибокі зморшки під очима старенької. Ліза каже:

— Куди нам тікати? У нас немає нікого, Нікого.

Соня стала навколішки перед Лізою:

— Бабусю, по нас прийдуть. Поїдемо до моїх друзів у Карпати. Там повітря, там тихо.

— Куди я поїду? Тут усе мое життя. Усе, що маю я. Ти їдь. Не переживай за нас. Усе буде добре, — на мить вона замовкає і запитує: — А як я залишу Котика?

— Забереш її з нами.

Котик виповзає зі свого сховку. Горнеться до Півника й Шафки.

— Як я залишу Півника?

— І Півника заберемо, бабусю, — наче до малої дитини говорить Соня.

Ліза знову всміхається до онуки:

— Як я залишу Петрусеvu Шафку?

Соня вдивляється в бабусині очі й не може повірити, чи вона зараз це серйозно каже.

— Бабусю, це ж просто шафка.

Із зібраним наплічником повз них проходить Андрій і відповідає:

— Це не просто шафка, Соню.

Андрій підходить до матері. Ліза підводиться зі стільчика. Син обіймає її і каже:

— Дам знати, як зможу. Усе буде добре. Люблю тебе.

Андрій, здається, уперше у своєму житті знає, що точно має робити. Соня зачудовано дивиться на нього. Андрій виходить у ніч.

На подвір'ї метушаться люди. Гарячково пакують речі до машин. Хапають дітей, домашніх тварин, найцінніше, що вдається спакувати в кілька валізок.

Соня дивиться у вікно, озирається рідними кімнатами, підходить до Шафки, змахує пил із Півника, бере Котика на руки. Котик відчуває, як Соня тремтить. Тварина хотіла б заспокоїти дівчину, та їй самій так страшно, що жодним мурчанням не заглушити той страх.

Соня каже бабусі:

— А де ключі від нашого підвалу? (...)

Читальні діалоги

- Чому розділ має назву «Найтемнішої ночі»?
- Про які події згадує Ліза? Чому?
- Чому Ліза відмовляється покинути домівку? Чим є для неї Котик, Півник і Шафка?

Косолопая

Соня облаштовує сховище в підвалі їхнього багатоповерхового будинку, куди вже ніхто десяток років не заглядав. Сталактити й сталагміти поламаних лиж, ковзанів, санок, запасних шпалер, недомазаної чорної фарби для огорожки на кладовищі, банки затверділого клею ПВА, бурштиново-застиглих консервацій минулих життів (...).

Сусіди намагаються втекти з будинку якомога далі, полишаючи все цінне, а Соня шар за шаром занурюється дедалі глибше в підвал, ніби вкорінюється у свій дім. Сумна посмішка на її вустах: перебираючи речі, вона ніби перебирає намистини свого дитинства й минулого родини. Ось цього дерев'яного коника змайстрував дідусь Петро. А ось цю Барбі з виламанною ніжкою, казали, подарував їй загиблий тато (...).

По всій країні гинуть люди. Можливо, вони бачать спогади про ще не прожите майбутнє, яке крадуть у них окупанти. А Соня закопується в рештки минулого своєї родини, щоб розчистити їхнє з бабусею теперішнє і спробувати вигризти майбутнє.

Чи знає Соня щось про війну? Чи може розрізнити на слух тип снаряда, що летить у її бік? Чи може взагалі відрізнити колір форми окупантів? Чи цікавилася вона політикою? Чи слухала російську музину, дивилася російські передачі й шанувала російську літературну класику? З першим російським снарядом, що влучає в сусідній із ними будинок, Соня усвідомлює: її ненависті до ворога вже вистачить на все життя.

Соня недовго пробула в підвалі, та відчуває, що, розчистивши завали сімейних історій, починає краще розуміти свою бабусю. Перші вибухи, перший десяток окупантів із білою літерою Z на техніці заходять до їхнього подвір'я, де вчора ще гралася малеча, а Соня вже розуміє, про що всі ці роки мовчала Ліза, чого вимовити не могла.

Ліфт не працює. Соня забігає до квартири на сьомому поверсі. І відчуває такий звичний запах дому — бабуся готує сирники. А на інших конфорках уже булькає борщ і вариться картопля в мундирах.

— Треба наготувати наперед. Набери води, дочко, — звертання вихоплюється мимоволі.

Бабуся наче б хотіла перепросити Соню, але онука підходить до старенької ззаду, обіймає її і прихиляється скронею до сивої потилиці.

Котик, Півник і Шафка спостерігають і думають одну думку — так у світі повелося: родину ми не можемо обрати, але найрідніших людей обираємо самі.

Дев'ятеро окупантів заходять у сусідній під'їзд. Виганяють людей на вулиці. Ставлять сусідів на коліна під дула автоматів. У двір в'їздить танк, виразна біла V на його башті. Танк їде по автівках, спресовуючи їх, мов алюмінієві бляшанки з-під коли.

Хтось із сусідів скрикує, намагається попередити — танк зупиняється перед маленькою темно-блакитною машиною. У машині люди. Їх тут знають усі. Цю родину кілька разів показували по телебаченню, і через них

бувала не одна сварка на кухнях. Іван, айтишник, пішов у декрет і доглядав дітей — дванадцятирічного Даню і трьохлітню Наточку. А дружина Марина робила карколомну кар'єру ейчарки, яка шукала найкращих працівників для міжнародних компаній. Словом, усе в них не як у людей. Для когось приклад, для когось привід для жартів. Та їхня родина була на правду щасливою. І Ната нарешті почала говорити. І Даня записався на брейк-данс. І цього ранку вони просто хочуть уберегти життя. Танк загрозливо гарчить і рушає просто на машину. Іван здає назад. Соня не може через шибки почути, але точно знає: Ната розгублено плаче. Даня підбадьорює: «Давай, тату». Марина зціплює зуби: «Швидше, швидше».

Танк із розмаху наповзає на машину. Перемелює її. Буденно. Ніби техніка, що зачищає вулицю. Родину зводять зі світу лише за те, що вони українці. Усе прожите й непрожите вмить знищене. Просто брухт. Хором плакальниць завивають сигналізації.

Скрикує Півник. Соня відступає від вікна.

Ліза пакує їжу в пластикові судочки.

Шафка раптом відчиняє дверцята. Чи то хоче обійти Соню. Чи то змахнути сльози.

До вечора всіх сусідів-чоловіків, яких окупанти знаходять у будинку, садять у трикімнатній квартирі в сусідньому під'їзді. Росіяни кажуть, що будуть їх катувати. Виколюють їм очі. Коли один із полонених випльовує їм в обличчя прокляття, упереміш із харкотинням і згустками крові з розбитого рота, йому прострелюють ліве коліно. А потім праве — просто так, бо можуть.

Росіяни йдуть від квартири до квартири. Зламують їх, як ящики зі скарбами. Шукають дівчат і жінок. Шукають чоловіків, підлітків і хлопчиків. Вишукують їжу. Їх хочеться назвати звірами, та, твоя правда, Котику, не варто так ображати тварин.

Важкі кроки на сходах. Ліза бере онуку за руку, підводить до Шафки. Соня зі здивуванням дивиться на бабусю. Ліза намагає ручку, заховану в Шафці, — і під Шафкою вмить відчиняються маленькі дверцята. Ті перші шпалери були поклеєні просто поверх них. І ніби в купі дубового листа прочинився таємний хідник.

— Вони весь час були тут? — перепитує Соня.

Ліза сумно всіміхається:

— Петрусь знав, що то була не остання війна. Тоді такі сховки врятували багатьох.

Соня заповзає в сховок, Котик в останню мить застрибує до неї (...).

Невдовзі окупанти стукають у їхні двері. Ліза відчиняє. На порозі двоє. Брудна болотна форма. Гострі вилиці. Колючі погляди. Одному під сорок, другий — молодший за Соню, зовсім підліток.

— О, косолапая, — каже хлопець до Лізи.

Кожен його рух, кожне слово має робити його більшим, дорослішим, страшнішим. Хоча б у власних очах.

— Есть тут кто? — запитує старший. (...)

Ліза дивиться на чоловіків:

— Ні, немає тут нікого.

— А нармальна атвечать будешь?

— Зі своєю матір'ю будеш так говорити, — відповідає молодшому Ліза.

Старший хоче замахнутися на неї, та молодший зупиняє його.

— Не нада, меня самого такая косолапая растила.

Старший опускає руку, озирається на сходи.

— Пажрать есть че?

— Та точно есть, я уже чую.

Окупанти не входять у квартиру — вони вдираються. Усе твоє — уже не твоє. Воно — виломлене. Усе життя — відкритий перелом. (...)

Котик відчуває, як Соня тамує подих, боїться поворухнутися. (...)

Окупанти гребуть усе, що потрапляє під руку: тостер із попаленими крихтами білого хліба, і прозорий пластмасовий гребінець, і рожеву гумку для волосся.

— Чево так діка смотрішь, косолапая? Я што, савсем зверь, по-твоему? У меня дома жена, дочь. Я што, с пустими руками приеду?

Молодший підходить до Шафки, тягнеться рукою. Соня сильніше притискається до Котика. Раптом Шафка різко прочиняється і дверцятами навідмаш б'є окупанта по обличчю.

З рота росіянина вихлюпується потік брудної лайки. Півник завмирає — що буде далі?

Старший сміється.

— Я тут весь сажгу к чертям, — каже молодший, цівка крові з кутка рота.

— Це у вас земля під ногами горітиме, — твердо мовить Ліза за його спиною.

— Што ти сказала, косая?

— Вас буде нищити кожна пташка, кожна биличка цієї землі. У ній ви й поляжете.

Старший підходить упритул:

— Не барзей, ведьма. Єщю слова — і сажжем тебя і тваю проклятую халупу. Пашли атсюда.

Окупанти йдуть геть.

За деякий час Соня з Котиком виходять зі сховку. Соня сміється, ніжно проводить по дверцятах Шафки й каже:

— Молодець, Шафко. (...)

Лунають автоматні черги: окупанти розстрілюють сусідів і всіх, хто невчасно опинився на вулиці. В одного зі знавіснелих стрільців — щойно розбите обличчя. Над Україною здіймається кривава повня. (...)

Глибокою ніччю Котик чує, як окупанти телефонують своїм рідним і хваляться награбованим. Вони тягнуть просто все — і навіть будку пса Джека, який жив у дворі біля пісочниці й майданчика і так тішив дітей.

Котик супитися, уявляє, як видряпає їм усім очі, переводить погляд на Півника й гадає думку.

— Чого ти на мене так дивно дивишся? — перепитує Півник.

— Маю план, — задумливо відповідає Котик.

— Щось мені це не подобається. Шафко, скажи їй.

Шафка хотіла би втрутитися, але відчуває, як Котик на мить випускає нігті.

— Тобі сподобається, Півнику.

Півник відсувається на самий край Шафки.

— Коли вони прийдуть за нами...

— Не прийдуть, — перебиває Шафка.

Котик лише посміхається хижою посмішкою.

— Коли вони прийдуть за нами, коли схоплять Сою. І якщо хоч волосинка впаде з Лізиної голови... — на цих словах Півнику хочеться горлати від відчаю, — я зроблю все, що можу. Кількох я точно заберу на той світ. Але ти, Півнику...

— Я тебе зрозумів. Вони відчують усю важкість Василькова.

— Тобто вже не Мальорки? — хитро перепитує Котик.

— Ніколи й не було ніякої Мальорки, — з гордістю відповідає Півник (...).

Дні окупації злипаються в один. Світло не з'являється. Часом серед ночі або раптово вдень вони чують стихшені вибухи гранат і розгублений крик окупантів. Місцеві партизани не дають їм спокою.

Коли час бігти до підвалу й ховатися від обстрілів, Соня не роздумує, чи побачать її ворожі солдати, чи донесуть сусіди окупантам, що, мовляв, таку красуню стара баба ховає в коморі. Онука бере однією рукою бабусин лікоть, другою хапає переноску й кличе Котика (яка не береться пояснювати, що вона вже панна поважного віку й здатна ухвалювати самостійні рішення, розраховувати ризики та нести відповідальність (...)).

Коли вони збігають із сьомого поверху до підвалу, то не беруть торбу з документами. Це все якось неважливо, бо ж немає нічого значнішого за порятунок Котика.

— Віжіть, ми тут прикриємо, — кажуть їм услід Півник із Шафкою.

У підвалі Соня знайомиться із сусідами, які всі добре знають її бабусю. У Лізи, виявляється, до війни було своє цікаве життя, про існування якого онука й не здогадувалася.

Ліза кожного із сусідів перепитує про якусь особливу чуйну детальку, яку можна знати лише при хорошому знайомстві. «Як ви, Неоніло Петрівно? Коліна вже не крутить? «Долобене» допомогло? Як успіхи в Лесі? Як фікус бенджаміна, який вам подарували на роботі?» (...)

Соня зачудовано дивиться на бабусю.

— Ба, здається, ця війна мала початися, щоб ми з тобою нарешті познайомилися.

— Ну, в іншому житті ми були занадто зайняті.

Читацькі діалоги

- Свідками яких звірств стають Ліза та Соня?
- Як Шафка рятує Соню? А як мститься окупантам?
- Чому Соня заново відкриває для себе бабусю Лізу?
- Як у цьому розділі реальність переплітається з казкою? Поясніть свої міркування.

Щербина

Зелене-зелене селище горить. З високих-високих будинків танкові й мінометні постріли вигризують величезні шматки, будинки падають, ховають під завалами людей. Росіяни полюють на людей. Для них це розвага. Вправи в стрільбі та катуванні.

Серце Соні сповнене люті. Після всіх воєн ще одна війна? Вона ненавидить поганих чужих і поганих своїх.

Серце Соні сповнене любові. До людей довкола. До сховку в Шафці, зробленого дідусевими руками. До Котика й Півника. До Лізи. Соні дедалі складніше навіть подумки називати її бабусею. Ніби Соню війна зістарила. Ніби Лізу війна омолодила. І тепер вони рухаються назустріч одна одній у своєму віці. Просто дві рідні жінки із сивим волоссям.

Дядько Андрій першого ж дня записався до Територіальної оборони. Він із побратимами постійно десь поруч. Котик, Півник і Шафка дивуються, як війна проявляє людей, як спонукає спокутувати провини мирного життя. Андрій, що зливався з килимом, тепер злився зі своєю військовою формою і рідними пагорбами. (...)

Закінчуються запаси дитячого харчування. Запаси ліків для старших. Запаси корму для тварин. Запаси бинтів для поранених. Дедалі складніше діставати воду. Добре, що ще лежить сніг. Дедалі складніше діставати продукти. Окупанти порозносили місцеві магазини. Покрали все. Рештки дозачищали погані свої.

Ліза дедалі частіше заглядає до своїх припасених скарбів усередині Шафки. Сіль. Сірники. Борошно. Сухарі. Мотузка. Олія. Пачки з гречкою, з яких уже навіть міль устигла евакуюватися.

Сусіди готують їсти на вогні просто у дворі. Допоки не починається черговий обстріл. (...)

Загиблих сусідів ховають теж просто тут, біля дитячого майданчика. (...) Саморобні хрести. На грубій деревині вугіллям записують хоча б дату загибелі й номер квартири, якщо ще мають сили таке пам'ятати. На братській могилі Івана, Марини, Дані й Наталочки — поламаний номерний знак від їхньої темно-блакитної машини. Росіяни з кожним днем дедалі більше лютують. Кожний день приносить жахливі новини їхніх звірств.

Аж урешті одного дня обстріл застає Соню та Лізу на вулиці, коло вогнища. Жінки біжать до підвалу. Підвір'я накривають російські снаряди. Соня кричить:

— Лізо! Лізо!

Прикриває її голову, затуляє собою від вогню і благає лише про одне:
— Не дивися! Не дивися!

Лізі не треба того бачити. Вона бачила, як нацисти розстрілювали євреїв, і ті падали за мертво у викопані траншеї. Бачила, як комуністи вішали українців за те, що ті насмілилися бути українцями. Бачила мертвих. Ліза знає, що сталося з її друзями й подругами, їхніми дітками й онуками. Їй бачити того не треба. Жодній людині того не треба.

Ліза й Соня застрибують у підвал.

Наступної миті снаряди влучають у будинок. Час зупиняється. Котик застигає у стрибку на Шафку. Півник тягнеться до Котика. Шафка простягає дверцята до Котика. Небеса розриваються навпіл. Земля стає небом.

Вибухи зчесують частину будинку, ніби кількома шкребками величезного надщербленого ножа. Котик хапається за Шафку. Півник допомагає їй підтягнутися.

Усе попереднє життя стає брукхтом. Усі життя, що жевріли в будинку, поховано під купою завалів. Просто хмара ніщо.

Читальські діалоги

- З якими труднощами стикаються люди в російській окупації?
- Які події далекого минулого спливають у пам'яті Лізи? Чому?
- Як змінюється дядько Андрій?
- Чому серце Соні сповнене люті та любові?

З попелу

Хмара попелу затуляє сонце. Осідає в маленьких легенях Котика, припорошує Півника. Вони вдихають рештки чийогось життя. Попіл спадає. Двоє друзів опиняються на знелюдненому острові. І острів цей — Шафка.

Котик питає Шафку:

— Шафко, ти як?

— Тримаюся, — відповідає Шафка.

— Я теж, — подає хриплий голос Півник, забитий пилом.

Руде тіло Котика припорошене брудом. Вона заглядає за край Шафки. Величезна сльоза сповзає її брудною розлюченою мордочкою. Шафка хоче волати, та має зберігати спокій, берегти друзів і бабусині скарби.

Котик горнеться до Півника. Півника прошиває холодний вітер і видобуває з нього приглушений, тужливий свист. Так пронизливо виють самотні вітри зими в спустошених будинках. Шафка голосно й розпачливо видихає. Дві найдорожчі людини поховані в уламках. Усі, кого вони знали й любили, там.

Здається, на цілому світі їх лише троє. Вони гублять лік часу. Життя стає безкраїм океаном болю. Та раптом чути шурхіт крил — (...) летить підмога. Уже дуже скоро біля руїн починають метушитися хлопці й дівчата з ДСНС — служби з надзвичайних ситуацій.

Котик, Півник і Шафка вдивляються в натовп і бачать Андрія. Здається, ніколи й не було іншого життя до війни. Ніби ніколи іншим він не був. Упевнені, чіткі, стрімкі рухи. То просто його чергова довга прогулянка рідними місцинами трохи затягнулася. Побіля нього — побратими й посестри — люди, яких він знає кілька тижнів, та рідніших у нього немає.

Розбирають завали. З темряви й покручених пальців смерті-костомахи витягають ще живих. З попелу відкопують тіла вже мертвих, щоб поховати їх, як годиться.

Шафка не стримує сліз. Дверцята судомлять болем. Тепло Лізиних скарбів ще гріє її зсередини. Тепло Петрових рук ще відчувається на дерев'яній поверхні. І Шафка чує Лізин голос:

Скільки ще невинно вбитих прийме рідна земля?
Скільки полів стануть кладовищами?
Скільки ворожих тіл прийме чорнозем?
І скільки братських могил ми знайдемо?
Чи зможемо запам'ятати всі імена?

І наче назустріч цим словам із-під завалів постає Лізина рука. Ніби сама вона йшла на поклик голосу свого, що лунав у Шафці. І ця війна голодна до її життя, та Ліза вкотре постає з мертвих.

Коли вона розплющує очі, бачить Андрія і вперше в його обличчі впізнає рідні риси Петруся. Ніби й той самий її синочок, та нині загартований, як криця в руках вправного коваля. Андрій обіймає матір.

Котик із Півником підстрибують від радощів, а Шафка тримає на своїх плечах друзів і їхній маленький світ.

Лізі надають допомогу, хочуть забрати до лікарні.

— Вас треба обстежити, — каже їй молодий хлопчина-рятувальник, який теж завчасу подорослішав, і в його блакитних очах туга, що навряд чи колись мине.

— Куди я поїду? Тут усе моє життя. Усе, що маю я. Як я залишу її? — відповідає Ліза.

— Кого?

— Там Соня, — до них підходить Андрій.

— Там ще люди. І не тільки, — додає тихенько Котик, намагаючись не думати, скільки тваринок загинули в завалах. І в декого з них ніколи не було дев'яти життів про запас.

Рятувальник залишає Лізу сидіти на дивом уцілілому стільчику (...). Ліза сидить перед завалами й знає: вона не зрушить з місця, доки не побачить Соню живою.

Час уповільнюється. Серце Лізи сповнене втомленої люті: по стількох роках вона знову опиняється на згарищі рідного дому.

Серце Лізи сповнене любові: вона знає, що побачить Соню. Просто інакше не може бути. Ліза відчуває пульсацію любові. Поруч ті, на кого вона може опертися.

Слабкими очима Ліза не може роздивитися в сутінках Котика, Півника й Шафку, та може розпізнати спогади про три покоління її родини, сховані в них.

Лізі залишається тільки вірити, що вони вціліли.

— Ми тут, — беззвучно кричить їй у відповідь Півник.

Спливає час. Соня десь там, під завалами. Та кожна секунда наближає їх — двох найрідніших жінок. Рятувальники розгрібають завали. Дістають уламки життя. Витягають людей настільки сильних, що їх не зламали тижні окупації.

Аж раптом, уже глибокої ночі, лунає крик:

— Сюди, сюди!

Якби Петрусь був поруч, він сказав би: «Не дивися, Лізо». Він би вірив разом із нею, що Соня жива і її врятують. Та Петрусь готувався б до найгіршого. Такого вчило їх життя і виживання у великій війні.

Ліза поволі встає зі стільчика, що вцілів. Робить твердий крок і, ніби відмахуючись від примар минулого, каже вголос:

— Я більше не ховатиму очей.

Крок. Долітають слова:

— Медика! Медика сюди!

Ще крок. Хтось командує:

— Швидше! Швидше!

Ліза карбує кроки та йде назустріч своєму страху.

Вона підходить до Соні, яку щойно витягли з темряви на світло ліхтарів. Руки й ноги онуки перебиті, ніби крила підбитої пташки. Ліхтарі довкола вихоплюють навіжені вихри пилюки. Соня непритомна.

Рятувальник із блакитними очима разом із колегами кладуть Соню на носі. Вони з Андрієм підходять до Лізи. Хлопець каже їй:

— Яка сильна дівчина!

Ліза киває.

— Тепер уже все? Ви поїдете з нами?

— Ні, не можу.

У рятувальника немає сил дивуватися.

— Що тепер?

— Там Котик, Півник і Шафка, — відповідає Андрій.

— Там кішка? Ви що, птаха вдома тримаєте? Треба забрати речі?

— Це не просто речі, — каже Ліза.

Рятувальник розгублено дивиться на прищеплюваних матір і сина, які пізнали стільки горя, що жодне серце втримати не ладне. А Ліза просто не може інакше — має бути врятована вся її родина.

— Я залишаюся. Повертайтеся з підмогою, коли зможете.

Ліза сідає на стілець, що врятувався, загортається в сусідську ковдру, гріє руки чашкою теплого чорного чаю з термоса та вдивляється в ніч, намагаючись побачити своїх друзів.

Уцілілі шафка й півник у зруйнованому будинку в Бородянці.

Світлина Є. Серватинської

І то найдовша ніч на видиху березня, коли весна йде в контратаку. Росіян женуть. Вони хапають попід пахви пральні машинки, кросівки, мобільні телефони, ноутбуки й усе, що можуть потягнути. Та вони залишають своїх пораниених і загиблих. Утікають і гинуть, залишаючи розруку та спомин про насилля, яке не досягнути, бо воно за межами зла.

То найдовша ніч у житті Котика, Півника та Шафки. Здається, порятунок — ось він. І їхня найрідніша Ліза з ними.

Шафка поскрипує і тримає нелегку ношу — пласку поверхню світу, за який тримаються друзі.

Шпичастий вітер продуває Півникові горлянку, і він сповнюється волі, намагає свій чистий голос. Котик сидить на краєчку Шафки, мов горгулья-захисниця давнього храму. Вона прислухається.

Київщина гримить. У лісах лютує Андрій із побратимами. З підвалів і криївок виходять люди, яких війна й окупація змінили назавжди. Кров, сльози, сивина та перебиті лінії долі. Братські могили.

Та весна відвойовує своє.

Уранці рятувальник із блакитними очима... Так, Півнику, уже дуже скоро ми дізнаємося, що звати його Петро. І в житті цієї родини з'явиться новий Петрусь. Та спершу треба вас урятувати, Півнику.

Тож уранці рятувальник із блакитними очима повертається з підмогою. Здається, на безкінечному крані, що дотягнувся б і до вершечка Вавилонської вежі, рятувальники добираються до Півника й Котика, обережно ховають їх у теплі м'які ковдри, мов двох дивовижних близнюків, які цієї ночі отримали нове життя.

— Тримайся, Шафко, — каже на прощання Півник.

— Передайте Лізі, що я збережу її скарби. Й обійміть за мене Сою, — відповідає Шафка.

— Ми скоро повернемося. І будемо разом. Де б тепер не був наш Дім, — каже Котик.

Читальні діалоги

- Чому Ліза відмовляється залишити руїни будинку?
- Яку роль у долі Соні відіграв Петро — «рятувальник із блакитними очима»?

Кицька Глорія відразу після порятунку

У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку, на сьомому поверсі, жили бабуся Ліза, дядько Андрій та онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка. Найтемнішою лютої ночі по восьми роках жорстокого тління Росія розпалила війну. Забрала життя і дім.

Як закінчиться ця казка, нам не знати, але Котик каже, що бачила дивовижний сон. У ньому поламана дівчинка Соня, яка все життя шукала себе, урешті залікувала рани й стала сильнішою,

ніж будь-коли. У тому сні був Петрусь із блакитними очима, і Котик каже, що перше побачення їхнє з Лізою було таким, що розтоплює серце, загартоване безкінечним холодом цієї війни.

У тому сні Ліза знайшла новий дім, і Котик бачила, як маленька Ліза, котра всі ці роки жила всередині Лізи дорослої, нарешті відчула спокій.

Дядько Андрій та його побратими повернулися цілими й неушкодженими героями війни. І він посадив на галявині перед домом молоденький дуб.

І Шафка була в тому домі, і зберігала скарби родини й пам'ять про тепло Лізино Петруся. І Півник стояв на столі, начищений до блиску та зацілований сонцем. І Котик там була. І чула тупотіння маленьких дитячих ніжок. І як Соня розповідала янголятку, що вона білочка, яка завжди має робити припаси, — раптом зима колись повернеться.

І Котик каже, що кожен із цієї війни вийде іншим, з ранами, яких не залікувати. Та все одно пролунає сміх, від якого серце сповнюватиметься надією і теплом, що навіть після безкінечного жаху настане нове життя.

Життя, що берегтиме пам'ять про зло.

Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу.

Як закінчиться ця казка, нам не знати. Але ця війна точно закінчиться нашою Перемогою.

Р. С.

Зелене-зелене селище, у якому живуть наші герої, — це квітуча Бородянка Бучанського району, на Київщині. До повномасштабного вторгнення Росії тут було три школи, технікум і музичне училище. Війна зруйнувала це все.

Бородянку звільнили від російських окупантів на початку квітня 2022 року. З 30-ти багатоповерхівок повністю знищено 8, а решту пошкоджено. За місяць після окупації з-під завалів витягнули тіла 41-го загиблого, але під уламками можуть залишатися ще й інші наші полегли. Знищено близько 500 приватних будинків і близько 450-ти частково зруйновані чи пошкоджені.

У реальному житті Шафка й Півник живуть в одній квартирі, а Котик — в іншій. Та в реальному житті обидві квартири були зчищені, ніби кількома шкребками величезного надщербленого ножа. Єдине, що вціліло в обох помешканнях, — це Котик, Півник і Шафка.

Шафку з Півником передали до Національного музею Революції гідності.

Котик провела два місяці в зруйнованій квартирі, чекала на допомогу й боролася за своє життя, поки її не врятували волонтери організації «ЗooПатруль UA».

Дякую нашим захисникам і захисницям, рятувальникам і рятувальницям із Державної служби з надзвичайних ситуацій, волонтерам і волонтеркам, державним органам і всім, хто тримає наше небо й землю, за те, що між тривогами ми все ще можемо бачити сні. І любити.

Читацькі діалоги

Розкажіть про свої почуття після прочитання повісті «Котик, Півник, Шафка»?

Мистець і доба

Олександр Михед народився 21 квітня 1988 р. в м. Києві в сім'ї науковців. Закінчив Київський національний університет імені Т. Шевченка. За фахом літературознавець. Поеднує наукову, творчу, журналістську діяльність, а також є куратором багатьох мистецьких проєктів (фестивалів, виставок, перформансів). Веде культурологічний подкаст «Станція 451».

Уже перша книжка О. Михеда «АмнезіЯ» була експериментальною. За її основу взято авторські враження, спостереження, роздуми про хитросплетіння людської пам'яті. На основі книжки з'явився мультимедійний проєкт, у якому переплелися текст і роботи багатьох сучасних художників, фотографів і музикантів. Не менш експериментальні й наступні книжки — «Понтийзм», «Мороки», роман-психотрилер «Астра».

Широке визнання здобула й злободенна документалістика (так звана «нефікційна проза»). *«Я змішаю твою кров з вугіллям»* — це своєрідний польовий щоденник про подорож автора містами Донбасу. Письменник ставить за мету «зрозуміти український Схід», досліджує його справжню історію, котру замовчували в радянські часи. Показує, якою ціною дається кожна тонна видобутого вугілля. Подає унікальні розповіді відомих митців, науковців, що походять зі сходу України, про їхній рідний край.

Книжка *«Позивний для Йова»* має підзаголовок «Хроніки вторгнення». І справді, це особистий літопис перших місяців великої війни. Автор розповідає про те, як війна змінює звички, світогляди, цінності людей.

З початку повномасштабного російського вторгнення 2022 р. на територію України О. Михед служить у лавах ЗСУ.

Культурно-історичні паралелі

Приїхавши навесні 2022 р. у звільнену Бородянку, журналістка Є. Серватинська помітила на третьому поверсі одного зі зруйнованих будинків дивом уцілілу шафу. Увесь посуд усередині зберігся, навіть невеличкий керамічний півник, що стояв зверху. «Я подумала, — згадує журналістка, — шафа втрималася, хоча весь будинок обвалився. Нам треба брати з неї приклад. І сфотографувала». Світлина відразу облетіла інтернет. «Півник вижив — і ми тримаймося», — писали люди. Тому поштовою до написання твору «Котик, Півник, Шафа» став реальний факт.

9 квітня 2022 р. під час візиту до Києва Прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону та Президенту України В. Зеленському подарували керамічних півників як символ стійкості та єдності.

Досліджуємо твір

«Котик, Півник, Шафа» (2022 р.) — твір до болю, до сліз життєвий, особливо зворушливий і мужній. Усе описане в повісті відбувалося на очах в автора, з ним і з його рідними. Батьки письменника мешкали в «зеленому-зеленому місті» Бучі (тепер відомому на весь світ через моторошні звірства окупантів над мирним населенням) і провели кілька тижнів під російською окупацією. Будинок О. Михеда на Київщині було зруйновано, квартиру батьків — пошкоджено.

Документальність повісті посилюють указівки на конкретні місцевості та публіцистичні вставки в текст. Водночас у творі пунктирно розгортається хроніка життя трьох поколінь української родини.

Персоніфіковані, олюднені образи Котика, Півника, Шафи привносять у твір міфологічний мотив. Адже визначальна ознака міфологічного мислення — одухотво-

Є. Полосіна.

Обкладинка до повісті
О. Михеда «Котик,
Півник, Шафа»

рення всього суцього. У повісті не тільки істота — Котик, а й речі — Півник і Шафка співпереживають, думають і діють.

Хоч автор майже не переступає межі реальності, Котик, Півник, Шафка дуже дорогі цій сім'ї, тому люди чутливо вловлюють чи домислюють їхні емоції та реакції.

За жанром «Котик, Півник, Шафка» — *повість-казка*, але дуже своєрідна, бо в ній поєднано документальність, родинний епос і міфологізм.

У повісті-казці «Котик, Півник, Шафка» виявляються її *метамоделістські ознаки*: • *туга за справжнім* (звідси автобіографізм, документальність); • *жанрово-стильовий синкретизм*; • *неоміфологізм* (переплетення реального й казкового); • *діалогічний персоналізм* (люди й олюдені персонажі виразно індивідуалізовані).

Сподіваємося, що твір ще раз переконав вас, що *казка* — це не лише розвага, а й спосіб пережити щось важливе, а інколи зовсім не легке. Український письменник О. Михед, як і фінська письменниця Т. Янсон, з уривками повістей якої ви ознайомилися в початковій школі, створили такі казкові оповіді, персонажі яких не супергерої і які вчаться бути сильними, добрими та справжніми. Ці автори використовують казковість, щоб говорити про *серйозні, зовсім не казкові речі*: страх, втрату, війну, дорослішання. Так, у творі О. Михеда його героїня Соня бачить війну через *дитячі символи* — шафку, іграшки, казки. *Котик і Півник* — казкові персонажі, але саме вони допомагають їй пережити окупацію.

У повісті Т. Янсон її герої *Мумі-тролі, Снусмумрик, Хемуль* — фантастичні істоти, які живуть у світі, наповненому магією. Мумі-троль — дитина, яка вчиться розуміти світ. Родина, спогади, речі, які зберігають любов, є реальними та водночас казковими образами, що втілюють любов і турботу, є оберегом для героїв творів від життєвих негараздів.

Й український письменник О. Михед, і фінська письменниця Т. Янсон прагнуть утвердити думку: *втрати — це частина життя*, але вони не знищують людину, якщо вона має внутрішню силу.

Пошукуйте!

- Послідовність розміщення образів у назві твору О. Михеда повертає читачів / читачок у світ дитячого читання, до фольклорних джерел. Чи пам'ятаєте ви українську народну казку «Котик і Півник»? Якщо забули, то знайдіть в інтернеті або в бібліотеці та прочитайте. Чим характерні персонажі казки й повісті споріднені, а чим відрізняються? Поясніть свої міркування.
- Які ознаки метамоделізму ви помітили у творі О. Михеда?

У повісті-казці «Котик, Півник, Шафка» йдеться про *пересічну українську сім'ю* радянських і пострадянських часів. Це добрі, працьовиті люди, але втомлені нестатками й державним безладом. Вони прихильні одне до одного, але через життєві негаразди роз'єднані. Кожний із них живе своїм ізольованим життям. Діти й онучка марно шукають себе, а бабуся усамітнюється на кухні й переживає, безпорадно п'ючи м'ятні краплі.

Але в екстремальних умовах війни сім'я нарешті оживає. Усі в ній заново відкрили для себе одне одного, переконалися, що головне в житті — дієва любов, взаєморозуміння, підтримка. Промовиста Сонина фраза: «Ба, здається, ця війна мала початися, щоб ми з тобою нарешті познайомилися».

Особливо вразив рідних та, певно, і самого себе Андрій. Цей невдаха, лежень-відлюдник у вирішальний момент ніби прокинувся — став на захист своєї сім'ї і рідного міста, нарешті самореалізувався. Він знаходить вірних друзів. І навіть зовні

змінюється: у його словах і вчинках з'являється впевненість, рішучість, мудрість, він стає схожим на батька.

Змінюється і бабуся Ліза. Війна жакливо поранила її душу ще маленькою. Тому все життя жінка залишалася наляканою, невпевненою в собі. Але, зіткнувшись із новою війною, героїня долає свій страх. Невипадково від початку війни відмовляється від своїх крапель, не згоджується на евакуацію. Вона гідно тримається перед загарбниками, а в найнапруженішу мить рішуче каже: *«Я більше не ховатиму очей»*.

Бабусяна рішучість допомагає і Соні опанувати себе та приймати виважені рішення. Тому між ними зникає навіть віковий бар'єр. Тепер це *«просто дві рідні жінки із сивим волоссям»*.

Повість побудована на різкій антитезі: загарбницька війна — Батьківщина. Загребущі росіяни впродовж століть знекровлювали Україну нищівними вторгненнями. Здавалося, найжахливішою була Друга світова війна, однак і тепер войовнича орда суне з російських земель. Але суть будь-якої загарбницької війни однакова: моторошні вбивства, руїна, грабежі, знущання, зневага до людської гідності, намагання сплюндрувати найцінніше — Батьківщину.

Але чому Батьківщина — найвища цінність? Автор, за метамодерністською манерою, не вдається до гучних слів і патетичних закликів. Натомість наочно розкриває, чим є Вітчизна.

Передовсім це *«сімейний усесвіт»*: рідні люди, тварини, навіть речі, затишна оселя, старі чорно-білі світлини, спогади дитинства, іграшки, аромат бабусиних сирників із кухні. Зберігаючи, захищаючи цей «усесвіт», людина починає відчувати себе частиною свого роду й народу, передавати естафету від предків до нащадків. І цю місію у творі успішно здійснює бабуся Ліза.

Символами родини, дому, Вітчизни в повісті є персоніфіковані образи *Шафки, Півника, Котика*. Спочатку їхню особливу важливість розуміє лише бабуся. Але її рішучість залишитися вдома й берегти сімейні реліквії допомагає і Андрієві, і Соні усвідомити цінність і святість рідного дому.

Лізіна вірність родові, віра в перемогу добра над злом творять дива. Залишається живою Соня, яка тепер уже цінує і берегтиме бабусині святині. У їхній родині з'являється новий Петрусь — *«рятувальник із блакитними очима»*. Зв'язок поколінь поновлюється. Українці й українки згуртовуються і женуть російських загарбників — *«весна відвоює своє»*.

Так автор послідовно підводить до головної ідеї твору, яку чітко висловлює в останньому реченні: *«Ця війна точно закінчиться нашою Перемогою»*.

Ідея повісті-казки виразно метамодерністська: повернення до універсальних істин, гармонія у світі.

І от дуже символічний штрих: у м. Бородянці розпочалося відновлення славетного будинку із шафкою та півником.

Читацькі діалоги

- Які основні риси вдач Лізи, Катерини, Соні, Андрія, Котика, Півника, Шафки? Якими якостями кожний / кожна з них відрізняється від інших? Прочитуйте відповідні уривки з твору на підтвердження своїх висновків.
- Для індивідуалізації персонажів використано різні художні прийоми: авторську характеристику, мову, портретні деталі, дії героїв / героїнь. Проілюструйте це спостереження прикладами з тексту.
- Як ви зрозуміли фразу: *«Ніби Соню війна зістарила, а Лізу омолодила?»*
- Які символи української стійкості та незламності закладено в образах Котика, Півника та Шафки?

- Як повість допомагає осмислити події сучасної війни в Україні через художні образи?

Мистецькі діалоги

У III тис. до н. е. єгиптяни застосовували майоліку як оздоблення в будівництві.

Українська майоліка — це яскравий вид декоративно-ужиткового мистецтва, що поєднує гончарство із живописом. Вироби вирізняються насиченими кольорами, народними орнаментами та сюжетами з побуту, природи чи фольклору.

Вироби з майоліки створюють в Опішні, що на Полтавщині, і в Косові Івано-Франківської області. Унікальні та неповторні роботи втілюють дух української культури. Майоліка не лише прикрашає оселю, а й зберігає народні українські традиції, передаючи їх із покоління в покоління.

Косівська кераміка

Поіркуйте!

- Розгляньте світлини виробів із майоліки. Поділіться враженнями.
- Чим українська майоліка вирізняється серед інших видів декоративно-ужиткового мистецтва?
- Як майоліка допомагає зберігати народні традиції та передавати їх наступним поколінням? Поясніть свою думку.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Напишіть власну коротку казку, герої якої стають символами стійкості, як у творі О. Михеда. Створіть до казки відео або презентацію з малюнками, світлинами та цитатами, що перегукуються із зображеннями.
- Зробіть буктрейлер «Казка про незламність». Створіть коротке відео, у якому передайте основну ідею повісті — стійкість українців у російсько-українській війні. Розкрийте образи Котика, Півника та Шафки як символи надії, пам'яті й сили. Використайте у відео музику, цитати, світлини або ілюстрації.
- Підготуйте презентацію про історію Васильківського майолікового заводу та його виробів. Зокрема, про майстра художньої кераміки Прокопа Бидасюка, якого вважають автором славнозвісного півника. Презентуйте ілюстрації, колажі, меми чи інші візуальні відтворення історії про вцілілих під час російської навали у 2022 р. шафки, півники та кішки Глорії з Бородянки.

Читацька са.поперебірка

- Який епізод повісті вас найбільше схвилював? Розкажіть про свої почуття під час читання твору.
- Прочитуйте рядки з вірша Я. Черногуз, що, на вашу думку, перегукуються з повістю-казкою «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда.
- Доведіть, що твір О. Михеда є метамодерністським за стилем.
- Як автор передає надію, попри трагічні обставини? Які елементи повісті підтримують цю ідею?
- Запропонуйте свій варіант завершення твору.

ОКСАНА ДУМАНСЬКА
(нар. 1951 р.)

Читацький пунівник

Яким є життя-буття сучасної молодой людини? Які в ньому трапляються радощі, турботи, сумніви, розчарування, відкриття? Про все це ви матимете нагоду поміркувати разом із героїнею твору О. Думанської «Школярка з передмістя» — вашою ровесницею, школяркою з передмістя Львова. Вона поділиться з вами сокровенним — своїм щоденником.

Пригадайте, які твори, написані в жанрі щоденника, ви знаєте. Які ознаки цього жанру має «Щоденник Ельфа» сучасної української письменниці Н. Малетич?

ШКОЛЯРКА З ПЕРЕДМІСТЯ

Щоденник, дописаний з уяви

(Скорочено)

Насамперед

Колись (може, і в іншому житті) моя бабуся привчала мене до щоденника, мотивуючи це тим, що я повинна розвивати писемний стиль. (...) Щоб її не засмучувати, я нашвидкуруч шкрябала короткі речення, пам'ятаючи, що стислість — сестра таланту. Яка ж я була дурна! Зараз, знайшовши того щоденника серед своїх перших поетичних спроб, конспектів і шкільних творів, які бабуся зберігала в чотирьох коробках із-під чобіт, я мало не ревіла. Сухі факти залишилися, а мої рефлексії з того чи іншого приводу почали забуватися. Щоправда, вони частково поновлювалися, коли я заплющувала очі й уявляла себе школяркою. Але від того виникало враження, що я вибірково переглядаю кадри з давнього фільму.

Ілюстрація до повісті
О. Думанської
«Школярка з перед-
містя», згенерована
ШІ

... Я вже кілька років мешкаю на батьківщині самотнього принца, якого зрадили всі, навіть мати¹. Навчаюся і буду такі піарницею з екологічних проблем. Звісно, маю підробляти в одній приватній фірмі, щоб згодом у ній же й мати пристойну посаду. (...) І тепер, гортаючи сторінки своїх недолугих записів, наповнюю їх призабутими відчуттями... Можливо, дещо й прибріхую, тобто

¹ Ідеться про данського принца Гамлета — головного героя однойменної п'єси В. Шекспіра.

дофантазовую вже з позицій себе сьогоднішньої. Але роблю це тільки для власного задоволення та ще й для вдосконалення писемного стилю, як того хотіла моя любя бабуся. Вона й зараз переконана в тому, що її онука досягне великих висот в обраній справі, бо «ніщо не минає, окрім марного». Не минулася і її наука...

Читацькі діалоги

- Якою є реакція головної героїні твору на свій старий щоденник? Чи свідчить це про її дорослішання та переосмислення минулого? Аргументуйте відповідь.
- Як ви розумієте фразу бабусі: «Ніщо не минає, окрім марного»? Чи погоджуєтесь ви із цією думкою? Чому?

Початок вересня

(...) Моя бабуся колись теж учителювала, тому в неї на школу алергія. І в мене! Особливо зараз, коли в класі ніхто не вчиться, а відвойовує «бали». Кожний уже визначився з майбутнім, зубарить по суботах і неділях під наглядом репетиторів, а на уроках від нудьги гортає під партою журнали з ідеальними тілами, обличчями й усмішками. Коли я про це кажу бабусі, вона сплескує руками, від чого окуляри сповзають на носа: не може бути! Може, бабусю! Вона згодом переконалася, що так воно і є, коли до неї зателефонував голова батьківського комітету й запросив на збори, щоб «поговорити про оцінки». Він так, не криючись, і сказав! Бабуся зауважила, що оцінки учнів — то справа вчителів. І почула у відповідь: «Ось так ви дбаєте про свою онуку!» І тоді моя бабуся не витримала й написала до кері¹ записку. Я здогадуюся, що там було. Кера аж зблідла, коли її читала (...).

Отож про бабусю. Вона колись розповіла мені, як єдиний раз узяла гріх на душу, бо йшлося про дуже талановитого й мудрого хлопчика, який не особливо напружувався з розділовими знаками, оскільки його мізки були зайняті винаходами. Тоді випускники-медалісти мали пільги: їх зараховували до інститутів без іспитів. І бабуся (так і не зізналася, яким чином) «вирівняла» йому оцінки. «Але граматику він знав!» — виправдовувалася бабуся. У мене немає причин їй не вірити...

Одна біда: бабуся консервативна щодо мого одягу й макіяжу. (Вона й сама довго кремпувалася², доки ми з мамою переконали її, що штани — це тепло та зручно, ще й на колготках можна зекономити, тому наважилася-таки одягти джинси, щоб ходити у дворі, а потім у них влипла — не знімеш...) Вона жахається облич і написів на футболках, топиків до пупа, шортів і чорних бюстгальтерів під білими блузками. Вона благально позирає на мене, коли я сідаю перед дзеркалом з усім асортиментом помад, тіней, рум'ян і туші.

¹ Класна керівниця.

² Вагалася, соромилася, ніяковіла, м'ялася.

— Бабусю! — застерігаю я. — Без нервів!

І вона, зітхаючи, виходить із кімнати.

Бідна моя! (...) Мало того, що мама підкосила її раннім шлюбом із моїм тоді ще безвідповідальним татком — молодим спеціалістом із туманними перспективами на майбутнє, так старенькій (їй на той час було трохи за сорок) довелося мало не з пелюшок дбати про мене, і вона пішла на пенсію за вислугою років, щоб дати можливість молодому подружжю займатися кар'єрою. (...)

Я не пам'ятаю вихідного, у який би ми сиділи вдома. Моє естетичне виховання почалося з лялькового театру. Цирк бабуся не любила (вважала його видовищем неінтелектуальним), тому вряди-годи мене туди водили батьки. Коли не сварилися «на все життя»...

Потім бабуся привчала мене до опери. Щоправда, так і не привчила. Мені було років сім-вісім, коли я побачила на сцені замість Попелюшки чи Білосніжки дебелу цюцю¹ в декольтованій сукні, яка дуже роззявляла рота й просто верещала. Я, вихована в безпосередності, уголос засміялася. На нас поглянули з усіх боків осудливо. Бабуся почервоніла, схопила мене за руку та потягла до виходу. Як на зло, ми сиділи не скраю. Мені здалося, що зашипіло сто гадюк, доки ми переступали через чужі ноги. З переляку я так і не стримувала сміху. А бабуся ледве не плакала... Уже на вулиці докірливо промовила: «Хіба ти не зрозуміла, що це не вистава в дитячому театрі? Там герої часто звертаються до глядачів — і ті відгукуються. А оперний спектакль інший. Треба слухати музику...» (...)

Бабуся не любила тата, але співчувала йому. Бабуся любила мою маму, свою єдину доньку, але вважала її винною в сімейних сварках. «Жінка має такого чоловіка, на якого заслуговує...» Мама на ці бабусині зауваги спочатку навіть сердилася.

Я тоді не уявляла навіть, що колись тато нас покине. І не могла зрозуміти всі мамині звинувачення в його бік. Чого їй не вистачало? Тато рано йшов на роботу й пізно повертався. Часом працював по суботах — на «шабашці». Приходив веселий, жартував, обіймав маму, підкравшись, коли вона ліпила вареники чи нарізала овочі. Мама вдавала, що їй таке не до вподоби, могла часом і борошном сипонуть межі очі. Але потім витирала татове обличчя рушником і цілувала... Тоді я обов'язково підбігала до них, підскакувала, щоб тато підхопив мене на руки, й обіймала обох. Мені й зараз часом сниться, як мої молоді тато і мама цілуються біля вікна. І їхні щоки аж пашать...

Отак ми й жили до того часу, доки нам вистачало грошей, тобто доки тато мав роботу... А коли він її втратив, тоді сам зібрав речі й пішов до тітки. Мама його не зупинила. Бабуся провела до воріт і вибачливо спитала:

— Ти не погарячкував?

¹ Тітку.

Тато махнув рукою... Може, і полегшено зітхнув, що нарешті йому ніхто в голові не робитиме дірок.

Він приходив щонеділі до мене, а мама перед самим його носом виходила з двору — гарно вбрана, намальована й нібито весела. Зараз я розумію: цим вона демонструвала свою непоступливість. (...)

Наш дім видавався аж занадто великим для двох, і до бабусі щоосені зверталися якісь її давні знайомі, щоб вона одну кімнату здала квартирантам. Аргумент був один: «Хіба вам не потрібні гроші?» Грошей, звичайно, багато не буває, але бабуся дотримувалася тих засад, що людина витрачає стільки, скільки в неї є.

— Ти можеш собі уявити, — казала вона, — щоб у маминій кімнаті замешкала чужа людина?!

І поглядала на мене, не сумніваючись у відповіді. Звісно, я б цього не хотіла. Мама завжди була з нами: ми по кілька разів на день згадували її з різних причин. Ну, наприклад, коли заварювали бергамотовий чай, бо це вона вперше привезла духмяний пакунок, а вже потім ним позавалювали всі крамниці. Або коли мені дарували якісь парфуми, і бабуся відразу їх порівнювала з маминими: легші вони чи важчі.

— Так не можна — це ненормально! — переконував мене мій хлопець. — Ви самі себе накручуєте, тому так важко переживаєте її відсутність!

А ми інакше не можемо...

Читацькі діалоги

- Чи можна стверджувати, що бабуся, попри її консерватизм та емоційність, є моральним орієнтиром для головної героїні твору?
- Чому дівчина-оповідачка емоційно реагує на зміни в школі та суспільстві?

Ще початок вересня...

В очах усіх наших сусідів ми з бабусяю виглядаємо нешпарівними¹ господарями, бо кілька соток нашого городу давно перестали засаджувати бульбою, тоді як усі навколо рвонули захоплювати навіть пустир із шаленістю ірландців в Америці, коли вони мчали на конях новими землями й кидали свої капелюхи, позначаючи межі володінь. Я такий процес спостерігала в одному з фільмів, де ще не розлучені Том Круз і Ніколь Кідман грали закоханих. Ми ж посіяли дрібні квіти, шовкову траву в білу смужку та влаштували таку собі галявинку в кінці старого саду, на якій часом опалювалися², простягшись на старому коцику. Або всідалися підвечір із книжками в руках і тацею трюскавок³ чи вишень. Два мішки бульби, що привозив тато від своїх сільських родичів у листопаді, нам вистачало на всю зиму. І не треба було влітку стовбичити із сапкою, кро-

¹ Ті, хто не використовує землю «по максимуму» (як це прийнято в традиційному уявленні про «добру господиню» в сільській місцевості).

² Засмагали.

³ Трюскавка — полуниця.

пити бадилля від колорадського жука, а восени вигрібати із землі то дрібну, то поїдену ненажерливими жуками, то зіпсуту ізсередини.

— Можна й обмежити себе в споживанні, — казала мені бабуся, — бо та бульба вся йде в стегна.

Тому ми з нею мисками їли вівсянку з горіхами, родзинками, курагою і медом, забувши про картопляні пляцки, кнедлі та палюшки. І час від часу згадували, як один із сусідських гостей, від'їжджаючи до Канади, уже йому ріднішої, прощався, дякував і казав, що за все життя не з'їв стільки бульби, скільки за останні два тижні.

Ми хоч і мешкали в «приватному секторі», де кожна родина заводила як не кролів, так курей або качок, бо неподалік було мулисте озерце, та ніколи не мали господарки. Бабуся розповідала, що цю «політику» запровадив мій дідусь (я його не пам'ятаю: він помер, як мені ледве виповнився рік). Так от він вважав, що у дворі має пахнути бузком і матіолою, а не пташиним послідом. (...) Тому фауну в нас представляли пси. Я пригадую жовтаву Ніку — бабуся її називала «дворянкою», бо вона ніколи не заходила до хати, доки було тепло надворі. І лишень пізньої осені милостиво дозволяла занести себе до веранди. Там на підстилці зі старого ліжника вона пересиджувала зиму, тричі на день шкрябаючи у двері, щоб її випустили «до вітру». Потім був великий чорно-білий пес, який толочив наш квітник і ганяв усією вулицею, як дурний, хоч мав би оберігати дім. Його принесла моя довірлива мама від якоїсь бідної жінки, що вмовила її взяти мале песятко, бо, мовляв, не може його прогодувати. Мама вагалася, допитуючись, яким воно буде згодом на зріст. Жінка запевнила, що не виросте більшим за пекінеса... Може, той пес і не виріс би на її харчах, а на наших вигнався, як сусідський козел, та ще й користі від нього було мов із козла молока. Згодом він по-зрадницьки втік.

То був час, коли мало не вся дівтора марила завести сенбернара. Американський фільм про мудрого пса, який хоч і шкодить на кожному кроці, та завжди рятує від нещастя, я знала напам'ять, бо тато мав необачність подарувати мені відеокасету, і благала, щоб мені подарували ще й сенбернара Бетховена, як у фільмі. Мій покладливий тато вже підшукав щенятко, але за нього треба було заплатити, як за теля. Він про це сказав не мамі, а бабусі. І вони вдвох поїхали до знайомих... Увечері повернулися. Із-за пазухи тато виїняв маленький буро-чорний клубочок.

— Сенбернар! — втішилася я.

— Ні, — сказала бабуся, — це ротвейлер!

Я не встигла розчаруватися, як те мале щеня підповзло до мене й поклато на мою ногу свою лобату голівку. Воно було таке миле та беззахисне, що мене не довелося переконувати: ротвейлер нічим не гірший за сенбернара... Так що відсутність бульби на городі зумовлювалася ще й тим, що нашому псу потрібен був простір для гульні. Не виганяти ж його з двору, щоб він десь копірсався в смітниках і ще набрався якоїсь біди!

Отож насправді нас не двоє, а троє. Пес, розбещений нашою увагою, спить біля бабусиного дивана, своєю потужною лапою відчиняє всі двері й не любить залишатися вдома сам.

— У нього — клаустрофобія, — визначив причину несамовитого гавкоту та скавуління мій хлопець. — Коли ви зачиняєте його самого в домі, він лякається замкнутого простору.

Бачте, якого я маю мудрого кавалера!

До речі, пес його визнав за свого: біжить до дверей, коли він заходить, смикає з радості своїм обрубок хвоста й навіть дозволяє собі покласти хлопцеві лапи на плечі. Добре, що ті лапи завжди помиті після прогулянки... Я так думаю, що псові просто не вистачає чоловічого спілкування. Тата він бачить мало: той зайнятий своїм дрібним бізнесом і приходить до нас без будь-якої системи: то забіжить уранці в неділю, коли я ще сплю, то зайде ввечері в п'ятницю, коли я поспішаю на побачення. Наші розмови — як есемески. І я бачу, що він дедалі частіше незадоволений моєю поведінкою. Та не каже про це вголос. А що йому казати? Він же пішов від нас... (...)

Та коли бабуса заварила мелісовий чай і покликала мене на кухню, я почала в неї допитуватися про своїх батьків.

— Бачиш, — сказала бабуса, — твій тато почувався в нас безправним, бо прийшов у чужу родину за зятя. Ну, ніби на все готове... І від того комплексував. Тому намагався заробляти більше, щоб довести свою спроможність. Хапався за всі «шабашки»... Мало звертав увагу на мамині потреби. Вона ж була зовсім молоденька — хотілося десь піти між люди, до своїх однокурсників, на вечірки. А він стомлювався і волів добре виспатися, ніж десь іти. От і почали сваритися... Через дрібниці. Конфлікт прав... Він мав право на відпочинок, а мама мала право на розваги.

— Ти глузуєш із мене! — розсердилася я. — А якби вони жили окремо, тобто мали своє помешкання...

— Дитино моя, якби вони жили у своєму помешканні, то не дали б ради з тобою! І волокли б тебе заспану в дитсадок, а там би ти застуджувалася раз на тиждень, і мама б сиділа з тобою вдома, кинула б університет...

— І не поїхала б потім з університетською освітою покоївкою в Грецію!

Бабуса печально поглянула на мене.

— Твою б дотепність та в мирних цілях.

Я довго не засинала — згадувала все приємне, що мала в дитинстві: помаранчевий дух узимку, ранні трускавки в травні, морозиво в дитячій кав'ярні, нові лаковані сандалики й рожеве легеньке платтячко, вазонки розквітлих азалій та цикламен, що приносив тато в січні, на мамин день народження. А втіха від застуди чи грипу, коли вже немає температури, але я ще лежу в ліжку й читаю товсті пригодницькі романи, умліваючи від переживань закоханого героя, якого розлучили з дівчиною... Я навіть не почувала, як почала плакати. Сама не знаю чому. (...)

Читальні діалоги

- Чим спосіб життя бабусі та її онуки відрізняється від усталеного? Як на це реагують люди?
- Як спогади героїні про дитинство та родину впливають на її емоційний стан і ставлення до себе?

Серединна вересня

Мама телефонувала нам по ночах, бо так було дешевше. Я зривалася першою, хапала слухавку та кричала:

— Мамо!

Мамин голос був завжди схвилюваний:

— У тебе все гаразд? А як бабуся?

Ті кільканадцять хвилин були присвячені, як на мене, другорядній інформації. А хотілося сказати мамі зовсім про інше... Та хіба годиться в таку далечинь посилати меседжі¹ про шкільні трафунки² чи про мого (чи вже не мого?) хлопця!.. Звісно, ні. (...)

Я вже тиждень не розмовляла зі своїм хлопцем. На зло йому пішла на дискарю³ із сусідом — він навчається на ветеринара й кілька разів рятував нашого пса, як той розпанахував собі лапи. Пещений домашній пес не передбачав, що на вулицю фест файні⁴ господині викидають скло⁵ ...

Ми із сусідом ніколи особливо не товаришували, хоча колись однією дорогою ходили разом до школи. Я завжди була для нього малявка. (...)

Отож ми пішли із сусідом — на превелике здивування бабусі. (...)

О. Микула. Ілюстрація до повісті О. Думанської «Школярка з передмістя»

Наші хлопці невдоволено дивилися на мене, ніби я зрадила їх усіх гамузом. Дівчата, крім подруги, вдавали, що їх ця рама не цікавить. Так я і повірила! Широкоплечий, під два метри юнак, від якого заносить дорогим одеколоном і дорогими цигарками, убраний у найкращі зразки англійської легкої промисловості — і він для них порожнє місце?! Мій колишній хлопець прийшов пізніше. Побачивши мене із сусідом (ми саме танцювали), він спокійно став біля наших. І тут йому з усіх боків почали щось казати, безпардонно тицяючи в мій бік пальцями. До нього дійшло, що я танцюю не з випадковим партнером, а з

¹ Повідомлення.

² Пригоди.

³ Танці.

⁴ Дуже добрі.

⁵ Скло.

тим, хто призначив мені побачення. Він почервонів (що із цього приводу каже психологія?), рвучко розвернувся і пішов. Бай, бай, май лав!

А свого сусіда я вже майже любила! За все! За його високий зріст, за те, як він природно торкає мене за лікоть, як подає руку, як злегка притискає до себе в танці, як гаряче шепоче на вухо звичайні слова:

— Хочеш пити? (...)

Ми із сусідом не чекали останнього танцю, а перетнули розтанцьований натовп і вийшли з «акваріума» (так ми між собою називали це приміщення). Двадцять хвилин повільної ходи з розмовами про се, про те... Ось уже й на своїй вулиці. Сусід веде мене під руку, час від часу стискаючи її своїми гарячими пальцями. (...)

Мимо нас протупотів гурт підлітків, за ним — моя подруга. Сама.

Коли я зайшла в дім, бабуся гукнула мене. Довелося показатися перед нею в такому ошалілому вигляді. Вона спокійно дивилася поверх окулярів.

— Добре повеселилася?

— Неперевершено!

— Щось ти дуже рум'яна...

Я заскочила в лазничку¹ й поглянула на себе в дзеркало. Справді, щоки — як півонії. Умивалася під холодним струменем води й не відчувала, що гарячка відступає. І раптом я заціпеніла... Пригадала, як тудилася до тата й мами... Як пашили їхні щоки... Значить, і в мене лихо-манка від кохання! (...)

Читацькі діалоги

- Чому головна героїня не наважується розповісти мамі про свої справжні переживання?
- Простежте, як змінюється емоційний стан дівчини — від образи до закоханості. Чи можна стверджувати, що вона дорослішає, учиться розуміти себе та свої почуття? Поясніть свої міркування.

Початок жовтня

Сьогодні наша украля² надумалася перевірити, чи спроможні ми написати переказ. Тобто не підглядаючи в ті потерті збірники, які щороку купують випускники за кілька гривень, щоб на іспиті вирвати потрібні листки, а залишок віддати своїм молодшим друзям. Для цього вона позичила урок в англійки й урок у математика та додала до свого.

Текстець був ще той. Ніякого сюжету, ніякої дії, лише «роздуми письменника над долею рідного краю». А що там письменникові роздумувати? Нехай пише щось захопливе — і рідний край прославить... У кінці переказу — творче завдання: треба самому наплести щось таке, щоб пов'язати з лейтмотивом тексту. А якщо в тексті чужий мені лейт-

¹ Ванна кімната.

² Учителька української мови та літератури.

мотив? Бабуся справедливо зауважує, що нас і досі навчають не з того боку. Але то таке.

Два уроки я шкробала чернетку, й ніби вже переказала «своїми словами, близько до тексту», як нагадувала украля, та ніяк не могла доштукувати¹ до письменницьких роздумів свої. І вирішила піти навмання. «Про долю рідного краю зараз більше думають ті українці, що поїхали наймитами по всьому світу, бо якби вони сиділи вдома без роботи, то їхні родини пішли б жебракувати...» Подруга штовхнула мене в спину: «Дай списати закінчення!» Я посунула зошит на край парти, а сама почала шукати в заплічнику ручку. Подруга засміялася, за що отримала зауваження. Мені не шкода — нехай списує. Якщо її айк'ю так зреагувало на мої слова, значить, не все втрачено. (...)

На перерві подруга підійшла миритися. Це було видно з того, як вона дістала з-під парти дві великі ранетки. Ми жували яблука й не згадували про мого сусіда. Мій колишній хлопець стовбичив неподалік і не смів підійти. Я не витримала перша:

— Ти не хочеш скористатися своїм законним правом стояти біля нас?

— А маєте для мене яблуко? — усміхнувся він.

— Надкушене будеш? — відгукнулася подруга.

Крига скресла. Він ніби знехотя підійшов, відкусив шматок яблука в подруги й так уже залишився до самого дзвінка. У душі я відчувала над ним якусь зверхність, бо дивилася на нього, а думала про іншого. І від того мене починало лихоманити: нарешті я переживаю те, про що стільки читала в грубих книжках, успадкованих ще від прабабусі — гімназистки-василіянки й випускниці учительської семінарії. (...)

Смішно сказати, але я частіше буваю на морі, ніж у Карпатах. На море ми щоліта їздимо з мамою, хоча вона й так засмагає в Греції і не дуже прагне у воду після моціонів старої пані. Мама їде зі мною, щоб я відігрілася на сонці й щоб ми нарешті наговорилися. Я люблю ці десять днів комфортно життя в приватному готельчику, вечірні посиденьки на терасі під шурхіт хвиль і тихі розмови з моєю мамою... У кого мама під боком, той мене не зрозуміє. От і цього літа ми там розкошували. Правда, останні два дні нам трохи попсував підстаркуватий грек, якому б годилося упадати за моєю бабусею... Але ж із нами бабусі не було, бо ні на кого полишити старого пса. Одне слово, той грек ніяк не міг заплатити за якісь сувеніри, бо хитрун-продавець намагався з нього здерти більше, ніж коштували дрібнички. Мама втрутилася і заговорила по-грецьки. Нащадок гомерівських шибайголів із розпачу віддав їй гаманець і попросив розрахуватися. А потім відпровадив нас до готельчика, усю дорогу захлинаючись у подяках. Мама поводи́ла себе стримано й гідно, подала йому руку, як сеньйора васалу. Що там казати — грек, якби міг, зразу ж повалився б до її струнких, засмаглих ніжок і почав би цілувати пальчики!..

¹ Додати, приєднати.

Другого дня він приперся з якимось особливим терпкуватим вином і квітами з місцевого ринку. Довелося пообідню спеку пересиджувати з ним. Про що вони розмовляли з мамою, я дізналася потім, а те, що він з усього дивувався, було зрозуміло й так. Мама не приховувала від нього, що вже кілька років «наймитує» в Греції і мову вивчила з потреби самотужки. Грек підскочив на крислі.

Удруге він повторив цей рух, коли дізнався, що мама знає добре англійську й сяк-так німецьку. Це його вбило наповал. А зовсім його розчавила звістка, що я — мамина донька, а не молодша сестра. І зразу запитав, скільки мені років.

— Їй — шістнадцять, мені — тридцять шість, — полегшила мама грекові обрахунки.

Коли він пішов, я запитала в мами, навіщо вона так відверто з ним розмовляла.

— Ти ще не розумієш, як буває в житті. Часом випадкова зустріч може все змінити... — відповіла мама.

— Ти хочеш за нього вийти? — аж скрикнула я.

— При чому тут «вийти»? Не збираюся ні за кого виходити! Може, мені буде потрібна його протекція... Він людина заможна, впливова, порадить комусь у гувернантки... Я б таку роботу потягла... — І мама зітхнула, згадуючи примхи своєї жилавої пані.

— Заможна людина відпочиває в нас? — ніяк не вкладалося в мій голові.

— Він не відпочиває, а подорожує. Йому цікаво побачити наш край. Що ж тут дивного?! — терпляче втішала мене мама, хоча могла й дорікнути за мої дурні питання.

А й справді! Якщо він уже скрізь побував, то чому б і не заїхати на наші хутори?

Засинаючи, я згадала, як зітхнула мама, кажучи про роботу гувернантки. Я і так знала, що їй там несолодко, але вона не скаржилася, щоб ми з бабусею спокійно витрачали її заробіток. Яка я невдячна свиня! То одне мені треба, то інше! Ціла шафа дорогих лахів, придбаних ціною маминого здоров'я! І заревіла вголос! Перелякана мама кинулася до мого ліжка. Вона думала, що я плачу в передчутті нашої розлуки, і почала заспокоювати, що приїде на кілька днів восени, бо стара пані ляже в лікарню на обстеження... Я не сміла їй зізнатися, що в мені ворухнулася совість. Хай би й справді цей старий пень чимось допоміг мамі там, на чужині, де навіть приятелька взяла з неї гроші за те, що влаштувала її покоївкою.

О. Микула. Ілюстрація до повісті О. Думанської «Школярка з передмістя»

Останні дні на морі я вже не стріляла очима в торгових рядах і не дозволяла мамі витрачати гроші на різні витребеньки. Мама всміхалася — вона розуміла мій стан: її донька почала дорослішати.

Удома я з гумором розповіла бабусі про грека, який був ошелешений маминою молодістю і красою, аж вирішив залишитися в Україні... Обіцяв відкрити в нашому передмісті ресторан, у якому відвідувачів навчатиме танцювати сіртакі... І ми втрюх реготали, як ненормальні. (...)

Матацькі діалоги

- Чому дівчина починає відчувати провину перед матір'ю?

Кінець жовтня...

Татові приспічило, щоб його матримоніальні справи¹ були остаточно схвалені нами, тому він прохально-наполегливо призначив вечерю у своєї майбутньої дружини серед тижня, у середу, бо в суботу вони мають розписатися (...).

Будиночок на дві сім'ї в районі Левандівки видавався таки добре занедбаним, але у дворі було чистенько, без слідів господарки, хоча видівся свіжозведений сарайчик. З нього заносило кролячим духом. На порозі нас зустріла тоненька чорноока жіночка в домашніх капцях і шовковій сукні. (...) Ми зайшли в невеликий коридорчик, з якого були двері до кухні й крутуваті сходи на другий поверх. Нас запрошено нагору... Попереду вирвався тато показати дорогу, ніби це відбувалося на вулиці. Він відчинив двері в кімнату, за ним зайшла бабуся, за бабусяю — я, за мною — та жінка.

У горішній кімнаті стояв стіл, сервірований за ресторанним зразком. «Певне, вона — офіціантка», — подумалося мені. І стало чомусь образливо за тата. Хоча його секундхендний дрібний бізнес і передбачав такі зв'язки...

Нас, вочевидь, намагалися вразити кількістю салатів, бо коли дійшло до печені, я вже не годна була втиснути в себе навіть маленький шматочок.

Розмови були якісь пісні та мляві, незважаючи на татові намагання їх розворушити. Він, бідака, з того всього почав розповідати про мої дитячі пустощі й так заплутався, що кілька разів згадав маму. Бабусине обличчя було незворушне, зате жіночка закліпала повіками. Нічого, нехай зникає, що мою маму ніколи не витіснить із татової підсвідомості!

Раптом сходами затупали дитячі ніжки — і до кімнати вбігло хлоп'я років трьох. За ним важко переступила поріг старша пані — нова теща нашого тата. Знайомство продовжилося. Хлопчика посадили біля тата... І мені аж по очах різнуло: та вони ж схожі! Значить, це мій брат — бастардик², і його законність появи на світ має засвідчити татів шлюб!

¹ Термін, яким позначають усе, що пов'язано зі шлюбом і подружніми стосунками.

² Бастард — незаконнонароджена дитина.

Нічого собі! А я, дурна, вважала тата тухтієм, який так довго скиглить за моєю мамою...

Бабуся кинула кілька пильних поглядів на хлопчика й усміхнулася. Ні я, ні вона не розпитували його, скільки йому років, чи ходить до садочка, як це буває в таких випадках... І так ясно: тато протримався недовго... У цій родині його пригріли й поставили на чолі, бо он як старша пані, не кримпуючись, називає його зменшувальним ім'ям. І хлопчика так називали...

Добре, що дитя швидко здиміло, не встигнувши необережним звертанням до тата ускладнити його теперішній стан.

Але ж і так усі все зрозуміли, та ніхто й слова не зронив.

Тато викликав тачку, щоб відвезти нас, і сам уже збирався сісти в неї, як бабуся запротестувала: ми доїдемо й самі, нехай за нас не турбується і залишається вдома. (...)

— Ну, як тобі? — запитала я бабусю вже в рідних стінах.

— Та нічого... Мила жіночка... — відповіла вона, з полегшенням сідаючи на свій улюблений диван.

— А хлопчик? — дотискала я.

— Хлопчик симпатичний...

— Щось дуже схожий на тата... — натякнула я.

— Діти мають таку здатність — бути схожими на батьків, — просто сказала бабуся.

— А ти про нього знала?

— Здогадувалася... Тато колись зателефонував і запитав, які симптоми вітряки. Я і подумала, що в нього є дитина, але він не готовий зізнатися.

— Але зараз міг би сказати правду, коли кликав у гості!

— Злякався, що ми не підємо... Він до цього часу побоюється мене... Та й ти можеш викинути коника! — Бабуся зиркнула поверх своїх окулярів.

У мене всередині клекотів вулкан, і я з усіх сил стримувалася, щоб згарячу не наговорити дурниць, а потім лащитися до бабусі з вибаченнями...

— Ти ще не знаєш життя... А в ньому стільки намішано! Треба не поспішати з висновками. От ти, напевно, зразу ж подумала, що тато вчинив зле, коли зійшовся з тією жінкою. А я в цьому бачу логічний розвиток подій: розлучився з однією — знайшов іншу. Чи йому годилося б піти в монахи? — бабуся виправдовувала тата, ніби це він був її дитиною, а не моя мама.

О. Микула. Ілюстрація до повісті О. Думанської «Школярка з передмістя»

— І тебе не дістало те, що в нього там народився хлопчик, а він стільки мовчав?!

— Знаєш, англійці кажуть, що в кожній шафі можна знайти прихований скелет. Вважай, що ми сьогодні його знайшли в татовій біографії. Мовчав — а мав би сказати! Ми ж йому не чужі! Але що поробиш...

І справді, уже нічого не змінимо. Нехай собі тішиться сином...

Я не така добра самаритянка, як моя бабуся, тому довго шепотіла слова, адресовані татові, і вони були не зовсім делікатні. Найбільше мене турбувало те, як сказати мамі про останні події. Чи не підло зрадили ми її, коли поперлися в гості? Хоча, з іншого боку, у нас дотримані стандарти Беверлі-гілз: батьки не спілкуються між собою, зате дбають про дітей. Як тато й мама про мене... (...)

Ця татова женячка трохи вгамувала мою пристрасть до сусіда, і я навіть перестала думати про нього сто разів на день. Так бабуся нагадала. Нашому ротвейлерові треба робити чергове щеплення від чумки. Для цього завжди волочимо його до ветеринарної поліклініки, і він усю дорогу скаче від задоволення, а ми по черзі з бабусею тримаємо його на повідку. У поліклініці він лізе знайомитися з усіма пацієнтами-собаками, від чого стоїть неймовірний гам, а потім виривається від лікаря, хоча той укол — комариний укус на його товстій шкурі. А зараз цю процедуру можна спростити... Бабуся запитала мене, чи зручно попросити сусіда, щоб уколів нашого пса вдома. Отак! Значить, вона вже змирилася, що до мене не ходить мій колишній хлопець... Я спочатку промовчала. Потім подумала, що в бабусиному проханні немає нічого особливого: рятував же сусід позаминулого літа наше нещастя, коли воно налетіло на скло й пошкодило лапу! Нехай і щеплення зробить! Це буде привід згодом не чекати мене за воротами, а заходити в дім...

Коли сусід прийшов до нас із своєю валізкою, у горлі нашого пса забулькало невдоволення і він ошкірився. Ніби відчув появу ворога. Сусід не злякався, попросив мене потримати пса за голову та швидко штрикнув його в стегно. Усе!

Бабуся закликала нас на каву. Ми пройшли до лазнички: він — мити руки, я — асистувати, тобто подати свіжого рушника. Сусід поведився аж занадто стримано, навіть не спробував мене обійняти, коли бабуся вийшла на веранду...

Кавували без метушні — ніхто нікуди не поспішав. Бабуся сиділа напроти нас і поглядала по-вчительськи прискіпливо. А мені хотілося, щоб вона знайшла причину вийти на подвір'я. Дарма... Бабуся вивідувала в сусіда те, що хотіла знати. Наприклад, чого обрав такий фах: з любові до домашніх тварин? Тварин він любить, але не хоче бути кожного дня покусаним чи подряпаним, тому не збирається сидіти в якійсь ветлікарні. Значно перспективніше працювати на ринку — видавати дозвіл на продаж м'яса. Там завжди як не свіжа копійка, так шматок полядвиги... Бабуся хитнула головою — погоджувалася. Підтриманий

нею, сусід не крився, скільки треба заплатити, щоб улаштуватися на ринок, і за який час ті гроші можна буде відбити. Бабуся зацікавлено запитала ще про якісь дрібниці. Але я майже нічого не чула — перед моїми очима враз виникли густі торгові ряди на нашому базарчику, здоровезні зелені мухи, що сідали на порубані шматки яловичини, продавці в зашморганих халатах із березовими вітками в руках: ними вони відганяли ненажерливих мух. Як він там може бути — такий випещений, такий завжди елегантський! Моя кава так і залишилася недопитою.

До півночі я крутилася в ліжку. Моє серце розривали протиріччя. Так, він не середньовічний лицар, який нехтує небезпекою і стрімголов летить на своєму коні просто їй у пащу. Він уже продукт нового часу. І ще питання, чи вибрала б я лицаря в обладунках, від якого тхне природними «парфумами», замішаними на кінських випарах. (...)

Читацькі діалоги

- Як змінюється ставлення головної героїні до батька після вечері в його новій родині? Прокоментуйте свої спостереження.
- Чому оповідачка має суперечливі почуття щодо свого сусіда, попри симпатію до нього?

Листопад—травень

У листопаді мама приїхала додому. За вечерею вона похвалилася, що незабаром переїде на роботу в Данію. Той літній грек так нічим їй і не допоміг, а вона сама через якусь фірму вийшла на бізнесмена, у якого дружина-українка важко пристосовується в тих обставинах, тому їй потрібна компаньйонка. Згодом виявилось, що мама вже все знає про тата. Вона сказала дочці, що татові тепер буде добре, і та жінка — його колишня шкільна пасія. Школярка не чекала від мами таких схвальних слів... Три дні маминого перебування перетворилися для школярки на суцільне свято. Коли ж мама почала збиратися в дорогу, то, здавалося, чомусь раділа. Дочка ж журилася, що мама так швидко від'їздить.

У школі в дівчини були проблеми з математикою. Подруга, яка ніколи особливо не виявляла зацікавлення до науки, раптом «узялася за розум» і почала зубрити хімію, щоб вступити в медколедж. Колишній хлопець ходив у Малу академію наук і писав реферати. А бабуся після маминого від'їзду так плакала, ніби знала щось більше, ніж онука.

Поступово осінь перейшла в зиму. Сусід улаштувався на роботу: по суботах підмінював ветеринара на ринку, так що бачилися закохані в неділю з обідом.

Школярка готувалася до іспитів. Шкільні справи йшли без змін. Дівчину хвалили лише англійка (учителька англійської мови), решта педагогів махнули на неї рукою.

Несподівано захворіла бабуся: у неї піднявся тиск. Її забрали в лікарню, тож до школярки прийшла ночувати подруга. Увечері дівчата говорили про все на світі.

У лікарню до бабусі, крім онуки, приходили й тато з новою дружиною. Бабусі не подобалося в лікарні, тому дівчині спало на думку попросити сусіда робити уколи бабусі вдома, на що він охоче погодився.

Мамі про хворобу бабусі вони нічого не казали. А бабуся зізналася внучці, що мама планує для дочки освіту за кордоном. Дівчина була дуже рада, почувши це. Але відразу згадала про хлопця і засмутилася. «Але це — таємниця! Я і тобі не хотіла

нічого казати, доки все не виясниться...» — говорила бабуся. Школярці було цікаво, що ж таке має вияснитися. Але про це мала повідомити мама.

Бабуся одужала, а школярка почала їздити до бабусиної знайомої на англійську. То була гарненька, делікатна жінка. Школярка ходила тричі на тиждень до бабусиної приятельки, як на свято. Ці уроки просто лікували дівчину.

Настала весна, а перед Великоднем приїхала мама — вона схудла, але не втратила бадьорості. Її очі таємничо зблискували, коли дівчина заходила після школи до хати й заставляла їх із бабусяю за розмовами.

Одного вечора прийшов тато, і бабуся чомусь раптом покликала онуку із собою до своєї давньої знайомої «на каву». Приїхавши додому, бабуся і дівчина застали ще тата, хоча було пізно. Тато залишився до ранку — йому постелили на дивані у вітальні, і дівчина чула, засинаючи, як мама все ще розмовляла з ним про якісь дрібниці.

Дівчині здавалося, що мама і тато більше не розлучатимуться. Мама піде працювати в якесь туристичне агентство, а тато нехай собі возить той секонд-хенд, якщо йому так хочеться. Та згодом виявилось, що в тата й тієї жінки скоро народиться донька. Мама навіть купила одяг для майбутньої дитини. Школярка почувала, що тато зрадив її.

У тата народилася донька, яку він назвав на честь школярчиної бабусі. Щоправда, бабуся і мама мали одне й те ж ім'я.

На великодній обід прийшов сусід зі своєю паскою і писанками. Мама зустріла його приязно. Це був один із найщасливіших днів школярки. Їй не вірилося, що мама забере її за кордон за якихось два місяці.

Був уже травень. Школярка з мамою пройшли майже всі інстанції та отримали практично всі дозволи на виїзд. До мами дедалі частіше хтось дзвонив. А якось мама зізналася, що їде не гувернанткою до того данського Гамлета, а виходить за нього заміж. Вони укладуть шлюбний контракт, за яким данець виплачуватиме мамі гроші на витрати, а вона матиме право ними платити за освіту доньки. Але не зразу... Спочатку дівчина буде два роки пристосовуватися до данського способу життя, мешкатиме з ними під одним дахом, але в окремій кімнаті з окремим входом. А мамі доведеться стати матір'ю двом маленьким дітям. Школярка почала переконувати маму не виходити заміж. Мама говорила, що цей чоловік їй подобається.

На останньому дзвоні школярка ледве стримувала сльози. Дівчині було гірко на душі, що доведеться жити далеко від подруги, не бачитися зі своїм хлопцем, не чути претензій класної керівниці...

Червень

У бабусі існує теорія, що людина протягом свого життя має відчутти на власній шкірі і багатство, і бідність. Хоча ми й не дуже заможні порівняно з іншими, але нам нічого не бракує. «Менше вкусиш — швидше проковтнеш», — повчала мене бабуся. Але мама розповідала, що в шкільні роки та ще й на першому курсі їм доводилося вигадувати так, щоб ніхто не помітив, наскільки вони важко живуть. Тоді наша хата мало не завалилася після буревію, відшкодувань державних було як кіт наплакав, усі заробітки дідуся та бабусі пішли на капітальний ремонт, та ще й позичили в далекої рідні. Позичаєш чужі гроші — віддаєш свої... Одне слово, років зо три мамі нічого не купували з одягу, окрім пальта, бабуся діста-

вала десь дешевої вовни й вигадувала їй камізельки, спіднички, светрики й сукні.

— Ще трохи — і навіть білизна була б в'язана, — жартувала мама, — зате всі навколо заздрили моєму гардеробові.

Потім настали часи відносного добробуту, потім накрила нас «криза неплатежів», як мудро пояснювали з телеекрану, яка й розвалила нашу родину. Якби тоді тато не запанікував, усе було б інакше. І моя мила мама, така тендітна з виду, ну просто тобі юна дівчина! — не змінила б різко своє життя.

Ми з бабусею ходили навідати татову донечку. Мою молодшу сестричку... Смішне немовлятко мало вже місяць, поводило своїми очима на всі боки й усміхалося.

— Це вона до нас сміється? — спитала я в бабусі.

— Ні. Вона ще не тямить... То така гримаска...

Татова дружина дозволила мені потримати її на руках. Я спочатку боялася, а потім звикла й кілька хвилин мовчки носила дитя по кімнаті. Потім дівчинку взяла бабуса. О, вона майстер приказувати! Чого я тільки не почула: що й виросте вона великою, гарною, мудрою, і буде чудово співати, і її маленькі пальчики навчатися різної роботи — пекти, варити, шити, білити...

— Бабусю, — зупинила я її, — що ти пророкуєш їй долю домогосподарки! Доки вона виросте, удома все механізують!

Тато прийшов, коли ми вже стояли біля хвіртки. Він мав хороший настрій, тримав у руках торбинку, звідки визирали курячі стегенця, а з кишені піджака виткнувся маленький букетик крокусів. Я його помітила й промовисто поглянула татові у вічі. Дивно, він не знімає і не зашарівся, а дістав його й подав дружині:

— Це тобі...

Тато відпровадив нас до маршрутки. Він змінився, і це помітила й бабуса:

— Гарно виглядаєш! Навіть помолодшав! — сказала вона йому й по-материнськи поплескала по щоці.

— Ви таке скажете... Помолодшав... Треба молодшати, бо діти малі... Не всі! — озирнувся він на мене й підморгнув.

«Нехай татові пощастить!» — промовила я подумки.

Удома цілий вечір мені хотілося наодинці порозмовляти з мамою, але вони з бабусею затіяли ревізію в шафах, витягаючи з них одяг. Мама любила цю справу: вона без жалю відкидала в кут спідниці, блузони, сукні, щоб уранці охайною купкою покласти їх біля смітника на почат-

О. Микула. Ілюстрація до повісті О. Думанської «Школярка з передмістя»

ку вулиці. Хто потребує — той забере. Бабуся охкала, що там є нормальні речі.

— Та ти ж їх не носитимеш! — заперечувала мама. — То пожива для молі!

Отак вони години зо три бабралися в шматах, і я не дочекалася на маму — заснула.

Мені снилися маленькі дівчатка в рожевих шубках і каптуріках, шикарний дім з округлими куцями дрібних квітів і чорний лабрадор, як в американського президента. Уже хотілося все те побачити на власні очі.

Іспити я складала без несподіванок. (...) Усні іспити взагалі не проблема, бо язик у мене добре підвішений, і дерік¹ прослухав мій монолог про Івана Мазепу, не вловивши в ньому жодної дати (із числами я не товаришувала!). Я б ще й заспівала йому «Ой, горе тій чайці...», але то вже було б занадто.

Після кожного іспиту ми дружно їхали в місто або в парк і гуляли до сутінків. Усі були такі милі та ввічливі в стосунках, клялися мало не на крові, що кожного червня будемо зустрічатися, і розуміли марноту тих обіцянок. І від того ставало сумно.

Мій колишній хлопець остаточно зациквився на психології, академії і Флориді, тому першим відколювався від гурту й гнав додому вчитися. Він шарив по інтернету в пошуках розмаїтих анкет і грантів, щоб переконатися в правильності своїх дій. Скрізь наптовхувався на віковий та освітній ценз і мріяв швидше дотягти до третього курсу. Тоді його мрії здійсняться!

Моя подруга мало вірить у свій успіх у медколеджі — вона посварилася з батьками, коли дізналася, що доведеться препарувати не лише жаб... Але вони наполягають, бо там працює якийсь материн похресник. Вічна відмінниця таки піде в універ, бо має рекомендацію з Малої академії наук, а завучів син — у педінститут, на історичний. Правильно! Виросте — стане деріком! Донька бізнесмена, що поставив у класі нові вікна, учитиметься на банкіра. Ми жартома діставали її, називаючи «Банкіркою».

Якось так вийшло: мої однокласники, усі до єдиного, чітко визначилися зі своїм майбутнім. Лише в мене воно було якесь туманне. Ну, поїду за кордон, ну, звикнуся за два роки до всього чужого. А далі? Ніхто не застрахований від несподіванок... Передумає мамин чоловік мене утримувати, або його бізнес накриється. І що тоді? Повертатися на історичну батьківщину?

Мама наполягала, щоб я таки відгуляла випускний. Вона пішла й придбала білу мережану сукню в атласному чохла. Найсмішніше те, що вона її міряла на себе, щоб перевірити, чи прийдеться мені. Ми ж із нею в одній ваговій категорії... (...)

¹ Директор школи.

Але на випускний я не втрапила, бо нам привезли квитки якраз на те саме число. І коли мої однокласники витанцьовували в ресторані біля Опері, я вже перетнула кордон.

Перше враження від закордонного летовища — як від велетенського мурашника, облаштованого за всіма законами сучасного дизайну. Пасажиропотоки не перетинаються, усі рухаються у своєму напрямку, ніхто нікого не збиває з ніг, як часом показують у фільмах. Мама вела мене за собою — і її хода танцівниці була впевненою і небоязкою. Чоловіки кидали в її бік швидкі погляди, і я це бачила, хоча була заскочена (та й налякана) таким гігантизмом. (...) Навколо розмовляли переважно англійською, навіть японці. Може, вони насправді американці?

— Розслабся, — попросила тихо мама, — у тебе вигляд украденої дівчинки. Ще мене запідозрять в кіднепінгу!

У неї і тут спрацювала іронія...

Мене й справді украли... У мого тата. У моєї бабусі. У мого сусіда, що відвіз нас на потяг і цілував мене на пероні, не випускаючи з обіймів. Ми так із ним і не з'їздили в Карпати...

Приклеєні посмішки стюардес, їхні досконалі обличчя і вдавана зацікавленість пасажирськими примхами мене не тішили. Я тільки зараз зрозуміла, що, крім мами, навколо будуть одні чужі люди, і серед них не буде схожих ні на подругу, ні на мого колишнього хлопця, ні на вічну відмінницю...

Бузкові хмари зазирали в ілюмінатор... Як бузковий кущ... Під вікном...

Читацькі діалоги

- Чи можна стверджувати, що героїня усвідомлює всю складність вибору щодо переїзду за кордон? Аргументуйте свою думку.
- Яку роль у житті дівчини відіграють спогади про родину, дитинство та школу?

Письменниця майстерно передає живе мовлення героїв / героїнь твору. Зокрема, використовує елементи учнівського жаргону, а також колоритні галицькі діалекти. Наведіть приклади з тексту.

Насамкінець...

Моє пристосування до нового способу життя відбувалося дещо болісно. Мамин чоловік відверто не пресував мене й часом виявляв деяку зацікавленість моїми справами, але ми обоє розуміли, що все це для годиться. Два роки перебування у своїй-чужій сім'ї навчили мене стриманості — і це добре. Я тішилася за маму, яка вже не мокне в морі зі своєю грекинею, а їздить на різні прийняття в шикарних вечірніх сукнях і влаштовує домашні вечірки для чоловікових друзів. Я теж виходила ненадовго до гостей разом із двома дівчатками, відповідала на кілька запрограмованих запитань і поверталася до своєї кімнати. Данець мав вигляд щасливого чоловіка, і це заслуга моєї мами.

А потім я переїхала в студентське містечко, хоча мене туди ніхто не випихав. Таким було моє рішення. Мама зазирнула мені в очі: мовляв, невже так зле...

— Ти не маєш цього робити, — переконував мене мамин чоловік. — Хіба тебе щось у нас не влаштовує?

Мене, звичайно, усе влаштовувало, але я хотіла самотійності в усьому, як учила мене моя бабуся. «Заможність часом сприяє лінощам, — писала вона в листі, — тому остерігайся звикати до багатства. У житті — як на довгій ниві...»

На Різдво й на Великодень я надсилаю вітальні листівки всім своїм однокласникам, татові, звісно, бабусі, моему колишньому сусідові (до речі, ще не одруженому з якихось причин) і навіть деріку, отримуючи від них вітання навзаєм.

Я лише двічі приїздила в гості, і тоді ми з бабусею добами розмовляли, надолужуючи все неказане в листах. Мама вибирається до неї частіше — двічі на рік, бо відчуває свою вину за бабусину самотність. Та бабуся на такі речі має свій погляд:

— Хто це такий мудрий сказав, що діти вічно в боргу перед своїми батьками?! Яка дурня! Мені особисто ніхто нічого не заборгував! Я маю те, що дав Бог. І дорікати Йому немає сенсу!

Звісно, вона сумує за нами, і тому тато приводить до неї своїх дітей щонеділі, особливо, коли забуває трава на нашій галявинці. Татова дружина приходить теж, і на Святвечір вони варять кутю в нас...

О. Микула. Ілюстрація до повісті О. Думанської «Школярка з передмістя»

Наш невихований пес ледве волочить ноги й більше спить, ніж никає двором, але апетит має добрий. І його законне місце — під бабусиним диваном.

Бузковий кущ усох — на його місці посадили інший, і він уже теж сягає вікна. Життя триває, бо ж воно не що інше, як спосіб існування білкових тіл... А це процес вічний — його не спинити. І хоча я вже зовсім не схожа на колишню школярку з передмістя, у мені часом прокидається оте неслухняне, зухвале дівчисько. Тоді мама, буває, вдавано сварить і погрожує:

— Ось розповім про це бабусі!

Читальські діалоги

- Поділіться своїми враженнями після прочитання твору.
- Чому авторка твору не називає імен персонажів? Поясніть свої міркування.
- Які роздуми та висновки школярки про життя вас зацікавили? Чи збігаються вони з вашими?

Мисткиня та доба

Оксана Думанська народилася 25 січня 1951 р. в с. Локні на Сумщині. За фахом — філологиня. Працювала вчителькою, бібліотекаркою, журналісткою, багато років викладала в Українській академії друкарства у Львові.

Цікаво, що зайнятися улюбленою справою — літературною творчістю — пані Оксана зважилася вже в зрілому віці. Відтоді це її найбільше захоплення.

Має письменниця і хобі — випікання домашнього хліба, в'язання, бо вважає, що «якщо добре працюють руки, то потім добре працює і голова». Дуже багато читає, особливо любить поезію М. Вінграновського.

Книжки О. Думанської захоплюють душевними історіями, хитросплетіннями сюжетів. А насамперед тим, що розкривають гострі психологічні проблеми сучасного суспільства: самотність людини, пошуки щастя, труднощі взаєморозуміння з іншими тощо.

Так, героїня твору «Як зарадити Марійці» — школярка, яка повсякчас стикається з проблемами в спілкуванні, різноманітними дитячими страхами, непорозуміннями в родині, але разом із досвідченою психологинею вчиться їх долати. А в іншому творі — «Бабусина муштра» — Марійка вже дорослішає, приїздить погостювати до своєї мудрої бабусі у Львів та отримує від неї багато важливих життєвих порад.

У книжках О. Думанської чимало автобіографічного, а персонажі нерідко мають своїх прототипів у родині письменниці та в колі знайомих. Тому її образи та змодельовані у творах ситуації вирізняються точністю та життєвою достовірністю.

Поірікуйте!

- Чи доводилося вам читати книжки О. Думанської? Якщо так, то розкажіть про них.

Досліджуємо твір

За жанром «Школярка з передмістя» — повість-щоденник. Чому саме повість? Бо це твір середній за обсягом, увагу зосереджено на головній сюжетній лінії та героїні. Другорядних персонажів небагато (бабуся, мама, тато, однокласники, друзі), вони допомагають виразніше розкривати переживання героїні, її дорослішання.

Обкладинка до повісті
О. Думанської
«Школярка з передмістя»

Форма щоденника підкреслює довірливість, інтимність оповіді, дає можливість заглибитися у внутрішній світ школярки, докладно передати її найсокровенніші почуття, роздуми, зрозуміти безпосередні реакції на події.

Проблематика твору різногранна й злободенна. Це труднощі порозуміння між батьками і дітьми, дорослішання підлітків, стосунки з учителями й однокласниками, перше кохання, вибір життєвого шляху, здатність приймати зміни.

Ідея твору — важливість родинних цінностей.

Персонажі — школярка, її мама, тато, бабуся, друзі — різні за віком, характерами, уподобаннями. Ці відмінності, закономірно, спричиняють напруження, конфлікти, а іноді й серйозні. Тато і мама головної героїні розлучилися, бабуся не схвалює надто яскравого макіяжу внучки, дівчина ображається на тата за те, що він завів нову сім'ю.

Але, попри все, вони люблять, шанують одне одного, розраджують, приходять на допомогу, знаходять взаємопорозуміння. Тому разом успішно долають усі життєві труднощі.

Центральний образ повісті — школярка. Читачі / читачки мають змогу спостерігати за її дорослішанням, набуттям життєвого досвіду. Поступово змінюються її погляди, інтереси, поглиблюється розуміння людських взаємин.

Однак, змінюючись, дівчина зберігає головні свої якості, прищеплені ще в дитинстві рідними, — доброту, щирість, приязнь, повагу до людей, усього суцього.

Попри життєві випробування, помилки, зроблені через недосвідченість, школярка зберігає ці настанови, стає мудрішою та людянішою.

Дуже важливий у творі образ бабусі. Вона — добра подруга й надійна порадиця для внучки. Лагідно, ненав'язливо, довірливо відкриває їй науку поваги, прощення, розуміння інших, гідної поведінки.

Даючи батькам можливість займатися роботою, бабуся бере на себе клопоти про школярку, змалечку виховує її. Водночас бабуся дуже демократична людина, не соромиться вчитися чогось нового в молоді, дотримується «стовідсоткової правдивості» в стосунках із внучкою, не дозволяє собі навіть зазирнути до її щоденника. Буває вона й самоіронічною. Ця взаємна довіра та зацікавленість є надійною основою їхньої широкі дружби.

Важливо, що бабуся вчить не занудними напучуваннями, а найчастіше жартома, ніби мимохідь, і передовсім — власним прикладом. Вона самодостатня жінка з глибоким, критичним ставленням до світу.

Авторитет бабусі високий для внучки. Навіть під час тривалої розлуки вона присутня в думках дівчини — продовжує радити, підтримувати, допомагати.

Письменниця використовує цікавий прийом: не іменує персонажів, а називає за родинними зв'язками чи суспільним статусом. Це один із засобів *типізації*. Називаючи персонажів узагальнено, авторка підкреслює, що їхні переживання та змальовані ситуації є не поодинокими, а типовими для багатьох. Головна героїня — школярка — це уособлення багатьох українських підлітків, які стикаються з подібними проблемами, переживають такі ж емоції.

У стилі повісті «Школярка з передмістя» помітні ознаки метамодернізму. Передовсім *діалогічний персоналізм*, адже вся увага зосереджена на розкритті внут-

рішнього світу головної героїні. Читачі / читачки спостерігають, як дівчина, дорослішаючи, поступово вчиться налагоджувати діалог, порозуміння з рідними, друзями, із собою.

У творі також утверджуються *традиційні ідеали та моральні цінності*, панує *атмосфера щирості, довірливості*. Туга за справжнім виявляється вже в тому, що твір є ніби документальним — написаний у формі щоденника. Усі ці ознаки характерні для метамодернізму.

Читацькі діалоги

- Охарактеризуйте проблематику твору.
- Порівняйте повісті «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда та «Школярка з передмістя» О. Думанської. Чим характери та долі персонажів цих творів споріднені, а що їх відрізняє?
- Які ознаки метамодерністського стилю є в повісті «Школярка з передмістя»?

Мистецькі діалоги

Один з улюблених кінофільмів головної героїні твору — американська кінокомедія «Бетховен» (реж. Б. Левант, 1992). Це розповідь про родину Ньютонів, у якій живе пес породи сенбернар Бетховен. Ім'я для нього обрала донька Емілі, зігравши уривок із Симфонії № 5 німецького композитора Л. ван Бетховена.

Поліркуйте!

- Подивіться фільм «Бетховен» (США). Які цінності американської родини Ньютонів із фільму «Бетховен» і героїні повісті «Школярка з передмістя» української авторки О. Думанської є спільними? Які з них близькі й вам, а які, можливо, викликають здивування, сміх? Поясніть свої міркування.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Запишіть серію відео від імені головної героїні повісті «Школярка з передмістя» як щоденникові записи на різні теми (конфлікт із татом, розмова з бабусею, перше кохання тощо).
- Проведіть цитатний флешмоб. Оберіть кілька цитат із повісті «Школярка з передмістя», які вас вразили. Створіть графічні картки з ними (Canva, PowerPoint тощо) і презентуйте однокласникам / однокласницям.
- Організуйте та проведіть літературне токшоу «Школярка з передмістя: правда чи вигадка?». Розподіліть між собою ролі: «персонажі твору», «літературні критики», «психологи» та «журналісти». Обговоріть такі теми: дорослішання підлітків, родинні стосунки, еміграція, перше кохання.

Читацька самоперевірка

- Які життєві події вплинули на формування характеру головної героїні твору?
- Знайдіть у тексті поради бабусі. Порівняйте їх із роздумами внучки. Що спільне, а що відмінне ви помітили в характерах цих персонажів?
- Які особливості жанру та стилю твору «Школярка з передмістя»?
- Які думки та почуття школярки з передмістя стали для вас близькими? Чому?

ЙОАННА ЯГЕЛЛО
(нар. 1974 р.)

Читацький пунівник

Її книжки читають із захопленням — так, ніби хтось нарешті написав про вас. Вона вмє бачити підлітковий світ без прикрас: сміх і сльози, зради й закоханість, мрії, котрі здаються надто великими, і страхи, про які не говорять уголос. Вона не моралізує, не вчить, а просто слухає своїх героїв / героїнь і через них слухає вас. Вона вірить, що навіть із найскладнішої історії можна вибратися, якщо поруч є любов, дружба й трохи сміливості.

Тож пропонуємо вашій увазі роман *Й. Ягелло «Зелені мартенси»*.

ЗЕЛЕНІ МАРТЕНСИ

(Скорочено)

Пролог

Обкладинка
до роману
Й. Ягелло

«Зелені мартенси»

У житті людини трапляються моменти, коли змінюється все. Буває це ніби нечасто, і зазвичай їх можна перелічити на пальцях обох рук. Ніколи не відомо, коли такий момент настане, і впізнати його важко. Я можу налічити сім. Уже сім. І не знаю, чи це не якийсь поганий знак, бо це — наче мені вже небагато залишилося в цьому житті, але це так само може означати, що воно просто насичене. Найважливіші із цих важливих моментів два останні: день, коли я зустрів Опту, і день, коли я зрозумів, що бувають миті, у яких хотілося б зупинитися назавжди.

Фелікс

Уперше я побачив Опту на шкільному стадіоні. Був День спорту. Я ненавиджу такі заходи. Причини дві, а може, навіть три.

По-перше, я хронічно не перетравлюю ярмарків, фестивалів, усіляких днів. Я не люблю натовпу й усього цього цирку. Того, що хтось організує тобі час, хоч ти б краще спокійно почитав книжку чи потинявся вулицями, бо не обов'язково тобі має сьогодні хотітися стрибати в довжину, бігати з перешкодами чи їсти пироги, спечені на громадських засадах старанними першокласниками для видатних спортсменів. Мене від цього нудить.

По-друге, я, зокрема, ненавиджу День спорту, бо ненавиджу спорт у принципі. Я абсолютно не розумію цього аспекту життя. Чому треба бігати наввипередки, змагатися, хто далі стрибне, чи битися на кулачки? Як це взагалі свідчить про людину, що вона бігає швидше за інших?

Чи не краще, аби вона сіла й трохи подумала? Я знаю, знаю, не годиться зізнаватися, що ти не любиш спорт, бо зараз почнеться. Той, хто так каже, слабак і розмазня. Що ж, не заперечую. Я завжди був нижчий і худіший за інших, а тепер, у другому класі гімназії, маю вигляд, наче учень молодшої школи (...).

Ну, і нарешті, третя причина... Річ у тім, що я не переношу конкуренції. Ніде, не лише в спорті. Мені гидко, що хтось повинен виграти, а хтось — програти (...).

Ну, більш-менш, бо поки я ні в що, хочу я того чи ні, не можу не влізти. Мене ніхто не питає, і доводиться брати участь у цьому смердючому Дні спорту, хоч я, мабуть, і на стометрівці ледве до фінішу доплентаюся з язиком на спині. Нікого не обходить, чи мені хочеться публічно демонструвати свою безнадійну форму, але я — заручник системи, де кожний повинен робити те саме.

Як і передбачав, я добігаю останнім (...). Добігаю до фінішу й падаю на лаву, принижений і змучений; я з такою силою гепаюся на неї, що якась дівчина поруч аж підскакує. Зиркаю краєм ока: руда, волосся кучеряве, відьма, мабуть, зараз почне істерити, що я хам і село, навіть сісти не можу по-людськи.

Але та сміється. Я думаю, що з мене, і вже міркую, як відповісти, аж вона каже:

— Якби проводили змагання з приземлення з космосу сідалом на лавку, ти б точно переміг (...). Я Опта. — Простягає руку.

Ну, такого я ще не бачив, щоб дівчина так віталася. Але я в принципі небагато бачив, а вже на дівчатах знаюся, мабуть, найменше у світі.

— Опта? — кажу, а точніше, пищу, щось голос зривається, мабуть, від хвилювання. Ще вирішить, що я глухий чи дурний, або одне й друге, зрештою, мені не вперше. — Чи Отта?

— Ну, насправді, Ота, Отилія, але мені більше подобається Опта. Це мама придумала. А зрештою... не знаю, чи ти захочеш послухати чудову історію мого імені. Тобі не треба йти?

Так, тепер я бачу, що Коперкова махає до мене. Здається, знову доведеться дурня клеїти.

— Зачекай на мене тут, — прошу її з відчаєм, бо такого досі не було, щоб якась дівчина зі мною заговорила, а що вже казати про таку з рудим німбом.

Я ліниво йду до Коперкової, спеціально тягнучи ноги. Мені вдається скривитися так, що на обличчі читається дуже погане самопочуття.

— Ти де зник?! — сердиться Коперкова. — Скільки можна на тебе чекати? Зараз естафета, ми поставили тебе в першу четвірку.

Схоже, що в першу для того, щоб я встиг дошкандибати під кінець забігу.

— Пані вчителько, — стогну я, — у мене живіт болить. Я не зможу, чесно.

Я кривлюся і згинаюся навпіл, але при цьому стежу, щоб не перегра-ти, до того ж ледве стримую сміх, розуміючи, що це все може зараз пога-но закінчитися (...).

— Гаразд, — капітулює вона. — Як за чверть години не минеться, підеш до медсестри. Іди відпочинь, після естафети — стрибки в довжи-ну, може, наберешся сил.

Я сумно киваю, наче переживаю, що естафета відбудеться без мене, а тоді розвертаюся і вже майже хочу бігти, та пригадую, що в мене коль-ка, тому плентаюся назад до лавки. Ця Опта й досі там, сидить і просто на мене дивиться (...). Навіть не пише есемесів у телефоні, удаючи, що для неї це розвага чи їй пофіг.

— Привіт! Як живіт? Непогано зіграно, — оцінює вона й знову смі-ється (...).

— А ти що? Тобі, мабуть, предки вибили липове звільнення від фізри?

— Їм не треба було вибивати, але звільнення в мене справді є. У мене астма. Я хіба що йогою можу займатися. Таке бігання мене б убило.

— Мене теж ледь не вбило, — зізнаюся. — Може, я теж хворий на астму, тільки про це не знаю? (...)

Я дивлюся на неї. Раніше не звернув уваги, може, тому, що взагалі не дивився на її фігуру, а лише на оте волосся та усмішку, але Опта й справді повненька. Не товста, я б так сказав. Вона як... пончик. Пончик у довгій спідниці в яскраві рожеві квіти, у жовтому светрі та в зелених мартенсах (...).

— Я трошки хвора. Трошечки, — договориює вона. — Ай, неважливо. Я б тістечко з'їла. На щастя, шлунок у мене здоровий, і я можу їсти, скільки влізе. Що, зрештою, помітно. Ходімо?

— Та ну, як Коперкова побачить, що я із хворим животом їм тістечко...

— То не їстимеш. Дивитимешся, як я їм (...).

Я пирхаю сміхом. Вона відповідає мені сміхом ще голоснішим, прибли-зно вдвічі. Звучить так, наче хтось до металевого відра всипав скляні кульки. Вона нахиляється до лавки й дістає гітару. Я раніше не звернув уваги.

— Ти граєш? — не стримуюся і запитую.

— Та ні, так собі ношу, для понтів. — Вона знову хихоче, наче це звичайна манера спілкування. — Зрозуміло, що граю. У мене заняття після уроків, на Ловицькій, тому я її притягла із собою.

Опта закидає гітару за спину й тепер виглядає насправді неймовірно, із цим своїм волоссям, усмішкою і гітарою. Я, мабуть, їй не казатиму, що колись грав на синтезаторі й навіть ходив до музичної школи, ще б захоті-ла, аби я показав, що вмію. Я вже уявляю картину: сидимо разом, я граю на синтезаторі, вона на гітарі, і співаємо на два голоси, а на трибунах ста-діону збирається вся школа й закидає нас помідорами, як під час Томатіни¹.

¹ «Ла Томатіна» — фестиваль в Іспанії, де люди кидають одне в одного стигли-ми помідорами.

Я намагаюся іти не надто швидко, щоб ніхто не здогадався, що я симулюю.

Та насправді мене розпирає від енергії. Мені давно не було так радісно (...).

Опта розглядає солодощі, очі в неї сяють. Я згадую, що в мене є десятка. А може, повестися як джентльмен і пригостити її тістечком?

— Яке ти хочеш? — запитую і ковтаю слинку, незвичайно густу, мабуть, через хвилювання. — Я тобі куплю.

— Та чого ти! — сміється вона, відкинувши голову назад і стріпуючи цим своїм рудим волоссям. — Я сама собі куплю. Зрештою, у нас рівноправ'я, чи не так?

Опта (...) купує шматок шоколадного торта та сирник із желе. Тримає обидві тарілочки в руці, коли проходять якісь дві дівчини. Одна її штовхає, видно, що навмисне. І цей чорний шоколадний трикутник падає на траву. Опта мало не гепається, обтяжена гітарою на спині. Друга, струнка блондинка, регоче.

— Товстуха не поласує, — каже перша, і вони знову хихотять.

Мені соромно за них, хоч я їх і не знаю (...).

Я почуваюся зовсім фігово, бо не можу нічого зробити, нічого відповісти, лише ніяковію, як завжди, програвши в таких ситуаціях. Але вони вже йдуть, я бачу це краєм ока, тож піднімаю голову.

— Не переймайся через них, — кажу. — Я куплю тобі нове.

— Припини. — Вона знизує плечима й піднімає тістечко з трави. — Воно ж недовго лежало? (...)

— Пробач, — кажу, а радше виривається в мене.

— За що?

— Що... — не знаю, як це сказати. Це «пробач» вихопилося в мене, мабуть, через те, що ця дівчина така щира й поруч із нею людина говорить те, чого за жодні скарби світу не сказала б за інших обставин. — Ну, бо я не зробив нічого із цими твоїми подружками, що не спустив їх в унітаз абощо.

— Перестань. Вони просто мене не люблять і глузують, але я цим узагалі не переймаюся. Ти однаково б не вдарив жінку. Еге ж?

— Ну, не вдарив би, — зізнаюся я, бо це правда, хоча так насправді не знаю, яка відповідь правильна. Якби я сказав таке здоровилам зі свого класу, вони б, напевно, вважали мене слабаком.

— Я не переймаюся тими, хто мене не любить. Шкода сил. Нащо? Хай собі балакають, мене це жодним чином не стосується.

— Окрім того, ти не товста, — додаю сміливо. Чесне слово, у житті б не подумав, що я так із дівчиною говоритиму.

— Трохи товста. Ну й що? (...) У цьому світі є місце й для товстих, і для худих (...).

Малюнок до роману
Й. Ягелло «Зелені
мартенси»,
згенерований ШІ

День спорту закінчився. Я виглядав потім Опту, але її ніде не було. Тож я повернувся додому або до чогось, що ним називалося.

Віка сидить сама за столом на кухні й грає на телефоні. У мийці гора брудного посуду, а смітник давно переповнений.

— Де бабуся? — питаю.

— Лежить. — Знизує плечима Віка. — Я голодна.

— Ти не обідала в школі?

— Обідала, але це було давно.

— А ти не могла собі нічого приготувати? Чи принаймні посуд помити?

— Як бачиш, не могла.

Короткі запитання — короткі відповіді. Як завжди. Віка. Після другого важливого моменту, коли я з'явився на світ, настав третій: народження Віки (...). Це третій важливий момент, не лише тому, що відтоді в мене є сестра, а ще й тому, що Віка поглинула всю мамину увагу. Тепер я перестав бути її дитиною, я став сином батька, тобто, вважаю, нічим, бо батько вже тоді не надто брав участь у родинному житті. Не хочу нарікати, я розумію, що мама дуже хотіла донечку й узагалі. Кілька разів, гніваючись, вона сказала мені, що я схожий на батька, тож не дивуюся, що мама не в захваті від мене.

Віка — інша справа: її не можна не любити, бо вона така манюня, гарніюня білявочка, яка за п'ять хвилин крутитиме будь-ким, як схоче. Крутила. Від манюнької, гарніюнької білявочки нічого не залишилося. Що темніше ставало її волосся, то хмуришала вона сама. Зараз їй майже десять, і вона нагадує важкого підлітка (...).

На відміну від мене, Віка в школі популярна. Тобто батькам таки вдалося створити екземпляр, не відбракований ще на старті.

— Мати... Мама дзвонила?

Віка заперечно хитає головою.

Гм. Піду до бабусі.

Її кімната, колишня мамина спальня в мансарді, пахне ліками й старістю (...).

Так виглядає мій дім. Віка грає на телефоні, бабуся лежить нагорі, і я — шкільний лузер, фахівець із брудної роботи, який зараз засукає рукави й митиме посуд. Більше в цьому домі нікого немає і ще з місяць не буде. Або й два. Бо... от власне.

Одного дня, — мені тоді було сім, а Віці три роки, — батько випарувався з нашого життя. Це четвертий момент. Не те, щоб я відчув це як помітну зміну, бо, як я вже казав, він і раніше рідко бував удома. Батько був далекобійником і з'являвся в нас лише кілька разів на місяць, але мама це важко пережила, бо раптом не стало грошей, їй довелося іти на роботу, а Віку віддати до дитсадка. Мама — медсестра й заробляла дуже мало, у нас вічно не було грошей, бо садок платний, комунальні треба платити, купувати підручники й одяг, таке інше — щоразу мама лише зітхала. Від батька ми нічого не отримували, а коли бабуся казала, щоб

мама подала на аліменти, та відповідала, що їй нічого від нього не потрібно. Одним словом, це були важкі часи, якби бабуся час від часу щось мені не купувала, то навіть не знаю, бо Віка завжди була першою. Я не скаржуся, бо якось ми давали собі раду... аж до певного моменту.

От, п'ятий момент — це коли мама вперше поїхала до Німеччини. Мені тоді було дванадцять, а зараз чотирнадцять. Ми залишилися з бабусею і жили досить непогано. Мама там доглядала якогось дідуса і за місяць заробила стільки, що ми заплатили частину боргу за помешкання. Ще вона купила комп'ютер і нову пральну машину, бо стара зламалася, і загалом виглядало на те, що настали нові, кращі часи. (...)

Мама Фелікса поїхала на заробітки, спочатку ненадовго, але потім почала їздити дедалі частіше. Коли захворіла бабуся, ситуація стала ще гіршою: були потрібні гроші на ліки, тому мама й далі працює за кордоном. Удома все лягло на плечі Фелікса.

Читацькі діалоги

- Яке перше враження справив на вас твір? Чим він вас зацікавив? Чому?
- Від чийого імені ведеться розповідь у розділі? Що вам стало відомо про Фелікса?
- Скільки «важливих моментів» нараховує Фелікс? Прокоментуйте їх.
- Чому він ненавидить День спорту? Чи поділяєте ви його погляди? Чому?
- У якій ситуації Фелікс уперше помічає Опту? Які стосунки складаються між ними?

Віка

Не збираюся я ані посуд мити, ані сміття виносити! Жодна моя подружка цього не робить. У них із цим удома все нормально, не те, що в мене. На щастя, вони в нас не бувають, це я ходжу до них. Завжди кажу, що батьки суворі й не люблять гостей, цього абсолютно достатньо. Якщо хочу, то я дуже ввічлива, і батьки подружок мене люблять. Я добре вчуся, і досить. Минулого року була найкращою в класі. Побачимо, як піде тепер, з'явилися всі ці нові предмети, і вже не можна буде так сачкувати. Але це моя стратегія виживання: учитися якомога краще, тоді всі дадуть тобі спокій. Мама та бабуся задоволені, а Фелікс хай не пхається. Він старший, і сам повинен усім займатися. Мені й так є що робити.

Насправді ситуація непогана. Коли мама сидить удома, то постійно контролює і про все допитується, їй постійно здається, що мені шість років. Вона не помітила, що я вже не ходжу на дні народження з клоунами! Тепер ми з дівчатами організували клуб і робимо різні класні штуки. Я вмикаю комп'ютер і заходжу в групу.

«Сич, прийом», — пишу. Сич — це така сова. У нас у всіх якісь пташині прізвиська.

«Яструб, прийом», — пише Майка.

Малюнок до роману
Й. Ягелло «Зелені
мартенси»,
згенерований ШІ

«Орлиця, — це Зуза, — що нового?»

«Норм, — відповідаю. — Завтра після школи в будиночку на дереві?»

Будиночок на дереві — це теж шифр. Ніякий це не будиночок на дереві. Ми так називаємо місце за школою. У паркані є дірка, про яку знаємо лише ми, нею пролазимо на парковку й сидимо на низьких підмурках. Там нікого немає, а машини, схоже, поставили назавжди.

Майка вигадала розвагу: дзвонити різним людям, випадковим, або надсилати повідомлення. Учора ми дзвонили із запитанням, чи вони замовляли в нас піцу й що доставка запізнюється. Ржача ще та, люди взагалі не розуміють, про що мова. Ми це ще записуємо, у нас такі додатки в телефонах, а потім слухаємо, суперова забава. Найкраще, коли вони так дуже нервують, але ми потім вибачаємося, що помилка. На щастя, ніхто ще не передзвонював, принаймні мені.

«Завтра акція “Піца”?»

«Ковбаски, — пише Майка. — Добрий день... Ви замовляли в нас мисливські ковбаски?»

Від самої думки про це я падаю зо сміху. (...)

Віка прагне бути «як усі» — мати модні речі: планшет, приставку, конверси, пенні-борд, але мама не розуміє цих бажань і відмовляє, вважаючи їх марнотратством. Для дівчинки це стає джерелом сорому й відчуження від подруг, у яких «є все», тож вона болісно переживає різницю між своїм і їхнім життям.

Читацькі діалоги

- Прокоментуйте, як відрізняються погляди на одні й ті ж речі Фелікса та Віки. Чиї погляди вам ближчі? Чому?
- Чому Віка прагне бути схожою на подруг?
- Які вчинки Віки, на вашу думку, є неприйнятними?

Опта

— Є хтось удома? — питаю, переступивши поріг. Дурне запитання: хтось має бути, якщо відчинено. Але раді мене бачити лише коти. На щастя, мої коти мене люблять. Болек і Льолек, я назвала їх так на честь улюбленого в дитинстві мультсеріалу. Старшому, Болекові, уже чотири роки, це чорний поважний кіт, який ніколи не встає без потреби (...). Льолек, дворічний кіт молочного кольору, — повна протилежність Болека. Його улюблений спостережний пункт — висока полиця над входом до кухні. Колись ми тримали на ній різні вази та якісь фігурки, але щойно в нас з'явився Льолек, усе це швидко перетворилося на порцелянові друзки.

Льолек бачить, що я прийшла, і тут-таки зістрибує на стіл, скидає цукорницю та прибігає до мене, як пес, а я перевертаю його на спину й гладжу біле хутро. Він це обожнює. Найбільше мені шкода, що мама не встигла з ним познайомитися.

— Клятий котяра, — каже Марта.

— Привіт, Марто! — гукаю я до неї. — Привіт, тату.

Марта намагається зібрати цукор.

— Не можна такого дикуна у квартирі тримати. Цю полицію потрібно зняти, Адасю, тоді він не матиме звідки стрибати.

Оце вигадала! З мого досвіду знаю, що тато зараз усміхнеться, скаже: «Так-так, Мартусю, звісно». Ця жінка погано на нього впливає. Хоч би вона швидше його розлюбила.

— Як справи на роботі, тату? — питаю (...).

Тато мовчить. Він дивиться лише на Марту, наче думає, що б сказати, аби вона була задоволена.

— Винеси сміття, — каже він нарешті мені.

Так-так, казка про Попелюшку — із життя. І справді: жила-була дівчинка, яка одного дня зовсім несподівано втратила маму. А потім у житті її тата почали з'являтися інші жінки, які Попелюшку недолюбливали (...).

Іноді з людьми буває важко, це точно. Мама вважала, що я наївна, бо думаю, наче всі вони хороші й потребують допомоги. Що я надто велика ідеалістка в наші дні. Я не вживаю слів «хороший» чи «поганий», бо мені здається, що кожна людина є мішанкою обох цих елементів, немає навіть сенсу замислюватися, який із них переважає. Як на мене, люди поділяються на легких і важких.

Наприклад, Марта — важка. І мені важко її полюбити. Але я вірю, що вона має хороші риси, про які я не знаю, адже тато закохався в неї. Може, йому вона показує інше своє обличчя... Натомість цей хлопець, Фелікс, — з легких. Він мені відразу сподобався. Цікаво, з якого він класу — точно, не з першого¹, бо я б побачила його на нашій святковій лінійці.

Тато працює в рекламному агентстві й після смерті мами не раз захоплювався молодшими жінками, зокрема теперішньою — Мартою, яка прийшла на кастинг реклами шампуню. За вечерею Марта втручається в розмову й робить зауваження про те, що Олі не треба багато їсти, чим її дратує. Оліт відповідає спокійно, але з гідністю. Коли починає кашляти, Марта натякає на алергію на котів, та дівчина твердо вирішує не віддавати своїх улюбленців — Болека й Льолека.

Болека мені подарувала мама на день народження, за рік перед смертю. Вона загинула в автокатастрофі: їхала провідати мене в літньому таборі, а якийсь зустрічний водій різко вилетів на її смугу. Він теж загинув, їдучи на великій швидкості. У його крові було скількись-там проміле. Мені важко спокійно думати про це, але я знаю одне: мама не страждала. Лікарі швидко сказали татові, що вона загинула миттєво. Це не надто втішає, але, може, так краще, ніж якби вона, наприклад, захворіла на рак і мучилася б місяцями.

Найсумніше мені через те, що я не мала змоги попрощатися з нею. З іншого боку, завдяки цьому мені здається, що вона постійно поруч. Я часто розмовляю з нею, коли ніхто не чує. А іноді в мене навіть виникає враження, що якась її частина залишилася в котячому обличчі Болека. Бо мама теж була таким філософом, як і цей кіт. Спокійна,

¹ Перший клас — відповідник нашого сьомого класу (прим. пер.).

завжди лагідна, терпляче слухала, що їй кажуть, навіть коли я молола якісь дурниці.

Я не маю претензій до тата, що вже через рік він познайомився з дівчиною, я розумію, що йому було самотньо. Але, з іншого боку, ці дівчата так відрізняються від мами, що я аж замислююсь іноді, чи він узагалі любив її, настільки вони відмінні. Я намагаюся про це не думати й дивитися на ситуацію позитивно. Може, тато все ж щасливіший, що в нього хтось є? Окрім того, є один плюс: якби не Беата, його перша дівчина після мами, у нас не було б Льолека. Бо Льолека я знайшла. Хтось кинув мале кошени в нас біля смітника. Він був шалено нещасний, голодний і зневоднений. Сидів і чекав, доки його пожаліють. А я вийшла зі сміттям і повернулася з котом. І тоді Беата заступилася за мене з Льолеком. Може, вона хотіла піддобритися, а може, просто любила котів — важко сказати, бо я не встигла добре з нею познайомитися: вона дуже швидко зникла з нашого життя. Зате Льолек залишився. Тато його полюбив, навіть більше за Болека, і спочатку його веселило, що той так скаче по меблях. (...)

Тато занадто підлаштовується під жінок, з якими зустрічається, бо боїться, що його не любитимуть. Він відмовлявся від своїх звичок і вподобань: не дивився футбол через Беату, ходив на ненависні вечірки з Анжелікою, а з Мартою прикидається вегетаріанцем. Опта жаліє батька, бо бачить, як він жертвує собою заради чужого схвалення і любові.

Читацькі діалоги

- З якими життєвими негараздами довелося зіштовхнутися Опти? Який вплив це мало на її характер, ставлення до життя, переоцінки цінностей?
- Чи погоджуєтеся ви, що коти Болек і Льолек символізують емоційний зв'язок Опти з мамою та її потребу в стабільності й любові? Аргументуйте свої міркування.

Фелікс

Чорт забирай! Прокидаюся серед ночі й одразу розумію: відбувається щось недобре. Шкірою відчуваю. Прислухаюся в темряві. Так, здається, з бабусиної кімнати долинають якісь звуки. Плач? Підхоплююся і мчу нагору. Бабуся стогне.

— Бабусю, що з тобою?

— Болить, — зойкає бабуся. — Синку, синку!

— Що в тебе болить?

Вона показує на живіт.

— Зараз я викличу швидку, усе буде гаразд, не хвилюйся!

Але насправді я не знаю, чи її заспокоювати, чи дійсно відразу викликати швидку.

— Не треба швидкої, ні, зараз минеться, — відважно каже Бабі, але я її не слухаю і збігаю донизу. Який там номер? Господи. Швидку шукаю в інтернеті. Виявляється, викликати її не так просто. «А де саме болить? Який біль?» — «Не знаю, — відповідаю, мене це реально бісить. — Бабусі дуже погано, вона ледве говорить». (...)

Уночі бабусі раптово стає зле, і Фелікс викликає швидку. Разом із молодшою сестрою Вікою він перелякано чекає лікарів, які забирають бабусю до лікарні з підозрою на перитоніт. Діти залишаються вдома самі. Фелікс намагається заспокоїти сестру, хоча й сам боїться. Уранці мама нарешті телефонує, дізнається про операцію та обіцяє допомогти, але не може відразу повернутися через роботу. Розчарований і засмучений, хлопець розуміє, що мусить сам подбати і про бабусю, і про Віку.

Фелікс приходить до лікарні, щоб відвідати бабусю після операції. У палаті хлопець бачить виснажену бабусю, яка, попри слабкість, намагається його підбадьорити. Вона розповідає, що операція минула вдало й лікарі кажуть, що все буде добре, хоча Фелікс помічає, що в неї висока температура. Хлопець переживає, звертається до лікаря, який запевняє, що це нормальна реакція на антибіотики. Заспокоєний, Фелікс іде до школи, хоча відчуває тривогу й утому.

Віка по дорозі до школи зустрічає своїх друзів Орлиць і дратується ще більше: у Зузи нові кеди, а подружки вчора ходили в кіно без неї. Їй прикро, але вона не може зізнатися, що залишилася вдома сама з братом, бо мама далеко, — не хоче, щоб дівчата знали про проблеми в її родині. У школі день тягнеться нескінченно, і навіть англійська з енергійною пані Чаплею здається мукою. Щоб не заснути, Орлиць передають одна одній записки.

Віка

Краєм ока помічаю, що Майка щось шкрябає на листку. Потім згортає квадратиком, видирає із зошита ще один аркуш, робить із цього всього щільний пакуночок і кидає в бік Зу. Не пощастило: Чапля, яка вкотре писала на дошці відмінювання, цього разу *have got*, саме обертається щось сказати й бачить, як перелітає «бандероль». Вона демонструє довгий стрибок у бік пакуночка й перехоплює його. Читає та насуплюється. Цікаво, що там Майка написала.

— Акція «Ковбаска»? Що це означає? — питає вчителька.

Схоже, їй справді цікаво, і мабуть, тому Майка відповідає щирю правду:

— Це такі жарти. Ми питаємо в людей, чи вони хочуть купити ковбаски.

— І як, хочуть? — усміхається Чапля.

— Переважно ні.

Учителька віддає Зузі записку й уже не повертається до теми, а починає читати форми дієслова з дошки. Схоже, нам пощастило. Невдовзі я теж отримую послання. У ньому написано: «Після школи в БНД. У мене дещо є!» Добре, що Чапля це не перехопила. Як би ми їй пояснили, що таке БНД? (...)

Після уроків дівчата виходять зі школи по черзі, ніби в шпигунському фільмі, щоб зустрітись потай. Віка пробирається крізь дірку в паркані до занедбаного місця, де чекає друг — Зузу й Майку. Вона заздрить їм: у них модний одяг, гроші, кола й чипси, тоді як у неї нічого немає. Зуза показує повідомлення від незнайомця, на ім'я Майкл, якому вони напередодні телефонували, прикидаючись працівницями піцерії. Дівчата слухають запис і весело сміються, а потім вирішують пожартувати далі: Зуза пише хлопцеві, називаючись вигаданим ім'ям Юлія. Усі захоплено чекають відповіді, переконані, що вигадка спрацює.

Фелікс думає про Опту: вона йому подобається, бо з нею легко говорити. Опта погоджується побути з Вікою, поки він іде в лікарню до бабусі. Віку дратує, що

Фелікс залишає її з незнайомою Оптою, але та швидко бере ситуацію у свої руки: готує яєчню, наводить лад, умикає музику, спонукає Віку помити посуд. Фелікс повертається з новинами: бабусі краще, є гроші «на всяк випадок». Опта йде, Віка розуміє, що та їй сподобалася. Дорогою Опта бачить свою мачуху з іншим чоловіком. Фелікс сумує за Оптою. Тим часом Віка з подругами захоплюється грою в есе-мески з незнайомцем Майклом, вигадуючи для «Анджели / Юлії» біографію і підтримуючи листування з різних номерів.

Фелікс виснажений хатніми справами й доглядом за бабусею. У п'ятницю до Віки приходять Орлиці: розпитують про батьків, а згодом ображають та йдуть — дівчинка в розпачі. Мама повертається, хвалить порядок, але з'ясовується величезний рахунок за електрику. Опта хворіє на бронхіт. У неділю Марта зникає на день, тато нервує. Увечері вона повертається і каже, що була в кіно, але Опта їй не вірить. Фелікс тиждень спостерігає, як мама безуспішно бореться з величезним рахунком за електрику й, зрештою, вирішує знову їхати до Німеччини заробляти гроші, хоча наступного дня бабусю виписують.

Бабуся підтримує онука й планує полегшити йому догляд, наполягаючи, щоб він не занедбував школу; Фелікс підслуховує емоційну сварку мами з бабусею і почувається недооціненим. Після короткого візиту мама знову від'їжджає, а хлопець відповідає за хатні справи й турбується про Віку та Бабі. У школі він потрапляє в курйозну ситуацію: директорка конфіскує кросівки, і Фелікс змушений іти на урок у шкарпетках. Він спочатку пересувається лише між класами, щоб ніхто не побачив його в брудних шкарпетках. Але перед останнім уроком зустрічає Опту. Вона спочатку сміється, потім серйознішає, коли він довіряє їй свою таємницю: мама знову поїхала за кордон, залишивши його із хворою бабусею та сестрою. Опта слухає, кладе йому руку на плече, і ця мить стає для Фелікса майже магичною. У відповідь дівчина відкриває свою таємницю: її мама померла, але вона довго не зізнавалася нікому, щоб хоча б удавати, ніби все нормально. Вони обіймаються під дощем. Мокрі, щасливі, повертаються до школи, залишаючи сліди від шкарпеток, і Фелікс думає, що життя раптом стало прекрасним.

Віка

— Брехуха! — кричать вони (...). І що, татусь купить тобі новий телефон? На пару з мамусею, яка невідомо куди поїхала! Ха, ха, ха!

— Звичайно, купить. Ви дурні! А мама повернулася. І сказала, що купить мені на день народження пенніборд, бо заробила купу бабла! (...)

Я втягую голову в плечі. У мене вже немає сил захищатися. Я переїдаю за вільну парту спереду, щоб бути від них якомога далі. Мені дуже прикро, що через усе це я втратила подружок. Невже не можна мати нормальної родини?

Після уроків я повертаюся сама, немає вже будиночка на дереві, немає операції «Ковбаски», немає нічого. Удома теж нікого немає, тобто є бабуся, але вона спить, їсти нічого, а я через усі ці переживання забула пообідати в їдальні. Іду до своєї кімнати й дістаю телефон, аби в щось пограти, хоча це складно, бо екран побитий і погано видно, що там на ньому. Отримую есе-меску від Фелікса: «Ти вже вдома? Як бабуся? Я трохи затримаюся».

А потім мій погляд чіпляється за ті есе-мески, що їх ми писали тому чувакові, Майклові. Тоді ми ще з Орлицями товаришували. І все, зви-

чайню ж, мусила зіпсувати моя сімейка. Перечитую їх усі, і мені стає смішно, бо я пам'ятаю, як це було весело. І раптом вирішую: напишу йому щось. Вони мене кинули, а історія затихла, принаймні розважуся.

«Привіт, Майкле. Як справи?» — пишу.

«А хто це? — відповідає він невдовзі. — Це Анджела?»

«Ні, Анджела хвора, — пишу я. — Вона тоді писала з мого телефона.

Це... — я замислююся. Яке ім'я вибрати? — Олівія».

«Я люблю оливки, особливо зелені», — приходиться відповідь.

«А я не дуже», — відписую. Я справді терпіти не можу оливки.

«Ще полюбиш, — пише він. — У тебе є профіль на ФБ?»

«Звичайно», — пишу й починаю панікувати.

«А яке в тебе прізвище?» Я знаю, я справді знаю, що не можна нікому казати свого прізвища.

«Це... закритий профіль, — відповідаю. — Пізніше скажу, зараз більше не можу говорити».

Створюю профіль під іменем Олівія Перська Кішка, ставлю фото триколірного кота. Тепер залишається почекати кілька днів, щоб він не здогадався, що акаунт створено спеціально для нього. (...)

Читацькі діалоги

- Чому дівчата почали глузувати з Вікі?
- Які почуття переживає героїня після сварки з подругами?
- Чому вона відчуває сором за свою родину?
- Яким є її повсякденне життя вдома після школи?
- Що спонукає Віку знову написати Майклові?
- Як дівчина порушує правила безпеки в мережі?
- Які наслідки може мати її рішення створити фейковий профіль?

Опта

Опта дізналася, що тата звільнили з роботи. Він зізнається, що вже кілька днів без роботи й почувається старим і нікому не потрібним. Попри це, вирішує освідчитися Марті, бо хоче стабільності та сім'ї. Опта, розгублена й співчутлива, не наважується розповісти татові правду про Марту й радить йому діяти, як підкаже серце.

Увечері тато готує романтичну вечерю та освідчується Марті, але вона повідомляє, що зустріла іншого. Наступного дня збирає речі та їде, залишивши тата в розпачі. Опта намагається його втішити, нагадуючи, що втрати — частина життя і все колись мине. Хоча сама не вірить у це, вона бере гітару й грає: лише так може бодай трохи полегшити душевний біль батька.

Фелікс

Опта. Опта. Я перекочую її ім'я на язичку, як карамельку. Здається, я закохався. А навіть точно. Отже, це так виглядає? Як? Складно описати це почуття. Справді, можна читати про нього в різних книжках, бачити в кіно і так не знатимеш, про що мова, доки сам цього не переживеш.

Сиджу в кухні, заплющивши очі, і перемотую події, як фільм. Її дотик. Тепло її тіла. А десь усередині літають барвисті папуги щастя і чорні птахи страху. Мені лячно, що це якийсь сон, що я це вигадав. Починаю відразу аналізувати й думаю, що, може, вона пригорнулася, бо

потребувала, щоб її втішили, або хотіла побачити, як це. Може, це нічого не означає. І я падаю в чорну діру. А тоді згадую, як вона подивилася на мене, і в душі знову тріпоче щастя. І чую, як мене гукає бабуся. Цікаво, чи вона помітила цей блаженний вираз, що явно не сходить із мого лица, і хоче розпитати.

Фелікс доглядає за бабусею. Віка тим часом почувається самотньою і відкинутою Орлицями, боїться батьківських зборів і зауважень учителів, сумує за мамою та власним наближеним днем народження без грошей і свят. Просить Фелікса піти на збори й нагадує про «легенду», що мама нібито на курсах.

На зборах класна керівниця дорікає постійною відсутністю батьків і скаржиться на поведінку Віки; Фелікс відмовчується, прикриваючись бабусею. Виходячи, він знаходить Опту в музичному класі: вона готується до конкурсу, співає переклад «Eleanor Rigby»¹.

Опта починає грати. (...) я знаю, що вона грає не дуже добре. Перебирає медіатором, якимось у неї виходить, це не бозна-які складні акорди. Два даються їй важко. Але це все неважливо, бо вона просто геніальна. Або ця пісня геніальна. Не знаю, але пожадливо слухаю.

Лунає остання нота, й Опта вичікувально дивиться на мене. А мені забракло слів.

— Це було... неймовірно. Ти...

— У мене там проблема з мінорним секстакордом і потім із тим наступним... Але я обожнюю цю пісню.

— Це найкраща пісня про самотність, яку я чув.

— Справді? — здається, їй приємно.

— Чекай.

Мушу врешті наважитися. Сідаю за піаніно.

— Ти граєш на піаніно?

— Уже ні... Але я б міг... Побачимо.

Пам, пам. Пам, пам — намагаюся підібрати мелодію. На щастя, пісня нескладна. В інтернеті точно є ноти, я міг би вивчити її.

— Заграй початок, — кажу й намагаюся їй акомпанувати.

Варто, справді варто було ходити до музичної школи, щоб пережити цю мить. Майже виходить, але раптом чуємо стукіт у двері. Це сторож. Каже, що нам треба йти. Зиркаю на телефон. Мало того, що вже майже дев'ята, то в мене ще й шість пропущених викликів! Віка!

Дзвінок Віки повертає його в реальність: бабуся знову потребує догляду.

Віка

Написала Майклові й дала йому лінк на свій профіль на ФБ. Він одразу додав мене в друзі. Ну, принаймні один знайомий у мене є. Його звуть Dark Mickey — Темний Мікі, і на аватарці в нього чорний мотоцикл. А на обкладинці якийсь захід сонця над морем. Якби я мала роби-

¹ «Eleanor Rigby» — пісня гурту «The Beatles», написана П. Маккартні (альбом «Revolver», 1966).

ти висновки на підставі його профілю, то хм... він любить мотоцикли, але трохи романтик. Я на обкладинку поставила фото борда, такого рожевого. І в коментарі написала: «Люблю мріяти».

Написала теж есемески дівчатам, що маю для них дуже цікаві новини. Чорт, мені без них усе-таки страшенно самотньо, сподіваюся, що вони, врешті, перестануть ображатися. І мова вже навіть не про те, хто правий, а хто ні, мені просто хочеться, щоб було як раніше (...).

Опті

У домі Опті панує пригнічений настрій: тато сумує після втрати роботи й розриву з Мартою. Опті намагається його розвеселити: готує чай, потім смажить налисники й бачить, як тато нарешті всміхається. Вона відчуває, що йому потрібна підтримка, і пропонує навіть зареєструватися на сайті знайомств. Тато жартує, але помічає, що донька, схоже, закохалася в хлопця, на ім'я Фелікс.

Тим часом Фелікс після школи іде до лікаря. У фейсбуці отримує повідомлення від Опті: вона просить допомогти з математикою. Хлопець приходить до неї, знайомиться з її татом і двома котями. Вони разом розв'язують задачу, жартують, говорять про маму Опті. Перед прощанням Фелікс обіймає Опті — обережно, невпевнено, але щиро, відчуваючи, що вона стає для нього справді особливою.

Я їду до школи... ну, не сказати, що лечу, як на крилах, але принаймні цього разу в мене добре зроблена математика. І якщо вчителька питає про ці відсотки, то я знатиму, про що йдеться. Навіть блондинкам не вдається зіпсувати мені настрій, хоча, звісно ж, вони традиційно коментують мій вигляд.

— Глянь, що товстуха натягла на себе.

— Ти цю спідницю, мабуть, у тітки позичила!

— Нове надбання? Може, виставиш ролик на ютубі? Найгірші покупки року!

Мені на них начхати, я вдягатимуся, як хочу. Я вже давно змирилася з тим, що й так хтось завжди матиме до мене якісь претензії. Спідниця синя, з рюшами. Я купила її всього за чотири злоті. Байдуже, що вона немодна, мене вона радує і, здається, пасує до мого характеру. До неї чорний светр та улюблені зелені мартенси (...).

Звісно, я сиджу сама, але мене це зовсім не засмучує, більше місця для моїх речей, і я взагалі не впевнена, що хотіла б сидіти з кимось із цього класу. Заходить математичка Гузикова. І її погляд одразу зупиняється на мені, мабуть, через спідницю. Але сьогодні я цьому навіть рада.

Загалом я боюся цієї тітки. Вона теж належить до важких людей, тільки з іншої причини. Вона мала й худа, у неї темне, коротко стрижене волосся. Думаю, що ми смішно виглядаємо поруч: коли я стою біля дошки, то принаймні на

Малюнок до роману
Й. Ягелло «Зелені
мартенси»,
згенерований ШІ

голову вища за неї і вдвічі товстіша. Вона важка тому, що в неї постійно стиснутий рот і незмінний вираз обличчя.

— Міхальська, — каже вона, — маю для тебе задачку.

Диктує, а я записую умову на дошці. А оскільки завдання дуже подібне до того, що було в домашці, я без проблем розв'язую його. Вона здивована, наче не може повірити, що цього разу в мене вийшло. І дає ще одне, складніше. Яюсь розв'язую, роблю одну помилку в обчисленні, але й так отримую четвірку за все. Четвірка з математики! Господи, я, напевно, помру від щастя!

На перерві Опа пише есемену Феліксу, що це завдяки йому.

Може, для нього четвірка й не є супероцінкою, але мене вона точно рятує. Це найкраща оцінка, яку я отримала цього року.

Добре, що сьогодні п'ятниця, я вже втомилася від уроків, але насправді погано... Бо щодня, коли я їду до школи, то думаю, що побачу Фелікса. Що, може, ми зустрінемося на подвір'ї. Що, може, кудись разом підемо. Навіть коли ми не бачимося, то я весь день сподіваюся, бо, — що тут казати, — мені б хотілося, щоб він підійшов, заговорив, запросив мене кудись (...).

Знаю, чого б мені хотілося. Просто хочу, щоб він запросив мене на побачення, бо тоді б я знала, що це не просто так. Окрім того, я загалом хочу піти на побачення, бо ніколи не ходила. Ну що ж, я його точно не запрошу, я віддаю перевагу старим принципам. Почекаю, може, колись надумає. А може, і ні, може, з його боку це лише дружба. Він сам сказав, що в нього немає друзів. Може, йому потрібна подруга, а не дівчина?

Мабуть, на вихідних витягну тата в кіно. Треба його, бідаку, трохи розважити. І мушу переконати його шукати роботу, бо він у цій хаті здуриє. Вбив собі в голову, що він старий і його вже нічого не чекає. Жаж. (...)

Віка не любить вихідні, бо тоді почувається самотньою. Подруги Орлиці часто гуляють без неї. Вона нудиться вдома: бабуся лежить, Фелікс грає на синтезаторі. За обідом бабуся помічає, що Фелікс сумний, і жартома припускає, що через дівчину. Віка підтверджує, що це «руда, кудлата подруга», а бабуся радить онукові запросити Опту на побачення, навіть пропонує гроші. Фелікс сердиться, але зрештою іде дзвонити.

Хлопець довго збирається з духом, пише собі на папірці: «Будь рішучим» і телефонує Опті. Вона відповідає привітно, і він запрошує її на прогулянку в Лазенки. Опа охоче погоджується, а Фелікс у захваті. Після розмови бабуся з Вікою відразу розпитують, як усе минуло, і, задоволені, планують його «побачення».

Опа в захваті: Фелікс запросив її на побачення до Лазенок. Вона стрибає від радості, і тато відразу це помічає. Вирішує не приховувати, розповідає йому про запрошення, а потім просить згадати його перше побачення з мамою. Тато з усмішкою розповідає, як ще студентом заховався в її матір, довго чекав на неї після занять, а потім нарешті запросив на прогулянку морозного лютого дня. Вони змерзли й зайшли в маленьку кав'ярню, де вперше по-справжньому поговорили, — спогад, який він зберіг на все життя.

Читацькі діалоги

- Чому Опта просить Фелікса допомогти з математикою та як це зближує їх?
- Чому для дівчини така важлива четвірка з математики?

Фелікс

Чекаю на Опту на трамвайній зупинці. Так ми домовилися. Вона має під'їхати трамваем, а тоді прогуляємося вниз, Морським Оком аж до Лазенок. Чесно кажучи, погода не надто прогулянкова. Із самого ранку дощить, від жовтневих залишків бабиного літа не залишилося і сліду, і вже навряд чи потепліє. Неухильно наближаються листопадові дощі, вони розпочинаються вже з Дня всіх святих (...).

На щастя, я взяв велику парасоль: якщо буде злива, матимемо під чим сховатися. Це навіть могло б бути романтично... Уявляю, як ми, обійнявшись, ідемо нога в ногу під великим чорним кажаном.

І тут із трамваю виходить Опта. Як завжди, у неї приголомшливий вигляд: цей рожевий шкіряний плащ, мабуть, один із її нових трофеїв. От чого-чого, а секундів на Пулавській не бракує, а вона розповідала, що знає, де й коли привозять новий товар, окрім того, знайома з кількома власниками, і ті іноді відкладають для неї щось цікаве. До плаща Опта вдягла крилатого чорного капелюха, ну, і зелені мартенси, котрі личать до всього.

Поруч із нею я почуваюся трохи незручно, бо вдягаюся абсолютно звичайно й нецікаво, і навряд би наважився так експериментувати з одягом. Але я люблю дивитися на неї. Сьогодні вона схожа на фламінго. Дуже веселого фламінго, бо всміхається від вуха до вуха. Мені стає тепло на душі, бо, може, це я причина її радості.

— Привіт, — каже вона. — Давно чекаєш?

Я б хотів сказати їй, що чекати на неї — це найбільше задоволення, що це як у «Вінні-Пухові»: саме чекання вже радує. Але не скажу, а може, скажу.

— Я люблю чекати на щось приємне.

— Є така мить — саме перед тим, як ти ось-ось допадешся до меду, — цитує Опта й дзвіночки її сміху заповнюють простір довкола.

— Звідки ти знаєш, що я подумав про Вінні-Пуха?

Вона знизує плечима.

— Просто знала. Може, нас єднає невидима нитка.

Думаю, вона поцілила в яблучко.

— Мабуть, не треба зізнаватися, але я все ще люблю «Вінні-Пуха». Для мене він безсмертний, — упевнено каже Опта.

— А хто тобі найбільше подобається з героїв? Знаєш, такий психологічний тест.

— Угадай.

— Пух!

— Зараз ображуся! — Опта хихоче й відкидає назад хвилю рудого волосся. — Я і дурненький ведмедик?

— Мені йшлося радше, що...

— ... що я товста.

— Опто! Ти зовсім не товста. Мені йшлося про те, що ти любиш їсти, що отримуєш від цього задоволення.

— Так от, любий Феліксе, мені б не дуже хотілося щодня їсти одне й те саме, а ведмедика не цікавить світова кухня. Ні, найбільше я люблю Тигру.

— Гіперактивну тваринку?

— Так, веселе стрибуче звірятко, яке всіх дратує.

— Він трохи дитинний. Тобі не здається?

— Але це, напевно, краще, ніж бути надто дорослим у надто молодому віці.

— Припини! Бо зараз я ображуся.

— А ти хто? Кролик чи Сова?

— Я що, справді такий зануда?

— Ні, але думаю, не всі завжди розуміють, що ти кажеш. Мабуть, половина твого класу б не зрозуміла слів, які ти вживаєш.

— Чорт, я не знав, я і справді не припускав такого. Може, тому мені ніколи не подобався Кролик, для мене він завжди був жахливий. Це проєкція: ми часто не любимо в інших риси, притаманні нам самим.

— От, власне. Такі слова ти вживаєш. Проєкція, наприклад, — Опта киває головою. — То хто тобі подобався?

— Іа-Іа. Віслючок із депресією і скаліченим хвостом, що мешкає в напіврозваленій халабуді. Мабуть, мені потрібно звернутися до психотерапевта.

— Але ж ти зовсім не такий. Ти взагалі не сумний.

Опта здивовано дивиться на мене, а я розумію, що вона права, бо я не сумний. Поруч із нею.

— Знаєш, що? Ти завжди якось так... піднімаєш мені настрій, що справді бачиш мене переважно радісного.

Западає тиша. Ми вже на Дворковій і спускаємося вниз через Морське Око.

— Але насправді, — продовжую, — переважно я більше чи менше сумний. Reality bites, — додаю. — Реальність дошкуляє. Окрім того, іноді в мене враження, наче я живу в халабуді, що розвалюється. Розумієш?

— Розумію, — серйозно киває Опта. — Кожний хотів би мати такий абсолютно нормальний дім, такий вимріяний...

— Та знаю, мабуть, мені взагалі не треба так казати, тобі он ще гірше.

— Чому гірше?

— Ну, як? — я різко зупиняюся і сполохую качку, котра змінює напрямок руху й починає чалапати в бік гірки. — Адже...

— У мене немає мамі.

— Так.

— Я не думаю про те, що мені гірше. Не знаю, як тобі це пояснити... Мені здається, що кожен має те, що має. Розумієш? Можна не мати

мами чи обох батьків, можна мати батька-алкоголіка, можна бідувати, можна не мати ніг. Але завжди в нашому житті є щось хороше й гарне. У житті кожної людини. Достатньо бачити, що є, а не те, чого немає. У мене хороший тато. Чудові коти. У мене немає мами, але вона була, ще й стільки років, і я все пам'ятаю. Я можу вчитися грати на гітарі. А ще...

— Що ще? — здається, я знаю, що вона скаже, але завмираю, бо дуже хочу це почути.

— А ще я маю тебе, — каже вона прямо, як завжди, а тоді їй, мабуть, стає ніяково, бо додає:

— Тобто не те, що ти моя власність, адже жодною людиною не можна володіти, як предметом. Я маю на увазі, що ти поруч, що я познайомилася з тобою і взагалі. Ти мій найкращий друг, Феліксе.

Друг? Відчуваю укол розчарування. Думав, що я хтось більший. Але, як сказала бабуся, що дружба може вирости в щось більше.

— Як пісні? — змінюю тему. — У середу репетиція, так?

— Звісно! — Її обличчя знову прояснюється.

— Я репетирував, — кажу. — І все вивчив.

— Справді? — І вона радіє ще більше.

Вона вміє радіти, як дитина. І тоді я теж радію, бо завдяки її щастю все навколо стає вдвічі кращим. Я думаю, чи вона народилася із цією радістю життя чи якось цього навчилася. Як їй це вдається? Але я не питаю, бо ми поволі наближаємося до Палацу на воді, і я сподіваюся, що будуть павичі. (...)

І раптом просто над нашими головами з голосним криком пролітає павич. Опта, звичайно ж, хихоче.

— Що це було? «Мессершмітт» чи що?

Проходимо повз Театр на воді.

— Мушу тобі щось показати, — кажу.

Звичайно, ліхтарики. Я бачив їх минулого року й хочу, щоб вона теж їх побачила. Тільки де вони були? Мені здавалося, що треба йти в бік Старої оранжереї, і десь там вони були: кічеві китайські ліхтарики з китицями й не відомо чим іще. І штучні рожеві водяні лілеї. Але хоч ми й лазимо туди й назад, не можемо їх знайти. (...)

Раптом починається сильна злива. Фелікс розкриває парасолю, і вони йдуть удвох під нею, блукають парком, сміються, обіймаються. Для обох це найщасливіший день, який не хочеться, щоб закінчувався.

Після побачення Опта відчуває, що її життя змінилося: тепер вона нічого не боїться — ні школи, ні насмішок, ні математики. Вона живе очікуванням репетиції з Феліксом. Татові теж полегшало: він розсилає резюме, а Опта допомагає йому написати позитивний супровідний лист. Вони жартують про свободу, котів і колишню Марту, і в домі вперше стає спокійно.

Залишившись сама, Опта сідає за гітару — і починає писати першу власну пісню. У словах — її почуття до Фелікса, теплі, наївні й щирі. Вона усвідомлює: закохалася.

Малюнок до роману
Й. Ягелло «Зелені
мартенси»,
згенерований ШІ

І навіть якщо ніхто не почує цієї пісні, вона щаслива, бо вперше справді відчула любов.

Класна керівниця Вікі пані Новацька кілька разів питала, коли до школи прийде мама чи бабуся, тож дівчинка пояснила, що бабуся після операції, а мама — далеко. Вона дуже сподівається, що мама приїде хоча б на день народження.

У школі Віка намагається бути чемною, щоб не викликали батьків. Стримує жарту, відповідає спокійно, тож тепер учителі задоволені. З Орлицями стосунки покращилися, хоча вона й відчуває себе зайвою між ними.

Удома теж спокійніше: бабуся одужує, а Фелікс після побачення з Оптою весь сьє, допомагає по господарству. Завдяки йому в хаті чисто, посуд помитий, білизна випрана. Бабуся вже навіть готує, сидячи в кріслі, і смажить свої улюблені котлети.

Читацькі діалоги

- Як Опта й Фелікс готуються до зустрічі й що їх найбільше хвилює?
- Яку роль відіграє символіка дощу й парасолі під час побачення в Лазенках?
- Як розмова про Вінні-Пуха допомагає розкрити характери персонажів твору?
- Які риси характеру роблять Опту особливою в очах хлопця?

Віка

Останнім часом я помітила, що наше життя вже настільки ввійшло в колію, що в ньому аж так не бракує мами. Це трохи страшна думка, але це, напевно, тому, що коли мама була, то в неї і так бракувало на нас часу. І вона постійно щось робила, працювала, а потім давала лад удома. Готувала, прала й прибирала, але не завжди мала час поговорити. І найбільше її не вистачало, доки в домі був безлад, а коли Фелікс навчився порядкувати, то вже не так і страшно...

Я знаю, жахливо так думати про маму, наче вона потрібна тільки для прибирання... Але я не винна, що вона нікуди з нами не ходила: ані в зоопарк, ані в кіно і завжди казала, що в хаті купа справ і їй немає коли. І тільки дорікала нам постійно, що це не зроблене, те не зроблене. І тепер виявилось, що не все мусить бути ідеально, і теж можна жити.

Наприклад, одяг ми перемо, але не прасуємо, розгладжується на нас, і, як на мене, виглядає нормально, я не бачу особливої різниці. А я ж пам'ятаю, що коли була купа випраного, мама могла годинами прасувати. Коли бабуся ще лежала, ми їли багато «мівіні» чи пластівців із молоком і теж якось вижили. І коли в раковині гора посуду, жити теж можна. Ми звикли до цього. Від бруду насправді ніхто не вмирає. А тепер, коли бабуся вже більше на ногах, удома стало веселіше. Якби не цей день народження, то я б узагалі так не сумувала за мамою. (...)

Читацькі діалоги

- Доведіть, що роздуми Віки про маму свідчать не про її байдужість, а є способом захиститися від відсутності поряд найріднішої людини.
- Чи можна сказати, що Віка переосмислює роль матері в родині? Які емоції домінують у її душі — образа, сум, розуміння? Поясніть свої міркування.

Після побачення з Оптою Фелікс живе лише думками про неї — чепуриться, чекає зустрічей, відчуває, що життя набуло сенсу. Та через закоханість він утрачає зосередженість, отримує погану оцінку й чує від учительки натяк, що винна відсутність матері. Хлопець вирішує довести, що здатний упоратися, і прагне бути зразковим.

Мама дедалі більше віддаляється від сім'ї. У цей час по телевізору показують новину про викрадену дівчинку, і Віка різко кидає, що їхня мама навіть не дізналася б, якби з нею щось сталося. Її слова ранять усіх, бо свідчать, як глибоко дитина відчуває самотність.

У День усіх святих Опта приходить на могилу своєї мами — приносить не тільки квіти, а й маленькі подарунки, записки, бо вірить, що мама їх бачить. Її надгробок світлий, з ангелом, і дівчина думає про смерть спокійно, навіть іронічно. Вона залишає мамі пісню, яку сама написала, а тато просить заспівати її вдома. На кладовищі вони зустрічають Фелікса з Вікою, що шукають дідусеву могилу. Увечері вдома Опта читає татові свою пісню, і він розуміє, що донька закохана.

Віка

День народження Віки стає найгіршим у її житті. Мама забула привітати, тато теж не написав. Хоча бабуся і Фелікс підготували подарунки, Віка почувається самотньою. Вона йде з подругами святкувати до Морського Ока, та розмова перетворюється на приниження: Зуза називає її «евросиротою», кепкує з маминої роботи в Німеччині. Віка вибухає від болю, проганяє подруг і залишається сама біля води, плачучи. Її свято перетворюється на символ глибокої образи й розчарування.

Раптом іззаду виростає чиясь тінь. Я схвилювано озирваюся: якийсь хлопець, мабуть, хоче пройти, а я загородила дорогу.

— Привіт, Анджело, — каже. — З днем народження. Сподіваюся, ти любиш желейки. — Він вручає мені велику пачку «Haribo» у формі м'ячів. — Не знаю, чи тобі подобається футбол, але вони дуже смачні.

Я дивлюся на хлопця великими очима. Хто він узагалі такий? Я його не знаю. Він точно не з нашої школи, надто дорослий.

— Не впізнаєш? Я Майкл, — простягає він долоню. — Адже ми знайомі, через есемески й фейсбук.

— Звідки ти тут узявся? — ледь видушую я, слова застрягають у горлі.

— Назвемо це інтуїцією чи таємним знанням. Ну, і ти надто хороша, щоб дозволити тобі святкувати день народження наодинці.

Я почуваюся ні в сих, ні в тих, мені це зовсім не подобається. Вирішую, що погодую качок і піду додому.

— Можна погодувати з тобою? — питає цей Майкл.

Невдовзі стає навіть приємно, ми кидаємо, хто далі, а я кілька разів поцілою в качку, і це дуже смішно, та помічаю, що вже починає сутеніти і я справді хочу повертатися додому.

— Мені час іти, — кажу.

— Звичайно. Я проведу тебе.

— Не треба.

— Як це ні? Адже вже темно, поглянь. Окрім того, у мене для тебе дещо є, але в машині.

— Для мене?

— Так, подарунок, у тебе ж сьогодні день народження як-не-як. Ходімо, я припаркувався неподалік. Та не бійся, я тебе не з'їм, зрештою, ми ж знайомі. Чи не так?

Не знаю, що думати, але цей Майкл і справді не видається небезпечним.

Приємний хлопець. Ну, і він дорослий, тож повинен бути відповідальним. Він теж не знає, скільки мені років, але не спитав і зовсім не здавивався, що я молодша, може, я виглядаю старшою, ніж думала.

Майкл здається їй добрим і чуйним. Він розповідає, що теж ріс без матері, співчуває їй та обіцяє подарувати пенніборд. Віка зворушена, адже він поводить себе уважно й тепло. Майкл пропонує з'їздити до нього додому, щоб забрати подарунок, і, попри сумніви, Віка погоджується.

Коли хлопець заходить у будинок, дівчинка залишається в машині та починає тривожитися: бачить мотузку й знайому хустку — таку саму, як у зниклої дівчинки з новин. Вона розуміє, що потрапила в пастку: дверцята заблоковані, а телефон погано ловить. Віка встигає зробити фото будинку, надіслати братові й написати: «Рятуй».

Повернувшись, Майкл намагається її обманути, але дівчинка вдає, що нічого не підозрює, і просить вийти «в туалет». Коли він плутається в брехні про сестру, Віка кричить, привертаючи увагу перехожих, і виривається. Вона тікає до музичної крамниці, де ховається за піаніно.

Фелікс з Оптою, отримавши її повідомлення, разом із поліцією знаходять Віку. Нападника затримують: він виявляється тим самим викрадачем, що вже тримав іншу дівчинку. Пізніше поліція повертає Віці телефон, а там — запізніле повідомлення від мами: «З днем народження, доню!» Ця фраза стає для дівчинки знаком, що все найстрашніше вже позаду. Уночі вона засинає поруч із бабусею, відчувачи вперше за довгий час спокій і тепло.

Читацькі діалоги

- Як Віка реагує на забуте привітання від мами й тата?
- Як Майкл здобуває довіру дівчинки? Які тривожні деталі змушують Віку запідозрити небезпеку?
- Як Віка проявляє кмітливість і сміливість у небезпечній ситуації?
- Як ця історія показує небезпеку спілкування з незнайомцями в інтернеті? Поясніть свої міркування.
- Що символізує запізніле мамине привітання наприкінці розділу?

Фелікс

Іду з Оптою вулицею Пулавською. Уночі так дивно й гарно. Я люблю ніч. Іноді проїжджають автомобілі, але рідше, ніж удень. Повз нас саме проїхав запізнілий трамвай, мабуть, у депо. А мене раптом огортає ейфорія, що все добре закінчилося, що нам так пощастило. Це, напевно, завдяки Опті, бо вона така є. Немов притягує хороше. І коли ми вже доходимо до її будинку, мені зовсім не хочеться повертатися.

Сідаємо на лавочці, і я нерішуче обіймаю її.

— Ти не мерзнеш?

— Після таких переживань? Ну, що ти! — відповідає вона.

І сидимо так мовчки, слухаючи віддалений гомін машин.

— Дякую, що була поруч, — кажу. — Якби не ти, не знаю, чим би все закінчилося.

— І так би закінчилося добре, — сміється Опта. — Моя роль у цьому була мінімальна, це твоя сестра чудово впоралася.

— Ну, так, вона... Але якби не ти, я б, напевно, здурів. Розумієш?

— Ну, якраз у цьому й полягає дружба, — відповідає вона, — щоб підтримувати одне одного.

Не знаю чому, але слово «дружба» завжди болісно врізається мені в мозок, бо вже знаю, зрештою, давно вже знав, що для мене це щось значно більше, ніж просто дружба.

І це магічна мить, я знаю, що мушу сказати їй це зараз, а не колись потім, незалежно від того, як вона відреагує.

— Опто... — шепочу я, бо голосові зв'язки немов перестали мене слухатися, — для мене... це щось більше, ніж дружба.

Западає тиша.

— Справді? — питає вона.

— Справді. Бо я... здається... а точніше, напевно, кохаю тебе.

Знову тиша. Дивлюся на неї, а вона... Просто всміхається. Усміхається так гарно, як ніколи до цього, гарніше, ніж тоді, коли я вперше її побачив. І мені не залишається нічого іншого, окрім як поцілувати цю усмішку. Ми цілуємося, аж раптом починає сніжити. Опта на мить відривається від мене. На коротку мить.

— Поглянь, — каже. — Перший сніг.

Гадки не маю, котра година, коли повертаюся, стрибаючи від щастя на одній нозі по плитах тротуару. Знаю лише, що ми довго сиділи на тій лавці й цілувалися так, як я міг собі лише мріяти. І знаю, що завтра буде новий день, і ми виступатимемо на концерті, і якщо навіть зіграємо дуже погано, це не важливо, бо я просто кохаю її. І що кожний наступний день буде найкращим днем у житті, навіть якщо її саме не буде поруч, бо вона просто є. (...)

Опта повертається додому. Тато схвилюваний її відсутністю. Вона коротко розповідає про вечір і тікає до кімнати, щоб побути на самоті. Дівчина переживає перший поцілунок із Феліксом — це перевертає її світ і змушує відчутти справжнє щастя.

Після ванни вона заходить побажати татові доброї ночі. Той каже, що вона схожа на маму, коли він її вперше поцілував, і ділиться спогадами: колись мав нерозділене кохання, шукав ту дівчину у Facebook після смерті дружини, але не знайшов. Говорить, що справжні почуття можливі лише в реальному житті.

Він просить Опту виконати на концерті власну пісню, бо чув, як вона її співала, і вважає її особливою. Пояснює, що не треба боятися щирих учинків. Опта засинає, відчувачи, що цей вечір змінив її назавжди.

Перед концертом Фелікс страшенно хвилюється. Опта намагається підбадьорити його.

В очікуванні виступу Фелікс бачить, що всі нервують, але все одно почувається найгірше. Їхній номер останній, що, на його думку, невдало, хоч Опта переконана: саме так журі краще їх запам'ятає. Вони єдині, хто виконуватиме пісню «Бітлз», тож це додає впевненості.

Фелікс думає про бабусю і сестру: чи прийшли вони. Бабуся обіцяла взяти таксі, якщо почуватиметься краще, щоб підтримати онука. Але, можливо, добре, якщо вона не побачить, як він, переляканий, стоїть на сцені.

Фелікс

Минуло понад годину, коли врешті настає наша черга. Мене трусить від нервів, а Опта вдає, наче її це взагалі не хвилює, хоча вона теж якось зблідла. Іде першою, зі своєю чорною гітарою, я дивлюся, чи вона точно не забула каподастр, але ні. За нею я, на цибатих, тремтячих ногах. Сподіваюся лише, що із залу не видно, як вони в мене тремтять. Починаємо «Yesterday». Поки що все добре. Лунають навіть якісь оплески, а я витираю рукою чоло й дивлюся на глядачів. Є бабуся і Віка! А в іншому ряду бачу Оптиного тата. Граємо далі. Коли завершуємо третю пісню, оплески навіть цілком пристойні. І тоді стається щось несподіване. Ну, для мене. Я не очікував, ми взагалі про це не домовлялися. Опта каже:

— І на завершення — остання пісня.

«Матінко, яка пісня?!» — думаю. Адже ми більше нічого не готували.

— Я б хотіла присвятити її Феліксові за те, що він погодився виступити тут зі мною. І підтримував мене. Я сама її написала.

Знаю-знаю, що в цю мить колір мого обличчя достоту такий, як у бурякових крісел у залі. Сиджу, скам'янілий, біля піаніно і не знаю, куди себе подіти. Зі мною в житті ще не траплялося нічого подібного! Опта починає.

Хоч і далеко, для мене ти
Насправді поруч майже.
Мокнеш в шкарпетках, дощ цебенить,
І криком голосить павич.

А я помираю. Помираю від щастя. А коли закінчується перший куплет, я знаю, точніше думаю, що в мене вийде зіграти, мелодія простенька, мав би... просто кладу пальці на клавіші. І тут двері до залу відчиняються — і заходить... так, звісно. Заходить, а радше вбігає, розкуйовджена й у пальті. Мама. Стає біля стіни.

Граю. Граю, наче в житті не робив нічого іншого, тільки був тут і слухав цю пісню. І якби я міг вибрати момент життя, у якому хотів би залишитися назавжди, примусити щось повторюватися знову й знову, майже, як ото фігурки Миколаїв за вітриною перед Різдвом продовжують без кінця роздавати подарунки, то саме в цьому моменті я б хотів залишитися. Сьомий важливий момент — я знаю, відчуваю, що ніколи в житті не зможу пережити нічого прекраснішого.

Ми залишаємо сцену, і щойно опиняємося за лаштунками, я кидаюся Опти на шию. Міцно притискаю її до себе й цілую, навіть не переймаючись, що хтось може сюди зайти, узагалі нічим не переймаючись. Урешті, нам доводиться звідси вийти, я навіть забув про маму й про все, а треба ж піти привітатися. Розлучаємося на мить, я їду шукати своїх, а Опта — тата.

— Привіт, мамо, — кажу. — Я такий радий, що ти приїхала. Навіть не уявляєш, наскільки! Ми гадки не мали, що ти будеш!

— Я подзвонила додому, але ти вже був на репетиції. Бабуся сказала, що концерт на Ловіцькій. Я сподівалася встигнути. На щастя, ви висту-

пали останні. Але ця пісня твоєї подруги... Чесне слово. — Вона всміхається до мене й раптом дуже міцно обіймає. — Ну... це було щось.

— Пішли, познайомлю тебе з Оптиою, — кажу. — Вона моя найкраща подруга.

— Подруга? — хихоче Віка. — Аякже. «Пригорни мене, пригорни мене й цілуй», — повторює вона слова пісні, і я знову червонію як рак.

— Віко! Припини, — осмикує її бабуся. — Я дуже пишаюся тобою, — каже вона мені. — Ти чудово грав. А особливо ту останню пісню. Зі справжнім почуттям.

— Я не репетирував. Це була імпровізація.

Раптом бачу, що поруч стоїть Опта з татом.

— Я казала, Феліксе, що найкраще імпровізувати. Я теж не планувала співати цю пісню. Тато переконував мене, та я соромилася.

— Зовсім дарма, дитинко, — каже бабуся. — Пісня чудова, у тебе талант. А таланту не варто соромитися.

Моя мама й Оптині тато нічого не кажуть, а я розумію, що вони ж незнайомі й уже відкриваю рота щось сказати, коли раптом дивлюся на них і дивуюся. Бо вони стоять, завмерши, і дивляться одне на одного.

— Мамо, познайомся...

— Ми знайомі, — каже тато Опти.

— Знайомі? — дивується Опта. — Тобто?

— Ми вчилися в одному класі.

— О Господи. Світ таки тісний! — вигукую зі сміхом. — Я нещодавно читав, що між будь-якою людиною у світі й другою не більше, ніж дві інші. Це означає, що я точно знаю когось, хто знає когось знайомого, наприклад, з Бараком Обамою¹.

Я нервово балакаю, бо бачу, що щось відбувається, бо вони мовчать і продовжують дивитися одне на одного. Стає трохи ніяково. Чи якщо я через років п'ятнадцять-двадцять зустріну когось з однокласників, то теж заціпенію на п'ять хвилин і витріщатимуся? Дивно це. На щастя, чуємо, що зараз оголошуватимуть результати. І що? Ми перемагаємо, справді, перемагаємо!

«За чудову польську інтерпретацію пісень "Бітлз"», а насамперед за останню пісню, написану Отилією Михальською, яка особливо зворушила серця журі...» Ми отримуємо дипломи й п'ятсот злотих. Я хочу, щоб Опта взяла їх собі, але вона опирається.

— Ми виступали разом, то поділимося.

— Але це завдяки твоїй пісні.

— Я не певна, — шепоче Опта, — що це моя пісня.

— Не розумію. Адже ти казала...

— Феліксе... Ця пісня б не народилася, якби не ти. Тож вона не лише моя. А зрештою, тобі ж потрібні гроші, щоб кудись мене водити й узагалі.

І сміється. Цим своїм найчарівнішим, найдзвінкішим сміхом, який потрібно записати й зберігати, як еталон у Севрі під Парижем.

¹ Барак Обама — 44-й президент США.

Бабуся оголошує, що такий чудовий вечір треба відсвяткувати. І чути не хоче, що вона, мабуть, утомилася і що ті не хочуть нав'язуватися. Тож ми разом їдемо до нас машиною Оптиного тата. Це здоровенна машина, бо тато Опти працював у великому рекламному агентстві, їздив нею з моделями на зйомки. Зараз він, здається, не працює, і хоче цю машину продати — на щастя, ще не встиг. Без проблем поміщаємося всі ми й гітара. А бабуся всміхається кутиком вуст, коли мама каже, що в нас навіть немає чим погостувати гостей.

Виявляється, бабуся з Вікою спекли шоколадний пиріг, справжній брані, духмяний і солодкий, який тане в роті. І потім ми сидимо у вітальні, де я зовсім не встиг прибрати через усі ці перипетії, але ніхто цим особливо не переймається. А бабуся дедалі більше приглядається до Оптиного тата й каже:

— Це ж ти, Адає, малий солодкий Адає із золотим волоссям. У тебе були такі кучерики, донька в тебе вдалася...

Тато Опти автоматично гладить лисину, й усі вибухають сміхом, а він каже:

— Може, краще їй не вдаватися.

Тільки мама не сміється, напружено слухає, наче боїться, що бабуся скаже ще щось. Адже вона її не зупинить.

— Пам'ятаю, як ти, Адає, був колись закоханий у Ганю!

І всім стає якось незручно. На щастя, Опти тато озивається першим і рятує ситуацію:

— Я вас теж чудово пам'ятаю. Ви зовсім не змінилися.

Вечір минає тепло й незвично. Бабуся швидко втомлюється, Віка засинає, а Фелікс з Оптию залишаються наодинці. Під приводом подивитися щось на комп'ютері вони йдуть до його кімнати й цілуються, забуваючи про все навколо.

Наступного ранку мама готує сніданок, і Віка з радістю дізнається, що вона більше нікуди не поїде. Мати каже, що останнім часом у Німеччині не доглядала хворих, а прибирала, бо іншої роботи не було. Фелікс не соромиться цього, адже будь-яка праця гідна. Мама пояснює, що робила це не «через них», а заради них, й обіцяє знайти роботу вдома, щоб більше ніколи не залишати дітей.

Читальні діалоги

- Чому слово дружба болісно відлунує для Фелікса в сцені на лавці?
- Яку роль відіграє перший сніг у момент їхнього поцілунку? Що він символізує?
- Чому рішення Опти заспівати авторську пісню без попередження стає переломним для їхнього виступу?
- Запропонуйте назву для пісні Опти, яку вона виконала на концерті.

Епілог

Це дивно. Справді. Такого ніхто з нас не очікував і взагалі неясно, що про це думати. Навіть не знаю, як розповісти. Може, від початку.

(...) Ні, мама більше не поїхала до Німеччини. І не стала прибиральницею в Польщі. Вона знайшла роботу медсестри в приватній лікарні. І нарешті нам перестало постійно бракувати грошей.

Але сталося ще дещо.

Мама почала зустрічатися з батьком Опти. Зустрічатися, якщо ви розумієте, про що я. То в театр, то на каву, то погуляти. Ходила як п'яна, а очі сяяли, мов Вифлеємська зірка. Чесно кажучи, нам це зовсім не подобалося. А коли ми з Оптиою підгледіли, що вони цілуються, то взагалі впали в розпач.

І тепер так: завтра сюди переїздить Опта з татом. Тато мешкатиме в маминій кімнаті, а Опта в другій кімнаті на мансарді, коло бабусі, бо та кімната завжди була вільна, тільки якісь речі там лежали.

Ні, мені нічого для мами не шкода, а особливо кохання. Але що нам із цим робити? Ми тепер будемо майже родиною, як брат і сестра! Як із цим жити?

Не знаю, може, їм треба було й про це подумати, перш ніж зустрічатися. Чесно кажучи, я розлючений.

Та до моєї кімнати саме зазирає Опта, тримаючи в руках коробку з книжками й котячий лоток.

— Поставлю в туалеті вниз, бо, знаєш, краще, щоб коти були внизу, у мене на них, усе ж таки, трохи алергія.

— От, власне, — кажу, — мені здається, ти останнім часом менше кашляєш.

— Може, у мене була алергія на Марту. Твоя мама зовсім інша. Вона мені дуже подобається, чесно. Я рада, що тато... закохався.

— А я...

— Я знаю, що ти боїшся. Але це ж не може стати між нами!

— Це буде складно!

— Феліксе... — каже Опта, — ти знаєш, що означає твоє ім'я?

— Мое ім'я? Дивно, я ніколи цього не гуглив.

— А шкода, бо твоє ім'я означає «щасливий».

— І що з того?! — найжачуюся я.

— Як то що? Просто трохи постарайся.

Вона підходить і знову мене цілує, а я відчуваю запах її волосся, запах шоколадного пирога й ванілі.

Опта кидає коробку на мое ліжко й лоток, і ми навіть не переймаємося, що пісок розлітається по всій кімнаті.

— Щасливий, — каже вона, на мить відриваючись від моїх вуст. — Пам'ятай про це.

(Переклад із польської Я. Івченко)

Читацькі діалоги

- Які емоції викликає у вас фінал повісті? Чи залишає він надію, розуміння, примирення?
- Яке значення має фраза «...твоє ім'я означає "щасливий"»?

Мисткиня та доба

Йоанна Ягелло — сучасна польська письменниця, журналістка й перекладачка — народилася 4 серпня 1974 р. в родині письменника Януша Богдана Рошковського. Її дитинство пройшло у Варшаві — галасливому, живому місті, де переплітаються старі кам'яниці й сучасні вулиці, а в кожному закутку чути історію Польщі. З дитинства Йоанна любила книжки настільки, що часто тікала від реальності у вигадані світи. Вона навчалася на філологічному факультеті Варшавського університету, адже ще тоді знала: її майбутнє обов'язково буде пов'язане зі словом.

Спочатку працювала журналісткою. Їй подобалося слухати людей, розпитувати, знаходити деталі, з яких виростають справжні історії. Потім почала писати для молоді, бо помітила, що в літературі бракує чесних книжок про життя підлітків, їхні почуття, страхи, образи, перше кохання і розчарування. Письменниця зауважує: «Я пишу не для того, щоб когось повчати. Я хочу, щоб кожний підліток, читаючи мої книжки, відчув: я не сам».

Найвідоміша її книжка «Кава з кардамоном» стала справжнім літературним проривом. Вона принесла авторці популярність у Польщі та за її межами. Це історія старшокласниці Ліни, яка раптом дізнається, що її сімейна історія має приховані таємниці.

Згодом письменниця створила продовження — «Шоколад із чилі», «Тиранісу з полуницями», «Бузковий дим», а ще зворушливу повість «Зелені мартенси», у якій підлітки вчать долати самотність, страх і шукати справжню дружбу.

Й. Ягелло часто зустрічається зі школярами, проводить літературні майстер-класи, а на запитання про своїх героїв / героїнь відповідає просто: «У кожному з них є трохи мене — мої сумніви, мої радощі, мої спогади».

Її твори перекладено багатьма мовами, зокрема й українською. Її герої / героїні — не вигадані ідеальні діти, а підлітки, які помиляються, сумніваються, але завжди знаходять у собі силу йти далі.

Письменниця любить подорожувати, фотографувати та пити каву з кардамоном. Каже, що найкращі сюжети народжуються з маленьких моментів — з розмов у трамваї, перегляду старих світлини або випадкової зустрічі.

Вона вірить, що книжка може бути як дзеркало, у якому кожен бачить себе, і як вікно, крізь яке можна побачити чужий світ і зрозуміти його.

Письменниця говорить із підлітками на рівних — порушує теми, про які раніше часто мовчали: самотність, відчуття інакшості, психологічний тиск, пошук справжніх цінностей.

Це історії про дорослішання в епоху швидких змін, де поруч існують гаджети й почуття, соціальні мережі та мрії, іронія і щирість. Герої / героїні таких книжок вчаться головного — бути собою, навіть коли світ каже: «Будь як усі».

Сучасна молодіжна література має свої особливості. Передусім у центрі таких творів — *герої-сучасники*: вони мають той самий вік, подібні переживання і прагнення. Їм властиві емоційність, сумніви, бажання зрозуміти, хто вони є насправді. Ці *твори надзвичайно відверті* — автори не бояться писати про складні теми: смерть, втрату, насильство, депресію, дискримінацію, але роблять це з великою повагою і співчуттям.

У такій літературі поєднуються реалії повсякденного життя з філософськими роздумами про добро і зло, справедливість і вибір, про сенс дорослішання. Сюжети динамічні, кінематографічні: події змінюються швидко, часто подані у формі щоденника, блогу, листів або переписок у месенджерах.

Мова творів жива й емоційна — з розмовними інтонаціями, сучасним сленгом і гумором. Це робить художній текст близьким до мовлення молоді.

Важливою ознакою є *глибокий психологізм*: автори / авторки зображають не лише зовнішні події, а й внутрішній світ підлітків — їхні страхи, надії, сумніви, моменти зростання. Герої / героїні проходять крізь внутрішні випробування, змінюються, вчаться довіряти собі й іншим. Така література не повчає, а допомагає відчувати. Вона виховує не мораллями, а *емпатією* — умінням співпереживати та розуміти чужий біль.

По-міркуйте!

- Чому, на думку письменниці, важливо писати чесно про життя підлітків?
- Чи імпонує вам позиція Й. Ягелло: «Я пишу не для того, щоб когось повчати. Я хочу, щоб кожен підліток, читаючи мої книжки, відчув: я не сам»? Аргументуйте свої міркування.
- Як особисті переживання авторки виявляються в героях / героїнях її творів?
- Чому сучасна молодіжна література має бути щирою, емоційною і психологічно глибокою? Поясніть свої думки.

Культурно-історичні паралелі

Тема, яку порушує Й. Ягелло у творі «Зелені мартенси», не вигадана — вона болісно реальна. Це історія не лише однієї польської сім'ї, а історія всієї Європи початку ХХІ століття. Тисячі дітей у різних країнах виростили без постійної присутності батьків, які поїхали працювати за кордон, щоб мати змогу утримувати свої родини. Їх назвали «євросиротами».

Коли Польща, Україна, Румунія, Литва й інші країни Східної Європи відкрили кордони до ЄС, сотні тисяч людей вирушили в інші держави шукати роботу, стабільність, краще життя. Але за цією «успішною історією» стояли ті, кого вони залишили вдома, — діти, які чекали.

Це — нова форма сирітства: коли батьки живі, але далеко. Коли дитина отримує подарунки, але не обійми рідних. Коли любов передається через телефон, але не через дотик.

Досліджуємо твір

Повість Й. Ягелло має досить незвичну назву — **«Зелені мартенси»**. Це взуття колись було символом бунту, незалежності, протесту, а для Опти воно стає символом сили, самоповаги, внутрішньої свободи та сміливості.

Особливо авторка вдячна своєму батькові, який «своєчасно подарував їй зелені мартенси», а водночас і впевненість у тому, що вона може йти власним шляхом, навіть якщо він відрізняється від очікувань інших.

У центрі сюжету повісті Фелікс і Віка — брат і сестра, які живуть із бабусяю. Їхня мама працює за кордоном. Діти не сироти, але водночас почувуються покинутими. Вони, як і багато дітей у сучасному світі, належать до так званих «євросиріт».

Фелікс — хлопець розумний, допитливий, але дуже самокритичний. Він хоче бути «опорою» для сім'ї, допомагати бабусі, доглядати сестру, але водночас відчуває втому й сум. Його дорослішання — це не лише боротьба із зовнішніми обставинами, а насамперед із самим собою. У нього багато запитань, на які немає готових відповідей. Коли в житті Фелікса з'являється Опта, дівчина з рудим волоссям і невгамовним характером, усе починає змінюватися. Опта не боїться бути неідеальною. Її оптимізм заражає, і хлопець починає бачити у світі не лише втрати, а й можливості.

Опта — одна з найяскравіших героїнь сучасної підліткової літератури. Вона має зайву вагу, носить дивакуватий одяг, ходить у зелених мартенсах і не намагається подобатися всім. У неї є власна трагедія — смерть матері, але саме завдяки цьому вона навчилася цінувати життя. Дівчина не нарікає, не скаржиться, а просто живе — широко, відверто, з любов'ю до всього навколо. Її фраза **«Достатньо бачити те, що є, а не те, чого немає»** звучить як девіз усього твору.

Віка, молодша сестра Фелікса, зовсім інша. Вона болісно сприймає все, що відбувається. Ображається, коли мама не телефонує. Страждає від глузувань однокласниць, які називають її «євросиротою». Ця образа приводить її до великої небезпеки. Саме тоді, коли здається, що світ став чужим і байдужим, поруч виявляється родина — бабуся, брат, навіть малознайомі люди, які готові допомогти. І дівчинка розуміє, що любов — це не лише слова, а й передусім присутність, підтримка, дія.

Й. Ягелло сміливо порушує найгостріші проблеми сучасного світу.

Проблема батьків і дітей. У сім'ї Фелікса й Віки мама поїхала працювати за кордон, щоб забезпечити дітям краще життя. Але що довше її немає, то менше вони розуміють, що вона робить це не через байдужість, а через любов. Між ними росте

стіна — мовчання, непорозуміння, біль. І лише наприкінці, коли мама повертається, діти усвідомлюють, що справжня любов не зникає навіть на відстані.

Проблема самотності. Кожен герой і кожна героїня твору відчувають себе самотніми — навіть ті, у кого зовні все гаразд. Опта живе з батьком, який теж переживає втрату. Фелікс намагається бути дорослим, але почувається покинутим. Віка страждає від нерозуміння. І кожний / кожна з них знаходить порятунок лише тоді, коли починає відкриватися іншим людям.

Проблема життєвого вибору й пошуку себе. Фелікс мріє знайти сенс у тому, що робить. Він хоче довести, що може бути сильним без мами, але розуміє: справжня сила не в тому, щоб приховувати емоції, а в тому, щоб уміти говорити про них.

Проблема дружби й кохання. Між Феліксом та Оптою виникає почуття, яке спочатку здається дружбою, а потім стає чимось більшим. Їхня історія — це перше, справжнє кохання, чисте й беззахисне, що народжується із взаємної довіри.

Проблеми перехідного віку. Авторка дуже тонко показує, як підлітки реагують на критику, як болючо вони сприймають байдужість, як гостро відчувають несправедливість. Герої / героїні проходять через сумніви, помилки й відкриття, що робить їх близькими читачеві / читачці.

Мова твору справжня, свіжа, близька для підлітків. Тут є сленг, короткі емоційні репліки, гумор, але водночас — глибокі метафори, порівняння, музика слова. Й. Ягелло не пише «для дітей» — вона пише так, як діти думають і відчувають. Тому книжка звучить природно й щиро.

І ще один важливий аспект — **психологізм**. Герої змінюються не раптово, а крок за кроком. Ми бачимо, як Фелікс учить не лише допомагати іншим, а й приймати допомогу. Як Віка з дівчинки, яка замикається в собі, перетворюється на сильну, розумну, вдячну людину. Як Опта, попри втрату, зберігає віру в добро. Особливо цікаво, що оповідь ведеться від імені підлітків. Це створює ефект довіри: ми чуємо їхні думки, бачимо світ їхніми очима. Коли Віка каже: «Чому мама не дзвонить? Може, вона вже нас забула?», відчувається її справжній біль. Саме завдяки такій безпосередності авторка досягає щирості, якої так бракує в сучасній літературі.

Кожний герой і кожна героїня мають власний внутрішній шлях. І всі вони сходяться в спільному відчутті — дорослішання через любов і подяку.

Коли мама Фелікса повертається додому, усе починає ставати на свої місця. Вона каже, що більше не поїде, що знайшла роботу в лікарні, і вперше за довгий час у домі пахне пирогом, смаженими котлетами й миром. Бабуся всміхається, Віка знову сміється, Фелікс спокійно грає на синтезаторі, а Опта пише нову пісню. Це прості речі, але саме вони — справжнє щастя.

І тоді все завершується майже казково, але не фальшиво: мама починає зустрічатися з батьком Опти, і дві родини стають однією. Спочатку Фелікс та Опта шоковані, адже тепер вони ніби брат і сестра, але розуміють: життя непередбачуване й справжні почуття не зникають, навіть якщо доводиться їх приховувати.

«Зелені мартенси» — це історія про вдячність, довіру й силу любові, яка здатна змінити все. Вона вчить цінувати тих, хто поруч, і бачити не лише те, чого бракує, а й те, що є.

Й. Ягелло доводить: література для молоді може бути не тільки «легким читанням», а й справжнім дзеркалом життя. Її герої / героїні — щирі, смішні, іноді розгублені, але завжди справжні.

Пошукуйте!

- Які проблеми підліткового віку порушує письменниця?
- Як авторка розкриває психологію самотності дитини? Поясніть.
- Чи можна назвати твір історією пошуку себе й справжніх почуттів?

Мистецькі діалоги

У повісті «Зелені мартенси» музика стає особливим способом самовираження підлітків, містком між їхнім внутрішнім світом і зовнішньою реальністю. Вона формує емоційний простір твору, допомагає зрозуміти героїв / героїнь і глибше відчувати атмосферу їхнього дорослішання.

Однією з основних мистецьких паралелей є пісня «Eleanor Rigby» всесвітньо відомого англійського гурту «The Beatles».

Постер гурту «The Beatles»

Це твір про самотність, про людей, яких не помічає світ. Меланхолійний ритм і сумна лірика цієї музичної композиції створюють емоційний фон, що допомагає передати біль втрати, але й водночас відчувати надію на близькість і порозуміння.

По-піркуйте!

- Пригадайте, які пісні британського гурту «The Beatles» вам відомі. Які художні образи вони допомагають розкрити?
- Знайдіть в інтернеті та послухайте композицію «Eleanor Rigby». Знайдіть у тексті твору «Зелені мартенси» та прочитайте сприйняття героями / героїнями твору цієї музики.
- Зверніть увагу на текст пісні «Eleanor Rigby». Спробуйте зробити її переклад. Поясніть, чому слова пісні близькі Феліксу й Опті.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Напишіть короткий щоденниковий запис від імені Фелікса або Опті про їхнє перше побачення.
- Створіть постер чи колаж до твору Й. Ягелло. Які символи ви розмістите на ньому? За бажанням представте виконане завдання як цифрові версії.
- Підготуйте саундтрек до повісті. Підберіть кілька пісень, що, на вашу думку, відповідають настрою, темі твору. Обґрунтуйте свій вибір. Оформіть свою роботу як презентацію або аудіоплейлист із коментарями.

Читацька самоперевірка

- Розкрийте символізм назви «Зелені мартенси». Як назва твору пов'язана з внутрішнім світом головної героїні?
- Які основні проблеми порушено в повісті?
- У чому полягає психологізм повісті? Які думки, сумніви й радощі переживають герої / героїні?
- Яке значення має фінал твору? Чому він викликає водночас подив і надію?
- Як повість «Зелені мартенси» допомагає краще зрозуміти себе та свої стосунки з близькими? Поясніть свої міркування.
- Проведіть паралелі між повістю української письменниці О. Думанської «Школярка з передмістя» і повістю польської авторки Й. Ягелло «Зелені мартенси». Які актуальні проблеми порушено в цих творах? Що спільного ви помітили в житті головних героїнь цих повістей?

НІЛ ГЕЙМАН
(нар. 1960 р.)

Читацький пугівник

Його творчість поєднує магію старовинних легенд і ритм сучасного життя, а кожна історія нагадує подорож у світ, де реальне переплітається з фантастичним. Його персонажі — це діти, які опиняються в ситуаціях, що вимагають дорослої мудрості. А дорослі в його творах часто втрачають здатність бачити те, що бачить дитина: неочевидне, тривожне, але правдиве.

Саме з такими персонажами ви познайомитеся під час читання повісті Н. Геймана «Кораліна». Це книжка, що змусить вас замислитися, відчути тривогу, захоплення і, можливо, навіть страх, але точно не залишить байдужими.

КОРАЛІНА

(Скорочено)

Я починав писати цю казку для Холлі, а дописував уже для Медді.

Чарівні казки більш ніж правдиві — не тому, що вони розповідають нам про існування драконів, а тому, що переконують нас: драконів можна побороти!

Г. К. Честертон

1

Кораліна натрапила на ті двері невдовзі після того, як родина переїхала в цей будинок. А будинок був старий-старезний. (...)

Коралініна родина купила не весь дім — надто він уже був великий. Вони купили лише частину його.

А в тому старому домі жили-поживали й інші люди. Міс Примула й міс Форсібїлла жили в помешканні, що під Коралініною квартирою, на першому поверсі. Обидві вони були вже старенькі-кругленькі, ділячи житлову площу з добрим десятком підстаркуватих шотландських тер'єрів, а клички в тих псів були Гаміш, Ендрю, Джек, десь-щось таке. Давно колись були панни Примула й Форсібїлла акторками-лицедійками, про що міс Примула звістила Кораліну відразу ж, як тільки її здибала.

— Розумієш, Кароліно, — мовила міс Примула, перекрутивши Коралініне ім'я, — обидві ми, я і міс Форсібїлла, були славетні актриси свого часу. Ми виступали на кону, люба (...).

— Я — Кораліна, — виправила дівчинка. — Не Кароліна, а Кораліна!

Лялька
Кораліна

А над Коралініним помешканням, під самим дахом, жив схибнутий дідуган із великими вусами. Він признався Кораліні, що тренує мишачий цирк, але нікому його не показує — поки що.

— Одного чудового дня, Каролінко, коли всі мої артисти будуть готові, тоді всі-всі в цілому світі побачать чудеса мого мишачого цирку (...).

Наступного дня після переїзду Кораліна пішла на розвідку. Спочатку дівчинка обстежила сад. Великий то був сад, а за ним, аж туди під паркан, простерся тенісний kort. Але ніхто в домі не грав у теніс, і паркан, яким обведено kort, світив дірками, а парканна сітка здебільшого переіржавіла й пообпадала. Був там іще розарій, повний зачуханих, заїдених тлею троянд. Був іще кам'яний сад: наче хто абияк накидав сюди валунів. А он чарівне коло, але утворювали його слизькі брунасті поганки: наступиш випадком — і з ніг збиває такий жакхливий сморід!

Був там і колодязь. Першого ж дня, як тільки в'їхала сюди Коралінина родина, обидві старі панни, міс Примула й міс Форсібїлла, особливо застерегли Кораліну, яка небезпечна ця криниця, і порадили обходити це місце десятою дорогою. А Кораліна, саме для того, щоб точно знати, де воно, і щоб непомірно обходити лихий колодязь, і вирушила на його оглядини.

І таки знайшла його — аж на третій день: на затіненому лужку біля тенісного корту, за купочкою дерев, ледве прозирило крізь високу траву низьке цегляне коло. Колодязь був закиданий дерев'яними дошками — щоб ніхто знеобачки не шугнув туди (...).

А ще там вигулькував зарозумілий чорний кіт: то на мурі всядеться мурлика, то на гілляці, і все на Кораліну видивляється. Але щоразу, як тільки Кораліна зробить спробу наблизитися до нього, аби погратися, котяра десь щезав. Був — і немає!

Оце так Кораліна провела свої перші два тижні в новому домі: обстежуючи подвір'я, сад і прилеглі території. (...)

Батьки Кораліни весь час зайняті. В один із дощових днів тато, щоб Кораліна не заважала йому працювати на комп'ютері, пропонує дівчинці перелічити двері й вікна в будинку. Вона виявляє замкнені двері в одній із кімнат. Мама відчиняє замкнені двері, але за ними виявляється тільки цегляна стіна. По той бік була інша квартира, яку все ще продавали.

2

Стариган, що живе на мансарді та дресирує мишей для мишачого цирку, несподівано повідомляє Кораліні, що миші просять її не відчиняти двері. Міс Примула та міс Форсібїлла, читаючи майбутнє на чайному листі, сповіщають Кораліні про жакхливу небезпеку. Про всяк випадок вони дають їй амулет — камінчик з отвором посередині.

Читацькі діалоги

- Чому Кораліна нудьгувала у своєму новому домі?
- Які деталі інтер'єру й атмосфери будинку створюють відчуття таємничості?

3

Залишившись удома сама, Кораліна нехтує всіма засторогами та знічев'я відмикає двері. Цього разу вона знаходить не цегляне мурування, а темний довгий коридор, який веде до будинку, що майже не відрізняється від її власного.

— Кораліна?

Звучало наче голос матінки. Кораліна увійшла до кухні, звідки й долинув той голос. А там стояла жінка, спиною до гості. Трохи й схожа на Коралініну матір. От тільки... От тільки в неї шкіра була така біла, мов папір. От тільки була ця жінка вища зростом і худіша. От тільки пальці в неї були такі довгі, а ще вони всякчас рухалися, а темно-червоні нігті були загнуті й гострі.

— Кораліна? — повторила жінка. — Це ти?

І тут вона обернулася. Очі в неї... були не очі, а великі чорні гудзики!

— Час підобідку, Кораліно, — повідомила жінка.

— Хто ви? — запитала дівчинка.

— Я — твоя інша мати, — відповіла жінка. — Піди й скажи твоєму іншому татові, що підобідок готовий. — Тут вона відчинила дверцята духовки. Зненацька Кораліна збагнула, яка вона голодна. Запахло такою чудовою смакотою! — Ну, іди ж!

Кораліна пройшла коридором до татового кабінету. Там, спиною до неї, сидів чоловік за клавіатурою.

— Привіт! — сказала Кораліна. — Я... я хочу сказати, що вона сказала, що підобідок готовий!

Чоловік обернувся до неї.

І в нього очі були мов гудзики — великі, чорні, блискучі!

— Привіт, Кораліно! — обізвався він. — Я помираю з голоду (...).

Кращого курчати Кораліна ще зроду не куштувала. Її мама іноді готувала курча, але все те було або з пакетів, або заморожене, і виймалося з духовки таке пересушене, аж горло дерло, а смаку — ніякого. Коли ж до курчати брався тато, він купував справжнє курча, але витворяв із ним різні чудні штуки: то у вині потушкує, то начиняє чорносливом, то в тісті запече, а Кораліна принципово відмовлялася навіть торкатися до такого.

Тож вона взяла собі ще курчати.

— Я і не знала, що маю ще й «іншу матір», — обережно призналася Кораліна.

— Та знаєш! І всяк знає! — запевнила інша мати, блискучи своїми чорно-гудзиковими очима. — Я думала, що після підобідку тобі захочеться погратися у твоїй кімнаті з пацюками.

— З пацюками?

— З горища.

Кораліна в житті не бачила пацюка, хіба по телику показували. Яка цікавинка! Схоже, зрештою, цей день виявиться ще й дуже цікавим!

Після підобідку Коралініні «інші батьки» заходилися мити посуд, а дівчинка подалася коридором до своєї «іншої спальні».

«Інша спальня» відрізнялася від її справжньої домашньої спальні. Почати з того, що пофарбовано цю в якийсь відворотний відтінок зелені й чудернацький різновид рожевого.

Кораліна вирішила: спати отут їй не хотілося б, але поєднання відтінків тут страх яке цікаве — куди цікавіше, ніж у її домашній спальні.

Коли Кораліна стала навколішки й зазирнула під ліжко, там вона помітила п'ять десятків крихітних червоних оченят, що витріщилися на неї. Пацюки стали колом, повилазили один на одного й утворили піраміду, на вершечок якої видерся найбільший із них. Вони заспівали моторошну пісеньку. Згодом прийшов «інший схибнутий стариган», пацюки обліпили його, і він забрав їх обідати.

4

І зовні дім мав такий самий вигляд. Чи то майже такий самий. (...) Позаду неї хтось чемно пирхнув.

Кораліна обернулася. На ближчому до неї мурі сидів великий чорний кіт — достеменно той самий великий чорний котяра, якого вона здибала на подвір'ї біля власного помешкання.

— Добрий день! — привітався мурлика.

Голос його звучав десь у Коралініній потилиці, це був той самий голос, яким вона продумувала свої слова, але чути було: цей голос чоловічий, а не дівчачий.

— Привіт! — обізвалася Кораліна. — Я бачила схожого на тебе kota в саду вдома. Ти, певне, «інший кіт»!

Кіт похитав головою.

— Ні, — пронявчав він. — Я не «хтось інший» чи там «щось інше». Я — це я! Тут він схилив голову набік і блиснув зеленими очима.

— Ви, люди, розмазані по всій цій місцевості. А от коти не роздвоюються. Якщо ти тямиш, що я маю на увазі.

— Припустімо, але якщо ти — той самий кіт, якого я бачила вдома, то як це ти навчився розмовляти?

Коти не наділені плечима, як, скажімо, люди. Але цей кіт стелував (плечима?) — і то був єдиний рух, що почався від кінчика хвоста, а закінчився підняттям котячих вусів.

— Удома коти не розмовляють.

— Невже? — здивувався кіт.

— Ні, не розмовляють, — наполягала Кораліна.

Кіт легко зіскочив із муру на траву, якраз біля Коралініних ніг, і витріщився на неї знизу вгору.

— Що ж, ти, певне, добре знаєшся на цих речах, — сухо зазначив кіт. — А зрештою, що я можу знати? Я ж просто кіт.

І він рушив геть, високо й гордо тримаючи голову й хвоста.

— Повернися! — попрохала Кораліна. — Будь ласка! Я перепрошую. Щиро перепрошую.

Кіт зупинився і сів, а тоді почав умиватися — самозаглиблено, явно забувши про існування Кораліни.

— Знаєш ми... ми могли б стати друзями! — запропонувала Кораліна.

— Ми могли б виявитися взірцями якої-небудь екзотичної породи африканських слонів-танцюристів, — промовив кіт. — Але ми не слони. Принаймні, — додав він із якоюсь котячою зверхністю, — я не слон!

Кораліна зітхнула.

— Будь ласочка! Скажи, як тебе звати? — запитала Кораліна. — От я — Кораліна. А яке твоє ім'я?

Кіт позіхнув — повільно, обачливо, показавши глибини свого рота й дивовижно рожевого язика.

— Коти не мають імен, — нарешті прорік він.

— Невже? — не повірила Кораліна.

— Чого не мають, того й не мають, — підтвердив свою заяву кіт. — Це ви, люди, маєте імена. І це тому, що ви не знаєте, хто ви є такі. А ми знаємо, хто ми такі, отож імена нам і не потрібні!

Кораліна зробила висновок: щось у цьому котові є таке егоїстичне, аж дратує! От ніби тільки він, у будь-якому світі чи місці, може бути важливою персоною!

Половина її душі хотіла бути дуже грубою, а друга половина бажала бути чемною і поступливою. І чемна сторона перемогла!

— Скажи, будь ласка, що це за місце.

Кіт швидко роззирився надовкола.

— Це — тут! — повідомив він.

— Та я це бачу! Ну а як ти сюди потрапив?

— Так само, як і ти потрапила. Просто зайшов. Ось так, — пояснив кіт.

Кораліна простежила, як кіт поважно пройшовся по моріжку. Ось він зайшов за дерево, але з другого боку не з'явився. Дівчина підійшла до дерева й зазирнула за стовбур. Кіт пропав!

Вона повернулася до будинку. Потім знову щось чемно муркнуло позаду. Кіт повернувся!

— Утім, — мовив він, — це було розумно з твого боку прихопити із собою захист.

— Захист?

— Саме так я і висловився, — підтвердив кіт. — І принаймні...

Тут він урвав свою мову, пильно задивившись на щось, чого перед ним не було.

Тоді низько пригнувся і потихеньку почав скрадатися. Ступив два чи три кроки... Здавалося, він полює не невидиму мишу. Зненацька кіт задер хвоста й зник серед дерев.

Кораліна зачудувалася: і чого він так? А ще вона замислилася: невже коти всі вміють розмовляти? Зокрема, і там, звідки Кораліна приїхала. Уміють, але просто не хочуть розмовляти? А чи коти вміють розмовляти лише, коли перебувають ось тутечки, хоч би де те «тутечки» було?

Кораліна йде до колишніх актрис і стає свідком дивних перетворень. Старенькі артистки розстебнули свої пальта. Але в них відкривалися не лише пальта, а й обличчя. Помолоділі «інші» міс Примула та міс Форсібілла виконують пречудову циркову виставу у власній квартирі. Повернувшись, дівчинка знову зустрічає «іншу матір», яка ще раз говорить, що любить Кароліну та пропонує назавжди залишитися в «іншому світі».

— Я рада, що тобі тут подобається, — сказала Коралініна «інша мати». — Бо нам хотілося б, щоб ти повірила: це і є твоя справжня домівка. Ти могла б залишатися тут увесь час — залишитися тут назавжди! Якби ти захотіла...

— Гмм, — гмукнула Кораліна. Вона заклала руки в кишені й почала це обмірковувати. Пучки її пальців торкнулися камінчика, якого справжні панни Примула й Форсібілла дали їй учора, — камінчика з наскрізним отвором посередині.

— Якщо ти бажаєш залишитися, — заговорив її «інший тато», — то залишається тільки єдина дрібничка, яку нам треба зробити, аби ти могла залишитися тут на все життя.

Вони ввійшли до кухні. На порцеляновій таці посеред кухонного стола лежала котушка чорних ниток і довга срібна голка, а поруч — пара великих чорних гудзиків.

— Я так не думаю, — заперечила Кораліна.

— Ой, а ми ж так хотіли б! — забідкалася її «інша мати». — Хотіли б, щоб ти залишилася з нами. І це ж така дрібничка...

— І це зовсім не боляче! — запевнив «інший тато».

Кораліна вже знала: коли дорослі тебе вмовляють, ніби щось тобі не болітиме, то воно таки болітиме. Чи не завжди так. Вона похитала головою.

Її «інша мати» сяйнула білозубою усмішкою, а коси на її голові загойдалися, мов водорості під морською поверхнею.

— Ми бажаємо тільки того, що було б найкраще для тебе! — запевнила вона.

К. Рідделл. Ілюстрація до повісті Н. Геймана «Кораліна»

І поклала руку на Коралініне плече. Дівчинка позадкувала.

— Зараз я їду додому, — повідомила Кораліна. І знову заклала руки в кишені. Її пальчики стисли просвердленого камінчика (...).

Кораліна позадкувала. Тоді крутнулася і прожогом забігла до вітальні, відчинила двері в дальшому кутку. Там не було цегляного муру — була просто пітьма, така чорна нічна підземна темрява, аж здавалося: там ворухнуться якісь потворища. Кораліна завагалася. Сахнулася назад. Її «інші батьки» йшли до неї, простягаючи руки. Вони дивилися на неї чорними гудзями своїх очисьок. Чи принаймні їй так увижалося, ніби вони дивляться на неї. Вона не могла бути певна, так це чи ні.

Її «інша мати» простягла вперед одну руку й ледь кивала, кличучи, своїм білим вказівцем. Її бліді уста вимовляли: «Повертайся скоріше!» — хоча з них не виходив жодний звук.

Кораліна зробила глибокий вдих і ступила крок у п'тьму, де шепотіли чудні голоси й завивали далекі вітри. Вона переконалася: у неї за спиною чигає щось старе-престаре. Серце її калатало так гучно й відчайдушно, що дівчинка боялася: воно от-от вирветься з грудей. Щоб не бачити п'тьми, заплющила очі.

Зрештою вона вдарилася об щось і злякано розплющила очі. Вона гупнулася об крісло, у її вітальні. Відчинені двері за її спиною були заблоковані грубим цегляним муром. Вона повернулася додому!

5

Повернувшись до свого будинку, Кораліна розуміє, що її справжні батьки зникли. Не повернулися вони й наступного дня. Кіт будить дівчинку та веде до дзеркала в коридорі, крізь яке вона бачить своїх замкнених батьків. Вони сигналізують їй, написавши на склі: «Допоможи нам». Кораліна розуміє, що це «інша мати» захопила їх обох у свої лабеті.

— Коли я була ще маленькою дівчинкою, — почала вона розповідати котові, — і коли ми ще жили в нашому старому будинку, давно-давно колись, мій тато взяв мене на прогулянку по пустирищу, яке лежить між нашим будинком і крамницями.

Як по правді, то було не найкраще місце для прогулянки. Там валялося повно того непотребу, що люди викидають: старі каструльки, биті тарілки, ляльки без рук і ніг (...). Мама й тато взяли з мене обіцянку, що я ніколи не піду обстежувати те місце, бо там забагато гострих речей, і що, як схопить судом, і все таке.

Але я все казала й казала їм, що хочу оглянути ту місцину. Тож одного дня тато взяв свої великі коричневі черевики, одягнув на руки рукавиці, а мене взяв у чобітки, надушив на мене джинсики й светр, і ми подалися на прогулянку.

Ми гуляли хвилин двадцять чи й більше. Спустилися вниз на дно річища, де колись протікав струмок, і тут тато раптом каже мені: «Кораліно! Тікай! Нагору! Швидко!» Видихнув він ці слова напружено, це був наказ, і я послухалася. Помчала під гору. Коли я бігла, щось ужалю мене ззаду в руку, вище ліктя, але я все бігла... Коли я вже вихопилася на вершину пагорба, то почула: хтось тупоче: гуп-гуп, слідом за мною. То був мій тато: мчав, мов шалений носоріг. Добігши до мене, він схопив мене під пахви й переставив через гребінь пагорба на протилежний схил.

І тоді ми поставали й відхекувалися, засапані, озираючись назад, на те сухе річище.

А в повітрі було повно жовтих ос. Певне, ми, гуляючи, наступили на якусь трухляву гілляку й зруйнували осине гніздо. І поки я бігла на гору, до гребеня пагорба, мій тато, щоб дати мені час для втечі, зали-

шився на місці, узявши на себе укуси розлючених комах. Коли ж він нарешті побіг, то загубив свої окуляри.

Я отримала тільки один укус — одне жало, вище ліктя. А тато дістав тридцять дев'ять укусів і жал по всьому тілу (...).

— Він сказав, що це не було мужністю з його боку — просто стояти, щоб тебе жалили, — сказала Кораліна котові. — Не було мужністю, бо він не злякався: це було єдине, що він міг би зробити. А от те, що він знову подався туди, по свої окуляри, знаючи: оси нікуди звідти не поділися; коли він по-справжньому боявся — ото й була мужність! (...)

— І тому ти повертаєшся до її світу? — запитав кіт. — Бо твій тато врятував тебе колись від ос?

— Не дурій, — сказала Кораліна. — Я повертаюся по них, бо вони — мої батьки. І коли б вони завважили: я пропала, то, я певна, батьки б зробили те саме для мене. (...)

Попри те, що Кораліна боїться повертатися, вона знову йде в «інший світ», щоб протистояти «іншій матері» та врятувати своїх батьків.

6

«Інша мати» намагається переконати Кораліну залишитися, але дівчинка відмовляється. «Інша мати» схопила її та загнула в простір задзеркалля, зачинила дверця — половинки дзеркала, залишивши Кораліну в пітьмі.

Читальські діалоги

- Як автором описано «інший дім»? Чим він приваблює Кораліну?
- Які риси «іншої матері» здаються приємними, а які — тривожними?
- Чому дівчинка починає відчувати, що цей світ не такий ідеальний, як здається?
- Яку роль у розвитку подій відіграє чорний кіт?
- Як поведився тато, коли вони з Кораліною потрапили на осине гніздо?
- Як дівчинка реагує на зникнення своїх справжніх батьків?

Кадр із мультфільму
«Кораліна у світі кошмарів»
(реж. Г. Селік, 2009)

7

У маленькій темній комірчині Кораліна зустрічає трьох примарних дітей, які в минулому дозволили «іншій матері» пришити на очі гудзики. Вони розповідають дівчинці, як «інша мати» згодом стала нудьгувати з ними. Діти виявилися в пастці, тому що вона забрала їхні душі. Якщо ці душі вдасться врятувати, тоді примари будуть звільнені. Примарні діти благають Кораліну тікати й уникнути їхньої долі, проте вона вирішує врятувати батьків і душі дітей.

8

«Інша мати» виносить Кораліну, яка спить, із задзеркалля. Прокинувшись, дівчинка пропонує гру відьмі: якщо вона знайде душі примарних дітей і своїх батьків, тоді «інша мати» має звільнити її, батьків і дітей-примар. А якщо програє, то вона

дозволить «іншій матері» пришити гудзики замість очей, і Кораліна стане люблячою дочкою. «Інша мати» погоджується і присягається своєю правицею, що дотримається цих правил гри. За допомогою амулета Кораліна знаходить кольорові м'ячики — душі двох дітей: один — у ящику для іграшок, інший забирає в слизької поторочі, що мала подобу мішка.

9

«Інша мати» спрямовує Кораліну до підвалу, де вона зустрічається з потворною, розпухлою фігурою «іншого тата». Той розповідає дівчинці, що «інша мати» хоче, щоб він замкнув дівчинку тут навіки, щоб вона не довела своєї гри до кінця. І він не може більше опиратися «іншій матері». Кораліна розуміє, що «інший батько» — усього лише творіння відьми, як і весь світ довкола неї. Дівчинка відриває єдиного гудзика в почвари й тікає з підвалу, зачинивши вихід тяжкою лядою.

10

Остання кулька була в пацюка. На допомогу Кароліні приходить кіт, який приносить їй головного пацюка без голови та сіру скляну кульку — душу дівчинки-примари. Поступово все довкола втрачає свої обриси, стає деформованим. Кіт починає відчувати, що всі входи-виходи з «іншого світу» закрилися, тому Кораліна бере його із собою до «іншої матері». На той час вона вже розуміє, що «інша мати» заховала батьків у сніговій кулі, що недавно з'явилася на полиці комина у вітальні. Кораліна вирішує перехитрити відьму.

11

(...) — То ти повернулася, — мовила «інша мати». У її словах не було радості. — І принесла із собою нечисть.

— Ні! — заперечила Кораліна. — Я принесла друга.

Дівчинка відчувала, як кіт заляк під її долонями, от ніби хотів утекти звідси. Кораліні кортіло притиснути його до себе міцно-міцно, мов іграшкового ведмедика, для більшої впевненості, але вона знала: коти не люблять, щоб їх м'яли-стискали, а ще здогадувалася: перелякані коти здатні покусати й подряпати тебе, коли їх спровокувати, навіть якщо вони твої друзі.

— Ти ж знаєш: я люблю тебе, — рівним тоном сказала «інша мати».

— Тільки якось дивно ви це кажете, — відчикрижила Кораліна. — Отже, — провадила Кораліна, обіруч міцно обхопивши кота, — я знаю, де вони мають перебувати. Ти заховала їх у коридорі між двома будинками. Правда ж? Вони там, за тими дверима!

І вона ще й кивнула головою в напрямку дерев'яних дверей.

«Інша мати» залишилася нерухомою статуєю, але тінь посмішки поповзла по її обличчю.

— Ой, невже там?

— Чому б вам і не відчинити їх? — підказала Кораліна. — Батьки мої точно там!

Дівчинка знала: це — єдиний її шлях додому. Але все залежало від потреби «іншої матері» потішитися перемогою — тій треба було не просто перемогти, а ще й продемонструвати, що вона ж перемогла! (...).

«Інша мати» підійшла до дверей і вставила ключ у шпарину. Крутнула. (...)

— Ось! — мовила карга, показуючи руками на коридор. Вираз зловтіхи на її обличчі не відчував нічого доброго. — Ти помилилася! Бо й не знаєш, де твої батьки. Чи не так? Вони не тут! — «Інша мати» обернулася до Кораліни. — І віднині ти залишаєшся тут — на віки вічні!

— Ні! — відрізала Кораліна, — не залишаюся!

І вона щосили жбурнула чорного kota в обличчя «іншої матері». Кіт заволав і впав карзі на голову, люто вишкіривши зуби й несамовито шматуючи їй лице пазурами. Хутро наїжене — він був начебто знову майже такий самий, як і завжди.

Не чекаючи, щоб побачити, чим закінчиться та сутичка, Кораліна простягла руку до полиці, схопила снігову кулю і засунула на самісіньке дно кишені свого блакитного халатика.

Кіт дико-переливчасто занявчав і вгородив свої зуби в щок «іншої матері»! А карга почала його бити! Кров цебеніла з ран її білого обличчя — не червона кров, а якась густа, смолянисто-чорна. А Кораліна шаснула до дерев'яних дверей.

Висмикнула ключ із замка.

— Облиш її! До мене! — крикнула дівчинка чорному котові (...). Тоді кіт зістрибнув на підлогу й кинувся до Кораліни.

— Швидко! — крикнула дівчинка.

Кіт прискочив до неї, і разом обоє ступили в темний коридор. (...)

Кораліна штовхнула двері, щоб зачинити їх.

Двері чогось виявилися ніби важчі, ніж мали б бути, — то було мов силкуватися зачинити двері проти буряного вітру. А тоді Кораліна відчула, як щось із протилежного боку почало їх штовхати супроти неї.

«Зачиніться! — подумки звеліла вона. А тоді ще й вголос мовила: — Ну давайте, будь ласочка!» І відчула, як двері зрушили, стали зачинятися, попри той примарний шквал.

Несподівано вона відчула: тут, у коридорі, біля неї є ще й інші люди! Кораліна не могла обернутися до них, щоб їх роздивитися, але вона й так, не дивлячись, знала, хто вони такі.

— Допоможіть мені! — попросила вона. — Ви всі!

Ті ж інші люди, що були в коридорі (троє дітей, двоє дорослих), були чомусь надто нематеріальні, щоб натиснути на двері. Але їхні руки зімкнулися біля її рук, що тисли на велику залізну дверну ручку, і несподівано дівчинка відчула себе ще й якою дужою! (...).

Щось зіскочило з Кораліниного плеча й легко приземлилося на підлогу.

— Біжімо! — пронявчав кіт. — Не можна гаятися в цьому препоганому місці! Хутко! (...).

Кораліні довелося бігти під гору. Дівчинці вже здавалося, ніби їхня дорога розтяглася на неймовірно велику відстань. Стіни коридору були гарячими й вологими та

нагадували чийсь пашу. Коли врешті сяйнуло денне світло, Кораліна помчала до нього. У цьому справжньому світі деś зникли душі, і дівчинка зосталась одна.

Кораліна замкнула двері й поклала ключ у кишеню. Чорний кіт, переляканий подіями, сховався в кутку. Дівчинка вибачилася перед ним за те, що використала його, щоб відволікти ворога. Вона пояснила, що це був єдиний спосіб урятуватися. Кіт прийняв вибачення, потерся головою об її долоню, почав муркотіти й зручно вмовстився в неї на колінах.

Кораліна насолоджувалася теплим золотим світлом, блакитним небом і красою довкілля, помічаючи найдрібніші деталі — від відтінків листя до сяяння на котячій шерсті. Захопившись цією гармонією, вона непомітно заснула в кріслі, занурившись у глибокий сон без сновидінь.

12

Мама лагідно розбуркала її.

— Кораліно! — сказала вона. — Дорогесенька, як це ти заснула в такому химерному місці? Бо й справді, ця кімната лишає тільки бажати кращого. А ми по всьому будинку тебе шукали! (...)

Кораліна міцно-міцно, до болю в руках, обняла свою маму. А мама міцно-міцно обняла свою доньку.

— Обід за п'ятнадцять хвилин! — оголосила мама. — Не забудь помити руки. І тільки глянь, яка твоя піжама ззаду! І як це ти так розтовкла собі те рознещасне коліно?

— Послизнулася, — пояснила Кораліна.

Вона пішла до ванної кімнати, вимила руки й очистила від бруду закривавлене коліно. Помастила цілющою маззю свої садна й подряпини.

Тоді зайшла до своєї спальні — справжньої, реальної своєї спальеньки. Заклала руки до кишень своєї нічної сорочки й дістала звідти три кульки, камінчик з отвором, чорний ключ і спорожнілу снігову кульку.

Кораліна потрусила снігову кульку й здивилася, як крутиться сніг, пролітаючи крізь воду й заповнюючи спорожнілий світочок. Поклала кульку та спостерігала, як падає сніг, як замітає те місце, де колись стояла пара крихітних людей.

Потім дівчинка дістала зі своєї коробки для іграшок шворку, просилила її у вушко чорного ключа, а тоді зав'язала кінці шворки на вузлик і почепила собі ключ на шию.

— Ось так! — мовила вона. Тоді перевдяглася, а ключ сховала під футболку. Шкірою відчула, який він холодний. А камінчик опинився вже в іншій кишені.

Кораліна пройшла коридором до татового кабінету. Він сидів спиною до неї, але вона, тільки побачивши його, уже знала: його очі, коли він обернеться до неї, будуть татові добрі сірі очі. Тож вона підкралася ззаду й поцілувала в ту його потилицю, уже й лисувату.

— Привіт, Кораліно! — обізвався тато. Тоді озирнувся, усміхнувся доньці. — А це за що?

— За нізачо! — відповіла Кораліна. — Просто інколи мені буває сумно без тебе. От і все!

— Ой чудово! — вигукнув тато. Він перевів комп'ютер у сонний режим, підвівся, а тоді, без будь-якої на те причини, підхопив Кораліну на руки (чого не робив уже так давно — хоча ще носив на руках її навіть тоді, коли почав бурчати, мовляв, вона вже завелика виросла, аби з нею носитися) і заніс доньку до кухні. На обід була піца, і хай її спік у домашніх умовах тато (тож кірка була тут тлуста й глевка-непропечена, там — затонка й підгоріла), та хай навіть посипав він її шматочками зеленого перцю, а ще напхав туди м'ясних кульок і — чого-чого! — ананасових качанчиків, Кораліна з'їла всю ту третю частину, яку їй поклали на тарілку.

Ну, з'їла усе, окрім отих ананасових качанчиків.

А за часинку по обіді не забарилося і ліжко.

Кадр із мультфільму
«Кораліна
у світі кошмарів»
(реж. Г. Селік, 2009)

Кораліна так і лягла з тим ключем на шиї, а ті сірі кульки поклала під подушку, і насився їй тієї ночі сон.

Ніби вона опинилася на пікніку, під старим дубом на зеленому лузі. Сонце вже піднялося високо в небі, а те небо, що над її головою, було таке недоторканно синє-синє, поки білі хмари купчилися собі десь іще там, на обрії.

На траві була простелена біла лляна скатертина, а в мисках, салатницях їжі було горою: вона бачила салати й бутерброди, горіхи й фрукти, дзбани з лимонадом, з водою, з густим шоколадним молоком. Кораліна сиділа з одного боку скатертини, що виконувала роль стола, а з трьох інших — троє інших дітей. І вбрані вони були в щонайдивніші строї! (...)

— Це найкращий із пікніків, пані! — сказав він [хлопчик] Кораліні.

— Авжеж! — погодилася Кораліна. — І я так думаю. Тільки не знаю, хто це все влаштував.

— Як це не знаєш? Думаю, це влаштувала ти, панночко! — сказала висока дівчинка, що сиділа навпроти Кораліни. Убрана була вона в брунатну, якусь трохи неоковирну сукню, а голову їй прикривав брунатний капелюшок, із зав'язками під підборіддям. — І ми так щиро дякуємо тобі за це, і за все, що й словами не висловити! (...)

І тоді, як воно й буває в снах, пікнік закінчився, і вони бавилися на лузі, бігаючи, галасуючи й кидаючи одне одному блискучого м'яча. Тут Кораліна збагнула, що це їй сниться, бо жодне з них так і не втомилося, не захекалось і не заспалося. Сама вона навіть не спітніла. Учотирьох

вони просто сміялися і гасали, а їхня гра була почасти у квача, почасти в піжмурки, а почасти — якісь чудові виступці й підтюпці. (...)

— А я просто рада, що все це закінчилося, — призналася Кораліна.

Невже так розігралася її уява? Чи то й справді якась тінь упала на личка тих трьох дітей — гостей пікніку?

Крилата дівчинка, чий обруч у косах блискотів, мов зірка, на мить торкнулася пальцями Кораліниного зап'ястя.

— Це закінчилося для нас трьох, — мовила вона. — Ми пройшли цю заставу на нашій дорозі. Від цього місця ми троє вирушимо до країв, яких немає на картах, і ніхто із живих не годе́н сказати, що станеться згодом...

Тут вона затнулася.

— Тут криється яке́сь «але». Чи не так? — запитала Кораліна. — Я це відчуваю. Мов дощову хмару. (...)

— Вона ненавидить тебе! — випалив хлопчик. — Вона ж бо так довго нікому й ні в чому не програвала. Будь мудра! Будь хоробра! Будь винахідлива!

— Але ж це не чесно! — обурилася Кораліна у своєму сні. — Нечесно, і край! Це мало закінчитися раз і назавжди!

Малий замазура встав і міцно обняв Кораліну.

— Утішся тим, — прошепотів він, — що ти жива! Ти живеш!

І тоді у своєму сні Кораліна побачила, як зайшло сонце й у посутенілому небі замерехтіли зорі.

Кораліна стояла на лузі й дивилася, як трійко дітей віддалялися від неї (двоє — ступаючи ногами по землі, одне — летючи в повітрі), а трава довкола сріблиться в сяйві величезного місяця.

Правиця відьми теж з'явилася в цьому світі й хоче отримати ключ, щоб відімкнути ті самі двері. Рука постійно стежить за Кораліною.

13

Коралініні батьки, здавалося, так і не зберегли в пам'яті жодного спогаду про своє перебування в сніговій кульці. Принаймні вони й словом про це не прохопилися, а Кораліна жодного разу їм про це не нагадала. (...)

Перед сном Кораліна поклала під подушку три скляні кульки, але вночі вони розсипалися на тонкі, крихкі уламки, а їхній вміст зник. Дівчинка згадала трьох дітей, які попрощалися з нею під місячним сяйвом, і зібрала скалки, склавши їх у маленьку блакитну коробочку. Міс Примула й міс Форсібїлла повернулися з відвідин небоги міс Примули, і Кораліна завітала до них на чай. Міс Форсібїлла наполягла погадати на Коралініних чайках. Міс Примула помітила, що чайки зібралися у фігурку, схожу на руку, яка до чогось тягнеться. Від стареньких дівчинка дізналася, що Гаміш, шотландський дог, певно, з кимось зчепився і тепер має глибоку рану, тому його треба показати ветеринару. Схиблений стариган із горища повідав Кораліні про те, що миші чимось дуже налякані, навіть не хочуть брати свої музичні інструменти. А вранці дівчинка сказала мамі, що хоче влаштувати пікнік із ляльками. Насправді вона вже давно перестала гратися з ляльками, а наразі вони для неї лише камуфляж. Для пікніка мама дала Кораліні складену паперову скатертину в червоні квіти, що збереглася ще від якогось позаторішнього пікніка. Кораліна накидала в картонну коробку ляльок, пластикових чашок, налила в дзбан води та вийшла надвір.

Це була довга мандрівка околицями, але, зрештою, Кораліна могла бути задоволена тим, що за нею ніхто не простежив. (...)

Кораліна розгорнула скатертину й обережно простелила її на цямринах колодязя. Порозставляла пластикові чашки на відстанідесь двадцяти сантиметрів одну від одної, а щоб стояли стійко, налила в кожную води із дзбана.

Перед кожною чашкою дівчинка посадила по ляльці в траву, аби все це якнайкраще скидалося на лялькову чайну церемонію. А тоді повернулася назад по своїх слідах: попід живоplotом, по запилюженій жовтій доріжці, по задвірках крамниць і нарешті додому.

Кораліна завітала до міс Примули й Форсібілли й дізналася, що рана в Гаміша неінфікована. Також вони сказали їй, що дивакуватого чолові'ягу з горища звати містер Бобо й порадили стерегтися старого колодязя, що завглибшки чи не з пів милі!

Кораліна тільки сподівалася, що та правиця не підслухала цього останнього повідомлення (...), і постаралася змінити тему розмови.

— Цей ключ? — голосно, ніби відповідаючи на запитання, мовила Кораліна. — Ну, це просто старий ключик із нашого домашнього господарства. Він — частина моєї гри! І тому я й ношу його на шворці в себе на шиї. Ну, на цьому слові бувайте здорові!

— Що за надзвичайне дитя! — сама собі сказала міс Примула, зачиняючи двері.

Кораліна побрела через луг до старого корту, на ходу гойдаючи та крутячи чорного ключа на шворці.

Кілька разів вона начебто помічала, як щось таке кістяної барви шугає в чагарях. Воно не відставало від дівчинки, тримаючись метрів за десять збоку. (...)

Ляльки, чашки із «чаєм» — усе було на місці, як вона й залишила. Щастя ще, що день не вітряний, тож нічого не порушилося, і всі пластикові чашки з водою утримували скатертину, як вона й задумала. Кораліна полегшено зітхнула.

А тепер залишилося здійснити найважливішу частину задуманого.

— Привіт, ляльки! — весело обізвалася дівчинка. — Час пити чай! (...).

— Я тут принесла щасливого ключа, — заявила вона лялькам. — Аби з ним пікнік був якнайкращий!

І тоді обережно, як тільки могла, Кораліна нахилилася і легесенько поклала ключ на скатертину. (...) Кораліна випустила шворку й ступила крок назад. Тепер усе мала вивершити та лиха правиця. (...)

Правиця «іншої матері», біжучи на пучках тонких своїх пальців, продерлася крізь високу траву й вихопилася на стовбур, похилений над колодязем. На мить вона там завмерла, мов краб, що нюхає повітря, а тоді виконала єдиний звияжний, класний-нігтеклацний стрибок у самісіньку середину паперової скатертини.

Час завмер для Кораліни. Ось білі пальці хапонули чорного ключа... І тоді вага правиці вкупі з інерцією її падіння підкинули пластикові

лялькові чашки в повітря, а паперова скатертина, разом із правицею «іншої матері» та ключем, полетіла перевертом у пітьму колодязя.

Затамувавши віддих, Кораліна стала повільно рахувати. Дорахувала до сорока, перш ніж почула глухий сплеск, що долинув із незглибимої глибини. (...)

А Кораліна повернулася додому.

Містер Бобо вже чекав на неї на доріжці. Він поплескав дівчинку по плечу.

— Миші кажуть, що вже все гаразд! — повідомив старий. — А ще вони кажуть, що ти — наша рятувальниця, Кароліно!

— Я Кораліна, містере Бобо! — виправила дідугана дівчинка. — Не Каро-, а Кора-ліна!

— Кораліна, Кораліна... — повторив він її ім'я, чудуючись, але з повагою. — Молодець, Кораліно! Миші доручили мені переказати тобі, що, тільки вони будуть готові до привселюдного виступу, саме ти станеш найпершим глядачем їхнього мистецтва! Вони заграють ти-ли-ли й тра-ля-ля, і затанцюють, і виконають тисячу фокусів! Оце таке вони кажуть!

— Я залюбки прийду подивлюся, — запевнила Кораліна. — Як тільки вони будуть готові.

Потім вона постукала у двері пани Примули й Форсібіллі. Міс Примула впустила її, і Кораліна зайшла до їхньої вітальні. Поставивши коробку з ляльками на підлогу, вона дістала з кишені камінець із висвердленим отвором.

— Ось, я вам його повертаю, — сказала Кораліна. — Більше він мені не потрібен. Можливо, він урятував мені життя і вберіг іще декого від смерті.

Дівчинка міцно обняла обох старих акторок (...).

— Що за надзвичайне дитя! — тільки й мовила міс Примула. Ніхто ж ні разу не обіймав її, відколи вона залишила театр (...).

Стояла тепла ніч, тож Кораліна тепер, коли не стало правиці «іншої матері», широко відчинила вікно своєї спальні. Вона наполягла, щоб тато не затуляв вікна повністю гардинами.

Її нове шкільне вбрання було охайно складене на стільці, аби вона вдягла його, коли прокинеться вранці.

Зазвичай того вечора, що передував першому дню наступного її класу, Кораліна бувала тривожна й нервова. Але тепер вона збагнула: нічого з того, що буває в школі, більше аніскілечки її не лякає!

І причулося їй, ніби нічне повітря доносить до неї якусь ніжну музику — таку музику, яку можна зіграти лише на найкрихітніших срібних тромбончиках, сурмочках і фаготиках, на флейточках-пікколах і тубочках — на таких малесеньких і витончених духових інструментах, що на їхні клавіші могли б натискати хіба мацюпусінькі рожеві пальчики білих мишей.

Кораліні уявилося, ніби вона знову повернулася в той свій сон про пікнік із двома дівчатками й хлопчиком на лузі під дубом, і вона всміхнулася.

Коли засяяли перші зорі, Кораліна дозволила собі поринути в сон. А з горища в теплий вечір усе ще линула ніжна музика мишачого цирку, сповіщаючи світові: літо майже закінчилося...

(Переклад О. Мокровольського)

Читацькі діалоги

- Яке враження залишилося у вас після прочитання твору?
- На які думки наштовхнула вас повість «Кораліна»?
- Доберіть заголовки до розділів твору.

Митець і доба

Ніл Гейман народився 10 листопада 1960 р. в м. Портчестері (Велика Британія). Батько працював у родинному продуктовому бізнесі, а мати була фармацевткою. Дитинство Ніла промайнуло серед книжок, суперечливих релігійних традицій і фантазій, що породжувала його творча уява. Хлопець навчився читати в чотири роки. Книжка для нього була найкращим рятунком від одноманітності й способом пізнання світу.

У шкільній бібліотеці він перечитав більшість книжок. Особливе враження справили на нього «Хроніки Нарнії» К. Льюїса, «Аліса в Країні Див» Льюїса Керролла, «Володар перснів» Дж. Толкіна та твори Е. А. По. Пізніше Н. Гейман згадував, як виграв шкільний приз і відразу витратив його на третій том «Володаря перснів», якого не вистачало в бібліотеці.

Ще підлітком він мріяв стати письменником — і ця мрія виявилася сильнішою за всі обставини.

Після закінчення школи Н. Гейман не продовжив навчання в університеті, а вирішив самостійно розпочати кар'єру журналіста, щоб навчатися на практиці — писати, спостерігати, заводити знайомства, розуміти, як улаштований світ. Його перші публікації (рецензії, огляди) з'являлися в часописах під різними псевдонімами.

У 1980-х роках він відкрив для себе світ коміксів. Саме тоді вирішив, що вони можуть бути мистецтвом, а не лише розвагою. Цей новий напрям змінив його життя.

Справжній прорив у творчому житті Н. Геймана відбувся, коли вийшла друком перша частина серії його графічних рома-

нів *«Пісочний чоловік»* (1989). Це філософський, міфологічний, психологічний твір про Сна (Морфея) — одного з Вічних, який відповідає за світ сновидінь та уяви.

Серія стала культовою, здобула популярність і зробила Н. Геймана всесвітньо відомим письменником. Пізніше він казав, що у світі коміксів почувався першопрохідцем, ніби з мачете в руках пробивався крізь джунглі нових ідей.

1992 року Н. Гейман переїхав до США. Письменник зберіг британський стиль письма, його світогляд значно розширився, а у творчості з'явилися нові теми, пов'язані з американською культурою, міфами, релігією і сучасністю. Поступово він переходить від коміксів до художньої прози.

Повість *«Кораліна»* принесла Н. Гейману популярність серед дітей і підлітків. Цей твір — моторошна, але вельми мудра історія про дівчинку, яка віднайшла силу в собі — стала символом Гейманового стилю в дитячій літературі. Письменник пише про страх, самотність, смерть, вибір, але з глибокою вірою в силу дитини.

Твори Н. Геймана мають численні нагороди. Їх перекладено понад тридцятьма мовами.

Крім книжок, митець активно працює як сценарист. Він адаптував для телебачення та кіно багато своїх творів, які, можливо, бачили й ви: *«Зоряний пил»*, *«Американські боги»*, *«Добрі передвісники»*. Письменник створив сценарії для культових серіалів *«Доктор Хто»* й *«Вавилон-5»*, а також озвучував самого себе в серіалах *«Сімпсони»* та *«Теорія великого вибуху»*.

Нині Н. Гейман — один із найвпливовіших авторів сучасності. Його громадянська позиція — не менш важлива, ніж літературна творчість. Митець вважає, що мистецтво має змінювати світ, очищувати його від байдужості, зневіри й темряви.

Письменник часто виступає на конференціях, підтримує свободу слова, активно пропагує бібліотеки та шкільне читання. 2013 року він виголосив промову, що стала всесвітньо відомою: *«Чому майбутнє залежить від бібліотек, читання і мрій»*. Н. Гейман акцентує на тому, що художня література формує уяву, емпатію та внутрішню свободу людини — і саме це може змінити світ на краще.

«Ми маємо робити речі прекрасними. Не робити світ потворнішим, ніж він був до нас, не спустошувати океани, не передавати наших проблем наступним поколінням. Ми маємо прибирати за собою і не залишати наших дітей у світі, який ми так нерозумно зіпсували, обікрали й знівечили». Це життєва філософія людини, яка вірить, що історії можуть змінювати світ.

Письменник закликає мріяти та вигадувати, робити світ кращим, а не потворнішим, дбати про тих, хто житиме після нас.

Адже майбутнє творять ті, хто уявляє, що воно може бути іншим. А читання — це саме той інструмент, що допомагає людині уявляти, розуміти, відрізнити правду від вигадки та змінювати світ.

Культурно-історичні паралелі

Бібліотеки в сучасному світі — це не тільки місця для зберігання книжок. Вони стали культурними, освітніми та соціальними центрами, особливо важливими в умовах кризи, війни чи інформаційної загрози.

До 24 лютого 2022 р. в Україні функціонувала 14 351 бібліотека. Однак уже за перший рік повномасштабного російського вторгнення понад 2300 бібліотек припинили роботу, близько 500 бібліотек зазнали серйозних пошкоджень, а 47 бібліотек було повністю зруйновано.

Полюйте!

- Доведіть, що Н. Гейман — багатогранна творча особистість.
- Яке значення письменник надає читанню в сучасному світі? Як він пов'язує читання з умінням уявляти та творити майбутнє?

Досліджуємо твір

Повість «Кораліна» (2002) входить до переліку найкращих книжок для дітей і підлітків XXI ст.

На перший погляд твір подібний до класичної казки: у головній героїні є справжній світ та «інший», чарівний, привабливий. Але саме в ньому криється небезпека.

У цьому сюжеті легко впізнати алюзію на «Алісу в Країні Див» Льюїса Керролла: дівчинка проходить крізь «двері» в іншу реальність, де все ніби схоже, але спотворене. Та якщо «Аліса в Країні Див» — це гра з логікою та абсурдом, то «Кораліна» — глибока притча про те, як страх і самотність можуть навчити бути собою.

Головна героїня повісті — *Кораліна Джонс* — звичайна дівчинка, яка переїжджає з батьками в новий будинок. Батьки зайняті, уваги їй бракує, усе здається сірим. Але одного дня вона знаходить замуровані двері, які ведуть в «інший світ», де її чекає «інша мати». Там усе яскравіше, веселіше, смачніше. Але є одне «але»: щоб залишитися, Кораліна має дозволити вшити собі гудзики замість очей. Цей символ шокує, адже втрата очей — втрата здатності бачити правду. Світ, який здається кращим, виявляється фальшивим. Так Н. Гейман нагадує: усе надто ідеалізоване може бути пасткою.

Письменник порушує важливі морально-етичні питання. Чи завжди те, що зручніше, краще? Чи можна жити в ілюзії? Потрібно тікати від труднощів чи долати їх?

Кораліна, яка спочатку просто нудьгувала, у вирішальний момент бере відповідальність не лише за себе, а й за інших: рятує душі дітей, визволяє батьків, знищує світ, створений з оманливих бажань. Її шлях — це шлях героїні, яка дорослішає завдяки вибору, страху та дії.

Фантастичні елементи твору — «інша мати», кіт, жажливі істоти з очима-гудзиками — мають символічне значення. Це відображення внутрішнього стану дитини. Реальний світ

Обкладинка до повісті
Н. Геймана
«Кораліна»

у повісті — звичний, навіть нудний, але правдивий. Фантастичний — яскравий, принагідний, але ворожий. Межа між ними — моральна: той, хто готовий утратити волю, залишиться у фальшивому світі назавжди.

Отже, у повісті реальне й фантастичне переплетені так, що фантастика відкриває глибоку реальність — емоційну, психологічну, етичну.

Кораліна — героїня не зовсім казкова. Вона не всесильна, вона боїться, сумнівається, помиляється. Але вона має головне — сміливість бути собою. Її дорослішання в тому, що вона навчилася бачити світ неочікувано й ухвалювати складні рішення. Вона не втекла, не зрадила, не піддалася страху й саме цим довела, що стала дорослою.

Мова у творі Н. Геймана лаконічна, образна, насичена деталями. Кожна річ має значення: ключ, кіт, дзеркала, двері, імена. І водночас — легкий гумор, парадоксальність, гра із читачами.

Як у «Хроніках Нарнії» чи «Алісі в Країні Див», у «Кораліні» є віконце в інший світ. Але завдання віконця — не втеча, а перевірка себе.

У «Кораліні» простежуються також алюзії на середньовічні (готичні) героїчні твори, зокрема через мотиви подорожі героїні, її випробувань і порятунку душ.

Кораліна, як лицар із давньоанглійських легенд про Короля Артура та лицарів Круглого столу, вирушає до «іншого світу», щоб звільнити душі дітей і врятувати своїх батьків. Її союзник — кіт, який виконує роль мудрого провідника, подібного до чарівних помічників у легендах. А камінчик з отвором діє як магічний артефакт, що допомагає в боротьбі зі злом — алюзія на амулети чи мечі із сакральною силою.

Повість має ознаки казки, але не класичної — це сучасна готична казка з психологічною глибиною. У ній немає чарівників, які все вирішують. Є дитина, яка сама знаходить вихід. Це історія про страх і про те, що страх можна подолати. Про зло й про те, що його маска іноді лагідна, але це потрібно зрозуміти. Про вибір і про те, що справжнє дорослішання розпочинається тоді, коли людина готова взяти на себе відповідальність.

Отже, у повісті «Кораліна» переважають *ознаки постмодерністського стилю*:

- показ небезпек надмірної ідеалізації;
- наскрізна інтертекстуальність;
- гра із жанрами (одночасно казка, готика, психологічний трилер);
- іронічне підважування одиниці світу;
- гра з реальностями.

Водночас у творі помітні й *ознаки метамодернізму*: • атмосфера притчевої казковості; • характер героїні неідеалізований, суперечливий: вона й сумнівається, і боїться, але все одно діє та перемагає; • у манері оповіді щирість поєднується з іронією; • твір одночасно й моторошний, і теплий, надихає вірити в перемогу добра.

Поіркуйте!

- Діти-примари радять Кораліні: «Будь мудра! Будь хоробра! Будь винахідлива!» Чи вдалося їй продемонструвати такі якості? У чому це виявилось?
- Що посприяло тому, що дівчинка за штучністю починає бачити справжність і цінувати її?
- Чому фальшивий, «інший світ» розсипається, зникає на очах?
- Заповніть таблицю: «Реальний світ VS¹ «інший світ»: недоліки та переваги».
- Доведіть, що в «Кораліні» спостерігаються широка інтертекстуальність, жанрове змішування. Визначте ознаки фентезі, детективу, казки, наукової фантастики у творі.

¹ VS — це скорочення від латинського слова *versus*, що означає «проти» й використовується для позначення протистояння або порівняння.

Пригадайте прочитаний вами в 7-му класі твір Г. Пагутяк «Королівство». Альтернативні світи, зображені у творах, — не втеча від реальності, а її глибоке переосмислення. У «Королівстві», як і в «Кораліні», порушено проблеми вибору між комфортом і правдою, пошуку власної ідентичності, утвердження сили духу, дружби, жертвовності та сміливості. Ці твори вчать бачити сутність речей, а не їхню зовнішню оболонку. Роман української письменниці Г. Пагутяк і повість англійського письменника Н. Геймана — це не тільки твори фентезі. Це притчі про дорослішання, де магія — це лише форма, а суть — у моральному виборі. Вони вчать, що навіть дитина може бути героєм, якщо має віру в себе, знання і серце, яке здатне любити.

Миємоцькі діалоги

Повість Н. Геймана «Кораліна» має багато спільного з книжкою Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Обидві героїні — допитливі дічатка, які випадково потрапляють до іншого, дивного світу, який спочатку здається цікавим і чарівним, але поступово виявляє приховану загрозу. Й Аліса, і Кораліна стикаються із химерними персонажами, логіка яких відрізняється від звичної, і змушені виявити кмітливості і сміливість, щоб повернутися додому.

Найвідомішою адаптацією повісті Н. Геймана «Кораліна» став анімаційний фільм «Кораліна у світі кошмарів» (2009), створений у техніці лялькової анімації під керівництвом режисера **Генрі Селіка**. У мультфільмі збережено основний сюжет твору, але додано нових персонажів (наприклад Вайбі), динаміки й увиразнено образи зла. «Інша мати» перетворюється на страшну, хижу павукоподібну істоту.

За участі Н. Геймана з'явився графічний роман — мальована адаптація «Кораліни» (2008), яку проілюструвала канадська художниця **Джилл Томпсон**. Комікс не лише повторює текст — він інтерпретує його візуально. Малюнки передають настрій, тривогу, самотність, внутрішню боротьбу дівчинки через кольори, тіні та пластику персонажів.

Британський композитор **Джонні Вайзмен** написав пісню «Кораліна». Однойменна опера, створена британським митцем **Марком-Ентоні Тернеджем**, уперше прозвучала на сцені в м. Лондоні.

Книжка, фільм, комікс, опера, пісня — кожний із цих форматів відкриває нові грані однієї і тієї самої дівчинки, яка в темряві знайшла себе. І можливо, саме тому її шлях залишається близьким і зрозумілим усім.

Колаж створено з використанням нейромережі «DALL-E»

Поміркуйте!

- Чому критики назвали «Кораліну» Н. Геймана «Новою Алісою в Країні Див» і «Новою Алісою, створеною Стівеном Кінгом»?
- Зіставте образи Кораліни й Аліси, кота з повісті-казки «Кораліна» та Чеширського кота.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Уявіть себе Кораліною. Які три речі ви взяли б із собою, вирушаючи до порталу в інший світ? Складіть «валізу цінностей» і поясніть свій вибір. Підготуйте презентацію в цифровому застосунку або виконайте роботу в зошиті.
- Створіть цифровий колаж «Світ Кораліни», у якому покажіть два світи — реальний та «інший». Використайте для роботи цифрові інструменти «Google Jamboard», «Canva», «Figma», передайте контрастні кольори, символи, емоції.
- Створіть меми, що ілюструють основні моменти або характери з повісті «Кораліна», або ж комікс за одним із фрагментів твору. Скористайтеся цифровими інструментами «Meme Generator», «Canva» або власноруч підготуйте малюнки.
- Проведіть порівняння «Кораліна»: книжка VS мультфільм». Підготуйте таблицю або відео з аналізом. Поміркуйте, що змінено: які сцени додано або прибрано; як змінюється образ «іншої матері» тощо.

Читацька са.поперебірка

- Як ви вважаєте, чи потрібні «страшні казки» дітям? Чи допомагають вони подолати їхній страх?
- Чому необхідно мати гудзики замість очей, щоб залишитися в «іншому світі»?
- Порівняйте описи реального й «іншого світу» на початку та в кінці повісті-казки «Кораліна».
- Підготуйте розповідь про Кораліну від імені самої головної героїні, її справжньої мами, «іншої матері» та кота.
- Які ознаки постмодерного твору спостерігаються в повісті?
- Які ідеї Н. Геймана ви вважаєте актуальними для сучасної людини?

ДАРА КОРНІЙ
(нар. 1970 р.)

Читацький пунівник

Людське життя сповнене буденних справ і клопотів. Однак і в ньому є місце для дива. А надто в магічному світі фантазій чи сновидінь, де зазвичай перемагає добро, кохання, здійснюються мрії. У такому світі див опинилася і Аліна — головна героїня роману «Гонихмарник» сучасної української письменниці Дари Корній.

Пригадуйте! З окремими творами з книжки Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи» ви вже ознайомилися в 6-му класі. Тож вам буде цікаво прочитати її дивовижний роман «Гонихмарник», у якому поєдналися події сьогодення і праукраїнська міфологія.

ГОНИХМАРНИК

(Скорочено)

Розділ 1

1. Аліна

Вже надходить ніч, заснуло місто,
Ти стоїш одна біля вікна
І тремтять на шибках краплі чисті,
Ти на себе дивишся з-за скла...

К. Москалець¹

Аліна любила вдаватися до провокацій. Це означало бути недосконалою (для світу), потайною (для однолітків) і незрозумілою (для батьків). Навіть у рідній Художній академії серед диваків, якими вважає цей світ майже всіх художників, вона залишалася дивовижею, білою вороною. Ні, чорною вороною серед білих ворон. Їй подобалося дратувати незнайомих людей, дражити батьків і знайомих. Ходити по лезу бритви, робити речі завше на грані...

У такий спосіб вона випробовувала себе на міцність. Правда, світові здавалося, ніби це Аліна його випробовує. Дівчина могла вдягнути національний стрій, а на ноги футбольні бутси або перефарбувати волосся в салатовий колір чи постригтися налісо. Вона це робить мимоволі — просто сьогодні такий настрій, саме такий. І весь світ до цього начебто не має жодного стосунку. Ну, хіба що трішечки.

Аліна частенько впадає в різні крайнощі. Захоплюється макраме й оригамі, витинанкою, має другий розряд зі стрільби з малокаліберної гвинтівки, знає напам'ять всього «Кобзаря» Шевченка й шаленіє від Гомера та Жака Лакана². Вона закінчила курси крою та шиття, курси

¹ *Костянтин Москалець* — сучасний український поет, прозаїк, перекладач, літературний критик, музикант.

² *Жак Лакан* — французький психоаналітик і психіатр XX століття.

екстрасенсів, деякий час ходила на курси гри на гітарі, і, на жаль, не знайшла у Львові курсів гри на трембіті.

Тато вважає, що він її розуміє. Виправдовує всі доньчині вчинки, навіть найбезглуздіші (...). Траплялося, що його погляди на виховання доньки не збігалися з поглядами мами Ірини. Через це подружжя періодично сварилося. Коли дружина погрожує розлученням, Василь завжди здавався, однак тихцем усе-таки допомагав доньці.

Коли Аліні було три роки, тато застав її за «маляням», так вона називала малювання. У випадково залишеній на письмовому столі «Енциклопедії мистецтва» дівчинка завзято й патхенно виводила власні шедеври. Замість розгніватися, татко, навпаки, відчув гордість: у його дівчинки неабиякий талант і пречудовий смак. Вимальовувала вона свої «шедеври» не абиде, а поряд із «Данасю» Рембрандта¹ й «Жінками в саду» Моне. Ці жахливі каракулі він береже й досі як найдорожчу сімейну реліквію.

Мама. З нею Аліні нелегко, як і мамі з Аліною. Як це терпіти та приймати вічну імпульсивність доньки й так звані творчі заскоки майбутнього генія? Нізащо! Ось недавно Аліна перекроїла новісінькі штори в спальні батьків на спідницю та маринарку². Але розсердило маму Ірину найдужче не те, що гардини зіпсовані, а те, що сталося це пізно ввечері. Бо серед ночі не підеш купувати нові. «Як це на ніч вікна залишати “розхристаними”? Що про нас люди подумають!» Ага, четвертий поверх, навпроти ніяких будинків, лише сквер зі старими тополями, хоча ні — ще зорі на небі та місяць уповні. Мама навіть відмовилася спати в спальні й постелила собі в батьковому кабінеті на розкладному кріслі. (...)

Тато має дві майстерні. В одній він зберігає свої «мотлохошедеври», так він критично називає власні полотна. Друга — майже як квартира. Величезна вітальня-кухня-спальня плюс туалет-ванна, і що найголовніше: майстерня розташована над дев'ятим поверхом (...). Батько їй дозволив користуватися цією майстернею скільки завгодно, коли завгодно та як завгодно. О, ця дивовижна майстерня! Аліна часом там ночувала. Була просто закохана в музику дощу, який весело дріботить по даху зовсім поруч, майже над вушком, або вдавано-сердито тарабанить, зачіпаючи в серці неспокійні струни.

Тепер Аліна, здається, знає, як Вівальді написав свої «Пори року». Він просто слухав оцей кайфовий деколи тупіт, деколи рясний біг чи просто кроки дощу. Вереск, жебоніння чи стогін вітру. Весна — небо, дощ, який пробуджує до життя все живе. Літо — гроза й блискавки в косах ночі. Зима — жалібне завивання чи то від болю, чи то від утіхи. Осінь — прекрасна у своєму смутку й у своїй байдужості, летить назустріч світу на крилах барвистого листя. Інколи це помаранчево-пурпурові крила надії,

¹ *Рембрант* — видатний нідерландський художник доби Бароко. На картині «Даная» зображено героїню давньогрецького міфу — доньку царя Аргосу й Еврідіки, у яку був закоханий Зевс.

² *Маринарка* — жіночий жакет або піджак.

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонимарник», згенерована ШІ

інколи крила брунатного відчаю. Усе має свою барву, усе: сльози, сміх, біль, журба, навіть гріх. І все це частинки білого, які дбайливо зібрані в розкішному букеті веселкового спектру фарб (...).

От саме в цій диво-майстерні Аліна відчувала своє «покараннячко».

Мама через так звану принциповість дала дитині спокій. Була впевнена: донька й тижня не витримає без домашнього комфорту й прибіжить назад, благаючи прощення. Тато ж, навпаки, вважав, що це навіть корисно — спробувати пожити самостійно в дев'ятнадцять років. Ось так Аліна замешкала сама. (...)

Сьогодні Аліні не хотілося нікого ні вражати, ні шокувати. Одягла сіру безлику блузку й чорні джинси — «відсутність потоку світла». На ноги — сірі кросівки. Звичайна дівчинка, яка «легко» загубиться в барвистій юрбі. Коли б лише не колір волосся — яскраво-зелений.

Для цього є бандана. Усе, заховалася.

На першу пару вже спізнилася. Бог із нею. Можна зробити собі приємність і піти до кафе. Це так класно — на сніданок випити горнятко духмяної чорної кави зі сніжно-пихатою горою вершків і шоколаду та заїсти це щастя яблучним штруделем. Аліна сиділа в студентському кафе, попиваючи каву, і читала Кафку¹. Добре, коли ніхто не пхається тобі в душу й не мусиш вдавати, ніби тобі цікаво, що хтось там говорить. Відтоді, як її найкраща товаришка Марта переїхала з батьками мешкати до Києва, Аліна так і не змогла знайти спільної мови з навколишнім світом. Мала кілька приятелів в інтернеті. Вони завжди уважно слухали, не перебиваючи, давали слушні поради, ніколи не наполягали на власній правоті чи значущості.

Крім того, в Аліні були ще інші друзі, найвірніші. Книжки. Лише там усе здається справжнім. Тому що з перших сторінок інтуїтивно розумієш: хоче тебе автор збити з пантелику, тобто надурити, чи, навпаки, готовий привідкрити свою душу й впустити до неї хоча б на мить (200 чи 300 сторінок — залежно від обсягу). І ти навшпиньки, міцно тримаючись за руку провідника, крокуєш буквами-сходінками, потім реченнями, загортаючись в одежку чужих думок, приміряючи на себе переживання та роздуми автора.

Отак розмірковуючи та смакуючи кавою, Аліна сиділа в кафе. Аж раптом відчула на своїй спині чийсь чіпкий, наче реп'ях, погляд. Вона завжди досить чітко реагувала на такі речі, безпомилково могла визначити — добра чи лиха вдача у власника погляду. Називала це доволі просто — інтуїцією (...).

¹ Ф. Кафка — австрійський письменник-модерніст.

Аліна озирнулася. У кафе, крім неї та парочки закоханих студентів, які бачили лише одне одного, нікого не було. «Здалося», — подумала дівчина (...).

Аліна рвучко підвелася з-за столу, сердито закинула книжку у свій наплічник, розрахувалася за каву й вистрибнула на всіяну сонцем вулицю. Дівчина вийшла на Студентську алею та закрокувала нею, мружачись від сонця. Якийсь момент здавалося, що все гаразд, ніякого дискомфорту. Однак через кілька хвилин тривожне передчуття, ніби за нею хтось шпигує, повернулося. Вирішила не зупинятися і не озиратися. До дідька. Хай буде, як є. Мані-яки не нападають серед білого дня в центрі міста.

Вирішила йти на пари. На другу й третю встигає. Приклеєний до спини погляд допровадив Аліну до дверей Академії. Урешті цікавість перемогла — і вона озирнулася. Погляд сполохано вдарився об темні скельця окулярів незнайомця. Юнак, одягнений у все чорне, стояв за кілька метрів від неї, підпираючи плечем стовбур акації. Дерево сипало на його чорне волосся, котре сягало рамен, сніжні пелюстки. Аліні здалося, що хлопець дивиться на неї. Хоча, можливо, це домалювала її уява, бо юнак вправно ховав очі за темними скельцями окулярів. Про всяк випадок, сердито змірявши незнайомця поглядом, дівчина сховалася за дверима (...).

Після лекцій так приємно вийти на вулицю із затісних для просторої думки художника стін Академії! Ранкові перестороги минулися. День прекрасний, настрій кайфовий, а незнайомиць у темних окулярах видався не таким уже реальним. Очевидно, нафантазувала зайвого. Аліна весело крокувала майже літньою вулицею. Біля кінотеатру в Стрийському парку зупинилася. Вдало оформлена афіша притягувала погляд. Може, сходити в кіно? Тривалість сеансу — дві з половиною години. Але ж це «Троя»? Цікаво подивитися на мазунчика Бреда Піта¹ в ролі Ахіллеса. Лише п'ята година. До восьмої закінчиться, а це ще фактично день (...).

От халепа! Ледве досиділа до кінця сеансу. (...) Ех, та що там казати — поема в сто разів краща. Набагато цікавіше спробувати зрозуміти думки мудрого старого сліпого Гомера, який 10 років писав своє творіння (...).

Щоб укоротити шлях, дівчина вирішила піти стежкою через парк (...). Одразу й не запримітила постаті чоловіка, добре припасованої до стовбура сосни. Побачила її лише тоді, коли та заворушилася. Від несподіванки аж сахнулася. Темний силует кинувся до неї. Дівчина позад-

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонимарник», згенерована ШІ

¹ *Бред Піт* — сучасний американський кіноактор, продюсер, лауреат премій «Оскар».

кувала (...). Тип міцно вчепився в її руку, штовхаючи доволі грубо перед собою. Аж поки Аліна не відчула, що задкувати нікуди (...).

Монстр зневажливо свердлив дівчину очима та хижо шкірився (...). «Треба покликати на допомогу», — стукає думка, та голос кудись пропав і вона лиш безпомічно плямкає губами. Ще мить і...

— Ей, пацани, — раптом озивається з-за дерева, до якого припечата-на спиною Аліна, чийсь спокійний голос, — дайте дівчині спокій. Може, я буду кращою компанією?

Монстр перестає шкіритися і відпускає руку дівчини. Його погляд із хтивого й масного стає знавсінілим, немов у розбурханого хіття бика, якого силою відірвали від найприємнішого заняття. Другий тип, похитуючись та не до кінця розуміючи, що до чого, здивовано витріщається на «Ей, пацани!», Аліна чує біля вуха шепіт: «А ти біжи швидше вітру й не озирайся».

Двічі повторювати не треба було. Аліна дременула чимдуж (...). Відбігши на безпечну відстань, дівчина зупинилася. Над конаючими в траві парку мацапурами стояв юнак. То був той тип, якого вона зустріла вранці біля дверей Академії. Той, що носить чорне. Аліна знала: вона в безпеці, її ніхто не наздожене.

Читальні діалоги

- Що ви дізналися про головну героїню твору? Про які риси характеру Аліні свідчать її поведінка та захоплення? Як на це реагують її батьки?
- Чому Аліна вважає книжки найвірнішими друзями? А яке значення вони мають у вашому житті?
- Прокоментуйте, як майстерня на даху розкриває внутрішній світ Аліні та її прагнення до свободи.
- У 5-му класі на уроках вивчення казки В. Шевчука «Чотири сестри» ви ознайомилися з музичним циклом італійського композитора А. Вівальді «Пори року». Ця музика втілює настрій кожного сезону. Через які звукові та зорові образи авторка «Гонимарника» передає характер кожної пори року?

2. Пошматоване небо

Чудний народ — художники, поети.
Усе їм сниться те, чого нема.

Л. Костенко

Біля під'їзду будинку, де знаходиться Алініне теперішнє помешкання, порожньо. Бабусі-пліткарки, що зазвичай, мов вартові, сидять на лавці біля під'їзду в будь-який час доби, за будь-якої погоди, кудись зникли. І тільки сусід знизу Петрусь вигулює свого котика. Петро — Алінин одноліток. Звичайний слухняний матусин синочок. Познайомилася з ним випадково. І саме під час цвітіння акацій. Якось у восьмому класі поверталася з художньої школи. Мала в майстерню занести етюдник, тому що тягти його додому не дозволяла мама. («Щоб не ткнуло фарбами й бла-бла-бла...») Біля під'їзду нашттовхнулася на заплаканого, захеканого хлопця на милицях. Права нога горопахи була в гіпсі.

Його сіамський кіт Бузок, злякавшись гучного звуку, заліз на високе дерево. Хлопець не міг його дістати через зламану ногу, а пожежники та друзі не зуміли зарадити. Аліна, яка займалася спортивним орієнтуванням і скелелазінням, вирішує допомогти. Вона одягає спеціальне спорядження, піднімається на дерево й рятує переляканого кота. Петро вражений її вчинком, дякує і знайомиться з дівчиною.

Через деякий час Петро зустрічає Аліну біля під'їзду та запрошує на концерт або в кіно. Дівчина відмовляється, оскільки переживає наслідки нещодавнього неприємного інциденту в парку. Прийшовши до майстерні, вона поринає у творчий процес, натхненна вчорашніми подіями й дивним сном, який їй наснився. Вона працює без зупинки два дні, ігноруючи все навколо. Її батько Василь Петрович занепокоєний, бо вона не відповідає на дзвінки, заходить до майстерні. Він знаходить Аліну сплячою на підлозі, повністю вимазаною фарбою. Спочатку він лякається, але, переконавшись, що з нею все гаразд, бачить на мольберті шедевр.

На картині зображена грозова ніч, блискавка, що розтинає небо, і жінка на горі. Батько вражений, порівнює цей момент із тим, коли вперше побачив «Мону Лізу» в Луврі та взяв на руки новонароджену доньку. Коли Аліна прокидається, він розхвалює її картину й розповідає, як переживав за неї. Дівчина пригадує: її натхнення було настільки потужним, що вона працювала на межі своїх сил, а картина висотала з неї всю енергію. Батько запитує, як вона назвала картину. Аліна відповідає: «Пошматоване небо».

3. Той, що носить чорне

Я придумаю світ, щоб прокинутись в ньому,
Я придумаю час, щоб зустрітись з ним.
Я придумаю ціль, і до неї дорогою,
І терни на шляху, щоби був непростим.

О. Стасук¹

Ранкова пора в місті. Нестямно горять білі свічки каштанів, зоріють світлячки акацій, мов прощальний акорд травня, потужний і п'яний акорд. Життя триває, видозмінюючи реальність. Палітра білої фарби, дбайливо приготована небесним художником, виливається на світ натхненням творця, а чи того, хто тільки-но збирається ним стати.

Замислена Аліна мало не потрапляє під машину. Її рятує сусід Петрусь. Вони обмінюються кількома словами, і той іде своєю дорогою. Після цього Аліна вирушає до Академії, де зустрічає хлопця, який урятував її від хуліганів у парку. Знайомі в Академії називають його Кажан. Він виходить із-за лавки, одягнений у чорне, і починає з нею розмову. Виявляється, що він стежив за нею.

Пізніше Аліна йде у кафе, щоб почитати книжку Кафки. Але й там її знаходить Кажан. Він сідає до неї за столик, бере книжку й починає її розглядати. Кажан зауважує, що вони з Аліною схожі, бо «не такі, як усі». Юнак стверджує, що Кафка помер від нудьги, а не від туберкульозу, і зізнається, що

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонимарник», згенерована ШІ

¹ Олесь Стасук — сучасний поет.

носить чорні окуляри, бо не любить дивитися на світ крізь рожеві. Аліна відчуває, що Кажан заходить на її територію і починає її лякати. Вона не може відповісти, бо ніби заціпеніла.

Дівчина не хоче, щоб її думки чи дії контролювали. Вона кидає різку фразу та йде геть. Кажан сміється і гукає їй услід: «Клітка йде шукати пташку».

Алініна злість не мала меж. На себе, на цього телепня, на весь світ. Вона, заглиблена у власний гнів, нікого й нічого не помічала.

Навпроти кафе, підпираючи плечем ліхтарний стовп, стояв юнак у білому. Він безжурно бавився дзеркалом, запускаючи в небо сонячних зайчиків. Хлопець задоволено посміхався, спостерігаючи за роздратованою Аліною, яка надто зосереджено дивилася собі під ноги, простуючи сонячною вулицею.

4. Мама

Сміх, що має до мене на завтра прийти,
розпізнаю сьогодні поміж плачу я.
За хвилину до того, як з'явишся ти, —
я тебе передчую.

С. Жадан¹

Аліна прокидається від шуму ремонту в сусідній мансарді. Вона бачить, що на підвіконні сидить Кажан, який, виявляється, став її сусідом. Він пояснює, що його батько облаштовує для нього майстерню, і тепер вони будуть сусідами. Аліна дратується через його настирливість і виштовхує хлопця з вікна, зачинивши його. Незважаючи на зіпсований настрій, вона вирушає на пробіжку, яка завжди допомагає їй упоратися з емоціями.

Через деякий час до Аліни приходять її мама Ірина. Це несподіваний візит, бо вони майже не спілкувалися після сварки. Ірина зізнається, що сумувала за донькою і хоче помиритися. Аліна приймає її вибачення. Під час розмови мама помічає закриту картину та знімає тканину. Упізнає на полотні себе в моменти пережитих страхів і тривог. Картина глибоко шокує Ірину, і вона згадує, що відчувала те саме багато років тому.

Мати й донька йдуть у кафе. Ірина все ще розгублена, але після розмови вона ніби «оживає». На прощання дає доньці ключі від квартири, щоб вона могла приходити, коли забажає. Вона також обіцяє встановити кондиціонер у майстерні, бо там дуже спекотно. Аліна зізнається, що знає про запасний ключ, який є в батька. Вони обнімаються, і Аліна відчуває, що день, так невдало розпочавшись, став щасливим.

Розділи II–IV

Поступово Аліна та Кажан, який виявився студентом-скульптором Сашком, знайомляться ближче, спілкуються в колі друзів — одногрупника Аліни Данила, його дівчини, на прізвище Морва, Петра, Марти й ін. Вони ходять у кафе, кіно, на дні народження, подорожують вершинами Карпат. Увесь цей час Аліна приховує від батьків свої стосунки із Сашком, бо він не звичайний хлопець, а дводушник, у його тілі живе ще одна істота — давній повелитель хмар і дощів Гонихмарник. А в родині дівчини, зокрема й у її мамі Ірини, уже був негативний досвід спілкування з такими людьми.

¹ *Сергій Жадан* — сучасний український письменник, перекладач, громадський діяч, музикант, фронтмен гурту «Жадан і Собаки».

Читацькі діалоги

- Які риси вдачі Аліни є незвичайними? Чому?
- Що нового з прочитаних розділів ви дізналися про видатних митців різних епох?
- Як ви думаєте, чому дівчина приховує від батьків свою закоханість?

Мистецькі діалоги

У романі «Гонимарник» твори мистецтва — не лише тло, на якому розгортаються події, а й емоційний навігатор, що веде читачів і читачок крізь сюжетні повороти, внутрішні переживання, спогади та мрії героїв і героїнь.

- За QR-кодами послухайте пісні: «Аліна»; «Я придумаю світ, щоб прокинутись в ньому»; «Сядеш у поїзд»; «Хто так тихо прийшов, невідомий».

Поміркуйте!

- Чи змінюється ваше сприйняття роману після прослуховування музики? Розкажіть про свої відчуття.
- Яка з пісень, на вашу думку, могла б стати «саундтреком» до розкритої душі головної героїні? Чому?

Розділ V

1. Двічі в одну річку

Ой піду я в бір темненький, там суха смерека,
як розпалю ясну ватру, видно всім здалека.
Запалала при смереці смолова ялиця:
горить моя досадонька, мов сухая глиця.

Леся Українка

(...) — О, так, я малою ставила надто багато запитань, часом зовсім не дитячих. Здебільшого дорослі, щоб відкараскатися від дрібної причепи, віджартовувалися чимось на кшталт «тебе лелека приніс» (хоча восени їх уже немає, вони в теплих краях), «дітей знаходять у капусті», навіть узимку. Найпоширенішим висловом стало крилате «будеш багато знати — швидко постарієш». Тому я стала багато читати. А що? Гарна альтернатива, замість поговорити. Там знайшлися відповіді майже на всі запитання. Хочеш знати про Всесвіт — відкрий книжку й прочитаєш. Хоча досі не розумію, як то мені вдається не розірватися між реальністю книжкою та образністю художника? До чого це я веду? Ага! Тому мене дратує, бісить, коли я не можу зрозуміти чи раціонально пояснити те,

що бачу на власні очі. Я не боюся невідомості, мамо, тому що все піддається поясненню, абсолютно все. Принаймні донедавна я так вважала! Коли лежиш під небом, усіяним зорями, пояснювати нічого не мусиш, бо воно прекрасне та зрозуміле, хоча й науково розтлумачити все це можна, якщо захотіти. Їдучи сьогодні в потязі, я все міркувала, як мені точніше поставити тобі запитання, щоб не здатися схибленою. Недаремно я почала розмову з «Лісової пісні», з казки-фєєрії, не випадково. Мамо, я зустріла Того, що греблі рве чи Того, що в скалі сидить, Перелесника. Я не знаю, як воно називається насправді. Мамо, що ти знаєш про істоту, яка вміє розганяти хмари? Щось мені видається, не тільки це вона робить. Що? Усе! (...).

Жінка якусь мить збирається з думками. Вона чекала цієї розмови, думала сама її почати після ще однієї ознаки втручання Гонихмарника в життя Алінки. Та йшли дні, у доньки навіть з'явився приятель Петро, дуже схожий на її Василечка, спокійний, надійний, і вона трішки заспокоїлася. Завчасно.

— Не мовчи, мамо. Ти знаєш, про кого я. Чи твоя донька — божевільна дурепа? Кажі!

— Ні, доню! Ти — не божевільна! Це Гонихмарник, або Градобур, тобто дводушник, — відповідає трохи знервовано Ірина. — Ось ти з ним і зустрілася. Чи могло бути інакше? Я відчувала: він поруч. Від того дня, коли вперше побачила твою картину. Він таки вліз у твоє життя, у сни, вони це люблять, а тепер захоче залізти в душу. Прийшов час тобі все розповісти (...).

Ірина розповідає про Ігоря, про знайомство з Гонихмарником, про кохання, про бабусю Орину, про смерть батьків через родину Сокіроків, про втечу із села.

— Мамо, ти кохала Ігоря? — урешті озивається Аліна. — Я знаю, що ти зараз скажеш: «Це не має жодного значення тепер, тому що я кохаю твого батька». Але скажи по правді, мамо, ти кохала Ігоря (...).

— Кохала! Але... Його батько вбив моїх батьків, і та істота погрожує вбити мене. Я втікала не від кохання. Я втікала від того іншого. Невже ти погано слухала?

— Ні, добре. Отже, ти кохала Ігоря. Чому ж тоді ти не спробувала поборотися за нього? — уперто допитується донька.

— Не могла. Не знала як. Та й ворожнеча родова засліплювала, — голос Ірини тремтить чи від хвилювання, чи від страху. — Залишатися із сином того, хто забрав батьківську любов, родину й збирався убити тебе? Я втікала, бо не почувалася сильною. Та й бабуся вважала, що так буде ліпше. Тому що, доню, ти ж сама тільки-но сказала, важко боротися з тим, чого не розумієш. Як можна це здолати?

— Постаратися зрозуміти, мамо! Для початку постаратися зрозуміти! Як табличку множення (...).

— Дводушник — небезпечний суперник, дитино. Він чує в стократ ліпше, відчуває в стократ сильніше. Людина, у якій він живе, може ба-

чити в темряві, вона розуміє мову сонця, вітру, стихій, тварин, рослин, і вона не двоока, як ми з тобою. Вона... Ех! Можна навіть збожеволіти від споглядання того нечестивця. Я знаю! Твоє щастя, що ти його не бачила справжнього! Я втекла. «Коли не моя — тоді нічия!» — то його слова, Аліно, його слова. Він не жартував, він ніколи не жартує (...).

У мене був лише один спосіб стримати його під час втечі. Коли дводушник засинає, то спить тільки його людська подоба. А ось душа Градобура ніколи не спить, вона, мов той вартовий, постійно пантрує. Часто гуляє сама по собі, однак не відходить далеко, повертаючись у тіло до перших півнів. Хто зна, як воно в місті. Тут немає півнів. Коли ми втікали із села, то мусили якось зупинити дводушника. Бабуся перед смертю розповіла, як можна його пригальмувати, чи що. Я і твій тато пішли в сусіднє село до священника. Василеві друзі тим часом знайшли сплячого Ігоря. Вони мали розвернути тіло Градобура на 90 градусів за Сонцем. Гонихмарник тоді втрачає силу володіти людським тілом, у якому живе, і доки людину не повернуть назад у звичне становище, Градобур отак і буде стовбичити біля тіла. Після повернення в тіло йому потрібно лише пару днів, щоб відновитися. Цього нам мало вистачити для втечі. Що буде згодом, коли він оклигає, не хотілось і думати. Та хлопці все наплутали. Повернули Ігоря проти руху Сонця (...).

Будь ласка, не ставай на ті самі граблі, що і я. Не закохуйся в Градобура! (...).

— Мамо, ось ти кажеш, що від вигляду Градобура можна збожеволіти. Я його також бачила — не збожеволіла, — донька говорить про це буденним голосом (...).

А ти не думаєш, мамо, що свідомості чи душі тих, з ким перетинаються Гонихмарники, теж впливають на них? Ми, люди, зроблені на подобу божу й усе таке, але також не зовсім досконалі. Не гірше від Гонихмарників уміємо обдурювати, зраджувати, убивати. І не в кожному з нас щось сидить, бо коли б таке було, то легко можна було б списувати на покруча всі власні гріхи! Ми, люди, маємо право вибору, на відміну від нього. Та чи завжди робимо правильний вибір? Знаєш, як кажуть: смерть однієї людини — трагедія, смерть мільйонів — статистика. Ти думаєш, війни, що ведуть у світі люди одне проти одного, убиваючи без жалю собі подібних, справа рук Гонихмарників? Ха! Чи, може, то вони вигадують супердосконалу зброю, щоб потім направити її проти дітей, жінок? А наш Чорнобиль? Мамо, люди не менше зло, ніж Градобури (...).

Ти говорила, що в нашій родині всі жінки знатниці-травниці, прабабуся, прапра-, ти маєш той хист. Чому я його не маю? — запитує Аліна, зазираючи пильно Ірині в очі.

— Ти його маєш, — винувато тихцем відповідає Ірина, відводячи вбік погляд (...).

2. Вершина світу

Ой ти, дівчино, ясна зоре!
 Ти мої радощі, ти моє горе!
 Тебе кидаючи, любити мушу,
 Тебе кохаючи, загублю душу.

І. Франко

Вони стоять на Вершині світу в Гімалаях. Дивакувата гора пірамідальної форми зі сніговою шапкою на вершині. Її грані зорієнтовані в напрямку чотирьох сторін світу, як на мапі. Гора Кайлаш, або Кайлас (...).

Забагато простору й бракує кисню. Коли вони занадто довго затримувалися на горі, хлопцеві починало здаватися, що він не лишень банально задихається від браку кисню на такій висоті, в очах підстрибує і гойдається світ, а простір навколо заповнюють якісь ефемерні тіні. Від браку кисню, очевидно, починаються глюки. А ще він тут роздвоюється і не лишень у душі, а й реально. Тоді їх тут стає троє: Юрко, Кажан і Гонихмарник. Гонихмарник якимсь дивом вибирається з його тіла й робиться сірим прозорим серпанком (...).

Тоді його всі звали ще Сашком, це вже згодом прізвисько Кажан приклеїлося до нього через загадковість, незрозумілу любов до всього чорного та смолисті очі. Єдине, що залишилося від рідної матері, — безмежно глибокі очі, кольору глухої горобиної ночі. Мама померла відразу після пологів. Подарувала йому життя і пішла...

Сашко ріс у неповній родині, як зараз прийнято казати. Він і тато. Від цього не вважав себе ущербним. Ні дідусів, ні бабусь, ні тіток, ні вуйків, ні братів, ні сестер. Мама була сиротою, тож які можуть бути бабусі-дідуся? Татові батьки? Бабуся померла молодою, як і його мама, під час пологів. Дідусь зараз мешкає в Англії. Кажан його ні разу не бачив. Вони з татом не спілкуються. Тато дідусеві чогось там не може пробачити. Відповіді годі знайти. Інколи дідусь телефонує, цікавиться життям-буттям онука. Запрошує до себе в гості. В Україну йому зась: син заборонив. У дідуса в Лондоні хороша робота, він — успішний художник, велика родина (дружина та її діти).

(...) Сашко змалечку знає про батькову міць. Можливо, спочатку вона його й лякала, цього він не пригадує. Згадується лише сила, якою віяло від тата та якій він завжди так заздрих. Знав, що прийде час, і сила стане його. Батько готував сина до цього. Але хлопець і передбачити не міг, що все трапиться так швидко й наскільки це класно — володіти силою. П'ять років тому з батьком трапився банальний нещасний випадок: узимку підсковзнувся на вулиці та гепнувся добряче. Перелом лівої руки. Руку погано склали, дві операції. Наслідок — сила та міць до руки так і не повернулися. От і змушений був батько передати синові свої таланти й душу Гонихмарника в доважок (...).

Сашко відразу кинувся випробовувати подаровані батьком сили. Так він тоді це сприймав. Наганяв на місто жажливі грозові дощі, частенько з градом, буревії, навіть випадково одного разу накликав смерч, тобто експериментував. Якось через свою необережність ледве не загинув. Батько попереджав, що існують хмари й дощі, непідвладні силі Гонихмарника. Ними управляти заборонялося, тим паче втручатися. То вже потрібна сила вищого ґатунку, і влізати туди навіть небезпечно. Як розрізнити ці хмари? Дуже просто. Той, що живе в тобі, знає. Ага. Краще б він того не говорив. Не можна, отже, треба спробувати. Й ось він, молодий-дурний, стоїть на дахівці чотирнадцятиповерхового будинку й наперекір батькові та Гонихмарнику простягає до неба руки. Зненацька його паралізує страх, бо те, що шкириться до нього з неба, звичайним жартом назвати важко, і та енергетика, яка летиться звідти, надмогутня. Знає, коли не обірве зв'язок з отими хмарами, то вже точно гаплик. Те, що сидить у хмарі, повністю відбирає його волю та сили, і коли вже, здається, усе — кінець... Чиясь тепла рука спокійно опускається на його плече, і він приходить до тями вже тут — на Вершині світу. Спочатку думав, що потрапив у пекло (чому не гаряче?), потім — у рай (захолодно). Тоді познайомився з Юрком, який урятував його. (...)

Сашко й досі не розуміє, хто він — цей Юрко. Безтямно закоханий у Львів юнак. Знає кожну цеглинку, дбайливо припасовану в бруківку міста чи в його стіну. Може поіменно назвати кожного мешканця міста, не лише з нині сущих, а й із тих, кого давно немає, від графа до нікчемного бомжа. Завжди виправдовує найбезглуздіші вчинки дітей свого міста. Сам так каже. Що вже й казати про історію Львова, яку він знає досконало. Одягнений завжди в біле, навіть у найпохмурніший день. Дуже любить гарбузове насіння. Дивак.

Сашко досі не розуміє, чому тоді Юрко врятував його. Збоку так виглядає, що Кажан не зовсім чиста сила. На це Юрко лише посміхнувся і відповів:

— Не мели дурниць, Сашку! Не все так однозначно, друже! Ти надто високої думки про себе. Теж мені — нечистий! Це звання також заслужити треба. (...)

До Львова повертається подруга дитинства Аліни Марта зі своєю мамою Агнесою. Петро з першого погляду закохався в Марту, незважаючи на те, що Марта внаслідок ДТП втратила зір. Не маючи надії на одужання, у відчаї Марта робить спробу самогубства, але на краю даху її затримав і врятував Кажан.

Поліркуюйте!

- Зверніть увагу в тексті розділу на розповідь про Юрка — «юнака в білому». Чи здогадалися ви, кого саме уособлено в його образі? Відповідь на це запитання — у наступній рубриці.

Культурно-історичні паралелі

Святий Юрій (або Георгій Змієборець) — один із найбільш шанованих християнських святих, який став символом мужності, віри та захисту. Він жив у III ст. в Каппадокії (Туреччина). Його батько був римським офіцером і загинув за віру в Христа. Юрій теж став воїном. Він відмовився зректися християнства, за що й був страчений. Тож за християнською традицією його вважають великомучеником і захисником вірян. Легенда ж розповідає, що Юрій переміг страшного дракона, відтоді став відомим як Змієборець.

Для львів'ян святий Юрій є покровителем міста. Його заснував у 1256 р. князь Данило Галицький, який назвав місто на честь сина Лева.

Львівська легенда розповідає, що коли Лев готував місце для Високого Замку, його слуги натрапили на дракона. Князь убив чудовисько та звелів збудувати церкву на честь Юрія Змієборця.

Головна святиня міста — собор Святого Юра, збудований у XVIII ст., став духовним серцем Львова.

Один із найвідоміших готелів Львова «Жорж» названо на честь покровителя Львова — святого Юрія. Як відомо, Жорж — це французька форма імені Юрій.

Образ лицаря на коні зі списом, який вражає змія, став символом боротьби зі злом. На відміну від традиційних ікон, у руці святого меч, а не спис. Адже барельєф створений у стилі, близькому до європейського модерну, тому й образ святого Юрія адаптовано до цієї естетики. У західноєвропейській традиції меч часто асоціюється з лицарською доблестю, захистом віри й правди та є символом перемоги та справедливості.

Пам'ятник святому Юрію Змієборцю в м. Львові
(скульптори
Андрій та Володимир Сухорські)

Архікафедральний собор
Святого Юра. м. Львів
(архітектор Б. Меретин)

Пошукуйте!

- Як ви розумієте символіку Юрія Змієборця сьогодні? Чи можна вважати його прикладом для сучасних героїв / героїнь?
- Роздивіться фото пам'ятника святому Юрію Змієборцю у Львові. Пригадайте, яке значення надано лицарським обладункам у романі англійського письменника В. Скотта «Айвенго». Проведіть досліджен-

ня та підготуйте повідомлення про те, як сакральні¹ образи можуть змінюватися залежно від культурного контексту та художнього задуму автора твору.

- Чи є покровитель у міста або села, у якому ви мешкаєте? Розкажіть про це однокласникам та однокласницям.

Розділ VI

Аліна та Сашко насолоджуються спілкуванням, проводячи час разом. Аліна відчуває себе щасливою, її внутрішнє світло впливає на все навколо. Вона вирішує написати портрет Сашка. Дівчина помічає, що в ньому є дві сторони: таємничий Гонихмарник та її коханий Сашко. Їй потрібно прислати увагу Гонихмарника.

До Аліни приходять друзі Морва та Данило, які збираються їхати до пластунського табору. Тим часом мама Аліни телефонує і попереджає, що вона завітає з перевіркою. Через мамині фобії щодо Гонихмарників Аліна змушена попросити свого друга Петра прийти до майстерні, аби створити видимість, що вона зустрічається з «нормальним» хлопцем.

Уночі Аліні сниться дивний сон, де вона стоїть перед дверима з написом «*Alea jacta est*» («Жереб кинуто»). Зранку на пробіжці вона зустрічає хлопця в білому, на ім'я Юрко, якого бачила раніше. Він знає про неї та її родину набагато більше, ніж можна собі уявити. Юрко попереджає Аліну, що вона не повинна рухатися далі у своєму розслідуванні, бо «*машина світу надто складна*». Аліна відповідає, що друзі пізнаються в біді, і запитує, чи він їй допоможе. Юрко каже, що подумає, і додає, що вона «*занадто світла й добра*». Дівчина відповідає, що в ній є і світло, і тінь. Юрко обіцяє подумати про допомогу.

Аліна відвідує свою подругу Марту, якій урешті дозволили бачитися з нею. Вона бачить, що Марта в дуже важкому стані, що суперечить словам її мами та Петра. Аліна вирішує, що настав час діяти. Коли мама Марти, пані Агнеса, виходить, дівчата починають розмовляти. Аліна розповідає Марті притчу про Божевільня і Коханню, щоб показати, що навіть якщо життя складне, треба жити, коли поруч є ті, хто тебе підтримує.

Марта, відчуваючи себе немічною, каже, що не може допомогти. Аліна відповідає, що саме ця проблема й може її врятувати. Аліна вирішує розповісти Марті всю правду про свого хлопця Сашка-Кажана та про те, що він — Гонихмарник. Після розповіді Марта шокована, вона погоджується допомогти, кажучи, що тепер у неї є вибір. Наступного дня Аліна повертається до Марти й бачить, що її подруга вже грає на піаніно. Марта розповідає ще одну притчу — про Час, який знає, наскільки важливою є Любов. Вона каже, що їй потрібний лише час, щоб одужати.

Аліна просить маму позичити їй оберіг і трави, які можуть захистити від нечистої сили. Ірина шокована та намагається відмовити доньку від задуманого, але Аліна переконує її, що впорається, і тимчасово заспокоює маму обіцянкою прийти ночувати додому. Аліна також бере оберіг у батька, який погоджується допомогти, пообіцявши затримати дружину вдома.

Коли Сашко приходить увечері у свою майстерню, він здається виснаженим, і його розповідь про дивний сон насторожує Аліну. Вона розуміє, що він не єдиний у цьому тілі, і Гонихмарник визирає з його очей. Аліна дає Сашкові чай із трав, від

¹ *Сакральний* — характеристика речей, істот та явищ, що стосуються релігійного культу.

якого він швидко засинає. У його майстерні дівчина разом із Петром і Мартою готують пастку. Вони повертають за часовою стрілкою сплячого Сашка, одягають на нього оберіг, а Аліна обсіпає кімнату травами, залишаючи лише один вихід для Гонихмарника. Картина «Двері», яку вона написала, виявляється не лише малюнком, а й справжньою пасткою.

Опівночі, коли Гонихмарник повертається, Аліна вмикає світло, і він розуміє, що потрапив у пастку. Не може вселитися в Сашка, бо той під охороною оберега. Гонихмарник відчайдушно намагається вирватися, руйнуючи майстерню, але не може. Нарешті він бачить єдиний вихід — двері, зображені на картині. Гонихмарник вирішує вселитися в Марту, яка на це погодилася. Цей обмін «душами» зцілює Марту, і вона знову починає бачити. Вона тепер дівчина-Гонихмарник, але з вибором — бути вільною.

Розділ VII

1. Межа

По рівній грані двох світів ідеш.
Що, наче скло, невидима і гостра.
І тягне, рве глибинами без меж
Одкрите серце ненаситний простір.

Олег Ольжич

Коли Петро з Мартою пішли, Аліна кинулася до Сашка. Той спокійнісінько продовжував спати. Гармидер, який тільки-но панував у майстерні, не розбудив його. Якесь недобре передчуття закралось у серце дівчини. Та Аліна не встигала зачепитися за найменший його прояв. Відчувала себе вкрай виснаженою, спустошеною, напівживою. Тільки тепер відчула, що її тіло гойдає, мов на човні під час шторму. Дівчина доходить до вікна, спирається рукою об підвіконник, сідає на нього. (...)

— Сервус, Алінко, — почувся поруч голос.

Аліна розплющила очі. Поруч на підвіконні сидів Юрко. Вигляд мав жалюгідний. Білий одяг увесь зім'ятий та брудний. Обличчя теж не ліпше від одягу — усе якесь змарніле, синці під очима. (...)

— Що трапилося? — нервово питає Аліна. — У тебе такий вигляд. Поки ми були там, ти...

— Тс-с-с... Не варто. — Хлопець утомлено відмахується. — Уже все гаразд. Ти молодець.

— Я тобі дуже дякую, Юро. Якби не ти, ми не змогли б (...).

— Усе просто й складно водночас, — веде втомлено хлопець. — Хіба є щось сильніше від любові? Так, любов прощає і бореться до кінця. Завичай вона перемагає, коли ти впевнений у ній і в собі теж. «Бог — це любов», — кажете ви. А якщо людина створена на подобу Творця, то виходить, що й людина — то любов. Дехто це знає, дехто шукає відповіді все своє життя, дехто собі живе, не замислюючись над цим, бо для чого. У кожного своя дорога до розуміння, інколи одного життя замало. Заради любові вмирають, їй присвячують геніальну музику, полотна, вірші, романи! Людство донині пам'ятає ім'я коханої Данте, тому що Беа-

тріче живе в його віршах і зараз. Вона стала його пеклом. Та вона стала і його раєм. Кохання. Можна кохати по-різному. Навзасм. А можна, як Петрарка. І таке частенько буває. (...) Яку ватру розпалиш у собі — таким буде і світ довколишній. Людина — то храм божий. Можна напустити в нього крамарів і шарлатанів, можна вимостити долівку соломомою та розвести свиней або перетворити на болото. А можна в храмі поставити вівтар і впускати до нього всіх страждених. Хоча то може бути й бібліотека, куди за водою пізнання прийдуть спраглі, чи картинна галерея, яка шокуватиме, вражатиме, тішитиме, веселитиме. Усе у твоїх руках, що ти створиш — храм чи прихисток для страждених, дім розпустити чи корчму. Хоча ви, люди, так любите нарікати на Бога, переводячи стрілки, типу: «Усе в руках Божих». Тож той вибір, який ти робиш щодня, щохвилини, впливає не тільки на твою долю — він впливає на долю цілого Всесвіту. Бо кожна жива істота є найціннішим гвинтиком в отій складній машині світу, важливо все: слова, думки, мрії, сни... Знаю, що кажу. (...)

— Ні, ти не янгол! — витискує із себе Аліна. — Ти розумієш людей і не судиш, застерігаєш — так, але не караш. Ти також, як і ми, страждаєш і журишся, робиш помилки, правда? Яка я дурна, чому раніше не здогадалася! Так, Юрій Змієборець — символ мого міста, його покровитель. Але не зовсім він, правда ж. Ти не янгол. Ти...

Юрко трішки сумно всміхається та ствердно киває головою:

— І місто має душу. (...)

Аліна розплющує очі. Вона прокинулася. Тепер знає: те, що сказав Юрко, правда. Сашко застряг, йому самотійно не вибратися. І в усьому винувата вона. Усіх урятувати неможливо? Дівчина глипає на годинник, що висить над ліжком. Друга година дня (...).

— Доню, усе гаразд? — збентежено запитує тато.

— Майже. Закладаюся, що це телефонує пані Агнеса, тому що...

Аліна не встигає договорити. У кухню вбігає збуджена Ірина.

— Марта, Марта... Васильку, Алінко! Наша Марта прозріла. Тільки що Агнеса телефонувала, дівчина знову бачить.

Василь дивиться допитливо на доньку, схоже, вона це знала.

Аліна повернула мамі всі трави, обереги. Сказала, що Гонихмарник поїхав до Італії. Тож бідкатися вона тепер не має потреби. Якщо не вірять, може передзвонити Петрові, а ще краще — навести довідку в аеропорту. Там їй підтвердять, що пасажир Дякун відлетів учора пополудні в Рим. (...)

Читальські діалоги

- Яку роль відіграє Юрко в житті Аліни? Прослідкуйте, як змінюється ставлення дівчини до нього. Про що це свідчить?
- Як у розділі розкривається тема вибору між світлом і темрявою? Що, на думку авторки, визначає духовну сутність людини?
- Прокоментуйте епіграф до розділу. Як ці поетичні рядки відомого українського поета О. Ольжича допомагають зрозуміти ідейний зміст розділу?

2. Правдива легенда

Кохання — як вода — плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затыгає й топить.

Леся Українка

Аліна підходить до вікна. Теленькають у голові дзвіночки. На дахівці її жде Юрко. Аліна знає, попереду дуже серйозна розмова (...).

Юрко підходить до вікна, сідає поруч на підвіконня. Такий, як завжди, не такий, яким бачила вранці. Той, уранішній, подобався більше, здавався справжнішим. Цей також поруч, але видається трішки чужим, як і годиться вічному.

— Аліно, перестань! Я — не вічний. Поки живе моє місто — живу і я. На жаль, і міста помирають, як люди, — ледь чути говорить хлопець.

Аліна відчуває, як із серця тихенько виливається розпач і злість:

— Юрку, допоможи нам. Ти вже один раз допоміг!

— Я не допомагав.

— Як не допомагав? Сьогодні вночі.

— Я не допомагав! — з притиском говорить Юрко. — Ти сама все зробила. Я лише спостерігав і пильнував, щоб інші не втручалися.

— Інші? Хто інші? — Вона здуріє від тих запитань.

— Повір, тобі, Аліно, краще поки що не знати. (...)

— Так, як туди потрапив Кажан, — спокійно відповідає Юрко, наче не чує її люті. — Я тебе попереджав про небезпеку. Душа твого Сашка розривалася між двома клятвами — даною Гонихмарнику й тобі. Біда із чесними людьми. Душа заблукала чи, проходячи очищення, заблукала. Уже й сам не знаю. Думаю, що не випадково (...).

Аліна його лякає, Юрко поруч із нею відчуває себе майже як перед Дідом. Яблуко від яблуні... Кілька секунд обдумує, як почати розмову:

— Було це дуже-дуже давно. Жила собі в одному українському селі родина характерників. Ніхто не знає, коли й звідки вона взялася, тільки та сила завжди передавалася в родинному дереві: від батька — синові, з передвіку чи що. Могло бути в родині кілька дітей, та то байдуже, бо сила сама вибирала, кому дістатися. Ішов час, міняв мапу світу, нещадно шматуючи її. Та для родини характерників нічого не змінювалося. Вони вірою і правдою служили князям, потім козацькому війську (...).

Так от, заблукав одного разу козацький загін із характерником Остапом в одному з поліських сіл. Там гріх не заблукати, навіть сьогодні. Ти ж знаєш! І характерницькі штучки не допомагали, бо в тих прадавніх лісах діяли свої закони й владарювали власні сили. Їхали козаки, здавалося, добротною лісовою дорогою, і раптом вона просто зчезла, розчинилася. Геть нічого не зміг вдіяти характерник Остап, сила його не слухала. Загін тиждень блукав пралісом, а вийти на дорогу чи хоч на котрусь живу душу так і не вдавалося (...).

На сьомий день у лісі раптом почули ніжний, прекрасний спів. Кинулися стрімголов вони на пісню і зустріли молоду вродливу дівчину. Аж роти пороззявляли від побаченого. Русяве довге волосся, блакитні очі, чарівний голос. Правдива тобі мавка. Дівчина збирала чорниці й співала. Портрет дівчини тобі, Аліно, нікого не нагадує?

Юрко майже весело дивиться на Аліну та перечіплюється через її сердитий погляд:

— Красуня вивела загін із лісу до свого рідного села. Знесилені та зморені такою несподіваною вилазкою, козаки тиждень зализували рани. А характернику Остапові ну ніяк не йшла з голови ота дівчина-полісянка.

Настав день від'їзду. Остап відмовився повертатися додому. Попросив передати батькові, що згинув у болоті чи пропав, хоча знав: не повірять старий. Та знав і інше: і дня не проживе без дівчини. Хотіли козаки силоміць вести хлопця із собою. Та хіба із характерником таке втнеш? Перетвориться на kota чи сокола — шукай вітра в полі. Козаки допомогли своєму побратимові посвататися до юної полісянки Ярини (...). Зажив Остап зі своєю Яринкою в коханні та злагоді.

Страшенно лютував батько характерника Остапа, де ж це бачено — проміняти козацьку славу, гідність і надсилу на бабу! Прокляв свого сина старий. Обірвався начебто рід характерників, тому що через батьківське прокляття в родині Остапа не мали народжуватися діти. Та щось пішло не так. Бо, певно, у того, хто зветься Богом, геть інші плани. Кх-кх... Проте з того часу народжувалися з покоління в покоління в роду Остапа лише дівчата й тільки однісінька дитинка (...).

Та сила характерницька не змарнувалася, ні. По глупоті своїй у ті давні часи вважалося, що тільки хлопчики можуть ставати справжніми характерниками. Характерницьку силу треба вміти розбудити. Тож поки що вона розмінювалася на доволі легкі примітивні розваги. Дівчата ставали знахарками, звідкись знали назви невідомих трав, мовби ті трави з ними розмовляли, уміли лікувати травами, і то дуже добре (...).

Та це не все. Оті Градобури. Гонихмарника просто вабила сила жінки-характерниці, хоча й він вповні не розумів, що тут до чого. Але мрія мати силу не полишала душу дводушника ніколи. Градобур чув ту силу, прагнув володіти нею. Жінка-травниця, вважаючи себе лише знахаркою, бридилася дводушництвом, відчуваючи нутром лихі наміри, темний підступний бік того. Гонихмарник мстив завжди однаково — зводячи зі світу чоловіків характерниць. Це не допомагало, бо жінки виявлялися напрочуд вірними, навіть по смерті коханих. І досі тривало б оте побоювання, коли б одна з дівчат не закохалася в правдиву душу дводуш-

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонихмарник», згенерована ШІ

ника, а потім зуміла втекти від Градобура. Вона зберегла свій дитині повноцінний батька. І донька, яка згодом народилася в люблячій родині, чи не вперше за всі роки бідкування-митарств жінок-характерниць, виросла в гараздах і в коханні, маючи в собі не тільки вроджену силу, а й любов двох батьків, що живило її силою світлом і добром. А це, я скажу тобі, дуже-дуже важливо. Та від долі не втечеш (...).

— Мені в дитинстві мама розповідала стару легенду про козака, мого прапрапрадіда, якого покарав Бог за те, що той прокляв свого сина. І мені здається зараз, що це не зовсім легенда. Тому, скажи мені, друже, кого ти називаєш Дідом?

— Ти й сама щойно відповіла. А я? Як завжди, банально — не маю права втручатися. — Юрко простягає руку. На долоні зелений дубовий листочок. На дотик холодний і м'який. — Ти — мудра дівчина. Поклади листочок собі до кишені, коли будеш подорожувати, він допоможе. Це щось типу компаса (...).

Аліна торкається рукою свого оберіга, і раптом трапляється те, на що вона й сподівалася. Вона знає, що їй робити.

— Так, Марто, Петре! Ліжко із Сашком посунемо на середину кімнати. Ось так. Добре. Мартушко, візьми два крісла та постав з обох боків ліжка. Там, де ноги. Угу! На них ці дві картини. Немає значення, яка справа, а яка зліва. — Аліна киває в бік «Пошматованого неба» та «Дверей». — Петре, стань позаду картини, за спинкою крісла, позаду цієї картини. Та ні! Позаду «Дверей». Можеш поки що не зажмурюватися.

Петро бурчить невдоволено щось собі під ніс. Зараз не до нього.

— Мартушко, слухай уважно! Ти маєш бути одним цілим зі своїм Гонихмарником, можливо, тобі доведеться робити те, що зазвичай роблять Гонихмарники. Не журися через те, що не маєш досвіду. У твого квартиранта його аж забагато. Слухай його інстинкти — вони не підведуть. Нічому не дивуйся, ні про що не запитуй. Я також зараз рухаюся навмання, мов сліпий у чужій, навіть ворожій оселі. Марто, будь готова до несподіванок! Ти стоїш навпроти картин: що б там не побачила, не лякайся і не дивуйся. Коли прийде твій час діяти, я дам знати.

Петро стоїть із жахливою гримасою на обличчі (...).

— Петре, стоїш там і не рухаєшся. Руки поклади на картину. Коли я крикну «Замкнути двері», просто перекинь її додолу й усе — просто перекинь (...).

Страх холодними обценьками стискає Петрове серце (...).

У лівій затиснуто дубовий листочок, що його дав Юрко. К-о-м-п-а-с... Утома важким обрусом опускається на повіки. Аліна засинає.

Читальні діалоги

- Про яку легенду Аліна дізналася від Юрка? Як вона пов'язана з її родиною?
- Прослідкуйте, як у розділі розкрито ідею сили любові та її впливу на долю людини. Поясніть свої міркування.

3. Та, що прийшла від Сонця

Ми вдвох колись
гасили сонце
і поцілунками
в далеку праніч
засвічували зорі.

Ю. Коломієць¹

Аліна опинилася поза часом. Її оточувала мла. Точніше, це був порожній світ, у якому нічого й нікого, поки що лише вона. Вона, та мла, немов безмір'я перед створенням світу. Ні ночі, ні дня, ні неба, ні землі (...).

Дівчина розплющує очі. Тисячі сонць вдаряють у зіниці. Стільки сонця, тут стільки сонця. Воно на відстані простягнутої руки, величне й величаве, зовсім не пекуче, лише дуже яскраве. Дурні книжні істини лізуть у голову. Сонцепоклонниця, язичниця, поганка! Вона жене їх геть, кудись на задвірки душі. Хай посидять там. Вони зайві. Є вона і є її Сонце... Вона нарешті зважується підняти на нього очі, відчуваючи трепет і майже побожність перед всемогутністю вогняного дива, створеного кимсь. Сонце крутить колесом у блакиті, віддаляючись від неї сваргою. «Вогонь для життя, вода — для міці» — звідки беруться в голові оті слова? Уже навіть не дивується власним думкам. На плече дівчини лягає чиясь важка долоня. Та вона не боїться, тому що це очікувано. Тому що знає, допоки поруч Сонце, ніхто не нашкодить їй тут, ніхто, бо вона його дитина. Сонцепоклонниця? Хай! (...)

Аліна встає з колін, дубовий листочок кладе в кишеню. Озирається (...). Звідкись узялося величне дерево, здається, дуб. Дуб із легенди. Таких великих дерев вона зроду не бачила. Його гілля наче тримає небо. А чому ж наче? Таки держить! Сонце стало маленьким химериком і ніби заплуталося у віттях дуба. Під дубом Дід. От і зустрілися.

Старий сидить у позі Будди й дивиться на Аліну, ховаючи у вусах посмішку. Принаймні так здається Аліні. Голова поголена, оселедець за вухом, довгі вуса. Зодягнений у багряну лискучу куртку із золотим позументом і китицями та в «широких, як море, шароварах». За плечима стоїть припнута до дуба рушниця. Дід схожий, мов дві каплі води, на міфічного Мамає з картин. Біля козака на траві пляшка та склянка. У руках — кобза, у кутику вуст — люлька. За деревом пасеться чорний кінь, прив'язаний до запханого в землю списа. На гілці дуба завішена червона феска з китицею, порохівниця. Козак починає весело співати, перебираючи вправно струнами кобзи. (...)

Аліна піднімає голову вгору, погляд падає на крону дуба. Там заплуталося Сонце. То не гра уяви й не образний вислів.

Сотні пальчиків-листочків і рученят-гілочок дуба якимсь дивом міцно тримають його. Аліні здається, що Сонце зараз заплаче, йому майже

¹ Юрій Коломієць — український поет XX — початку XXI ст.

Ілюстрація до роману Дари
Корній «Гонимарник»,
згенерована ШІ

боляче. Вона рішуче підходить до дуба. Нелегко на нього вилізти. Кількох людей треба, щоб обхопити його руками. Старий дуб! Отже, час залишив на його тілі свої шрами-оранки, гуді та синці. Кілька секунд — і вона на дереві. Гілки дуба ніби пручаються, не хочуть пускати її. Руки, обличчя роздряпані, з ранок сочяться кров. Та вона дуже вперта, так просто не здається.

Сонце — мов яблучко завбільшки, Аліна вивільняє його з пастки й, коли торкається до нього, узявши в руку, відчуває: у її тіло вливається світло. Вона не хоче розлучатися зі своїм Сонцем, та знає, що

мусить, бо воно не тільки її. Дівчина розтиスカє пальці... Сонце піднімається вгору-вгору-вгору й починає рости.

Аліна спускається вниз. Нарешті озивається Дід, голос м'який і спокійний:

— Хочеш запитати, чому ти тут? Не зараз, дочко. Мудрі запитання потребують таких же відповідей. Зараз від твоїх учинків залежить не одна доля. Ми ще побачимося. А тобі час іти туди, куди велено! (...).

Аліна знає, що має врятувати Сашка. Це зараз найважливіше, а от полатися з Дідом, здається, ще буде нагода. Вона зажмурюється. Тільки так тут можна подорожувати.

Коли вкотре розплющує очі, картина змінюється. Чужина, морок. Аліна йде ущелиною. Між скелями, під чужим небом, над головою безмірне зоряне шатро. Тільки зірки тут світять геть по-іншому. Вона виходить на відкритий простір. Знайома Долина смерті в підніжжі Вершини світу (...).

Поряд відчуває чинює присутність. Хтось тут зовсім поряд, хтось невідомий. Придивляється до неї... Це той, хто стереже цю долину, хто стоїть на воротах. Вона майже інтуїтивно відчуває його. Воратар, брамник, страж (...).

— Чого тобі треба? — викрикує Аліна, повітря підхоплює її голос і розносить слова над горами. (...) «І пам'ятай, що було на самому початку, добре пам'ятай», — згадує слова Діда. Усе на поверхні, на поверхні! Аліна заплющує очі, забирає з голови всі зайві думки й промовляє, майже кричить, тільки не вголос, а у своїй голові:

— БОГ!

— Заходь! Чого кричиш, як навіжена? Я не глухий! — раптом у її голові лунає роздратований чоловічий голос (...).

Страж держить у волохатій руці книжку. Рука подібна до руки перевертнів із голлівудських фільмів чи з українських казок про вурдалаків (...).

Несподівано почвара простягає волохату лапу й торкається пальцем її футболки.

— О! То ти із характерників! Жінка-характерниця — це вперше!

Настрій Брамника моментально змінюється. Зневага та роздратування втікають із голосу її співрозмовника, натомість з'являються навіть нотки поваги.

— Слухаю тебе, Людино! Та, що прийшла від Чужого Сонця! (...)

— Я прийшла по нього! — Аліна показує рукою в бік каменів, що бовваніють у променях чорного сонця.

— Він тобі хто? — голос істоти звучить байдуже.

— Коханий!

— Хм! Трохи дивний вибір. Не замало для твоєї сили знатися зі зрадниками? Він порушив присягу, дану вічності (...).

— Вічності цього не зрозуміти, — спокійно відповідає Аліна. — Я прийшла за ним: або піду разом із ним, або тут залишуся.

— Хочеш посперечатися з вічністю? — звучить сердито в голові. — Та навіть коли ти пройдеш мої двері, там будуть ще одні. І ще! А вертатися назад? Звідти ніхто не вертався, дорога в один бік! (...)

— Байдуже! Відмикай! — майже кричить на почвару Аліна, швидко вона освоїлася з балаканиною в голові (...).

Він стає перед нею, піднімає руку вгору й скидає із себе каптур. Господи! У голові пролопотіли образи єгипетських сфінксів, грифонів... То був справжнісінький живий Мінотавр, страховисько з бичачою головою (...).

Аліна врешті розуміє, хто перед нею. Один зі стражів Чистилища. (...)

— Радий, що врешті зрозуміла, де ти й хто я! Відгадаєш загадку — підеш далі! Загадка перша: «Що тримає Землю?» У моїх руках дзеркало правди, якщо відповідь правдива — ми це відразу побачимо. Що ж тримає Землю? (...)

— Висока вода, — упевнено випалює Аліна й дивиться в дзеркало, там замість бичачої морди з'являється бурхлива вода, а в її хвилях поважно пливе жовтий кит.

От тобі й шпаргалка. Хтось їй тут допомагає, бо істота бачить тільки воду.

— Проходь, Та, що прийшла від Чужого Сонця! — доброзичливо говорить почвара, поважно простягаючи руку перед собою долонею догори, запрошуючи заходити. — Наостанок порада: менше зайвих думок, тут нічого не втаїш перед вічністю. Будь чесною.

Аліна робить крок уперед, невидимі двері відчинено. Перед нею нова істота, також у срібному балахоні, з укритою каптуром головою.

— Вітаю тебе, Людино! Ту, що прийшла від Чужого Сонця! — говорить у голові голос, більш лагідний та спокійний, ніж у попереднього співрозмовця (...). Проява в руках тримає дві кульки. У правій — чорну, у лівій — білу. Руки-лапи такі ж волохаті, як і в попереднього Стража (...). Почвара стає перед Аліною, скидає з голови каптур (...). Під каптуром голова мавпи. Схожа на одну з тих розумних мавп із «Планети мавп».

— Простягни руки долонями вгору, — наказує Брамник.

Аліна чемно виконує наказ. Мавпа вкладає їй у долоні кульки — чорну і білу.

— Даси правильну відповідь, відчуєш. Що тримає камінь? (...).

— Чотири кити! — чітко карбуючи кожне слово, промовляє Аліна. Відчуває, що білий камінь у правиці стає теплим, і в голові з'являється видиво річки, у якій купаються золоті кити. Раптом та річка починає палати. Ось і друга підказка. Швиденько жене від себе це видиво, заховує. Аліна віддає кульки почварі. Та майже розчаровано промовляє:

— Ти знала відповідь! — хмуровидо кривляється мавпа, забираючи свої камені.

Аліна мовчки заходить у наступні двері. Вона вже так близько. Може добре розгледіти, як між каменями сидить людина й труситься дрібно від холоду чи страху.

— Ще трішки, коханий!

— Вітаю тебе, Ту, що прийшла від Чужого Сонця! — уже звичне вітання, хрипучий голос істоти в голові.

Почвара у звичному срібному балахоні, у каптурі, цього разу з рахівницею у волохатих руках. (...) Почвара скидає каптур. З рохкання Аліна здогадалася, що там Кабан. Він держить перед собою рахівницю. Рахівниця дивна на вигляд. Чотирикутна рама, поперечні металеві струни, а на них людські дрібні кістки, не кісточки пластикові, а справжні кістки. Моторошно трішки Аліні від побаченого. Та тут це не дивина, під ногами також кістки. Під ноги дівчина старається не дивитися.

Кістки почвара ставить посередині рамки, ні в один бік вони не перекидаються.

— Що тримає китів золотих?

— Вогняна річка, — відповідає впевнено Аліна (...).

— Проходь далі! — У голосі кабана немає іронії чи жалю: він тільки виконує свою роботу (...).

Ще один Брамник у срібному плащі заступає дорогу, тримаючи в руках сувій із пергаменту.

Останній! Вона в тому впевнена. Бо чотири — число магічне! Аліна дивиться на почвару без боязні, упевнено. Очевидно, ту впевненість відчуває істота, бо муркає майже ніжним, але підступним голоском:

— Вітаю тебе, Людино! Ту, що прийшла від Чужого Сонця! Загадка остання, однак найважча, — але то не кішка під каптуром, ні, надто легко. — Готова?

Аліна киває головою. Воротар скидає каптур. Так і є — це тигр (...).

— Загадка четверта: «Що тримає вогонь?»

— Дуб залізний, з передвіку посаджений, а коріння його на силі божій стоїть!

Тигр муркає майже привітно:

— Проходь, Людино! Та, що прийшла від Чужого Сонця! Проходи! І хай буде доброю до тебе Вічність!

Пригадайте! Що вам відомо з уроків літератури про центральний образ праукраїнської міфології — *Світове дерево*? Що воно символізує? Яким уявляється? Як переосмислює письменниця цей образ у романі «Гонимарник»?

Читацькі діалоги

- Прочитаний вами розділ — справжня містична подорож, сповнена символів, архетипів і глибоких сенсів. Які випробування проходить Аліна на шляху до порятунку Сашка? Чи свідчать вони про внутрішню силу героїні твору? Чому?
- Поясніть значення образу Сонця та його взаємодії з Аліною в розкритті теми духовного походження, призначення та зв'язку людини з вищими силами.

4. Ціна кохання

Коли Ти, мій Господи, Всесвіт творив,
Мене Ти у ньому з дрібничок творив.
І вчинки погані та гарні мої —
Усе наперед прописав Ти згори.

Омар Хаям

Коли Аліна заходить в останні двері, чорне сонце падає в пащеку червоної гори, яка, здається, просто ковтає його. Такий тут захід (...).

— Сашку, Сашку! Коханий! Ти мене чуєш? То я — Алінка. Ідемо звідси, тут тобі не місце. Ми ще живі.

Вона термосить хлопця. Він сидить, трусячись від холоду чи від жаху, який уже заповз у його душу, і та вже майже готова померти чи піти далі. Туди, де вони вже більше не зустрінуться. Аліна це знає напевне, і від того робиться страшно (...).

Аліна інстинктивно торкається своєї шиї. Під футболкою спить Сила Землі. Вона тут ледве пульсує, але ж не мертва. Аліна правою рукою хапається за оберіг, сила рідної землі має допомогти, і раптом, замість звичного дотику до металу, пальці намагаються щось м'яке та живе. То — дубовий листочок. Зачепився за оберіг на дереві. Такий самий у неї в кишені (...).

Аліна затискує оберіг у кулачок, не випускає. Заплющує сумно очі. І враз яскраві кольорові образи заповнюють голову. Біля зеленого дуба пасеться кінь вороний, там день — усе залито справжнім Сонцем. Кінь струшує із себе листя, вертячи своєю головою, і раптом Аліна розуміє, що має робити. Сила Землі, що рятує і вбиває, яка колись ледве не вбила маминого Гонимарника. О, так! Велична сила рідної землі! (...).

Аліна не розплющує очі, вона кличе коня, звідки й слова беруться: «Ой ти, коню вороний, брате мій любий, прибіжи на допомогу сестрі твоїй вірній. Принеси мені листочок із дуба, листочок легенький, мов вітер тихенький, визволи з неволі, погони зі мною».

Вона бачить у видиві, як кінь підняв свою голову, нашорошив вуха (...). Кінь здіймається дибки й розпочинає свій шалений біг. Галопом несе кінь, він поспішає, поспішає, тільки б устигнути.

Аліна розплющує очі. Стіна знову посунула їх. Вони майже впритул наблизилися до каменів. (...)

— Градобур, — несподівано озивається Сашко. — Гонихмарник, Алінко! Поклич і його, він допоможе!

Так — Марта! Ота сила неба, яка їм потрібна. Вона знову заплющує очі.

У майстерні Сашка біля ліжка стоїть Марта, напружено вдивляючись у картину, утупившись у намальовані двері. Минуло майже чотири години, відколи Аліна мандрує. Спочатку на її шкірі з'явилися подряпини, просто на очах — та то нічого, бо Аліна при цьому всміхалася. Правда, Петро мало не зімлів від побаченого. Марті теж страшно, тому що Алініне обличчя майже таке ж бліде, як у Сашка. Петро перелякано глипає то у вікно, то собі під ноги. Вони мовчать, щоб не сполохати. Хтозна кого?

— Марто, ти мене чуєш? — голос Аліни звучить у неї в голові. (...)

Марта вдивляється у двері на картині й раптом із подивом бачить, що вони починають рости, а поруч із ними, на іншій картині, оживають хмари — важкі, грозові, дощові. От із чого вона викреше свою блискавку, коли прийде час! Чудасія, та побачене її чомусь не дивує (...).

Вони летять вітровієм, майже не торкаючись землі. Сашко лежить, розпластавшись на спині коня, низько опустивши голову. Несподіване втручання вороного лише на кілька хвилин порушило рівновагу в царстві тіней. Дівчина чує за спиною крижаний холод, і тим холодом дихають камінні почвари-пси, що женуться за ними. Песиголовці, що стережуть ворота Вічності. Стає холодніше, вороний утомився, почвари близько. Але вже недовго, бо краєвиди змінилися. Гори стають живими. Реальність видозмінюється (...). На горизонті бовваніють двері. Ось так, просто навістіж відчинені двері. І раптом, коли краєчком ока Аліна бачить химерно-прозору крижану лапу, що готова змести її з коня, простір розтинає влучна, могутня, яскраво-гаряча блискавка Гонихмарника. За спиною виривається на волю пекельний крик. Молодець, Марто, влучила! (...) Почвари зупинилися. Вони прогнали.

Біля дверей кінь зупиняється. Йому туди не можна. Він стає на коліна. Аліна обережно знімає зі спини коня Сашка. Вона проводить хлопця до дверей і легко штовхає його всередину майстерні крізь двері. Сама ж повертається назад, щоб подякувати коневі. Кінь щез. Замість нього на відстані трьох кроків стоїть старий козак. Його оселедець обсмалений. І чому Аліна не здивована?

— У нас є трохи часу, дочко, маємо поговорити.

Вона перелякано озирається на двері.

— З ним буде все добре. Хоча все залежить від тебе.

Він бере Аліну за руку. Вона відмовляється заплющувати очі.

Перед очима миготять кольорові кола. Мить — і вони на зеленій галявині під величезним правічним дубом. Удома! У небі горить сонце, під дубом пасеться вороний. Дід звично вмощується під деревом (...).

— Діду, чому ти відразу не врятував Сашка? Ти ж міг. Чому послав мене туди, якщо знав: самотійно не впораюся? І ти дозволив би мені померти? (...).

— Чому ж? Справжні характерники дуже легко виплутуються з отаких халеп. Їм треба лише захотіти. Та ти — ще не характерник, дочко, але станеш ним. Нарешті дождався-таки (...). Хочу тобі подякувати за Сонце, дочко. Бачиш, воно має дурну звичку інколи заплутуватися у вітті Вічного дуба, — продовжує старий, смачно пахкаючи люлькою. — Я вже надто старий, щоб лазити по деревах. Тепер — то твій клопіт (...). Ну що ж. Тепер той, що посадив мене під тим дубом, мене відпустить. Заміну я знайшов. Дечого тільки тебе потрібно підучити, та то вже таке, набудеться із часом. А от теперечки про тебе й про твого парубка. Слухай мене уважно, дочко! Не найліпше місце каяття віднайшла душа твого... хм... приятеля. Чого він забрів аж туди, не знаю. Видно, сумління надто чисте в хлопчини й каяття через те щире. Та то все діла Господні! Тепер те, що справді важить. Душа твого друга може знову заблукати. Чи завжди ти будеш поруч?

— Діду! Я тебе не зовсім...

Дід обриває її, піднявши вгору руку.

— Кохання — дивна штуkenція, дочко. Наскільки б усе спростилося на світі, якби його не стало. Га? І мій син-йолоп не натворив би дурні, і я б через це не вгруз у гріховності та тут би не вікував. Кохання! Певне, Юрко б заперечував! Та ба, навіть вічні не знають, не тільки безсмертні (...). А на що ти готова заради кохання? Чого воно варте, дочко, для тебе? Га? — Дід питально зазирає в очі дівчини.

Від такого погляду Аліні стає моторошно, пересихає в горлі.

— Коли твій Сашко прокинеться, він забуде про все те, що з ним було тут, у сій яві, де ми зараз (...). Та чи ти готова, дочко, в обмін на життя коханого відмовитися від коханого?

Аліна відчуває, як усе в ній затерпає від почутого: і серце, і пальці на ногах, і волосся на голові. (...)

— Він прийде до тям і не згадає тебе, і що колись був Градобуром. Він пам'ятатиме все і всіх, крім тебе та Гонихмарника. А спільні знайомі? Дуже просто: твій Сашко не одну кидав-лишав і не всіх пригадає. Та то, зрештою, уже не наше діло, про се подбає Юрко. Така в нього робота — дбати про дітей свого міста. А твій Сашко стане жити, як простий чоловік, не химерник. Він чудовий маляр, хай творить. І він більше не заблукає, не загубить душу, бо стане вільним від клятви, тобто від двох клятв — даної тобі та дводушницької. Хлопець отримає право на вибір знову, але вже без тебе. В іншому випадку сьогоднішнє повториться. І тоді вже ніщо твого Сашка не врятує. І я не врятую. А ти? Ти надто слабка для такої боротьби, сама знаєш (...).

Вона в пастці (...). Аліна має або відректися від Сашка й урятувати йому життя та душу, або...

— Я — згідна, Діду! — приречено шепочуть губи. (...)

Аліна рвучко підходить до розчинених дверей, за ними видніються стіни майстерні Сашка й чути такі рідні звуки реальності. Стоячи на порозі, Аліна не стримується та озирається. Козака немає. Лише в небо, до Сонця, злітає орел — сильний і дужий птах.

Аліна заходить у двері й уже в майстерні сумно промовляє:

— Петре! Перевертай картину, замикай двері!

Картину перевернули, двері замкнули. Час зробив поворот навколо сонця. Коловорот. Усі живі. Та не все гаразд.

Аліна встає з ліжка. Марта стоїть поруч, похитуючись. Вони з Гонимарником тільки-но врятували їх. Петро не тільки перевернув картину, а й всівся на неї. На хлопця страшно дивитися.

Марта кидається на шию Аліні, і вони якось мить стоять мовчки.

— Я все бачила через двері, Алінко! Ти — на коні, і за вами оті, оті. Потім кінь став людиною, козак перетворився на птаха, і ти тут, двері (...).

Аліна втомлено сідає біля Сашка. Він спить. До обличчя повернувся рум'янець. Тепер його душа вже ніколи не заблукає, їй пообіцяли.

Очі дівчини заливають сльози, мов погідний літній день грозовий дощ. Аліна дала слово, мусить його тримати. Коли прокинеться Сашко, то не буде пам'ятати, ні хто вона, ні як її звати. Плата за нормальність — кохання (...).

— Прощай, Сашку! Я кохаю тебе й завжди кохатиму! Я хочу, щоб ти зумів стати щасливим.

Хто найдужче заслуговує на щастя? Так, ті, кого ми найбільше любимо, лише вони. Навіть коли те щастя вони не можуть розділити з нами (...).

Читальські діалоги

- Зверніть увагу на назву прочитаного розділу. Як у ньому розкривається ідея самопожертви? Що, на думку авторки, є справжнім виявом любові?
- Який вибір змушена зробити Аліна, щоб урятувати Сашка? Яку ціну вона за це платить?
- Доведіть, що саме цей розділ є кульмінацією емоційної та духовної подорожі головної героїні.

Епілог

На вороному коні мчить вершниця. Безкраїм, безмежним степом, заповненим волею та травами під ногами, сонцем у блакитному небі й вітром-відчайдухом у вухах. Степ вливається в кожну клітинку її тіла травостоєм. Господи, як тут пахне ковилою, чорнобильцем, типчаком, безсмертником! Пахне степом, немає справжнього запаху сухостою чомусь, хоча вона тут ніколи й не бачила дощів! (...).

Кінь зупиняється під здоровеним дубом. У верховітті знову заплуталося Сонце. Аліна спритно видряпується на дерево, бо робить це не вперше. Ніжно виплутує рум'яне яблуко з обіймів гілочок дуба. І Сонце жвавим м'ячиком подорожує небом.

Той сон частенько їй сниться. Чи не сниться, тому що іноді вранці, застеляючи ліжко, вона знаходить на білизні пахучі пера ковили або ду-

бові листочки. Під дубом її жде Дід. Інколи вони просто розмовляють, часто сперечаються. І, звісно, вона вчиться (...).

Іноді вона із замилюванням спостерігає, як небом котиться Сонце у своєму круговороті сваргою. Зачіпаючи у свої руки-роги в пригорщі блакиті, воно бавиться, мов мала дитина. Аліна думає: «Завтра точно заплутається!» (...). І коли Аліна втомлено засинає під дубом, то прокидається...

...прокидається в кімнаті гуртожитку посеред Лондона. Шоста ранку (...). Аліна сидить у вікні University of the Arts London, у ногах валяється тайстра¹. Звичний наплічник вона в Лондоні замінила тайстрою. Минув майже рік, як вона тут. Якось воно так вийшло зовсім поступово, тут на чужині просто зі всіх дір полізла її українськість. Тайстра замість звичного наплічника. Сорочки оздоблені вишивкою, навіть джинси, і ті з орнаментами, літні футболки з писанками... Кожен орнамент — не просто малюнок. То мова, мова вічності. Навіть вічність має свою мову, вона не німа. Дід навчив її читати символи: і вишитий рушник або автентична писанка бувають інколи цікавішими від Вольтера² чи Ніцше³ (...)

— Привіт чи хелло! Думаю, що привіт! Я — українець. Ти також з України? Правда? Судячи з твого зовнішнього вигляду — так! — за спиною Аліна чує знайомий голос, з відтінком іронії.

То вже глюки в неї починаються. Вона озирається.

Навпроти стоїть Сашко й чемно всміхається. Йі Сашко. Він підстригся, незмінний чорний колір светра та джинсів залишився, грайливість глибоких смоляних очей також незмінна.

— Я не помилюся. Ти озирнулася, отже, розумієш українську, а ще до всього — твій одяг, — утішено продовжує юнак. — Знаєш, тільки українки мають такі красиві очі й розкішне руське волосся. Можна з тобою познайомитися?

Компліменти робити також не розучився. Хлопець для вітання prostяgaє чемно руку. Авжеж, він її ще чи вже не знає.

— Мене звати Олександр, можна Саша, Сашко. Майбутній скульптор. Приїхав сюди на три місяці, на стажування!

Аліна автоматично тисне його долоню, м'яку й сильну, клубок, змішаний зі сліз і радості, застрягає в горлі, та вона щосили заштовхує його всередину: — Дуже приємно — Аліна.

Ілюстрація до роману
Дари Корній
«Гонимарник»,
згенерована ШІ

¹ *Тайстра* — гуцульська торбина, яку носять через плече.

² *Вольтер* — французький філософ доби Просвітництва.

³ *Ф. Ніцше* — німецький філософ XIX ст.

Юрко стоїть під вікном кафе на Оксфорд-стрит. Він і вона, щасливо усміхаючись, розмовляють.

— Він упізнав її, він знайшов її. Вона не порушувала клятви, Діду. Бачиш, Аліна не шукала його. Це він в отому чужинському місті серед мільйонів мешканців віднайшов її, єдину. Я не втручався, чесне слово, Діду. Лише дозволив їм зустрітись. Шанс був мізерний. І ти будеш мені казати, що це — не кохання?

Аліна стоїть біля вікна в темній кімнаті спальні й дивиться на нічний Львів. Падає дощ. Ззаду її обхоплюють сильні руки Сашка (...). Аліна усміхається — чи то дощеві, чи то чоловікові. Дощ змиває з вулиць міста бруд, хтосна, можливо, і бруд із чийхось душ. Дощ рівний. Ніби кожна доріжка його до землі дбайливо випечена. Аліна знає: у Марти й Гонихмарника також усе гаразд...

Читальські діалоги

- Розкажіть про свої враження після прочитання роману Дари Корній «Гонихмарник».
- У чому драматизм вибору між особистим щастям і самопожертвою, який довелося робити Аліні?
- Яку роль відіграє образ Гонихмарника в сюжеті? Які дві сторони особистості Сашка помічає Аліна і як це пов'язано із цим образом?
- Що, на вашу думку, символізує зустріч Аліни із Сонцем і Дідом? Чому вона погоджується на угоду з Дідом? Які наслідки ця угода має для неї та її коханого?
- Доведіть, що своєрідним смисловим ключем до кожного розділу твору є епіграф.
- Пригадайте вірш Л. Костенко «Кольорові миші». Чим споріднені героїня вірша й Аліна?

Пригадайте! Що вам відомо з уроків літератури в 6-му класі про сучасну українську письменницю Дару Корній?

Мисткиня та доба

Письменниця **Дара Корній** (справжнє ім'я та прізвище *Мирослава Замойська*) народилася 20 вересня 1970 р. в с. *Секунь* на Волині. Нині проживає у Львові. Саме на Волині вона якось зустріла чоловіка, якого називали *гонихмарником*. Це й стало поштовхом до створення згодом однойменного роману.

Дара Корній пропагує у світі українську міфологію. Вона переконана, що наші вірування та народні казки можуть бути багатющою основою для захопливого сучасного фентезі.

Свого часу донька письменниці, яка захоплювалася тоді зарубіжним фентезі, запропонувала придумати такий же фентезійний твір, але дотичний до українських реалій. Так виник задум

створення роману «Гонихмарник», що перегукується з популярною «Сутінковою сагою» американської письменниці С. Маєр.

Роман одразу викликав жвавий читацький інтерес і здобув премію на конкурсі «Коронація слова».

Події сучасності переконали письменницю в тому, що домовлятися зі злом не можна, бо тоді воно завжди повертається. Це стало мотивацією для написання другої частини роману — «Гонихмарниця».

Поміркуйте!

- Які факти з творчої біографії Дари Корній вас зацікавили? Чому?
- Пригадайте ознаки фентезі. Як вони виявляються в художніх творах, зокрема в романі Г. Пагутяк «Королівство», з яким ви ознайомилися в 7-му класі? А які твори-фентезі ви читали самостійно?

Досліджуємо твір

Роман «Гонихмарник» (2010 р.) — своєрідна притча про кохання та вибір між добром і злом.

За жанром твір — міське фентезі. Це різновид фантастики, у якому магія, міфологічні образи та мотиви переплітаються з реальністю сучасного міста.

Основні ознаки міського фентезі

- **Міське оточення:** події розгортаються в реальних або вигаданих сучасних містах, згадано популярні локації конкретного міста, що створює ефект присутності магії;
- **поєднання реального та надприродного:** магія, міфічні істоти, чарівні сили співіснують у буденному житті людей; звичайні люди наділені прихованими здібностями й можуть випадково потрапити у світ магії;
- **сучасні персонажі з незвичайним даром:** персонажі — це зазвичай молоді люди, життя яких балансує між двома світами — звичайним і магічним;
- **взаємодія магії і технологій:** магія співіснує із сучасними гаджетами, інтернетом;
- **міфологічна символіка та глибина:** міфи, легенди, архетипи набувають нового звучання в міському контексті, а символи набувають філософського або психологічного значення.

Визначальна стильова ознака роману «Гонихмарник» — *міфологізм*. У центрі твору — міфологічний образ *Гонихмарника* (або Градобура), який уміє впливати на погоду. У романі цей образ набуває глибокого філософського змісту. Він уособлює внутрішню боротьбу добра і зла, що відбувається в душі кожної людини. Авторка доводить, що світ не є чорно-білим, а має безліч відтінків.

Роман проінтий *міфологічною символікою*. • *Хмари, дощ, гроза* прочитуються як символи долі. А здатність управляти погодними явищами — як влада над долею. • *Дахи міста, мансарди*, де відбуваються основні події, підкреслюють тонку, проникну межу між землею і небом, реальним і магічним світами. • *Сни ж і видіння* — це шляхи пізнання персонажами містичної реальності та проникнення в неї, а також відкриття правди про себе та своє покликання.

Композиція роману цілком характерна для жанру молодіжного міського фентезі. Знайомство з героїнею, епізоди побутового життя (навчання, стосунки з друзями й батьками) — *експозиція*. Незвичайна зустріч із таємничим Кажаном — *зав'язка*. Заго-

Обкладинка
до роману
Дари Корній
«Гонимарник»

стрення конфлікту, боротьба дівчини з магічним ворогом за своє кохання і родову долю — *розвиток дії*. Порятунк Сашка дорогою ціною розлуки — *кульмінація*. Повернення Аліни в реальний світ і прощання із Сашком — *розв'язка*. Несподівана нова зустріч закоханих — *епілог*.

Наскрізний *композиційний прийом* у творі — розгортання сюжету одночасно у двох вимірах — реальному міському й магічно-міфологічному.

Задіявши українську міфологію, авторка створила оригінальний український варіант фентезійного світу, що суттєво доповнив інші версії — британську, американську, нордичну, японську.

Отже, у «Гонимарнику» яскраво виявляються такі ознаки метамодернізму, як неоміфологізм, зіткнення різних реальностей.

Проблематика роману також виразно метамодерністська. У його основі — осягання психологічних і навіть містичних глибин неповторної людської душі (*персоналізм*).

Студенти-художники Аліна й Сашко, на погляд загалу, — «диваки», котрі поведуться, відчувають, мислять не так, «як усі». Але, наголошує Дара Корній, саме такі люди — найцікавіші, найглибші, здатні боротися за свої переконання, захищати добро. Мистецтво ж допомагає їм краще пізнавати світ і себе, самореалізуватися.

У «Гонимарнику» порушені також властиві саме для фентезі мотиви: • родове передання магічної сили та проклять; • показ зла як підступності, спокусу, маніпуляцій, але, попри все, остаточна перемога добра; • кохання — це щастя, порятунок і водночас небезпека, випробування, жертва.

Авторка наголошує: людина завжди має вибір, тому й несе сама відповідальність за свої вчинки. Хоча й зробити цей вибір іноді надто складно. Як ось Аліні. Вона долає всі спокуси зла, зрештою приймає рішення пожертвувати власним щастям, щоб порятувати душу коханого. Але шляхетність, самопожертва винагороджується (ще один традиційний мотив фентезі): закохані знову зустрічаються, мають другий шанс на щастя.

Поіркуйте!

- Які особливості жанру міського фентезі простежуються в романі «Гонимарник»? Як вони впливають на сприйняття реального та магічного світу читачами / читачками?
- Як образи Гонимарника й Аліни розкривають головну ідею твору про боротьбу добра і зла?
- Чому саме «дивакуваті» люди, такі як Аліна та Сашко, здатні захищати добро й знаходити своє самовираження в мистецтві?
- Які ознаки метамодернізму простежуються в романі «Гонимарник»?

Мистецькі діалоги

Герої роману живуть у мистецькому середовищі. Вони — художники. Особливо докладно змальовано тонку естетичну натуру Аліни. Дівчина сприймає світ як витвір мистецтва, а Творця — як геніального художника.

Авторка скрупульозно описує процес народження малярських полотен, розвиток творчої уяви головної героїні аж до зустрічі з характерником Мамаєм — найпопулярнішим персонажем народних картин.

Вельми промовистою і важливою для розвитку сюжету твору, розуміння душі Аліни є її картина «Пошматоване небо», сюжет якої привидівся дівчині вві сні.

З твору ви довідалися, що головна героїня любила слухати «Адажіо соль мінор» італійського композитора доби Бароко **Томазо Джованні Альбіноні**. Те, що Аліна слухає саме цей твір, сповнений глибокої емоційності, меланхолії та духовних пошуків, є промовистим символічним штрихом до її психологічного портрета. Адже барочна музика поєднує контрасти — світло і тінь, гармонію і драму. Це перегукується із жанром миського фентезі, де реальне та магічне переплітаються, а також із метамодерністською проблематикою роману «Гонимарник» — пошуком сенсу у складному, неоднозначному світі.

«Адажіо» несе сум, ніжність, внутрішню боротьбу, резонує з тим, що відбувається в душі Аліни: її вибір між добром і злом, її здатність до самопожертви, її глибоке сприйняття світу. Воно звучить як молитва або заклинання, що може бути метафорою переходу між реальним і магічним вимірами — як і сама Аліна, що балансує між ними.

Народна картина.
Козак Мамай.
Перша половина XIX ст.

Пошукуйте!

- За QR-кодом послухайте «Адажіо соль мінор» Т. Дж. Альбіноні. Поділіться своїми враженнями.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором). Дара Корній часто зустрічається зі своїми читачами / читачками. Тож змодельуйте ситуацію: письменниця має приїхати до вашої школи. Обміркуйте, які теми ви хотіли б обговорити. Зосередьтеся на метамодерністських особливостях роману «Гонимарник». Напишіть запрошення на творчу зустріч з авторкою та підготуйте сценарій заходу й оприлюдніть його для однокласників та однокласниць.
- Роман «Гонимарник» наповнений символами — дощ, вітер, потяг, крила, кольори. Створіть інтерактивну карту символів: оберіть кілька образів, поясніть їхнє значення та роль у сюжеті твору. Оформіть свою роботу як інфографіку або мінідослідження у форматі презентації.

Читацька самоперевірка

- Розкрийте жанрову специфіку роману «Гонимарник».
- Хто, на вашу думку, є головним героєм твору? Яке значення має образ Гонимарника у творі? Що він символізує? Які філософські ідеї закладено в його образі? Як вони розкривають внутрішній світ людини?
- Як мистецтво допомагає героям / героїням роману пізнати себе та світ?
- Прокоментуйте, як у творі поєднується магічний світ праукраїнської міфології із сучасними реаліями. Який ефект це створює для читача?
- Як авторка трактує поняття добра і зла? Чи є вони однозначними? Чи погоджуєтеся ви з письменницею? Чому?

МАКС КІДРУК
(нар. 1984 р.)

Читальний пунівник

А зараз на вас чекає зустріч із творчістю *М. Кідрука*. Це один із найпопулярніших серед молоді, найуспішніших сучасних українських письменників. Він вражає вмінням захоплювати та дивувати своїми творами. Як це йому вдається? Спробуйте розгадати, ознайомившись із його «Мексиканськими хроніками».

МЕКСИКАНСЬКІ ХРОНІКИ

Історія однієї мрії

(Скорочено)

Є одна цікава штука про життя: коли ви відмовляєтеся приймати ніщо інше, як найкраще, дуже часто саме його й отримуєте.

С. Моєм

Ми зростаємо великими в мріях. Усі великі люди — мрійники. Вони бачать речі крізь імлістий серпанок весняного дня або ж у червоних відблисках вогню довгого зимового вечора. Хтось із нас дозволяє цим мріям загинути, однак інші плекають і захищають, викохують мрії в найтяжчі часи, допоки вони не приведуть їх до сонця та світла, котре завжди осяює тих, хто щиро вірить, що мрії збуваються.

В. Вільсон, 28-й президент США

...якщо не мрієш, то час стоїть на місці.

О. Памук

(...) Усі події та люди не є вигаданими. Я навіть не змінював імен. Однак я хочу, щоб ви відразу зрозуміли, що це не звичайна книжка про Мексику, не туристичний довідник, не poradник для самотніх мандрівців і навіть не життєпис. Це не проста розповідь про те, як якийсь хлоп з України, дослухавшись безумного поклику серця, одного спекотного літа рвонув на інший континент за 12 тисяч кілометрів від дому та перетнув Мексиканські Сполучені Штати від західного до східного узбережжя. Зовсім ні. Це історія про зухвалу й абсурдну Мрію, яка завдяки безладній суміші з віри й упертості, рясно приправлених справжнім шаленством, зрештою втілилась у життя...

У мене була Мрія. Нічого в тому особливого. Грандіозні чи скромні, серйозні чи безглузді, здійсненні або ж утопічні — мрії мають усі.

Як і більшість мрій, моя сягала корінням ранньої юності, коли мозок ще не був укритий шкаралупкою цинізму, а очі дивилися на світ по-іншому. Однак, на відміну від отих інших мрій, образ яких із роками блякнув і тьмянів, розкисаючи під тягарем обмежень та умовностей, мені вдалося протягти власну Мрію крізь негаразди та прикрощі аж до самого повноліття. Я ніс її із собою доти, поки Мрія не щезла, ставши реальністю.

Подекуди для Мрії наставали важкі часи. Були екзамени — з попсованими нервами, почервонілими від безсоння очима та купою непотрібного мотлоху в довбешці. Був період захоплення важкою музикою — з довгими патлами й одним-єдиним «I wanna be a rock-star» у голові. Було перше кохання, яке, як те завжди буває, роздовбало на друзки всі інші мрії, як Виговський — війська Трубецького під Конотопом. Проте Мрія залишалася. Мені пощастило: я не став одним із тих невдах, котрі занепастили та розгубили більшість своїх мрій, продираючись хащами життя, тому завжди (...ну, майже) пам'ятав милозвучне ім'я моєї Мрії. А ймення її було — Мексика.

Читацькі діалоги

- Яке значення має мрія в житті людини?
- Думки яких видатних особистостей автор бере за епіграфи до свого твору? Що вам про них відомо? Чия цитата вам імпонує найбільше? Поясніть свою думку.
- Чому письменник пише слово Мрія з великої букви? Яка в нього Мрія?

(...) Я прийшов у цей світ, нічого не відаючи про його прозаїчність. Щойно навчившись ходити без допомоги старших, ще зовсім малим курдупелем, я натягнув кашкета на вуха й із головою поринув у процес емпіричного пізнання довколишньої дійсності (...)

Мені було нестямно цікаво пізнавати Всесвіт. Я п'явся на найвищі дерева, звідки поривався дострибнути до неба, пхав в осині гнізда підпалені ялинові гілки (донині не можу пригадати мету того експерименту, хоча результат укарбувався в мою свідомість багряними літерами (...)). Світ видавався безмежним, карколомним, іноді грізним, а отже, запаморочливо привабливим.

Перша нев'язь між моїм тогочасним світоглядом і реальністю вигулькнула тоді, коли я почимчикував до першого класу. У школі мені відкрили очі на жахливу істину: наш світ тривіальний, усе в ньому можна пояснити, виміряти, побачити та зафіксувати, а багато чого навіть описати за допомогою формул. Та й то все, що до цього часу могли побачити, виміряти та пояснити, уже побачили, виміряли та пояснили (...).

Трохи пізніше мені вдалося вивідати секретну інформацію про те, що цей бісовий атракціон, на який я зопалу згодився з огляду на авторитет батьків, розтягнеться аж на десять років, тобто що перший клас — то тільки початок, а далі буде тільки гірше. Я вмиль пожалкував про своє

поспіхом ухвалене рішення податися до школи та навіть наважився виголосити своє справедливе обурення перед громадськістю. Однак батьки розцінили це як бунт і мотивували власну (вельми жорстку) позицію промовистими аргументами, з гучним ляскотом припасовуючи їх до певних частин мого тіла. Після того я так глибоко розкаявся, що наступного ж дня, смиренно склавши зброю, знову потюпав до школи всотувати новітнє знання про те, що світ — це банальна й нецікава штука.

Школа добряче прополола мій спраглий до знань дитячий мозок, висмикавши з нього фрагменти про королів, лицарів і драконів. Натомість на спорожнілі місця вчителі з одержимістю втовкмачували інформацію про атоми, молекули, протони, електрони, кварки й усяку іншу муру. За своє життя я не бачив ані драконів, ані атомів чи електронів, але мусив вірити, що останні існують. (...)

Проте школа не викоренила потягу до мрій. Із жагою спраглою я ковтав одну за одною книжки Джека Лондона, Жуля Верна, Рафаеля Сабатіні (...). Ночами я плив через Атлантику разом із Колумбом, пробивався крізь крижані гори Антарктики з Руалом Амундсенон, долав ополонки Льодовитого океану з Робертом Пірі, спускався з Огюстом Пікаром на дно Маріанської западини, атакував напханий золотом іспанський галеон пліч-о-пліч із Френсісом Дрейком. Я марив пригодами Марко Поло, Васко да Гама, Девіда Лівінгстона. І що більше я читав, то дужче переконувався, що в сучасному постіндустріальному світі не залишилося місця для романтики та пригод. Ще навіть не дотягнувши до повноліття, я переконався: нинішній світ угруз у бруд буденності, а його мешканці стали парадоксально передбачуваними. Життя скидалося на старий нудотний фільм, у якому наперед відомі всі сцени та вибрики акторів, а вам застається лише догравати нав'язану суспільством роль. Здавалося, ще трохи — і справжнім мрійникам у цьому світі не буде про що мріяти.

Але в мене була Мрія, і звали її Мексика, і народилася вона одного чудового дня, коли мені до рук потрапила книжка Генрі Райдера Гаґгарда «Дочка Монтесуми». Було мені тоді років дванадцять, а може, і тринадцять, я зараз не пригадаю. Якщо намагатися бути точним і дотримуватись істинного плину подій, то остаточно Мрія сформувалася пізніше, однак саме з того моменту, коли я перегорнув першу сторінку роману, з'явився її перший пуп'янок (...).

Коли емоції, збурені романом, вляглися, я замислився, чи, бува, не є вигадкою написане про імперію ацтеків і Кортеса. Природно, мені заманулося дізнатися, де в тому місиві з пригод проходить межа між історичними фактами й уявою англійського прозаїка.

Так воно все й закрутилося. З прискіпливістю нишпорки я вишукував усю інформацію про історію Мексики. Не минуло й пів року, як я вже знав про конкісту, конкістадорів і цивілізації доколумбової Америки більше, ніж моя вчителька всесвітньої історії. День за днем непорядковані уривки й епізоди конкісти — однієї з найогидніших і

найкрасивіших сторінок в історії людства — шикувались у логічну послідовність подій. Одну за одною я відкривав для себе цивілізації ольмеків, сапотеків, ацтеків і мая, а слідом за ними — десятки пам'яток культури, недосяжно далеких і таємничих.

Нині, озираючись назад, я розумію, що палке бажання п'ятнадцятирічного хлопчика вирушити до Мексики скидалося на тимчасову втрату здорового глузду, спричинену небувалої сили розладом шлунка. У часи просвітління я досить тверезо оцінював свої шанси дістатися Мексики (...).

Але то вже не мало значення. Мрія жила та давала снагу жити. Я засинав, маючи перед очима неозорі простори долини Анауак. Прокидаючись, я відчував солоний присмак бризок атлантичного прибою на узбережжі Козумеля¹. Іноді дорогою до школи подих сирого вітру, який накладався на мене з проходу між будинками, приносив із собою шум води, що мчала з вершин Сьєрра Мадре Орієнталь² униз, у тропічні ліси, і далі — до океану. Далека латиноамериканська країна випалювала мозок, вабила, мовби кароока східна красуня. І тоді я остаточно зрозумів: у мене є Мрія, ім'я якій — Мексика.

(...) Один за одним роки зісковзували в безодню минулого, і невдовзі, як це часто трапляється, усі мої мрії розчинилися під тягарем того, що ми, дорослі, звикли називати дорослим життям. Із часом я впевнився: школа — то ніщо порівняно з тим, що з нашими мріями робить буденність.

Після шкільної парти мені не довелося притьмом потрапити в оте справжнє доросле життя. (...) Я нікуди не поїхав і вступив до університету у своєму рідному Рівному — невеликому містечку на заході України. Мешкав, зрозуміло, з батьками, через що життєві буревії ще досить довго оминали мене. Це дозволяло трохи розслабитись і помріяти, тому в той час моя велика Мрія ні на мить не полишала мене.

(...) Запададливі викладачі розкреслили моє життя років на десять у майбутнє, прикріпивши мене, наче шматок сірого пластиру, до університету.

Мене корчило не так від того, що доведеться стати викладачем, як тому, що мені це нав'язали. Зі скрипом я закінчив університет, відгуляв випускний і наступного ж дня драпонував до Києва. Не так заради грошей чи ще якої вигоди, як через те, аби вчинити наперекір усьому, до чого мене підштовхували. Якийсь час працював інженером, програмістом, менеджером. Вступив до аспірантури, але іншого університету.

Десь у цей час життя взялося підкладати в голову сурогат, замість мрій. Гарні машини, гарний одяг, гарні заробітки — усе те, чим нас годує нинішнє суспільство. (...)

І я, ледве зводячи кінці з кінцями, попри те, що до машини мені було далі, ніж Карлсону до надзвукової швидкості, мучив себе думками, де взяти бабки на авто, уявляючи, як гасаю Києвом на найкрутішій тачці. До того ж іще був потрібен дім або для початку хоча б квартира в Києві!

¹ Козумель — острів у Карибському морі біля східного узбережжя Мексики.

² Сьєрра Мадре Орієнталь — гірський масив на сході Мексики.

Я розумів, що для цього треба гроші, багато-багато грошей. Я не розумів тільки одного: то вже були не мрії, а мотлох, стружки суспільної свідомості, які ось-ось мали остаточно поховати під собою мрії справжні.

Загалом я гарував, як віл, на двох роботах, намагаючись устигати з навчанням, і зовсім не помічав, як дні зробилися безмежно подібними один до одного. Робота, навчання, потім знову робота, робота, робота, а потім знову навчання, навчання, без жодного просування вперед. Я чекав, що одного вечора з неба впаде великий кусень грошей, і я піду та куплю собі Mercedes S-класу. Давні друзі віддалилися, розваги забулися, усе, на що зрідка вистачало часу, — це переглянути який-небудь фільм на комп'ютері. Я більше не читав книжок. Отак-от тихо та спокійно, напхавши голову всіляким сміттям, розгубивши дорогою весь свій юнацький запал та окрилення, я ввійшов у приземлену фазу свого життя. Фаза та мала назву «існування».

Довго так тривати не могло. Треба було щось вигадувати, але... я нічого не зробив. Усе закінчилося тим, чим мало закінчитися. Я припинив мріяти. Мрії покинули мене, поступившись місцем пластмасовим сурогатам. Я втратив себе.

Я вже не усвідомлював, як щодень життя ставало дедалі більш клейким, нестерпним, непомітно переходило в той добре відомий усім стан — буденність, стан із найбільшою ентропією, стан повного спокою, клейкої флегми, забуття.

Якщо відверто, то на цьому все могло й закінчитися, і ви ніколи не прочитали б цієї історії. Утім, одного дня трапилася, на перший погляд, нікчемна подія, яка добряче струснула мій узвичаєний світ. Насправді то був знак (...).

Одного безбарвного осіннього ранку, ідучи на роботу, Макс прочитав випадково на дверях метро поруч з усілякими рекламними оголошеннями напис: «Коли ти забув свою мрію?». Ці слова примусили його згадати давню юнацьку Мрію.

Увечері я прийшов додому, сповнений безкомпромісної рішучості, якої ніколи не відчував раніше, рішучості почати нову війну проти обмежень та умовностей мого життя. Я дав собі обіцянку зруйнувати той безликий світ, у якому животів, не заспокоїтися доти, доки від нього не зостанеться ані сліду, ані згадки. Чого б це мені не вартувало! А потім почати все з нуля. І я таки зруйнував його. Ущент.

(...) Єдине, що я хочу, щоб ви зрозуміли: світ воліє нав'язати вам певну роль у цьому житті. Щойно ви погодитесь на це — і ви приречені.

Наступного ранку хмари розійшлися, над обрієм засяяло нове сонце (...).

Читальські діалоги

- Які автобіографічні деталі повідомляє письменник?
- Чому героя твору в дитинстві розчарувало навчання в школі? А що натомість підживлювало Максому Мрію?
- Що вам відомо про згаданих автором мандрівників і письменників? Чи доводилося вам читати їхні твори? Якщо так, то що найбільше запам'яталося з прочитаного?

- Розкажіть, чому герой книжки, дорослішаючи, поступово втрачав себе.
- Чи ризикував він перетворитися на звичайну пересічну особистість? Як він цьому протистойть?
- Як ви думаєте, чому світ намагається нав'язати людині певну роль у житті? Чи потрібно на неї відразу згоджуватися?

Незабаром Макс виграв грант і подався навчатися до Стокгольма. Випадково його сусідом по квартирі виявився саме мексиканець Мігель. «Чорт забирай! Це знак! Удруге!» — шугнуло в голові Макса.

Спочатку Мрія тільки подражнила його. Мігель запропонував разом зустріти Новий рік у Мексиці. Але Макс не мав достатньо грошей для далекої поїздки й не встигав отримати візу.

Одначе, сам того не розуміючи, мексиканець примусив мене знов і знов повертатись у думках до моєї великої Мрії. Саме він, низькорослий кучерявий хлопчина, став тією іскрою, від якої одержимість Мексикою розгорілась у моєму мозку з небувалою дотепер силою і не згасала більше ні на мить. Відтоді я почав думати про Мексику так часто, що, здавалося, невдовзі зможу перенестися на Американський континент лише силою думки. Мексика? А чому ні?! Хто йде вперед, озброєний великими мріями, завжди сильніший від тих, у кого на руках лише факти.

Й ось нарешті, після багатьох кумедних і не дуже пригод, після неабияких хвилювань і ретельних приготувань Макс вирушив у довгу дорогу до Мрії, що аж за 12 тисяч кілометрів від України.

Я займав місце біля вікна ближче до задньої частини літака, саме там, звідки проглядався крайній двигун. Поруч сидів молодий мексиканець, який за 12 годин польоту не зронив ані слова. (...)

На 9-й годині ми перетнули Флориду, якраз над мисом Канаверал (з іншого боку кабіни хтось навіть кричав, що йому видно космодром), і полетіли далі над Мексиканською затокою. Ще за 2 години на заході з бірюзових вод затоки виступило узбережжя, прикрите поодинокими мазками блідих хмар і по всій довжині облямоване тонкими смужками піщаних пляжів.

Так я вперше в житті побачив Мексику...

Літак пішов на зниження, поринаючи в глиб континенту, гори росли, земля дедалі чіткіше проступала за ілюмінатором. Незабаром останній відблиск атлантичних вод збляк в імлі за хвостом, сталевий птах перевалив жилавий гірський кряж і завис над високогірним плато.

Далі почалися передмістя одного з найбільших на планеті мегаполісів. Навкруги, скільки можна було бачити з вікна, до самих гір, які скували кільцем долину Мехіко, простягалися нескінченні квартали невеликих, переважно дво- й триповерхових будиночків. (...)

Я прикипів до ілюмінатора. Знизу вирувало сумбурне плетиво доріг і ряхтіли нескінченні кубики будівель, які дедалі ближчали. Я вже міг розрізняти автомобілі, дерева на тротуарах, чорні нитки колій приміських поїздів. Там, унизу, була Мексика! Моя Мексика!

У ту мить я міг скасувати закон тяжіння і злетіти до небес. Я міг наблизити Місяць до Землі, а потім пожбурити його ген до орбіти Нептуна, на задвір-

ки Сонячної системи. Я міг зсувати гори, спиняти річки, збивати зорі з небес. Я міг сяяти сильніше за Сонце, бо зрозумів: мрії матеріальні, мрії створені для реальності, без цього природа просто не дозволила б нам мріяти. (...)

Нарешті, стримуючи хвилювання, я вийшов із салону й ступив свій перший крок у простір Мексики, країни мрій, уперше ковтнув повітря з-над обширів далекої землі, про яку стільки читав у дитинстві.

Десь із зали очікування наприкінці погнутого рукава долинали «It's My Life» Бон Джові. Звідкись знадвору тягло відпрацьованими газами впереміш із запахом м'ясних пиріжків (і де тільки вони взялися на лето-вищі?). Пахло ядучим пластиком, старими замшевими кріслами, трохи солоним потом і... і більше нічим. Свобода не має запаху.

Я був у Мексиці (...).

Мехіко... Смог, галас, такос¹, маріачос², пальми. А ще — барвисті вивіски, нескінченні затори, ультрасучасні хмарочоси, бідацькі халу-пи, барокові церкви й, звичайно, гарні жінки.

ХАОС!

Перші враження просотувалися в мою свідомість. Я почувався зануреним у наскрізь інший світ, світ безперебійної гуркотняви та гелгання.

Практично все в Мексиці — не таке, як у нас, і навіть не таке, як у Західній Європі. Не те щоб краще чи гірше, просто інакше. Зовсім інші, незнані дерева та рослини, інші машини на вулицях (особливо строкаті вантажівки й автобуси з довгими носами-капотами — таких ніколи не бачив), по-іншому сплановані будівлі, незвичайні дорожні знаки та розмітка. Навіть небо над головою, вічно засотане олов'яною плівкою смогу, і те здавалося чужим і незнайомим.

На що воно схоже? На Мексику. І крапка.

Усе скидається на кіно: водії, які неспинно сурмлять із приводу й без, мчать на захмарній швидкості вулицями, широкими, як Ніл, устигаючи перемовлятися з пасажирами й лаятись із водіями сусідніх авто. Імпульсивна мексиканська музика, що ненастанно долинає невідь-звід-

Вулиця м. Мехіко
(Мексика)

ки: то з вікна суміжного авто, то з рестора-ну, повз який проїжджаєш. Кострубаті будинки, що ліпляться один до одного, графіті на кожному вільному шматку бетону, пістрявий люд, чорнявий і засмаглий, який безперестанку щось вигукує і жестикулює; а на перехрестях — полісмени-регулювальники, котрі, замість твердих і розмірених рухів, недбало розмахують кистю, іншою рукою часом ще й тримаючи запалену цигарку.

¹ Такос — страва мексиканської національної кухні, яку скрізь продають у Мехіко.

² Маріачос (ісп. mariachis) — мексиканські менестрелі, колоритний вуличний оркестр.

Коротше, бедлам у найколеритнішому його вияві...

Продершися крізь митний, паспортний і ще бозна-який контроль, я вийшов на вулицю і свиснув таксі. Притьмом до мене під'їхав накачаний Dodge, чимось схожий на африканського носорога, увесь такий жовтенький у фіолетову смужку. Водій, ще навіть не спинившись, уже горлопанив із вікна:

— A dónde va, señor?¹

У відповідь я відвісив рівно половину з того, що знав іспанською:

— Por favor. — І тицьнув пальцем у роздруковану мапу Мехіко. Другу половину іспаномовного запасу я притримав на той випадок, коли цей товстун завезе мене не туди, куди я вказав. Хоча непокоїтися не було чого: мій hostel розташовувався безпосередньо на Зокало.

Зокало — це головний майдан, історичний і культурний центр будь-якого мексиканського міста. Як правило, кожне пристойне Зокало, крім простонародного El Zócalo, має ще якусь свою специфічну назву. У Мехіко El Zócalo офіційно іменовано La Plaza de la Constitución, тобто майданом Конституції, на честь ухвалення першої іспанської конституції 1812 року. Усе, що я знав про цей майдан перед прибуттям до Мехіко, — це те, що він квадратний, входить до двадцятки найбільших майданів світу й десь поряд із ним розташований мій hostel.

Усю дорогу я не відліплював п'ятачка від замурзаного скла таксі, роздивляючись і запам'ятовуючи кожну дрібницю (...).

Таксі спинилося в акурат на Зокало. Я розрахувався і вийшов із машини. Майдан справляв незабутнє враження. Високо над головою майорів на вітрі здоровенний, наче аеродром, мексиканський прапор, підчеплений на височенній palé в центрі еспланади, подалік висилися барокові колони та пілястри кафедрального собору, повну назву якого — Catedral Metropolitana de la Ciudad de México — я ще довго не міг запам'ятати, а за ними проступала ціла купа інших розкішних будівель, які гармонійно поєднували в собі особливості ренесансу, бароко та неокласичної архітектури. Майданом гасали продавці з усяким дріб'язком, а по периметру через кожні 100–200 метрів товклися чистильники взуття, галасливо пропонуючи за 10 песо натерти ваші шкарбуни чорною ваксою.

Собор Metropolitana вкупі з юрмиськом чистильників надавали Зокало виняткового шарму, наповнюючи його барвами давно минулого часу, коли Мексика була ще зовсім юною, але вже неслухняною іспанською колонією (...).

(...) Тож я прибув до Паленке втомлений, голодний і розбитий. Мене досі нудило після жахливої дороги. Надворі стояла справжнісінька спека. Те, заради чого я приперся в таку далеч, — одне з найвідоміших стародавніх міст мая — цікавило мене на той момент менше від усього. Хотілося впасти на асфальт, заснути, і крий боже, щоб наснилися автобуси...

Проте я незчувся, як нездужання минуло, наче його водою змило, варто мені було наблизитися до руїн. Майже 2 години я безперестану дря-

¹ Куди їдемо, сеньйоре? (Ісп.)

Майдан Конституції.
м. Мехіко (Мексика)

тропічного дерева в одному з глухих закутків археологічної зони. Переді мною простягся рівенький газон, а поодаль покоїлися залиті сонцем величні руїни. Поряд проходили туристи, повільно, повагом. У позі лотоса, спершись спиною на прохолодну кору старого дерева, я просидів так аж до закриття розкопок.

Я був за 12 тисяч кілометрів від Батьківщини, серед чужих і незнайомих людей, у серці загадкової землі, сини якої віками молилися чужим мені богам. Але мені чомусь теж захотілося там залишитися.

(...) Не тільки ті, хто гнався за багатством і славою, виявлялися втягнутими в пригоди: чимала частка найзапекліших авантюристів надibuвала халепи не за власним бажанням. Комусь щось недоказали перед дорогою, хтось переплутав рейс, інший повернув не туди на роздоріжжі, а дехто просто не уявляв, на що зважається. Й останнє — це про мене.

Оплатуючи триденний тур руїнами мая в Сан-Крістобалі, я ненароком помітив у журналі реєстрації, що мандрівники оплачували лише одиноденний вояж до руїн Паленке. Ніхто, абсолютно ніхто не їхав далі.

— А що після Паленке? — запитав я в огрядної жіночки-оператора.

— Після Паленке... гм... е-е-е... там екотур... екотур джунглями. Бо-нампак, Яшчилан, ночівля в готелі в джунглях, а потім... ну, трохи погуляєте тропічним лісом.

— Давайте.

Отак просто я підписався на одну з найбільших авантур свого життя, завуальовану милим словечком «екотур».

Я визирнув надвір крізь потріскане скло мікроавтобуса. Ми щойно опинилися на галявині, вирубаній у хащах. По периметру її оточувала

Руїни цивілізації мая в Паленке (Мексика)

непрохідна стіна, сплетена із зелених ліан, сірого чагарнику, коричневого пагілля та коренів. То була стіна в прямому значенні цього слова: без мачете людини крізь неї не продертися. На прогалину можна було втрапити лише прорубаною стежкою, яка вела від основної дороги та якою щойно протиснувся наш замизганий мікроавтобус.

На галявині стояли пів дюжини крихітних бунгало з москітними сітками замість стін, стягнутими нагорі на манір балдахіна, і з покрівлею з висушеного пальмового листа та очерету. У кожному тулилося по ліжку й табурету. «Вишуканіших» номерів мені не доводилося бачити за все життя.

Між бунгало проходились індички, подзьобуючи щось у траві. Неподалік виднілися дві трохи більші будівлі з глиняної цегли, вимазані вапном. Одна з них, як з'ясувалося, правила за їдальню, а в іншій містилися душіві, туалет і спільний умивальник. Таким був наш останній прихисток перед походом у джунглі, останній форпост цивілізації перед лицем незвіданого, який у буклеті безсоромно величали «готелем у джунглях».

Коли ми в'їхали на галявину, просто в її центрі, куди не сягала тінь від стіни дерев, сиділо п'ятеро мандрівців, понуро звисивши голови. Скидалися вони на котів, яких гвалтом викупали у ванній із шампунем, — такі самі мокрі, заліплені й ображені. Навкруги валялися недбало розкладені під сонцем їхні речі — від капелюхів і шкарпеток до носових хусточок. Речі були такими ж мокрими й потріпаними, як мандрівники.

Їх було п'ятеро — попередня групка сміливців, котрі погодилися спуститись у нетрі. Зараз наш автобус мусив підібрати їх і відвезти назад до Паленке, у місця, де слово «цивілізація» ще має якесь значення, а на зміну їм полишити нас трьох.

Хтось із того похнюпленого гурту першим угледів наш мікроавтобус. Одряду за тим він видобув із горлянки такий приголомшливий і дикий звук, що кілька мавп із довколишніх бавовняних дерев перелякано кинулися навтьоки. Потім усі п'ятеро зірвалися на ноги та побігли, спотикаючись і лементуючи, до мікроавтобуса. Несчасні приборкувачі нетрів мчали з протягнутими руками, роззявленими ротами та розчепіреними пальцями, ледь не плачучи від щастя. Здавалося, вони ладні були цілувати наш мінівен (і повірте, я ніскільки не гіперболізую).

Я дивився на те все з подивом. Нарешті повернувся до Френка, штрикнув його ліктем під бік і мовив:

— Глянь, ну й дурні! Вони щойно побували у феєричному екотурі джунглями, а біжать до автобуса, наче за ними женуться всі демони пекла.

За якихось 5 хвилин ми помінялися місцями. Групка пожмаканих подорожніх набилася в автобусик, а ми втрьох — я, Френк і Крістіна — опинилися на відкритій галявині під палючим сонцем Чіапасу, біля поскиданих на купу наших наплічників.

Водій відсалютував нам, побажавши удачі, зношений мінівен захарчав двигуном, розвернувся і крізь отвір у зеленій стіні посунув назад. Хащі спочатку проковтнули автобус, потім розчавили шум його двигуна, немовби джунглі квапилися витравити зі своєї плоті вульгарні нагадування про цивілізацію, яка безцеремонно вдерлася в це віковичне царство незайманої природи. Незвично було усвідомлювати, що тут немає інтернету, телевізорів, свіжих газет і холодного пива, а єдиний привілей цивілізації — електричне освітлення — забезпечує маленький і смердючий дизель-генератор. (...)

Я обернувся і ледь не зойкнув. На галявині акурат за нашими спинами стояв старий низенький індіанець. На ньому була зелена футболка з коротким рукавом, посіріла від бруду, коричневі полотняні штани та гумові чоботи. Ніхто не чув і не бачив, як він підійшов до нас. Старий мая скидався на лісового демона, який вигулькнув із-під землі.

Індіанець помітив, що я витріщаюся на нього, й ошкірився посмішкою, оголивши жовті зуби. Я пересилив себе, щоб не скривитися. Його зморшкувате обличчя було б потворним, якби не виразні очі кольору темного граніту. Мая щось кинув мені своєю гортанною говіркою. Ага, так я і зрозумів. У відповідь я пальнув у нього кілька слів англійською, ну так, про всяк випадок, ану ж зрозуміє. Але мої слова відскочили від його лоба та загубились у шумі цикад.

Після невдалої спроби налагодити контакт із прибульцями індіанець узявся щось показувати на мигах. Тривалий час безрезультатно, доки, зрештою, Френк не пробубонів:

— Я зрозумів. Він хоче показати, де ми спатимемо.

З Френком і Крістіною я познайомився дорогою до готелю в хащах. Френк був на рік старший від мене, на голову вищий і значно кремезніший у плечах. Крістіна, тиха й зосереджена дівчина, порівняно з її дебелим бойфрендом видавалася крихітною, але це тільки додавало їй шарму. І Френк, і його подружка мали вугільне волосся, смагляву шкіру й темні очі. Я спочатку навіть подумав, що вони — мексиканці або принаймні з іспаномовної країни, та вони виявилися жителями Нью-Йорка, через що, як і я, нічого не тямилі іспанською. (...)

Старий мая показав нам, хто де спатиме. Моє бунгало ховалося під стіною в дальньому кінці просіки. Я притяг до нього наплічника та розлігся під москітною сіткою. Робити було нічого. Просто лежав і дивився на очеретяну стріху. Над сіткою гули москіти, під дахом повзали різноколірні ящірки, завдовжки з долоню, а ще мурахи та маленькі павуки. Знадвору долинав хрускіт гілляччя і вереск мавп. (...) Зненацька, звідти, де стояв будинок із душовими, долинув істеричний заливистий вереск. Кричала Крістіна. Я підвівся і пішов з'ясовувати, що там скоїлося.

Біля мазанки вже стояв Френк і заспокоював загорнену в рушники мокру Крістіну.

— Побачила павука? — запитав я. (...)

— Зайди досередини та подивися, — грубувато відрубав Френк.

Я зайшов і тут-таки кулею вилетів назад. І то вилетів, мабуть, утричі швидше, ніж заходив. Під стелею хатини, акурат над жіночою душовою кабінкою висіло чимале осине гніздо. Але наганяло страху не так те гніздо, як його господарі. Оси були завдовжки з мій указівний палець і зовсім не поступалися йому товщиною. (...)

Навіть знадвору було чути, як ті смугасті монстри зловісно гудуть над гніздом. Я спочатку помовчав, аби показати, що ніскільки не пере-

полохався, тоді заклав руки назад до кишень і по-діловому (мовляв, та що мені ті оси) мугикнув:

— Я помиюсь у Сан-Крістобалі... (...)

До Бонампака дісталися швидко та без пригод. Водій висадив наше товариство там, де закінчувалася розбита ґрунтова дорога, після чого ми ще мусили пройти кілометр чи два, щоб дістатися руїн.

Щойно ми вискочили з фургона, як серед місцевої комарні розлетілася радісна звістка про те, що підвезли свіжу кров. Ненажерливі кровопивці накинулися на мене, наче їх до цього тиждень не годували, я ледве встигав відбиватися та намащувати відкриті частини тіла репелентом.

Бонампак, порівняно з іншими, — зовсім скромне стародавнє місто. Це був найменший археологічний сайт із тих, що мені довелося бачити. Попри це, Бонампак відомий здебільшого завдяки тому, що в одному з храмів збереглися стародавні фрески мая. Стародавні малюнки, що розкинулися на стінах трьох кімнат, зображують священників і знать під час святкувань, воїнів і полонених у бою, а також танцівників у масках богів і багато вдягненого Чаан Муана, володаря Бонампака, який потопав в оздобах на пишному троні.

Я роздивився фрески, зробив пару знімків, а потім видерся на вершечок прим'ятої часом піраміди. Роззірнувся. Довкола, скільки сягав зір, стелилися непролазні тропічні ліси. Жодного просвітку чи хоча б натяку на людське житло. Один тільки набухлий матрац зелені під яскравим тропічним сонцем. І так аж до виднокраю.

Унизу під нами — жодних місць для паркування, кіосків із сувенірами, асфальтованих доріжок. Жодних випечених туристів. Лише вузька галявина та віковичний ліс. (...)

Побувши десь із годину в Бонампаку, наша компанія повернулася до фургона, і ми продовжили шлях на південь.

За годину водій привіз нас до невеликого селища. Кілька глинобитних мазанок, комора й тісний ресторанчик сором'язливо купчилися на березі річки, що мала ймення Усумансінта та слугувала кордоном між Мексикою і Гватемалою. Трохи далі за будівлями маячів укритий мохом причал із припнутими плоскодонками.

Наш водій довго перемовлявся з одним із човнярів. Ми з Френком терпляче чекали під палючим сонцем. За кілька хвилин мексиканець повернувся і роздав нам рятувальні жилети.

— Беріть із собою якнайбільше води, там її не буде, — проказав він останнє напуття. — Он там на вас чекає човняр. Хай щастить!

Ми кивнули йому та зійшли до причалу. Через спеку говорити не хотілося. Цинамонові води мляво хлюпали вздовж плескуватих берегів, полискуючи брунатними спалахами. Плоскодонки погойдувалися на хвилях. Кожний човен був метрів 10 завдовжки та не більш ніж метр завширшки, а посередині мав навіс із пальмового листя для захисту від сонця. Френк підстрахував Крістіну, а за дівчиною на хистку палубу заплигнув я. Останнім у човен забрався стерновий, гарної статури юнак у чорних штанах і чистій,

хоч і заправний, білій сорочці. На його розхристаний шні теліпалися дерев'яні чотки з хрестиком, а до приплюснутого носа приліпилися модні спортивні окуляри. Усе це разом надавало йому доволі екстравагантного вигляду. (...)

Човновий двигун попручався, але незабаром таки загарчав, випустивши грибок сірого диму. У повітрі засмерділо соляркою. Човняр перехрестився і спрямував плоскодонку вниз за течією.

Розмаїта зелень заповзала у воду, повністю ховаючи берег. Окремі дерева підхоплювалися буквально з води. Ми мчали між ними каштановою течією, затиснуті з обох боків пухнастими малахітовими заростями й прикриті згори блакитним полумиском неба. За нами метляв іскристий шлейф із бризок і звивався сизий димок двигуна.

За одним із вигинів річки я роздивився військовий пост на правому березі. І то, знаєте, геть такий, як у фільмах показують: купа навалених один на одного мішків із піском, між ними — кілька кулеметів і міномет, а поодаль — командна будка під навісом із пальмового листя. Між кулеметами походжали засмагли військові в кепі з коротким козирком і сорочках із засуканими рукавами. (...)

— Там Гватемала? — запитав я в човняра, тицьнувши пальцем у протилежний берег, туди, де щойно зник прикордонний пост.

— Sí, señor.

Я не знаю, що він там собі надумав, але за хвилину після мого запитання човняр повернув плоскодонку в напрямку зелених заростей на гватемальському березі. За кілька секунд ми проскочили центр річки та запливли в територіальні води Гватемали.

— Estamos ya en Guatemala, señor¹.

Я кивнув. За два з половиною тижні я достатньо опанував іспанську, щоб розуміти, що мені кажуть. Я, звісно, не втямив, навіщо той піжон таке виробив, але, подумалося тоді, нехай дитя побавиться. У разі потреби, припустив я, ми ще встигнемо втекти на мексиканську територію, якщо, звичайно, гватемальським прикордонникам не пощастить накрити нас першим мінометним залпом.

Тож формально в цій мандрівці я побував у двох країнах Нового Світу — Мексиці та Гватемалі.

Яшчилан порівняно з Бонампаком — величезний культовий центр. Стародавнє місто складається з кількох частин — Gran Plaza (Головна Площа), Gran Acró polis (Великий Акрополь), Pequeña Acropolis (Малий Акрополь) і Templos del Sur (Храми Півдня), розкиданих на узвишшях над Усумансіною. Різнця в рівнях між Gran Plaza та Храмами Півдня становить майже 300 футів. Нині між їхніми руїнами зовсім не залишилося проходів, тому нам доводилося дряпатися просто в джунглях під акомпанемент тигрячого рику, який створювали мавпи-ревуни.

Ця місцина — найбільш дика та неприступна з усіх, що мені довелося відвідати в Мексиці. Мені лестило, що я, пересічний українець, дій-

¹ Ми вже у Гватемалі, пане (ісп.).

шов до такої чортової глушини, де навіть туристів зі Штатів чи Британії не часто можна побачити, а що вже й казати про моїх земляків. До Яшчилана не було жодної дороги сушею — асфальтової, кам'яної чи ґрунтової, біля нього не було поселень ані з боку Мексики, ані Гватемали. Дістатися туди можна лише водою — на човнах Усумансіною. (...)

Яшчилан найбільше припав мені до душі. Не через сувору велич чи екстравагантність архітектури, а тому, що все навкруги стояло заросле й ущерть обвите в'юнкими ліанами: у Яшчилані ніколи не проводили розкопок. Просто... Яшчилан справжній. Він зберіг дух первозданної дикості, не підпертий бетонними дорогами, не звільгаризований продавцями непотребу, гідами та полчищами туристів. Він зберіг дух великих мая — дух своїх творців. Там усе по-справжньому: справжні джунглі, справжні індіанці, справжня спека, що розтопленим плавом летіє з розжареного неба. І піраміди там справжні. Таких немає більше ніде.

Тієї ночі ми знову ночували в «готелі», на який звідусіль насувалися нетрища. Цей прихисток був ще більш диким, ніж той, у якому провели ніч напередодні. Я довго не міг склепити очей, дослухаючись, як за сіткою, за якихось кілька метрів від мене, порпаються та перегукуються невідомі тварюки.

Наступного ранку ми встали на зорі. Молодий худорлявий провідник з очима, мов у ящірки, чекав надворі. Ще один типовий мая. Він мало чим відрізнявся від давніх, намальованих на стінах храмів у Бонампаці: такий самий високий лоб, довгий приплескуватий ніс, витягнута нижня щелепа.(...)

Після сніданку ми вишикувалися перед ним із готовими наплічниками. Провідник навіть не оглянув нас. Не запитав, чи є в нас вода та репелент. Узагалі не поцікавився нічим, тільки коротко буркнув:

— *Vamos!*¹

Він мені відразу не сподобався. Голос у нього був, знаєте, як котлета в шкільній їдальні: твердий і несмачний. За провідником, дзвякаючи наліво та направо, теліпався дворняга, а за ним чеберяло наше тріо, поки що радо перемовляючись і крутячи головами навсібіч. Пройшовши кілометрів зо два, ми звернули з обходженої дороги й зайшли в душний праліс. Нас миттю накрило спекою.

До останнього моменту я ще вірив, що «екотур» — це «екотур», тобто така собі мила прогулянка протоптаними стежками, адаптована під розніжених туристів. Але що далі ми йшли, то щільнішими ставали доколишні зарості. Духота напосідала, уливалася крізь вуха, ніздрі та рот, плавила очі. З кожним вдихом шматки теплого повітря липкими кавалками ско-

Одна з пірамід на верхній терасі Яшчилана

¹ *Ходімо! (Ісп.)*

чувались у легені. Незабаром крони тропічних дерев зімкнулися над нашими головами непроникним панциром, а ми рухалися далі, прокладаючи дорогу в монолітних сутінках (...).

Хащі густішали. Здавалося, наче зелень росте просто з повітря. Звідусіль щось капало за комір, лізло в очі, штрикало під бік, чіплялося до наплічника. Денне світло непомітно зникало з простору, вивітрювалося, ніби якась невідома сила висмоктувала його з-під дерев, заміщуючи слизьким малахітовим гасом. (...)

Усе було якимось гіпертрофованим: листя папороті було розміром із креслярський стіл, дерева ховали чубаті шапки так високо, що й не розгледіти, жуки могли накрити пів долоні.

Миришава стежина, якою нас вів індіанець, із часом ставала ще миршавішою, а небавом вичахла, геть принишкла серед чагарів і під густим шаром згнилого опалого листя. Саме тоді я чітко усвідомив, що якщо щось трапиться з індіанцем або коли раптом він покине нас, ми самі нізащо не виберемося. Я сказав про це Френку, але американець байдуже знизав плечима: джунглі почали сповивати його клейкою апатією.

Під час однієї з нечастих зупинок я запитав у похмурого мая, енергійно допомагаючи собі жестами:

— Тут десь є дороги, стежки? Чим ти керуєшся, коли ведеш нас?

— Це і є дорога! — Провідник уткнув мачете перед себе.

Там, куди він показав, проглядалося таке ж плетиво з галуззя, шипів і ліан, як праворуч і ліворуч від мене. Крутніть мене кілька разів навколо себе, і я не зможу показати, звідки щойно вийшов. Я втратив відчуття часу та напрямку, я вже не знав, де схід, а де захід, де верх і де низ. Навкруги — тільки одноманітний простір, по вінця наповнений джунглями.

Я мав слабку надію, що сюрпризів більше не буде, та за пів години трапився струмок, який уже сягав до пояса. Довелося мочити шорти. Вода приємною прохолодою огорнула тіло, однак змила з ніг репелент. Поки шкіра не обсохне, бризкати нову порцію було марною тратою. А де ж воно висохне в такій вологості? І от, не встиг я вибратися з води, як на мене з радісним верещанням налетіла хмара голодних москітів. До спеки та мокрого взуття додалася ненаситна комарина згряя.

Індіанець не збавляв темпу. Я починав ненавидіти його. Він просто вбивав нас. Більше морально, ніж фізично. Ми задихалися, наковтавшись глеккого повітря, ми обливалися потом, ми стогнали від комарів, а він знай собі бадьоро чимчикував, розмахуючи мачете. Його погляд, постава, усі його рухи наче промовляли до нас: «Це мої джунглі».

Кілька разів я гукав йому, щоб він пригальмував або й узагалі спинився. Він не реагував. Нарешті гарикнув на нього так, що його дворняга підскочив на місці. Лише тоді провідник обернувся і щось сердито відповів мені, затято жестикулюючи.

— Що він лепече? — роздратовано запитав я.

— По-моєму, — припустила Крістіна, — він каже, що якщо ми хочемо сьогодні повернутися до людей, то мусимо йти так само швидко, як і він, інакше ночуватимемо в джунглях.

Не знаю, чи правильно вона його зрозуміла, але після того я припнув язика й тихо трюхикав назирці за індіанцем.

Години тягнулися повільно, як торішній мед, а ми все йшли та йшли вперед. Дворняга, провідник, Френк, Крістіна та я. Ніхто вже не дивився навсіді, ніхто не клацав камерою. Ми крокували мовчки, схиливши голови, отупіло туплячись під ноги.

Швидкі потічки тепер траплялися на кожному кроці, та я припинив зважати на них. Однак коли ми спинилися перед справжньою річкою, я не стримався і вилаявся. Річка була не така вже й широка, та в глибину мала добрі півтора метра. Це означало, що замочити доведеться все. Однак вибору в нас не було. Я відщепнув від пояса сумку з документами, підняв її над головою і слідом за Френком і Крістіною ступив у воду.

Через брід хтось завбачливо перекинув мотузку, за яку доводилося триматися, щоб не шугонуть вниз за течією. Ми повільно брели, обережно ступаючи по слизьких каменях, борючись із напором води та мокрим наплічниками. Подекуди вода діставала горлянки. У таких місцях Крістіна безпомічно теліпалася на мотузці, не намагаючи ногами дна. Тоді я на якусь мить випускав із рук мотузку та підпихав дівчину вперед, де її ловив Френк і підтягував за собою. Якось не задумувався тоді, що трапиться, коли я раптом не втримаюся на ногах і бурхливий потік поволоче мене донизу.

Дивом нам вдалося переправитися без утрат. Якщо не враховувати те, що Френк таки примудрився замочити пакет із власними документами. Відсапуючись, ми лежали на протилежному березі, просто на корінні дерев і вогкому листі. Індіанець стояв поряд і длубався мачете в корі якогось дерева. Москіти тоннами насадили на наші мокрі тіла. Важко дихаючи, захлинаючись від власного поту, закусуючи той піт москітами, обкусаний, подряпаний, мокрий і вимучений, я пригадав ту жінку в Сан-Крістобалі та її слова: «Трохи погуляєте тропічним ліском». (...)

Пополудні я вже не усвідомлював, що роблю та куди йду. Спека напхала мозок ватою. Піді мною — чвакання мокрого взуття, наді мною — гул москітів, попереду — скрип цикад і власне зривисте дихання. Далі — чергова водна перешкода. (...)

Усе тіло свербіло, кортіло чухатися в усіх місцях і відразу. Кожні дві хвилини хотілося пити, та варто було зробити кілька ковтків, як тіло миттю вкривалося краплинками поту, а після наступних двох хвилин, скільки б не випив, виникало бажання пити знову. (...)

Під час однієї з переправ, вилазячи зі струмка, я простягнув руку, щоб учепитися за гілляку та допомогти собі вибратися із води. Лиш якимось дивом я підняв очі, перш ніж ухопитися за гілку. Якраз на тому місці, куди тягнувся долонею, сидів величезний волохатий павук. Дрож відразу про-

Мексиканські джунглі

йняв мене до кісток. Я зойкнув і відсмикнув руку, ледь не заточившись у воду. На мій зойк підійшов індіанець і побачив павука. Він кілька разів легенько штрикнув його кінцем мачете. Проте павук зовсім не боявся і навіть не рушив із місця, тільки загрозово підняв передні лапи. Волохатий монстр наче показував, що це він — господар у джунглях, а ми — чужинці. Індіанець, недовго думаючи, підчепив зухвальця мачете та скинув у воду.

— Він отруйний? — запитав я провідника. Той блимнув на мене агатовими очиськами та холодно проказав:

— Vamos!

І ми потюпали далі. Час більше не існував для мене. Існувала лише нескінченна задущлива зелень і дивний шум у голові. Таке відчуття, мовби торкнувся до вічності.

Надвечір, зробивши величезне коло, нагодувавши донесхочу кров'ю добру половину всього чіапаського виводка москітів, ставши схожими на привидів, зморені й охлялі, ми повернулися до «готелю», звідки почали цей похід.

Френк лежав і не рухався, тільки важко дихав, надимаючи груди та живота, мов ковальські міхи. Час від часу він підніс обгризену москітами руку й ломакою поправляв свої кросівки, перекладаючи їх іншим боком до сонця, мовби смажив на вертелі якусь дичину. Поруч із Френком напівлежала Крістіна. Теж нерухомо. У мене одного ще зберігалося бажання та сили відбиватися від обридливої комарі.

Я всівся на пеньку серед галявини поодаль від американців, уперши лікті в коліна, приречено опустивши голову на руки. Біля мене валялись у безладі всі мої речі: мокрі шкарпетки, мокрі майки, мокрі шорти та шкіряні кросівки, які ввібрали в себе стільки вологи, що тепер сохнутимуть, певне, увесь тиждень. За спиною гілками та колючками їкачівся непрохідний зелений мур. Індіанець, вивівши нас із нетрів, кудись зник, полишивши нас напризволяще в цьому маленькому світі. У мініатюрному безіменному світі, загубленому казна-де всередині безіменної країни, позначеної на картах великою зеленою плямою.

— Коли вони мали приїхати? — кволим голосом запитала дівчина.

Френк німував. Утома налила його тіло свинцем, а джунглі роз'юпили мозок.

— О 5-й, — відказав я замість нього.

І знову нестерпна мовчанка.

Раптом із-за стіни пробився ледь відчутний звук. Я весь підібрався. Невже їдуть? А може... мені почулося? Я напружився і дослухався до кожного шереху, який долітав до розчищеної в хащах галявини, проте хрускіт цикад, шарудіння вітру в кронах і віддалене погукування мавп затирали всі інші звуки.

— Та де ж вони? Де? — безутішно повторював я сам до себе.

Примарилося... Я зітхнув та опустив голову. Френк укотре з відсутнім виразом на обличчі перевернув кросівок. Цієї миті я знову виразно почув той звук і вже не міг його сплутати: з-за живого частоколу долиняло скреготливе диркання автомобільного двигуна. Присягаюся, на той момент це був найприємніший звук у Всесвіті!

— Ye-e-a-a-ah! — я навіть не припускав, що можу так кричати. Кілька мавп попадали із частоколу й кинулися навітикача, подумавши, що за ними женеться кугуар.

За якусь хвилину, безтурботно гуркочучи мотором і розтинаючи низькоросле галуззя, на галявину ввірвався сріблястий мікроавтобус. То був інший фургон, ще старіший від того, що привіз нас сюди, і зовсім інший індіанець-водій, але я готовий був зацілувати їх обох до смерті, мовби вони були мені рідні.

— Автобус, Френку! Автобус! Вони приїхали по нас! — заволав я і помчав до фургона. Френк, кремезний і дужий Френк із Нью-Йорка, розмахуючи палицею для перевертання кросівок і задираючи ноги ледь не до вух, щодуху припустив за мною.

Я гицав там, як дурний, і верещав, як мавпа, час від часу з любов'ю обіймаючи теплий капот старенького Ford'a, а із салону на мене витріщалися чотири пари здивованих очей. «Нехай витріщаються, недоумки!» — думав я. Мені було байдуже до того, що про мене подумають четверо нових шмаркатих ґринґо, котрі завтра затягнуть на собі зашморґ «екотуру» та підуть нашими слідами штурмувати зелені нетрища.

І все ж Яшчилан — найкраще з того, що я бачив.

Читацькі діалоги

- Як Макс відчувається в момент здійснення своєї Мрії — уперше побачивши Мексику? Коли головний герой твору зрозумів, що мрії матеріальні, створені для реальності? Чи згодні ви з ним?
- Яке враження справляє на героя Мексика? А на вас?
- Чим саме найбільше запам'яталася письменникові ця країна?
- Що має більше значення для автора — комфорт і безпека чи можливість звідати нове? Як це його характеризує?

(...) Місяць тому скептики на всі заставки розписували мені Мексику як країну загроз і небезпек, котрі підстерігатимуть за кожним купцем, мене лякали незнанням мови і тим, що ніхто не буде зі мною панькатися, якщо раптом я встрягну в якусь малоприємну історію. Натомість усюди я зустрічав славних і приятельних людей, завжди усміхнених, завжди готових прийти на допомогу. Я ніде не мав проблем зі спілкуванням, адже швидко опанував іспанську (просто не мав вибору), а там, де моїх куцих знань усе ж не вистачало, у хід ішли миті, символи та знаки, — усі ми люди й завжди знайдемо спосіб порозумітися, особливо, коли нам є що сказати одне одному.

(...) А тепер, найважливіше — що спонукало мене взятися за перо. Я хотів розказати про свою велику Мрію. Я хотів розповісти про всі при-

нади далекої і таємничої Мексики, які не давали спокою та надихали мене. Але це моя і тільки моя Мрія. Тому я зовсім не закликаю вас кидати все й чимдуж мчати до Мексики, дряпатися на скелі, штурмувати джунглі. Там, де я знаходив утіху та поринав в екстаз, хтось, можливо, позіхатиме від нудьги. У кожного своя Мексика.

Тому й написав цю книжку. Я хочу, щоб кожний, хто прочитає її, на якусь мить повернувся в дитинство та згадав свої дитячі — наївні та простакуваті — мріяння. Я хочу, щоб, прочитавши Хроніки, ви не загубили своєї Мексики.

Колись, як я щойно вступив до університету, нас, зелених первачків, зібрали в актовій залі привітати зі вступом. Зі сцени від представників деканату посипалися стандартні вітання типу:

— Ви зробили правильний вибір, це найкращий університет на всю галактику, бла-бла-бла...

Потім був самодіяльний концерт і показове нагородження найбільших розумників на факультеті. Без сумніву, нагородження мало на меті показати молодим салабонам, до чого треба прагнути в житті, розбудити в них потяг до звияжних звершень.

Пригадую: був там один хлопчина, третьокурсник, якого нагороджували почесною грамотою за третє місце на Всеукраїнській олімпіаді з нарисної геометрії. Я дивився на нього із заздрістю. Із чорною і кипучою, як деревна смола, заздрістю. Якби ви знали, як мені хотілося бути на його місці, чути, як оголошують моє ім'я, підніматися з крісла, іти до подіуму, стояти на сцені та ловити на собі захопливі чи навіть заздрісні погляди... Але для цього потрібно було щонайменше вибороти призове третє місце на Всеукраїнській олімпіаді. І перше, що я подумав тоді, кусаючи губи й дивлячись, як тому хлопкові вручають простеньку грамоту: «Я ніколи таким не буду. Я не зможу так. Це ж Всеукраїнська олімпіада».

Спливло 5 років. Я випускався з того університету, здобувши за час навчання кілька перших і других місць на всеукраїнських і міжнародних олімпіадах із математики, фізики, основ конструювання деталей машин і комп'ютерного моделювання. За цим стояла колосальна робота, недоспані ночі, тонни спалених нервів. Але я досягнув того, чого хотів.

Згадайте початок цієї історії, коли доля полишила мене вибирати: або їхати самому, або не їхати взагалі. Я був ображений на весь світ. Як думаєте, що тоді першим спало мені на думку? Звісно, я подумав: «Це мені не під силу. Це просто божевілья. Мексика — це надто небезпечно, я не зможу поїхати сам».

Але я поїхав.

Саме тому я написав цю книжку. Бо хочу, щоб коли під впливом обставин ви наважитесь кинути виклик життю, — скажімо, задумаєте відкривати власний бізнес, або захочете освідчитись у коханні найчарівнішій у світі дівчині, або надумаєте стати чемпіоном світу з боксу, або забажаєте отримати міжнародний грант і поїхати вчитися до Гарварду, або намірите переплисти Тихий океан на байдарці, або схочете стати зіркою голівуд-

ського кіно, або затієте написання бестселера, або замислите заробити мільярд доларів, — я хочу, щоб першим, що ви подумаєте, стало: «Я зможу. Я вчиню, що задумав. І я зроблю це краще, ніж будь-хто робив до мене». А потім, у супереч усьому, підете напролом, уперед і тільки вперед, стираючи з лица землі всі перешкоди на своєму шляху, доки світло омріяної перемоги й тріумфу не засяє над новою зорею на ваших небесах.

Читацькі діалоги

- Яка основна ідея роману «Мексиканські хроніки»? Прочитуйте рядки з тексту, що розкривають її.
- Перечитайте епіграфи до роману. Як вони поглиблюють авторську ідею?

Матері і доба

Макс Кідрук народився 1 квітня 1984 р. в с. Володимирці на Рівненщині. Навчався у фізико-математичному класі з посиленням вивчення іноземної мови. Школу закінчив із золотою медаллю. За освітою — інженер. Працював програмістом. Виграв грант на навчання за кордоном і вступив до аспірантури Королівського технологічного університету в Стокгольмі (Швеція). Але навчання не завершив, бо вирішив стати мандрівником і професійним письменником. Ще з ранніх літ Макс мав одне вподобання. Батько, письменник-гуморист, змалечку зацікавив його читанням, мріями про далекі краї та літературною творчістю. І от захоплення мандрями й словом перемогло!

В одному з інтерв'ю М. Кідрук зізнався: «Швеція змінила мене. Можливо, допомогла стати таким, яким я мріяв стати все своє життя. Попри це, я залишав Стокгольм. Я свідомо відхиляв усі перспективи — оті казкові шведські перспективи на легке, розмірене та забезпечене життя — і повертався в Україну. І була тому одна-єдина причина: нудьга не має перспектив».

Спочатку письменник подорожував країнами Європи. А влітку 2008 р. здійснив свою заповітну мрію — вирушив у тривалу мандрівку до Мексики. Підсумком цієї пригоди стали «Мексиканські хроніки». Книжка отримала премію на літературному конкурсі «Коронація слова».

Наступного року письменник-мандрівник вирушив у Південну Америку (Еквадор, Перу, Чилі) і на острів Пасхи. Цікавий факт: на цьому найвіддаленішому населеному острові у світі (3703 км від материка) він виявився першим офіційно зареєстрованим українцем.

Упродовж кількох років М. Кідрук побував у понад 35-ти країнах, серед яких Танзанія, Китай, Бразилія, Намібія, Нова Зеландія.

Враження від мандрів, кумедні чи й драматичні пригоди, що траплялися з ним під час подорожей, узяті за основу його наступних книжок: *«Подорож на Пуп Землі»* — про острів Пасхи, *«Любов і піранії»* — про Бразилію та

«На Зеландію!» — про відвідання Сахари, єгипетську революцію, очевидцем якої став автор, Сирію і Нову Зеландію. М. Кідрук видав також гумористично-пригодницькі романи, «написані майже на реальних подіях», — *«Навіжені в Мексиці»* та *«Навіжені в Перу»*.

Перший художній роман письменника — *«Бот»*. Цей науково-фантастичний технотрилер одразу став бестселером. Його початковий наклад розійшовся менше ніж за два місяці. Твір витримав уже 9 перевидань, здобув престижні винагороди, перекладений кількома мовами. Події в романі вигадані, але місце дії, техніка, зброя, особливості фізіології різних організмів реальні.

Бестселерами стали й численні науково-фантастичні романи М. Кідрука, зокрема *«Твердиня»*, *«Жорстоке небо»*, *«Зазирни у мої сни»*, *«Де немає Бога»*, *«Колонія. Нові темні віки»*.

Письменник часто використовує у творчості сучасні технології. Так, видання роману *«Доки світло не згасне назавжди»* супроводжує додаток для мобільних пристроїв. Застосунок працює в режимі доповненої реальності, анімує обкладинку, додає певні відомості на основі спеціальних малюнків у тексті книжки. Також через фейсбук-акаунт читачі / читачки мають змогу поспілкуватися із чат-ботом від імені одного з персонажів роману.

М. Кідрук захоплюється авіацією, американським футболом, є фанатом рок-гурту «Iron Maiden». Він багато читає — по дві художні та три-чотири науково-популярні книжки на місяць (еволюція, астрофізика, молекулярна біологія тощо). Письменник вважає освіченою лише ту людину, котра прочитав не менше 20-ти книжок на рік. М. Кідрук займається волонтерством. Передає для ЗСУ значні кошти, зароблені під час його творчих турів.

М. Кідрук у Намібії

Пошукуйте!

- Знайдіть в інтернеті офіційний сайт М. Кідрука. Яка додаткова інформація про життя і творчість письменника привернула вашу увагу?
- Знайдіть в інтернеті та перегляньте інтерв'ю М. Кідрука. Які його роздуми про сучасну літературу, політику, проблеми збереження довкілля, життя на Землі видаються вам актуальними й цікавими? Чому?

Досліджуємо твір

«Мексиканські хроніки» (2009 р.) за жанром належать до подорожньої літератури, або тревелогів.

Тревелог (від англ. travel — подорож і logue — розповідь) — це документально-художній твір, у якому змальовані люди, події, краєвиди, роздуми, враження автора, що з'явилися під час його подорожі.

Найхарактерніші форми цього жанру — подорожній нарис (цілком документальний твір) і пригодницький (авантюрний) роман (твір про мандри, але вже художній, з гострим конфліктом, заплутаними інтригами, вигаданими епізодами).

Жанр тревелогу зберігає популярність упродовж усіх епох. Класичні його зразки — опис земель сучасної України давньогрецьким істориком Геродотом, «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» українця В. Григоровича-Барського та багато інших творів.

Роман «Мексиканські хроніки» — це передовсім книжка про надзвичайну важливість мрії для кожної людини. Автор закликає читачів / читачок і себе не підкорятися сірим будням, а плекати заповітні мрії. Якщо докласти належних зусиль, вони можуть стати реальністю і подарувати справжню вітиху.

Письменник має свій секрет щастя: це здійснення мрії. Навіть якщо мрія недосяжна, не можна її реалізувати з незалежних від людини причин, то все одно вона безцінна. Адже спонукає людину розвиватися, удосконалюватися, шукати, приносить несподівані зустрічі, пригоди, відкриття. Він наголошує: Мексика — це лише одна з можливих мрій. У кожного / кожної вона може бути своя. Важливо тільки обрати свою мрію, уберегти її від буденної метушні й рішуче наближати. Саме так це робить у романі Макс.

Не можна ототожнювати реального автора / авторку й образ автора / авторки у творі. Їхні характери й долі можуть відрізнятись. Але в романі М. Кідрука герой не лише має таке ж ім'я, як і автор, але, вочевидь, схожий на нього й вдачею. А втім, він такий же, як і більшість сучасних молодих людей, як і ви, — веселий, життєрадісний, непосидючий, дещо іронічний, запальний, наполегливий, спраглий пригод і щастя. А ще він надзвичайно волелюбний, не мириться зі стереотипами й обмеженнями, з тими «ролями», які нав'язує суспільство. Не терпить, коли хтось намагається зробити за нього вибір, а робить його сам. Не боїться ризикувати, усе починати спочатку, прагне знайти себе. І нарешті стає собою. Саме такою є особистість нашої метамодерної доби.

У «Мексиканських хроніках» помітні численні алюзії, перегуки зі світовою літературною класикою. Це передовсім гомерівські мотиви. Подорож Мексикою змальована як своєрідна «одиссея» — довга дорога, численні випробування, зустрічі з химерними чужинцями й, нарешті, щасливе повернення додому.

Також герой «Мексиканських хронік» чимось нагадує Дон Кіхота М. де Сервантеса: він прагне великих пригод, бачить світ дещо ідеалізовано, крізь призму розбурханої фантазії.

Твір М. Кідрука назвою, композицією, а почасти й змістом співзвучний із «Марсіанськими хроніками» американського письменника Р. Бредбері, що оповідають про колонізацію землянами Марса. Обидва романи складаються з окремих епізодів, пройняті духом пригодницької подорожі, мрії, відкриття нового світу.

Основні стильові ознаки «Мексиканських хронік»

- Майстерно змодельовано цілісну різногранну картину екзотичного для нас світу далекого континенту.
- Утверджено універсальні «вічні» істини: важливість мрії, справжньої дружби, безпосередніх емоцій, пошуку себе.

- Власне, у далекі ризиковані мандри героя штовхає туга за справжнім (ідеться про первозданну природу, переживання, людські стосунки). У творі яскраво показано переваги живої, невимушеної дійсності на противагу штучній, цивілізаційній, техноцентричній.

- Герой роману поєднує, урівноважує щирість, наївність і здоровий скепсис, іронію. Він не ідеалізує Мексику й водночас усім серцем захоплюється нею.

- У центрі твору — персоналістична проблематика: самоствердження особистості; непростий, але захопливий процес налагодження взаєморозуміння, діалогу з іншим світом, пошук спільності, навіть попри мовний і культурний бар'єри.

- Жанровий синкретизм твору. Це — тревелог, але в ньому проступають і автобіографічні, і філософсько-психологічні елементи.

- Задіяно техноестетику — буктрейлер до книжки.

Усі ці ознаки засвідчують, що «Мексиканські хроніки» за стилем є метамодерністським твором.

Читацькі діалоги

- Зверніть увагу: автор докладно описує різні емоції персонажів — утому, гнів, страх, розгубленість, радість тощо. Але не прямо, а за допомогою певних художніх прийомів. Проаналізуйте кілька прикладів і назвіть ці прийоми.
- Які епізоди в цій історії викликали у вас усмішку? Простежте, як письменник досягає гумористичного ефекту.

Культурно-історичні паралелі

Сучасна література виявляє особливий інтерес до подорожей. Метамодерністи кажуть: «Митець мандрує, або його не існує». Тому нині дуже багато книжок про мандри — у далекі екзотичні краї чи в рідну, але не менш загадкову українську глибинку чи уявно в минуле.

У цьому ряду поруч із подорожніми нарисами та пригодницькими романами М. Кідрука можна згадати книжку Л. Кантера та П. Солодька «З табуретом до океану». Цікаві також книжки М. Грімич «Бранзолія» (про мандри по Бразилії), О. Гавроша «Блукаючий народ» (про відвідини найдавнішої української діаспори в Сербії), О. Бобровникова «Краями Грузії: у пошуках скарбу країни вовків».

Сучасних читачок і читачів цікавлять не так описи якихось місцевостей (хоча й вони теж), як насамперед почуття мандрівника / мандрівниці, їхня реакція на побачене, пошук власного «Я».

Музичні діалоги

Символом сучасної мексиканської музики, її елегантності та пристрасності вважають співака **Луїса Мігеля**. Його метафорично називають **Сонцем Мексики**. Завдяки потужному голосу та харизмі, проникливому виконанню романтичних балад, болеро, а також класичних мексиканських пісень у стилі маріачі Л. Мігель зміг неодноразово здобути платинові альбоми та збирати аншлагові концерти.

«Mexico en la piel» у його виконанні — романтична ода Мексиці. Дослівно назву пісні перекладаються як «Мексика на шкірі» або «Мексика в шкірі». Цей поетичний вислів означає глибоке відчуття любові до країни, ніби вона частина тебе, твоєї душі. У пісні ця фраза символізує гордість за мексиканську культуру, її красу, традиції та емоційний зв'язок із рідною землею.

Луїс Мігель

Помиркуйте!

- За QR-кодом подивіться буктрейлер до роману «Мексиканські хроніки». Яке враження він на вас справив? Які мотиви твору увиразив?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Проведіть дебати «Чи треба слідувати за мрією будь-якою ціною?». Одна група аргументує, що мрія — це рушій життя, а інша — іноді потрібно бути обережним. Використайте приклади з роману М. Кідрука «Мексиканські хроніки».
- Підготуйте проєкт «Архітектурні стилі в "Мексиканських хроніках": подорож крізь епохи». У романі герой на майдані Конституції в Мехіко зауважив про різні будівлі — ренесансові, барокові, класицистичні. Пригадайте вивчене раніше: які особливості кожного із цих стилів в архітектурі. Створіть візуальну презентацію (постер, слайди або колаж), у якій акцентуйте на характерних ознаках стилю (форма, оздоблення, матеріали), прикладах архітектурних споруд, короткому поясненні, як стиль поєднаний з історичним контекстом. Який зі стилів найбільше відповідає характеру героя з «Мексиканських хронік»? Чому?

Читацька са.поперевірка

- М. Кідрук — письменник і мандрівник, який побував у десятках країн світу. Проте в його творах звучить любов до України. Як це проявляється в «Мексиканських хроніках»? Наведіть приклади, де автор висловлює ностальгію. Які факти його біографії свідчать про нього як про справжнього патріота?
- Доведіть, що «Мексиканські хроніки» є твором, написаним у стилі метамоделізму.
- Як у романі поєднуються документальність та емоційність?
- Сформулюйте провідну ідею твору. Як ви думаєте, чи є про що мріяти в сучасному світі? Чи маєте ви свою мрію? Розкажіть про неї, якщо це не таємниця.

ЗМІСТ

З ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

Модерністські зрушення в європейській літературі ХХ століття	3
Федеріко Гарсія Лорка	5
Гітара	5
Особливості літературно-мистецького життя	
1920–1940-х років в Україні.	11
Володимир Сосюра	18
Так ніхто не кохав...	18
Сад (<i>Скорочено</i>)	25
Іван Багряний	28
Тигролови (<i>Скорочено</i>)	30
Національне відродження на початку 1960-х років.	
Покоління шістдесятників	59
Дмитро Павличко	66
«Ти зрікся мови рідної...»	66
Два кольори.	71
Явір і яворина	74
Володимир Підналий	76
Тиха елегія	76
«Бачиш: між трав зелених...»	81
Утілення ідей самовдосконалення та позитивного мислення	
в американській літературі	84
Річард Бах	84
Чайка Джонатан Лівінгстон (<i>Скорочено</i>)	84

З КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Суспільно-культурне життя кримськотатарського народу	100
Ісмаїл Гаспринський	103
Арслан-Киз (<i>Скорочено</i>)	103
Ервін Умеров	116
Чорні ешелони (<i>Скорочено</i>)	117

ПАНОРАМА СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ

Постмодернізм як мистецький напрям	131
Боб Ділан	136
Blowin' in the wind (англ.)	136
Лиш вітер тобі відповість	137
Cause the times, they are a-changin (англ.)	140
Часи, вони ж міняються... ..	141
Олександр Ірванець	144
Уроки класики (Скорочено)	144
Метамодернізм як мистецький напрям	151
Поезія війни	156
Ліна Костенко	157
Олександр Ірванець	158
Ми усе здолаємо!	158
Олекса Бик	159
Ярина Черногуз	160
«ці вірші ніхто не читатиме...»	164
Павло Вишебаба	162
Моє покоління	163

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПРОЗА

Олександр Михед	167
Котик, Півник, Шафка (Скорочено)	167
Оксана Думанська	188
Школярка з передмістя (Скорочено)	188
Йоанна Ягелло	210
Зелені мартенси (Скорочено)	210
Ніл Гейман	241
Кораліна (Скорочено)	241
Дара Корній	262
Гонимарник (Скорочено)	262
Макс Кідрук	294
Мексиканські хроніки (Скорочено)	294

Навчальне видання

*ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна,
ПАХАРЕНКО Василь Іванович,
ЮЛДАШЕВА Людмила Петрівна,
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна,
СЛИЖУК Олеся Алімівна*

**Література
(українська та зарубіжна)**

Підручник інтегрованого курсу для 9 класу
закладів загальної середньої освіти
(У 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

У виданні використано ілюстрації, які перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет». Деякі зображення створено за допомогою ШІ.
Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Редакторка *Н. Забаштанська*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко*
Коректорки *С. Бабич, І. Барвінок*

Над технічним оформленням електронного
додатка (е-додаток) працювала *О. Грозна*.

Формат 70х100/16. Ум. друк. арк. 26,00.
Обл.-вид. арк. 24,23.
Тираж прим. Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15,
м. Київ, 01133. тел. +38(067) 407-50-73.

E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua

Свідцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

МЕТАМОДЕРНІЗМ (початок ХХІ століття)

Представники

Дж. Сондерс
Дж. Франзен
М. Матіос
Д. Ф. Воллес
Тео ван ден Аккер
О. Забужко
Г. Пагутяк
С. Процюк
К. Москалець
Дж. Офілл
С. Жадан
З. Сміт

Особливості

- Доба високих технологій, цифровізації;
- зрівноваження, поєднання протилежностей у широкому пошуку ідей для життя;
- неоміфологізм;
- екофутуризм;
- діалогічний персоналізм — увага до конкретної особистості, її пошуку діалогу зі світом;
- туга за справжнім, щирість, культ мандрів;
- образотворення за допомогою сучасних технологій.

Твори мистецтва

А. Савадов.
Гімн Посейдона

Театр на Подолі. м. Київ.
(архітектор О. Дроздов)

Дж. Геддес.
Білий космонавт

Фонд Луї Віттона.
м. Париж (Франція)
(архітектор Ф. Гері)